

ISTORIA BISERICEAȘĂ UNIVERSALĂ

ȘI

STATISTICA BISERICEAȘĂ

DE

EUSEVIU POPOVICI

Profesor la Facultatea Teologică din Cernăuți

Curs oral în limba germană, ținut pentru ultima oară în
anul academic 1909, revăzut și mai adăugit ulterior

TRADUCERE

DE

ATANASIE MIRONESCU

Fost Mitropolit Primat

CARTEA A DOUA

Dela împlinirea Shismeii între biserica de Apus și biserica de Răsărit
până în prezent (1054-1910)

EDITIA II-a

EDITURA

TIPOGRAFIEI CĂRȚILOR BISERICEȘTI DIN BUCUREȘTI

1927

ISTORIA BISERICESCĂ UNIVERSALĂ

Volumul III

**Dela desbinarea Creștinismului în o biserică de Răsărit și una de Apus
până la căderea Constantinopolei (1054—1453)**

și

**starea politică din întreaga lume dela această catastrofă până în prezent
(1453 — 1910)**

PRECUVĂNTARE

Istoria vieții politice și religioase a Românilor ab origine, precum și întemeierea Principatelor și înființarea de episcopii și mitropolii într'nsele a preocupat și preocupă continuu pe cercetătorii trecutului nostru. Asupra acestor din urmă chestiuni chiar acum trei ani s'au publicat două mici, dar interesante studii și anume unul despre Negru Vodă sau Negru Voevod de Ioan C. Filitti și unul despre înființarea Mitropolilor în Țara Românească și în Moldova de C. Marinescu. Am utilizat în volumul de față nouăle informațiuni din ambele aceste studii.

Va fi deci interesant a cunoaște și părerile autorului nostru despre aceste din urmă chestiuni. Ele sunt expuse chiar în volumul acesta și astfel importanța lui nu va scăpa nimănui. Dar spre mai ușoară înțelegere și rezumare dăm aici și părerea autorului despre starea politică și religioasă a poporului Român ab origine, expusă în Volumul I și II.

În epoca întemeierii Creștinismului împăratul Traian, cucerind Dacia și așezând într'ânsa colonii Romane, a pus temelia poporului Român; iar împăratul Aurelian, strămutând în Moesia, numită apoi Dacia Aureliană, legiunile Romane din Dacia Traiană, pe care le'nsoși și o parte din coloniștii Romani de-aici, a pus temelia poporului Macedo-Român. Co-

loniștii Romani din Dacia Traiană rămaseră sub dominațiunea Goșilor. Acei dintre dânșii, cari nu vor fi fost creștini de-acasă, vor fi primit religia creștină dela captivii aduși de Goși din Asia Mică, unde Creștinismul era foarte răspândit.

In epoca victoriei Creștinismului, când el ajunse religione de stat în imperiul Roman, popoare Germane și Slave, năvălind pe teritoriile ocupate de descendenții coloniștilor Romani, le-au dat numele de Valahi și Vlahi, cum îi numiră Grecii, adică Români, cum se numesc ei înșiși. Acum Românii nu puteau fi streini de religionea creștină, ca unii ce stăteau în relațiuni cu consăngenii lor din Illyricul oriental. In acelaș timp între Românii de-a stânga și de-a dreapta Dunării până în Scythia și în nordul Mării Negre propaga cu mult succes religionea creștină Nichita sau Niceta, episcopul Remesianeii (Lom Palanca de astăzi). Iar comunicațiunea în care stăteau descendenții coloniștilor Romani cu Goșii creștini și cuvintele din limba lor ce exprimă noțiuni religioase sunt o dovadă, că ei au îmbrățișat religionea creștină înainte de năvălirea Slavilor, adică pe când în teritoriul ocupat de descendenții coloniștilor Romani era dominant elementul latin. In urma strămutării Slavilor spre miază-zi năvălirea Bulgarilor pe teritoriul locuit de Români și înființarea pe acel teritoriu state, în cari fură înglobați și Românii. După ce Bulgarii îmbrățișară creștinismul, Valahii sau Românii de subt dominațiunea lor politică adoptară ca limbă de cult limba slavă și astfel ajunseră și subt dominațiunea religioasă a Bulgarilor, ocupând acelaș teritoriu. Până atunci Românii întrebuișau la cult limba latină, iar de pela 732, când Illyricul oriental trecu subt Bisantini, poate și limba greacă. Astfel Bulgarii slavizați și creștinați fiind dominanți peste Români atât politicește cât și bisericește, absorbiră și istoria poporului Român, popor cu civilizațiune mai veche dar cu o soartă mai puțin favorabilă. Când Ungurii se convertiră la creștinism, întâi după ritul ortodox, preoții Bulgari și Români vor fi lucrat între Unguri la întărirea creștinismului, cu atât mai vârtos că pe teritoriul ocupat de Unguri, mai ales în partea despre răsărit și miază-zi, existară până la sfârșitul veacului al XII-lea mănăstiri de ritul ortodox.

In aceste linii mari și pe cât îngăduie cadrulul unei istorii

bisericești universale expune autorul în cele două volume dintâi ale cărții sale starea politică și religioasă din primele XI veacuri după Hristos a mult sbuciumaților noștri străbuni. Totuș ei, cum foarte bine se exprimă istoricul Iorga, au știut a învinge toate greutățile pentru a fi astăzi poporul cel mai numeros din sud-estul Europei, poporul care în cursul veacurilor a știut a păstra pentru sine și pentru streinii vecini Bizanțini, Sârbi, Bulgari și chiar Ruși, civilizațiunea grecească în forma ei slavă, și literatura religioasă corespunzătoare, cu un cuvânt știința și arta bisericească, împreună cu patrimoniul lor străbun, limba și simțul politic (A se vedea comunicarea marelui istoric în ședința Academiei Române dela 12 Iunie 1919, ce'i o admirabilă sinteză despre starea politică și religioasă a poporulul Român ab origine până în prezent. Analele Academiei Române Tom. XXXIX pag. 205 ss).

Ce privește părerea autorului nostru despre situațiunea politică și religioasă a poporulul Român dela veacul XII—XV, ea este expusă în volumul de față. Am alocat aici și expunerea despre aceeaș chestiune dela căderea Constantinopolei până în prezent, atât pentru a rezuma mai ușor chestiunea, cât și spre a mai reduce mizeria volumului IV, care chiar cu această reducere tot este cel mai mare dintre cele'alte, căci pe lângă materia istorică propriu zisă el cuprinde și statistica universală a religiunilor.

Alăturăm aici și biografia autorului, pe care ne-a procurat-o, rugat de noi, fratele său din Cernăuți, venerabilul octogenar, Arhimandrit D-r. Climent Popovici, profesor universitar și pentru care'i aducem aici mulțumire. Ne hotărâsem a o publica în volumul IV, ca un mai depe urmă rămas bun dela autor și dela opera lui însemnată, dar ne-am luat de seamă a o publica aici, urmând preceptul: a nu lăsa pe mâine ceea ce putem face astăzi. Prin ea volumul de față a câștigat încă în importanță.

Ca ultim cuvânt aducem aici un cuvenit elogiu noștrii direcțiuni a tipografiei editoare. Modul în care a decurs tipărirea volumului prezent e dovadă că noua direcțiune în persoana D-lui Pavel Suru are voința fermă de a lucra spornic pentru înflorirea Tipografiei, că d-sa știe ce voește și odată ce voește, poate îndeplini, după deviza unui renumit bărbat de stat al nostru: „Voește și vei putea“. Noi din suflet îi dorim bun succes prin timp îndelungat și felicităm autoritatea în drept, că a adus această ameliorare în mersul tipografiei.

Exemplul nouăi direcțiuni e urmat cu fidelitate și de colaboratorii săi din tipografia dela mânăstirea Cernica. Pricepuși la lucru, activi și conștiințioși, ei toți confirmă proverbul: „Tel maitre, tel valet“.

TRADUCĂTORUL

În ziua de Întrarea în Biserică a Maicii Domnului.
21 Noembrie 1927. M-rea Cernica

DATE BIOGRAFICE ¹

Despre Autor ²

Eusebie Popovici este originar dintr'o veche familie răzășească ce se numia Baloșescul. El s'a născut în ¹⁸/₂₇ Februarie 1838 în Cernăuți, unde tatăl său, Constantin, era profesor de istoria bisericească și dreptul canonic la institutul teologic. Studiile liceale și le-a făcut în orașul său natal 1849—1856, unde a studiat și teologia la institutul teologic 1857—60. Distingându-se prin cunoștințele sale și prin sârguință, Eusebie Popovici fu trimis ca bursier la Universitatea din Viena 1860/₁₁, pentru a se pregăti pentru studiul istoriei bisericești și al dreptului canonic. Intors acasă este numit încă în anul 1861 custode la Biblioteca țării funcție pe care a ocupat-o până în anul 1871. În anul 1862 fu numit profesor suplinitor la institutul teologic pentru catedra de Testamentul vechiu și limbile semitice. În același an fu hirotonisit întru presbiter.

În anul 1866 fu numit suplinitor pentru istoria bisericească și dreptul canonic. În anul acesta ministerul de instrucțiune și culte din Viena dă patru teme din istoria bisericească și dreptul canonic pentru a fi elaborate. Eusebie Popovici le lucrează pe toate patru (în limba germană) și le înaintează în 1867. În urma acestor lucrări foarte bune dânsul este numit în afară de concurs în 22 Aprilie 1868 profesor definitiv de istoria bisericească și dreptul canonic la institutul teologic. Catedra de istorie a deținut-o apoi Eusebie Popovici dintâiu la acest institut apoi la noua facultate de Teologie până a împlinit limita de vârstă. Eusebie Popovici nu s'a îndepărtat o clipă dela catedră, doar în anul școlar 1873/₇₄ a avut un concediu mai lung. Din anul 1869 până la 1876 a fost și inspector școlar, iar în anii 1877—1896 membru în consiliul școlar al țării. În anul 1874 este numit consilier consistorial ono-

1. Din „Glasul Bucovinei“ An. V No 1096 (Cernăuți, Vineri 6 Octombrie 1922).

². Subtitlul adaus de noi (Traducătorul).

rific, obținând și titlul de protopresbiter. Din clipa aceasta a fost un nedespărțit sfătuitor și îndrumător al consistoriului până la moarte.

Creându-se în anul 1875 Universitatea austriacă din Cernăuți, Eusebie Popovici fu numit profesor titular de istoria universală a bisericii creștine și statistica bisericească la noua Facultate de Teologie, care s'a dezvoltat din institutul teologic. La această Facultate a muncit nu numai la catedra lui, ci a suplinit și alte catedre; a ținut regulat vreme de aproape patru decenii pe lângă cursurile de istorie bisericească și lecții de patrologie și literatură patristică. De asemenea a propus enciclopedia și metodologia studiilor teologice. În anul 1908 unul din elevii săi a scris cursurile de enciclopedie și metodologie în fiecare oră de lecție; și la această enciclopedie, scrisă în anul 1908 lucră Eusebie Popovici, îndreptându-o și complectându-o încă două săptămâni înainte de moarte.

În anul 1908 împlinind limita de vârstă, Eusebie Popovici mai ține cursuri în anul 1908['] ca profesor onorar, apoi se retrage, continuându-și neobosit activitatea sa științifică acasă. La Facultate a fost în diferite rânduri decan, și anume în anii 1877/78, 1883['], 1889/90, 1894/95, 1901/2, 1904/5; iar rector al Universității a fost în anii 1880/81 și 1895/96.

În anul 1880 fu făcut arhipresbiter stavrofor, iar în 1913 arhimandrit consistorial. I s'a dat și distincția de mitrofor, dar Eusebie Popovici nu a primit-o, așa cum nu a primit nici titlul de doctor honoris causa. Cu prilejul împlinirii a 70 ani, orașul Cernăuți i-a dat cetățenia de onoare, iar Regele Carol l'a decorat cu medalia Bene merenti cl. I și cu coroana României în gradul de comandor.

Eusebie Popovici a fost și membru și apoi președinte al ambelor comisii de examinare la Teologie și membru în comisia de examinare dela Facultatea de Drept.

Eusebie Popovici, cum am zis n'a propus numai studiul său de specialitate și patrologia, ci dânsul a suplinit din 1882 până în anul 1896 și dogmatica, ținând și cursuri de apologetică. Din această vreme ni s'a păstrat un exemplar din „Dogmatica” lui Comoroșan îndreptat și adăogit foarte mult chiar de mâna lui Eusebie Popovici. Ca niște capitole adăogite la Dogmatică ni s'a păstrat capitolul „Istoria și literatura sistemului teologiei dogmatice” (în manuscris 1895, 62 pag.). Acesta din urmă s'a publicat și în broșură la București în 1900.

Exemplarul din Dogmatica lui Comoroșan, completat de Eusebie Popovici se păstrează în Biblioteca Facultății de Teologie. De asemenea se păstrează tot în manuscris în această bibliotecă: „Vorträge über das in der gr-or. Bukoviner Diöcese gültige Eherecht von Euseb Popowicz 1864. Este un volum de 141 pag. format mare scris; numai titlul este în limba germană, textul este scris în românește cu chirile amestecate cu litere latine. De asemenea s'au păstrat în manuscris cele patru lucrări date de ministeriul din Viena și anume două din istorie: a) Urmările rele și bune ale iconoclasmului (725—787); b) Dovada întru cât s'au păstrat formele de drept la desfacerea bisericii ruse de patriarhia din Constantinopole după o legătură de 600 ani (988—1588); din drept: a) Insemnătatea canonică a preotului, forma numirii lui, drepturile și datorile lui, situația ajutătorilor lui; b) Raportul între bisericile patriarhale și cele autocefale prin care se păstrează unitatea bisericii lui Hristos. Aceste patru lucrări, în baza cărora autorul a fost numit profesor definitiv, sunt scrise în anul 1867 în limba germană, formând un volum de 245 pag. format mare.

Tot în manuscris s'a păstrat ca donațiune a autorului (ca și celelalte) în biblioteca Facultății de Teologie cursurile de istoria bisericească, acestea în românește: „Euseviu Popovici, Istoria bisericească universală, scrisă de auzitorii în teologie în anul 1872 s, apoi revăzută și completată (de autor) până în anul 1887/88”. Cernăuți 1888, patru volume.

Mai târziu profesorii dela Teologie fură siliți de Guvernul austriac, de a ține istoria bisericească și dreptul canonic exclusiv în limba germană. Din această vreme ne-au rămas cursurile lui Eusebie Popovici litografiate în limba germană, în cinci volume, 1600 pag. Această istorie bisericească în manuscris, care a fost neconținut adăogită și în diferite rânduri litografiată, a apărut și în limba românească tipărită în București și tradusă de fostul mitropolit primat Atanasie și răposatul episcop de Argeș Gherasim (vol. I 724 pag. București 1900 vol. II 559 pag. București 1901)¹. Traducerea putea fi mai bună și mai îngrijită. Facultatea de Teologie păstrează exemplarul autorului cu multele corecturi făcute printre rânduri cu cerneală roșie de însuși autorul.

¹. Onor. scriitor putea fi mai precis. Noi n'aveam calitatea de fost mitropolit primat când a apărut întâia oară această istorie bisericească (Traducătorul).

Aceasta este opera principală a lui Eusebie Popovici și este regretabil că soarta nu i-a îngăduit să publice dânsul o a doua ediție îngrijită cu acribia lui cunoscută.

Afară de aceea Eusebie Popovici a mai publicat un „Studiu pregătitor pentru întâiul congres bisericesc în Arhiepiscopia Bucovinei” (Cernăuți 58 pag. 1880, anonim)²; „Scrisoare deschisă împotriva unor calomnii ale unui preot rutean unit (Cernăuți 1891 20 pag. în limba germană); „Das Schluss Kapitel der Kirchengeschichte (14 pag. Cernăuți 1895), discurs inaugural în calitate de rector. Cât de mult a urmărit Eusebie Popovici mișcarea bisericească se vede și din interesul ce-l purta unificării bisericii după Unire. În acest scop și-a tipărit părerile sale în 1920 în „Socotința mea neînsemnată privitoare la constituirea Bisericii României Mari și la „Adunarea constituantă” ce este prevăzută de Consistorul superior.

Afară de aceea a mai publicat mici studii în „Candela” și în „Archiv für katholisches Kirchenrecht”

Pe lângă dogmatică, Eusebie Popovici a supliniit 1898—1902 catedra de Studiul Testamentului nou, iar câtă vreme a fost fratele său Constantin, deputat în parlamentul din Viena, și dreptul canonic. La catedra lui a ținut în diferite rânduri și lecții speciale de geografie bisericească; cronologie; istoria dogmelor; istoria bisericii din Bucovina; istoria bisericii sârbești; istoria religiunilor.

Astfel mult regretatul Eusebie Popovici a dezvoltat o activitate științifică dintre cele mai bogate și nu putem decât să regretăm că soarta nu i-a îngăduit să publice mai mult din vasta sa învățătură.

R. C.

². Despre această lucrare pomenește și regretatul Prof. Dr. I. G. Sbiera în scrierea sa: „Mișcarea bisericească a Românilor din Bucovina. Cernăuți 1895 pag. 15. El zice: „Eminentul profesor universitar la facultatea teologică Eusebiu C. Popoviciu, publică la îndemnul consistorului mitropolitan, însemnatul său „Studiu pregătitor etc.” (Traducătorul).

TABLA MATERIEI

DIN

Volumul III.

**Dela desbinarea Creștinismului în o biserică de Răsărit
și una de Apus până la căderea Constantinopolei (1054—1453),
și starea politică din întreaga lume dela această catastrofă
până în prezent (1453—1910).**

INTRODUCERE

	PAGINA
§. 135. Situațiunea politică în general	1
A. Asia și Africa	7
B. Europa	6

CAPITOLUL I

Propagarea creștinismului	25
§. 136. Răspândirea bisericii de Răsărit	29
§. 137. Răspândirea bisericii de Apus	29
A. Incercările bisericii de Apus a se 'ntinde la răsărit între creștini, mohamedani și păgâni prin expedițiile cruciate	30
B. Incercările bisericii de Apus a se 'ntinde în dauna bisericii ortodoxe dincolo de teritoriul de sub dominațiunea bizantinilor și a mohamedanilor	36
C. Convertiri făcute de Apuseni pe litoralul despre miazăzi răsărit al Mării Baltice	47

CAPITOLUL II

Constituțiunea Bisericii sau organizarea ei ierarhică	
A. La Răsărit	
§. 138. Starea deplorabilă a patriarhilor de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim	52
§. 139. Inflințarea patriarhiilor de Târnova și Peci	56
§. 140. Organizarea ierarhiei în biserica Rușilor și a Românilor.	60
1. Biserica ruscască	65
2. Biserica românească	77
§. 141. Mitropoliți de diferite ranguri	78
§. 142. Sinoadele	78
§. 143. Cum a fost organizat clerul din casa episcopului. Subalternii săi, în special clerul dela biserica episcopiei, sau clerul catedralei, după uzul de vorbire actual, ce-i adoptat din Apus. Împărți ea acestui cler în două categorii, ce, după acelaș uz de vorbire, se numesc una din ele cler consistorial, iar adoua, cler al catedralei în senz mai strâns	79

	PAGINA
a. Ceata deadreapta	81
Pentada I	
Pentada II	82
Pentada III	
b. Ceata deastanga	88
Pentada a IV — IX	
§. 144. Monahismul	85
B. La Apus	
§. 145. Papalitatea	89
a. Reformele celor dintâi 4 papi din acest Period	
b. Reformele papii Grigoriu VII (1073—1085) și luptele lui	90
c. Culmea puterii papilor în sec. 12 și 13	95
d. Decadența papismului	98
e. Captivitatea babilonică a papilor (1305 — 1377)	100
f. Shisma cea mare a papilor, numită în decomun „ma- rea shismă din Apus“	102
g. Incercările de a reforma papalitatea la sinoadele din Pisa, Constanța și Basel (1409 — 1443)	104
§. 146. Colegiul Cardinalilor și inchiziția, o nouă instituțiune papală. §. 147. Sinoadele	109 111
§. 148. Episcopi, officii episcopale și jurisdicția episcopală, precum și jurisdicțiunea bisericească în genere	115
§. 149. Monahismul și ordinele de monahi	117
A. Ordine mari	118
B. Ordine mici și asociații similare cu or- dinele	124
C. Ordine militare	127

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii

A. Cum a fost ea deformată

§. 150. Eresurile și Shismele.	
Introducere	180
§. 151. Bisericiile eterodoxe dela răsărit, existente din Perioadele precedente	181
§. 152. Eresuri și shisme nouă la Răsărit	185
§. 153. Eresuri la Apus	140
§. 154. Shisma între biserica de Răsărit și cea de Apus în continua- rea ei	153
§. 155. Incercările de unire între biserica de Răsărit și cea de Apus dela desbinarea lor până la sinodul unionist dela Ferrara și Florența (1438—1439).	154
§. 156. Sinodul unionist din Ferrara și Florența (1438—1439) și nere- ușita lui.	162

CAPITOLUL IV

Doctrina Bisericii

B. Cum a fost ea definită

Dogme și opinii teologice	170
§. 157. Puncte dogmatice, ce s'au desvoltat încă în comun la Răsărit și la Apus	
§. 158. Deciziuni dogmatice mai mărunte la Răsărit	171
§. 159. Controversa dela Răsărit între Isihasiți și Varlaamiți	173
§. 160. Doctrini nouă ale bisericii de Apus	175

CAPITOLUL V

Doctrina Bisericii

	C. Cum a fost ea tratată științific și literar	180
§. 161.	Știința și literatura bisericească din Periodul IV în general	"
§. 162 A.	Știința și literatura religioasă la Grecii ortodocși	"
	a. În jumătatea adoua a sec. 11	181
	b. În sec. 12	182
	c. În sec. 13.	184
	d. În sec. 14	"
	e. În jumătatea întâi a sec. 15	186
§. 162. B.	Literatura religioasă la ortodocși: Sârbi, Bulgari, Ruși, Români, Iberi, (Iviri sau Georgieni) ortodocși, precum și la eterodocși: Armeni, Iacoviți sirieni și Nestorienii sirohaldei	188
§. 163.	Știința și literatura bisericii de Apus.	192
	I scolastica și mistica	"
	II scriitori mai însemnați	197

CAPITOLUL VI

Cultul și disciplina morală a Bisericii

Pietatea și moravurile creștinilor.

§. 164. Cultul		206
	A. La Răsărit	
	B. La Apus	209
§. 165. Pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina morală a Bisericii		215
	A. La Răsărit	"
	B. La Apus	"

Periodul V

	Dela căderea Constantinopolei supt Turci, când tot teritoriul vechii biserici de Răsărit a trecut sub dominațiunea mohamedană până în prezent (1453 — 1910)	
§. 166.	Privire asupra situațiunii politice din întreaga lume dela căderea Constantinopolei până în prezent	221
	A. America. Australia. Asia și Africa	229
	B. Europa	"
1. Turcia		
	Starea țărilor Române în special	232
	a. Dela Ștefan cel Mare (născut c. 1435) până la moartea lui Mihai Viteazul (1601)	233
	Moldova	"
	Muntenia	238
	b. Dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul domniei lui Vasile 1653 și a lui Matei Basarab 1654	244
	Muntenia	"
	Moldova	245
	c. Dela sfârșitul domniei lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab până la începutul epocii Fanarioților (1653 resp. 1654—1712 resp. 1716).	247
	Moldova	"
	Muntenia	251
	d. Starea principatelor Române în epoca Fanarioților	254
	Domnii Fanarioți dela 1712—1769	257
	I Domnii din familia Mavrocodrat	258
	II Domnii din familia Racoviță	259

	<u>PAG NA</u>
III Domnii din familia Ghica	260
IV Domnii din familia de Moldoveni a lui Callimah	261
Domnii Fanarioți dela 1769—1812	261
e. Timpul recent	265
2. Rusia	270
3. Polonia	272
4. Ungaria și Transilvania	272
a. Ungaria	280
b. Transilvania	286
5. Germania	288
a. Habsburgii	290
b. Casa de Hohenzollern	291
c. Ceialalți principii Germani	292
6. Statele Scandinave	294
7. Englitera	296
8. Franca	298
9. Spania	299
10. Portugalia	301
11. Italia	301
12. Elveția	301
13. Țările de Jos	301
Lista cronologică a împăraților, papilor și patriarhilor	303
Împărații	303
Papii Romei	307
Patriarhi de Constantinopol	324
Indicele alfabetic al cuprinsului Volumului III	324
Indreptări	324

PERIODUL IV.

Dela împlinirea shismei între biserica de apus și biserica de răsărit până la căderea Constantinopolei, când întreg teritoriul Bisericii celei vechi de răsărit căzu supt jugul mohamedan.

(1050—1453).

INTRODUCERE.

§. 135. Situațiunea politică în general.

În acest Period configurațiunea politică a lumii s'a modificat esențial. Ea se deosebește de cea din Periodul precedent (III). Mai cu seamă la răsărit au fost revoluțiuni mari; mai puțin s'a modificat ea la apus.

A. În Asia și Africa.

În Asia Turcii Seldgiuci încă dela 1037—1072 înlocuiră pe Arabi și înaintară în Asia mică în dauna Bizantinilor. Seldgiucii dominau ca imperiu unitar în partea de miazăzi răsărit a fostului Califat unitar al Arabilor, iară dela 1078 și în Siria cu Palestina, pe cari le răpiră dela dinastia Fatimizilor; dar în 1092 Turcii Seldgiuci se divizară fundând mai multe state seldgiuce. Dintre acestea se menținū până la 1307 statul Seldgiuc din Asia Mică, ce fu numit imperiul Iconium (Konija) sau Rum (șara Romanilor, adică a Greco-Romanilor sau a Grecilor). Imperiul Iconium împinse pe al Bizantinilor până la confiniile despre miazănoapte și apus ale Asiei Mici. Dela 1307 el făcū loc imperiului Osmanic, așa numit dela Osman, fondatorul său (1288—1326), tot turc de origine, dar din alt trib. Imperiul Osmanilor aveà ca simbol național și militar semiluna. Despre acest simbol ei povesteau mai

târziu că ar servi spre amintirea minunei, ce a făcut profetul Mohamed odată, tăind luna plină în două și lăsând o jumătate pe cer, iar o jumătate ascunzându-o în mânica hainei sale ¹.

Osmanii au distrus treptat Imperiul Bizantin. Așa mai întâi supt Osman și supt Orhan (Urhan 1328—1359) ei ocupară teritoriul Bizantinilor din Asia Mică și dela 1326 stabiliră în Bursa reședința Sultanilor. Apoi supt Murad (1358—1389), Baiazet I (1389—1403), Mohamed I (1403—1421) și Murad II (1421—1451) ei cuceriră teritoriul Bizantinilor din Europa, stabilind (dela 1362) în Adrianopol a doua reședință a Sultanilor. În sfârșit la an. 1453 supt Mohamed II (1451—1471) Osmanii luară și Constantinopole, ce deveni acum capitala imperiului lor.

Un alt stat seldgiuc, ce dela 1092 deveni independent pe lângă Iconium sau Rum și altele mai despre răsărit, a fost statul Siriei. Această provincie împreună cu Egiptul a stat până la 1078 supt suverani egipteni din dinastia arabă a Fatimizilor, cari s'au menținut aici dela 909—1170, apoi dela 1078 până la 1092 a fost supt statul seldgiuc, încă nedivizat; iară dela 1092 Siria formă un stat seldgiuc independent și dela 1095 chiar trei state: Antiohia, Alepo și Damasc.

Dar dela 1099, creștinii din apus silindu-se prin Cruciate a supune din nou sub dominațiunea creștinilor Răsăritul subjugat de Mohamedani, partea cea mai mare a Siriei trecu sub dominațiunea Creștinilor din apus. În sfârșit însă Siria fu anexată la statul Seldgiuc al Egiptului, parte încă dela 1174, iar parte abia dela 1187 și iată cum: În an. 1171 celebrul Saladin, fiul lui Ejub (†1193), întemeiă în Egipt dinastia seldgiucă a Ejubizilor în locul dinastiei Fatimizilor și în 1187 zdrobi regatul Ierusalimului, centrul dominațiunii creștinilor cruciați; astfel Siria rămase sub dominațiunea Ejubizilor până la 1254. Dar Seldgiucii și mai târziu Osmanii, cari'i moșteniră în Asia Mică, împărțiră câțva timp dominațiunea lor peste Asia de apus cu alte popoare în afinitate de rasă cu ei, așa dela 1161—1211, cu Hovaesmi și dela 1224—1517 cu Mamelucii; pentru un timp ei au fost și sub dominațiunea unui popor strein, ce veni din fundul Asiei (1206—1405) și anume supt Mongoli sau Tătari, cum s'au mai numit Mongolii, după un trib al lor, în Europa de răsărit. Seld-

¹ Unii scriitori spun însă că semiluna, craiul nou cu stea la mijloc, a fost vechea pecete a Elinilor din Bizanț. Cf. „România Nouă“ Literară și Artistică din 11 Sept. 1921 p. 4. (N. Tr).

giucii din Siria mai fusese respinși pentru un timp de cuceritori din Europa apuseană, adică de Cruciferi în expedițiile cruciate (1096—1291), cum am amintit aici mai sus. Dintre popoarele în afinitate de rassă cu Seldgiucii, cei mai înrudiți cu ei erau Hovaresmii din Hiva (Hovaresm). Aceștia dela 1162 și complet dela 1192 (1194), luând locul Seldgiucilor și-au întins dominațiunea dela Marea Caspică spre India, mai ales în ultimile două decenii ale sec. 13, până ce la 1220 (1221) Mongolii au pus capăt dominațiunii lor, iar în 1380—1388 chiar independenței lor. Mamelucii, înrudiți mai de departe cu Seldgiucii, dar mult mai barbari decât aceștia, fiind întâi în solda lor, uzurpând apoi pela jumătatea sec. 13 (1254) dominațiunea peste Egipt, au supus și Siria, respingând pe Seldgiuci din ambele aceste țări, peste cari și menținură dominațiunea până în sec. 16 (1517). Resturile în ființă ale monarhiei deodinioară a Arabilor deasemenea au suferit în cursul Periodului modificări, iar unele din ele au dispărut. Așa în Africa de miazănoapte, ce se întinde spre apus de Egipt dela Sirta cea mare până la Oceanul Atlantic, au domnit, după Fătimizei (909—1070), dinastii nouă ale Maurilor, anume mai întâiu Almoravizii (1070—1146), apoi dela 1146, Almohazii. Încă dela 1086 Almoravizii și-au întins dominațiunea și peste părțile Spaniei, pe cari le stăpânise dela 755 ramura spaniolă a Omaiazilor (Omejazilor). Iar Almohazii au fost înlocuiți dela 1269 de alte dinastii maure și anume de Merinzi în Fez și Maroc, de Ziamizi în Flemsen, de Abu-Havsieni în Tunis. Tot așa în Asia, încă din Periodul III (622—1054) fostul califat al Abasizilor dominanți rămăsese numai cu Bagdatul și împrejurimile lui, incluziv Arabia, iar acum și teritoriul acesta fu restrâns din ce în ce până la jumătatea sec. 13 (1258), când Mongolii distruseră definitiv Califatul, care în ultimul timp mai mult vegetă.

O influență deosebită au avut asupra dezvoltării Bisericii revoluțiunile produse de Cruciate și de cuceririle Mongolilor. De aceea vom trata aici despre ele ceva mai pe larg.

1. Expedițiile cruciate, ce Apusul creștin a întreprins spre a liberă cel puțin „Locurile sfinte”, adică Palestina, de supt jugul mohamedanilor sau al „Saracinilor”, cum îi mai numiau în genere creștinii, au durat dela sfârșitul sec. 11 (1096) până spre capătul sec. 13 (1291), deci două sute de ani. Ele reușiră la început a înființa pentru un timp în Asia de apus state ale creștinilor apuseni, dar aceste state se desființară, când încetară Cru-

ciatele. Pentru câtvă timp Cruciferii luară și dela Bizantini o parte din Asia, precum și tot teritorul lor din Europa, atribuind aceste cuceriri unor suverani din apus. În special expedițiile cruciate avură de rezultat că în an. 1099 se înființă regatul Ierusalim a creștinilor apuseni, regat, ce se menținù aproape 90 ani (până la 1187), cu capitala Ierusalim și cu teritorul său principal, compus din Palestina, Fenicia și o parte din Siria. Regatul Ierusalim avea ca state vasale principatele Antiohia, Edesa și Tripolis (Fenicia). Un principat al Armeniei Mici, compus din Armenia Mică, Capadocia și Cilicia, cu capitala în această din urmă țară și fundat puțin timp înaintea Cruciatelor (1080) de Rhupen, descendent al ultimilor regi din dinastia armenească a Bagratizilor (859—1080), cari pierdură Armenia Mare parte la Bizantini și parte la Seldgiuci; acel principat deasemenea s'a ridicat supt scutul Cruciferilor în an. 1195 la rangul de regat cu capitala Klah (Kla) sau Rom-Klah (Rom-Kla, adică Kla a Romanilor sau a Grecilor), iar după destrugerea acesteea (1295), cu capitala Sis. Acest regat fu zdrobit de Mameluci. În cursul acestui Period (IV) Armenii, din cauza destrugerii patriei lor, au emigrat în masse prin alte țări apropiate sau depărtate și anume prin Asia, Europa și Africa, înființând în ele colonii de Armeni, ce există și astăzi.

La 1191 Cruciferii formară pentru Casa Lusignan din Franța un regat în insula Cipru, cucerită dela Greci. Acest regat se menținu până după sfârșitul Periodului (1489), când insula Cipru trecu sub dominațiunea Veneției, iar apoi, dela 1570 sub a Turcilor. În 1204 Cruciferii sfărâmară și imperiul Bizantin din Constantinopole, unde după dinastia Comnen și Duca (1059—1185) urmasa dinastia Anghel, mai puțin însemnată (1185—1204) și fundară un imperiu latin, care dură dela 1204 până la 1260 și ai cărui supuși se numiau la Apus deasemenea „Latini”. În acest interval (1204—1260) împărații bizantini din dinastia Lascaris și Duca Vatașe (Batatzes) se strămutară cu reședința la Nicea, domnind numai peste teritorul din Asia Mică, ce le mai rămăsese dela Seldgiuci. Dar apoi supt Mihail Paleologul, întâiul împărat din Casa Paleologilor, ce dură dela 1259—1453, Bizantinii cuceriră din nou partea principală a fostului lor imperiu din Europa. Toțuș ei iarăș pierdură treptat acest teritor la Turci și în an. 1453 chiar Constantinopole. Când Latinii cuceriră Constantinopole (1204) un descendent al împăraților din Casa Comnen, anume Alexiu I

Comnen, fundase principatul Trapezunt, ce deși mic se intitulă mai târziu imperiu și dură până la 1462, iar atunci și el căză pradă Turcilor.

Numai Iberia sau Georgia (Gruzia la Ruși), stat creștin din Asia de apus, a rămas neatins de Cruciferi. Acest stat a durat în tot cursul Periodului, din timp în timp chiar viguros și înfloritor, deși dela 1070 trecu de mai multe ori sub supremația mohamedanilor și de repețite ori fu devastat de Mongoli. Dar în sfârșit el slăbi dela an. 1424, fiind continuă divizat prin moșteniri.

2. Mongolii la începutul sec. 13 fundase pe teritorul lor din centrul Asiei un imperiu supt Cingis-han (Mare han, numele său propriu e Tamudgin (1206—1227). Acest han sau Khan (prinț) întinse curând imperiul său prin cuceriri peste Asia întreagă, afară de India, Arabia și Siberia. Nepotul său Batu a pătruns apoi mai departe și la 1237 chiar în Europa, așa că pela 1237 (1238) partea de răsărit a Rusiei europene de azi era țară mongolă, iar partea de miazănoapte apus a Rusiei era tributară lor. Mongolii înaintară deasemenea în Polonia și Ungaria și Silezia, până la hotarele Germaniei, dar aici în an. 1241 fiind spărieți, însă nu bătuți, s'au întors în Rusia. Totuș Rusia a rămas aproape 250 ani (1238—1480) sub dominațiunea Mongolilor, mai întâi sub Oarda numită Capceac (Kipceac), așa se numea un trib din centrul Asiei, iar apoi și statul dela Volga. Acea Oardă se mai numea și „Oarda de aur“ (Oarda din care descindea Cingis-han). Invazia Mongolilor a pus capăt în (1220) 1221 și epocii de înflorire a statului Hovaresmilor, iar în 1258 și Califatului din Bagdat. Însă statul mongol fundat de Cingis-han a pierdut după jumătatea sec. 14 (1368) China și a mers apoi spre decadență până la 1380, când un alt mare han „Timur-lenc (adică Timur-șchiopul, iar cu nume corupt Tamerlan), restabili statul mongol în vechea lui teroare. El a cucerit toată Asia centrală, Persia, India, Siria, Georgia, a pătruns prin Siberia de apus până la Moscva, iar în 1402 în marea bătălie dela Angora (Ancira) umili și imperiul Osmanilor și pe sultanul Baiazet I, supranumit Ilderim, adică Fulger (1389—1402), până atunci invincibil. Acesta murî captiv (1408) la Tamerlan (1402), care'l purtă cu sine în expedițiile sale în o cușcă de fier. Acum era liberă numai China, care mai înainte deasemenea fusese supusă Mongolilor. Dar când în 1405 Tamerlan muri în expediția contra Chinei, succesorii săi, împărțind pose-

siunile lui între dânşii, n-au mai putut păstră cele mai multe ţări cucerite; ei pierdură îndată India; curând apoi (1410) pierdură la Turcomani Turanul, adică ţările situate spre răsărit de Marea Caspică şi spre miazănoapte de Iran (Persia actuală şi Afganistan), păstrând până în 1502 numai Iranul, iar apoi a rămas numai Djağatai spre răsărit de Turchestan şi nu mai avu nici o importanţă în istoria universală. În Rusia şi Siberia de apus însă Mongolii au rămas dominanţi; abia la 1480 ei au fost respinşi din Rusia proprie, dar de atunci tot se menţinură în părţile de răsărit ale Rusiei de azi, ce erau supuse lor direct, adică în Cazan, Astrahan, precum şi în Siberia de apus. Abia în sec. 16 au putut fi respinşi din Cazan şi Astrahan şi din Siberia de apus, iar din Crimeia tocma în 1783. Dar pe timpul dominaţiunii lor în Crimeia, în ultimul timp sub suzeranitatea Turcilor, Mongolii numiţi în general Tătari erau spaima ţărilor vecine, în care năvăleau spre a le jăfui. În 1519 Baber, descendent a lui Tamerlan din Djağatai deasemenea a fundat un stat mongol în India, numit imperiul „Mare-lui Mogul” Acest stat a fost distrus de Anglia 1788—1857.

B. In Europa.

Pe teritoriul european despre răsărit al imperiului bizantin, supuşii săi Bulgari şi Valahi sau Români, răsculându-se, au format între munţii Em (Balcani, așa numiţi mai târziu de Osmani, cari veniră aici ca cuceritori după jumătatea sec. 14) şi Dunărea dela 1186 sub conducerea Românilor un stat româno—bulgar. Tot așa pe timpul imperiului latin 1204—1261 s'au format în Macedonia şi Grecia, ţări vasale ale lui, regate, principate şi ducate d. e. regatul Tesalonic, ducatul Atenei şi Tebei, principatul Ahaia şi Morea (Morea, nume nou al peninsulei Pelaponez, dat ei poate de Italiieni, pentru că are forma unei frunze de dud sau de agud, care la Italiieni se zice moro). Afară de acestea Veneţia, unul din statele particulare, ce s'au format în Italia, luă în stăpânire mai multe înşule şi coaste ale mării Ionice şi ale mării Egee, iar Genua, coastele cele mai importante ale mării Negre. Grecii cuceriră din nou numai o parte din aceste ţări, iar restul l'au păstrat Româno—Bulgarii şi Apusenii până ce Turcii l-au luat dela ei. În jumătatea întâi a sec. 14 imperiul bizantin mai pierdù mari teritorii la Sârbi, iar după jumătatea acelu secol, la Osmani. Din Adrianopole, care în 1362 sub Murat I (1359—1389) deveni

capitală în locul Brusei din Asia Mică, Osmanii cuceriră apoi treptat nu numai teritoriile bizantine tot mai mari din Europa, ci în 1389 și Serbia și dela 1393—1396 statul româno—bulgar; iară după ce creștinii din Apus, cari sub conducerea Ungariei, aliată cu creștinii din Răsărit, se ridicase contra Osmanilor, au fost învinși în an. 1396 la Nicopol, și în 1444 la Varna, Osmanii la 1453 au dat însfârșit și imperiului bizantin ultima lovitură prin luarea Constantinopolei. Mulți Greci au fugit atunci în Italia, unde se află de mult o populație numeroasă de Greci și anume în Italia de jos, și Sicilia; ei s'au așezat în diverse orașe ale Italiei iar mai ales în Veneția. La începutul acestui Period imperiul bizantin mai posedă la Apus Italia de jos și Sicilia, deși încă din sec. 9 Arabii cucerise părți însemnate din aceste țări. Dar îndată după începutul Periodului, Bizantinii pierdură aceste țări la Normani, niște năvălitori caracteristici, cari pătrunseseră până aici din Europa de miază noapte pe mare și dela 1059 înființară mai întâi ducate în Italia de jos și Sicilia, apoi dela 1130 supt Roger II, un regat norman propriu, cuprinzând Italia de jos și Sicilia, cu numele de regatul ambelor Sicilii. Dar peste două secole urmă din o parte diametral opusă o năvălire în Europa cu totul diferită a unui popor de neam cu totul strein. Acest popor sunt Țiganii, cari încă în Periodul precedent emigrase din India, iar apoi din imperiul bizantin, poate și din Egipt, ceea ce-i foarte contestat și se 'mprăștiară dela sec. 14 prin Europa de răsărit și de miazăzi mai departe și în Europa de apus.

Bulgarii devenise toți supuși Bizantinilor dela 1019, când împăratul Vasiliu II Bulgaroctonul, curând după moartea lui Samuil, marele rege bulgar († 1014), sdrobi al doilea regat al lor (971—1019). Însă la 1186 s-au răscolat din nou o parte din ei, anume Bulgarii, cari încă din 971, când Bizantinii sdrobise primul lor regat, erau supuși Bizantinilor și viețuiau spre nord de munții Em (Αἴμος) până la Dunărea, precum și Românii, cari locuiau pe acelaș teritoriu. Ei se răscolară sub conducerea fraților Petru și Asan, Români de origine și liberându-se de Greci fundară un stat propriu, al treilea regat bulgar sau al Romano-Bulgarilor (Valaho-Bulgarilor) la început cu suverani Români de origine, apoi dela 1258 cu suverani bulgari și cu capitatala Târnova (Τύρνοβον). Acest stat s'a împărțit în urmă între doi frați: Ioan Șișman III în Târnova și Ioan Sracimir (Stracimir) în Vidin,; dar în 1393 Osmanii supt Baiazet I (1389—1403) sdrobiră regatul bulgar din

Târnova, iar în 1396 și pe cel din Vidin, de unde apoi Bulgariii fugiră mulți peste Dunărea în țările dela gurile ei până în Banat Al treilea frate și succesor a lui Petru și Asan, celebrul Ioanichiu (numit și Calo-Ioan sau Ioniță), domni dela 1197—1207; în 1204 el primi dela puternicul papă Inochentiu III coroana de rege. Dela Ioanichiu toți suveranii următori ai acestui stat puneau înaintea numelui lor numele „Ioan” prescurtat în „Io”. Dar domnitorul cel mai mare și mai puternic al acestui stat a fost Ioan Asan II; el domni dela 1218—1241.

Sârbii, după ce aruncară din nou jugul Bizantinilor, începând după jumătatea sec. 12 și din timpul domniei principelui lor (Jupan) Stefan Nemanja (1168—1196), care se putu numi Mare principe, Veliki Jupan și al cărui fiu Stefan Nemanja (1196—1228) deveni (1217) rege încoronat, până la jumătatea sec. 14 ajunse la mare putere, așa că în 1346 Stefan Dușan, domnitorul Sârbilor (1331—1351) declară Serbia chiar imperiu (țarstvo, carstvo) și înaintă ca cuceritor contra Bulgarilor și Grecilor, subjugând Macedonia, Albania, Tesalia, Grecia de nord și Bulgaria. Dar gloria imperiului Sârbilor a fost de scurtă durată, căci dela 1359 supt al doilea și ultimul împărat (car = țar) Stefan Uraș IV (1355—1371) imperiul începù a se desmembra și curând au venit asupra-i cu răsboiul și Turcii; în fine dela 1389 după bătălia din Câmpul Mierlei (Kosovo-polje), unde căzù Lazăr, principele Serbiei (1371—1389, el nu mai erà împărat, deși fusese încoronat ca împărat) precum și Murad I Sultanul Turcilor, Serbia deveni principat tributar Osmanilor, la început împărțit chiar între doi principii. Principii naționali ai Serbiei primiră acum titlul de „Despoți”, ce era în uz pentru principii vasali sau locjiitori și stăteau sub supremația Turcilor. Inșă la 1459 Sultanul Mohamed II a distrus cu mare vărsare de sânge prinpațul, care în ultimul timp trecuse la Casa Brancovici, și prefăcù Serbia în provincie turcească. Din contra Bosnia și țara vecină Hum sau Zahum, Herzegovina de azi, încă în an. 1459 erau libere de dominațiunea Turcilor, cu toate că în 1401 Bosnia fusese cucerită provizoriu de Turci. Ambele aceste țări au stat mai întâi sub-supremația Serbiei, apoi sub a Croației sau sub a Serbiei și Croației alternativ și împreună cu Croația, direct sub supremația Ungurilor. Dar mai târziu, în 1377 Bosnia deveni chiar regat, și în 1440 Hum deveni ducat (de aici numele Herzegovina). recunoscând supremația împăratului Germaniei. Totuș în 1463

Bosnia deasemenea deveni provincie turcească, iar Herzegovina fu tributară Turcilor, în fine în 1483 și Herzegovina avu soarta Serbiei și Bosnei. Mulți Sârbi și Români din Em au fugit de frica Turcilor în Ungaria și chiar în Moravia, Slavonia, Croația, Dalmația și Istria¹. În acest timp, precum și mai târziu, până la 1499, când în sfârșiți fu supus de Turci, s'a susținut în neconținute lupte cu Turcii numai micul principat sârbesc Zeta, care în cursul Periodului ajunsese la o deosebită importanță, stând în relații amicale cu republica Veneției și fiind apărat prin poziția muntoasă a teritorului său. Acest principat a primit mai târziu numele Cernagora, la Italieni Montenegro. În apropiere de el, pe coasta Mării Adriatice se făcu remarcabilă și mica republică italo-slavă Ragusa (Rhausium, Dubrovnik), ce ajunsese puternică prin comerțul ei sub supremație alternativă, iar spre sud Albania; locuitorii săi, Albanezii, descendenți ai vechilor Iliri, se numesc pre sine Schipetari (locuitori prin stânci), iară Turcii i-au numit Arnăuți; ei au fost succesiv sub supremația Romanilor, Bizantinilor, Bulgarilor și a Sârbilor, iară dela 1380 sub principii indigeni, și au opus armatelor turcești o rezistență eroică; dela 1443 până la 1468 și-au apărat independența lor în lupte eroice supt Gheorghe Castriot, fiu de principe albanez, care din serviciul Turcilor a fugit în patrie și fu numit de ei Scanderbeg sau Iscanderbeg (adică Alexandru prințul). Spre a scăpa de dominațiunea Turcilor, Albanezii emigrară în masse, o parte în Grecia, iar o parte în Italia de miazăzi.

Croația, în afinitate de rassă cu Serbia, nu s-a ridicat așa de sus în cursul Periodului IV, dar nici n-a căzut așa de jos ca aceasta. Chiar la începutul Periodului ea stăpânea Dalmația și Slavonia, dar încă dela 1091, definitiv dela 1097 a trebuit a se supune regelui Ungariei în uniune personală. În această situațiune ea a smuls încă în 1165 dela Bizantini pentru totdeauna Sirmia, care trecuse din posesiunea Francilor în posesiunea Bizantinilor și se numea supt Bizantini Φδαννοχώραιον, adică țărișoara Francilor; în sfârșit Croația a domnit un timp, înainte de venirea Turcilor și peste Bosnia și Hum sau Zahum (Herzegovina).

¹. Un interesant articol despre Românii de azi din Istria, numiți Cici, e publicat în Buletinul Societății Ragale Române de Geografie pe 1922 pag. 180 scv. Vezi și pag. 196 despre Românii din Moravia. Cf. și Sextil Pușcariu, Studii Istro-Române. București 1926, Cultura Națională. Opera conține o bogată literatură despre Valahii din Istria, Dalmația, Macedonia și Serbia. (N Tr.).

Teritoriul despre miazănoapte de Marea Neagră și despre răsărit de Dunărea de jos în Periodul III precedent (622—1054) a fost stăpânit mai întâi de Hazari, apoi dela 1016 de Pecenegi Pacinachi, Pacinaci (Pacinați) sau Biseni. După jumătatea sec. 11 acest teritor fu stăpânit de Cumani (Comani), cari năvălise tot despre răsărit ca și predecesorii lor, pecând Pecenegii începând dela 1090 fură cu totul respinși. Astfel Cumanii sau Uții (Объзѣи), numiți de Ruși și Polovți, adică locuitorii pe câmp, au ocupat mai întâi Rusia meridională de astăzi, apoi Moldova de azi și Țara-Românească. Totuși ei despărură din aceste țări pela jumătatea sec. 13, când au năvălit Mongolii sau Tătarii (1241), după ce în parte vor fi fost absorbiți de populația Rusiei Mici sau meridionale și de cea Română. Numai mici resturi de ale lor s-au mai păstrat cu deosebire în Ungaria, unde la 1239 regele Bela IV coloniză 40,000 Cumani, cari în urmă s-au și maghiarizat ; (alte resturi de Cumani s-au păstrat în Bulgaria, unde se refugiară și apoi au fost absorbite de Bulgari; altele iarăș, în învecinata Rusie Mică sau meridională între așa zișii Ruteni, cari le-au și absorbit precum poate și în Carpați la granița de miazăzi a principatului Halici (Galiția), așa zișii Huțuli (Huțiani) ; tot astfel alte resturi de ale lor se vor fi păstrat între Români, locuitori împreună cu ei, și s-au asimilat poate mai ales în Coman, Comana, Comănești, Comărești și în alte localități cu asemenea numire.

În locul Cumanilor veniră în parte Tătarii (Mongolii), cari i-au alungat. Iară după jumătatea sec. 13 până pela jumătatea sec. 14 Tătarii fiind respinși depe teritoriul dintre Dunărea de jos, Carpați și Dnistru, pe undă apoi până în sec. 18 ei năvăleau și prădau, din mai multe voevodate (cuvânt slav în uz atunci și la Români), sau principate mici, existente din vechime aici ca și în Transilvania, sub suzeranitatea Ungariei, s-au înființat două principate mari, ce refuzară a recunoaște supremația Ungurilor. Așa mai întâi principatul Țara Românească spre miazăzi de Ungaria și de Transilvania ; acest principat fu înființat de o dinastie de voevozi sau principii, cari după legendă erau originari din partea de miazăzi a Transilvaniei, iară după documente erau chiar din Țara Românească, având de strămoș pe Seneslav, domn stăpânitor al țării pela 1247. Numele său e slav ; atari nume erau atunci și au fost mai mult timp apoi de predilecție la Români, mai ales în familiile princiare dela miazăzi, în virtutea relației lor cu Bulgaria și cu Sârbii vecini, dar mai ales în virtutea relației lor cu bi-

serica bulgară; mai târziu atari nume erau de predilecție și în familiile principilor dela miazănoapte în virtutea relației lor cu Rutenii și cu biserica ruteană. Pela 1290 Casa princiară eră bine consolidată în Țara Românească. Al doilea principat fu Moldova, spre răsărit de Ungaria și de Transilvania. Fundatorii săi au fost principii Români din partea despre miazănoapte a Ungariei, adică din Maramureș pela jumătatea sec. 14 (între 1343 și 1359); la 1360 principatul își asigurase deplin existența. Ca fondator al principatului Țării Românești în special legenda numește pe Negru Vodă sau Negru Voevod, necunoscut în documente¹. Din Amlaș și Făgăraș, posesiuni ale lui în Transilvania, Negru-Vodă venind în Valahia și-ar fi stabilit aici reședința mai întâiu în Câmpulung. Acest voevod însă nu va fi poate altul decât Tugomir sau și Ivancu Tugomir (Tocumerius), principele istoric, indigen din Țara-Românească. Tugomir a domnit pela 1290—1330 cu reședința în Argeș și s-a luptat cu succes contra Ungariei pentru tron și independență. Totuș abia fiul său Basarab (pela 1330—1340) a dat numele său Casei domnitoare, ce a durat până la 1659 și abia succesorii lui posteriori deveniră stăpânitori ai Amlașului și Făgărașului, în virtutea considerației, ce regii Ungariei aveau pentru puterea și vitejia lor în războiu, după ce Alexandru Vodă, succesor al lui Tugomir și al lui Basarab (pela 1340—1364) consolidase noul stat. Spre capătul sec. 14 scaunul domnesc a fost strămutat din Argeș la Târgoviște. Principatul Moldovei are ca prim fondator al său între unii 1343—1353 pe Dragoș Vodă, român din Maramureș, dependent de Unguri. El avu de succesor pe fiul său Sas, dar între anii 1349 și 1359 fiul acestuia Balc sau Balița cu frații lui au fost alungați de Bogdan Voevod, român din Maramureș. Acesta e întemeitorul principatului independent de Unguri, apărându-l în luptă contra Ungurilor până la moartea lui (pela 1365). Casa lui primi curând apoi supranumele de Mușat, după muma celor 3 principii, cari dela 1375 sau 1377 domniră unul după altul; ea se numia Mușata—Frumoasa, dar mai avea și numele Margareta². Cei trei principii sunt Petru, Ro-

¹. Despre Negru-Vodă sau Negru Voevod cf. interesantul studiu al d-lui Ioan G. Filitti, în memoriile secțiunii istorice ale Academiei Române Ser. III, Tom. IV, studiu publicat și separat în 1924 cu titlul: „Despre Negru-Vodă”. Cultura Națională, București. (N. Tr.).

². O altă versiune, despre originea numelui Mușat, dă Gr. C. Butureanu în Arhiva, organul Societății Științifice și Literare din Iași An XV, Mai și Iunie 1904, pag. 232—245 (N. Tr.).

man, care fundă oraşul cu acelaş nume şi Ştefan. Muşăteştii domneau încă şi în sec. 16. Precedesor al acestor trei princi-pi, fii ai Muşatei, îndată după Laşcu Vodă (pela 1365—1373) cel puţin în 1374 a fost Gheorghe (Iuri, Iurg, Iuga) Coriatovici, prin-cipe lituan, iar succesor al lor a fost în 1399 Iuga Vodă, care poa-te să fie tot Gheorghe Coriatovici, venit iarăş la tron şi care în 1400 fu silit a lăsa tronul lui Alexandru cel Bun (1400—1432), fiul lui Roman. Ţara avu de capitală mai întâi oraşul Baea, fundat pela 1200 de o colonie de Saşi; apoi pela 1370 supt Laşcu Vodă, poate Siretul (Siretele), declarat atunci oraş; dar pela 1388 supt prin-cipele Petru I Muşat capitala ţării era Suceava. Ţara Moldovei fu organizată definitiv în toate privinţele de marele ei domn Ale-xandru cel Bun. În Ţara-Românească domnea atunci Mircea cel Bătrân sau cel Mare (1386—1419), fiul pacificului Radu I şi frate cu imbecilul Dan I, pe care'l izgoni.

Mircea fù un Domn energic, glorios şi puternic; el fù şi în Tran-silvania duce de Amlaş şi de Făgăraş (Fogaras), un ținut ce fù ce-dat de Unguri bunului său Vladislav sau Vlaicu Vodă (1364—1380). Mircea fù domn şi peste o parte din Bulgaria cu cetatea Silistra şi stăpânitor al Dobrogei cu cetatea Chilia. El izbuti a repurtă victorii contra Turcilor Osmani, totuş dela 1402 Octom-vrie şi din nou dela 1417, precum se pare, Ţara-Românească deveni tributară Osmanilor, cari înaintau ca un ciclon în Europa de miazăzi; tributul anual al ţării eră de 3000 bani roşii, adi-că ducaţi, dar ţara şi păstră autonomia sa. După Mircea, a cărui lungă domnie încă fù întreruptă de Vlad I (1390—1395), un fa-vorit ai Turcilor, urmară la tron fii şi nepoţi ai lui, cei mai mulţi necontestăţi şi cu domnii efemere, precum şi alţi consângeni apropiăţi. Intre aceştia s'au remarcat până la sfârşitul Periodului IV Alexandru Aldea (1431—1485) prin devotamentul său către Turci şi Vladislav II (1447—1456) prin firea lui paşnică, iar Dan II (1420—1431) şi compeţitorul său la tron Radu II Pleşuvul (1422—1427), precum şi Vlad II Dracul (1435—1446), prin por-nirea lor de a şi asigura tronul prin acte de cruzime şi de a fi când aliaţi, când în răsboiu cu Turcii şi cu inamicii acestora, Un-gurii. Moldova deocamdată a rămas încă independentă de Turci; abia la începutul Periodului următor (V) se făcù de bună voe tribu-tară lor în aceleaşi condiţiuni ca şi Ţara Românească, dar mai întâi pentru scurt timp şi fără nici o formalitate, supt Petru III Aron Vodă (1451—1457). După un şir de alţi descendenţi şi

succesori ai lui Alexandru cel Bun (Iliș, Ștefan II, Roman II, Petru II, Alexandru II, Bogdan II), cari domniră puțin timp și se răsturnară reciproc, iară Bogdan II, (1449—1451) fu chiar ucis, veni la tron Aron mai întâi în asociație cu Alexandru II până la 1455, iar apoi singur; în 1457 el fu răsturnat de Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan II și mai târziu căzând în mâinile lui Ștefan suferi soarta lui Bogdan II. Ștefan cel mare avu o domnie strălucită (1457—1504). El curând liberă țara de tribut și a fost un voevod încărcat de glorie. Supt fiul și succesorul său Bogdan Chiorul (1504—1567) Moldova la an. 1514 deveni tributară Turcilor durabil și pe baza unui tratat în formă. Nu este exact că Moldova s'ar fi supus suzeranității Turcilor în 1478 când încă domnea Ștefan. Teritorul din Serbia de lângă munții Pind și din Macedonia, pe unde locuiau Românii din munții Em (Αἴμος) sau Balcani, așa zisii Macedo—Români sau Mauro—Vlahi în senz vechiu al cuvântului: acel teritor se numia la Bizantini Vlahia Mare (Megalovlahia), iar principatul Țării Românești se numia la ei Ungrovlahia, pe când Moldova, careia de altfel îi zicea Moldovlahia sau Maurovlahia adică Valahia Neagră, ca odinioară Cumania Neagră, se mai numia la Bizantini Rusovlahia¹; ei le numiau astfel, poate pentru că plecând din Constantinopol, întâlneau principatul Valahiei în drumul spre Ungaria, iar pe al Moldovei, în drumul spre Rusia. Dar în sec. 15, Țara Românească se mai numia și Basarabia dela Casa ei domnitare; mai târziu acest nume fu transmis la posesiunea acestei Case de pe țărmul stâng al Dunărei de jos între Prut și Marea Neagră, iar în urmă fu răsfrâns și asupra întregii regiuni a Moldovei, situată spre miazănoapte de această posesiune, la actuala Basarabie (Bessarabia la Ruși și Germani). Românii numesc Valahia Țara—Românească sau Țara Muntenească sau și Muntenia, nume pe care Polonii și Rușii l-au corupt în Multany și Multjany, iar Ungurii o numesc latinește Transalpina, pe când Germanii, în vedere că râul Olt o taie în două părți, din care una e mai mică și una mai mare, numesc partea mai mică, cea despre apus Valahia Mică, (Oltenia=Țara Oltului), iară partea mai mare, cea despre răsărit, Valahia Mare. Turcii, în opoziție cu numirea ce dă-

¹ Sensul tuturor acestor numiri și al celor de Kara—Iflac, Ak—Iflac etc. îl explică Onciul în „Originile Principatelor Române”. pag. 22 scv. Cf. și Iorga Istoria Bisericii Românești p. 22, unde spune că Grecii numiau Țara—Românească „Ungrovlahia” spre a distinge de Valahia din Balcani. Cf. Sexil Pușcariu. Sutuții Istro Române, București 1926 p. 4 și 7 iar despre Maurovlahi p. 10. (N. Tr.)

deau țărilor române Bizantinii, numiau *Valahia Kara*—Iflak, adică *Valahia Neagră*, iar *Moldova*: Ak—Iflak adică *Valahia Alba* mai apoi *Bogdania*, nu însă după numele lui Bogdan, întemeitorul ei († pe la 1368), ci după al lui Bogdan III Chiorul (1504—1517), sub a cărui domnie *Moldova* s'a supus Turcilor și acum o numiau *Kara—Bogdan*, adică *Bogdania Neagră*, în opoziție cu numele de *Valahia Albă*, ce-i dădeau Turcii mai 'nainte. În timpul următor principii ambelor Țări Române puneau în documente înaintea numelui lor numele „Ioan” prescurtat: „Io” ca odinioară suveranii statului româno—bulgar, spre a arăta prin aceasta, că ei sunt ereditari și succesori ai lui Ioniță sau Caloioan, puternicul suveran al Româno—Bulgarilor (1196—1207) și ai lui Ioan Asan (1218—1241), nepotul și succesorul încă mai puternic a celui dintâi. În decursul Periodului IV ambele principate avură a suferi din cauza luptelor intestine pentru tron, precum și a războaielor cu dușmanii din afară; așa Țara Românească din cauza războaielor cu Ungurii și Turcii, iar *Moldova*, din cauza războaielor cu Ungurii, Tătarii și Polonii, când Ungurii voiau a subjuga atât Țara Românească cât și *Moldova*, iar Polonii pe această din urmă. *Moldova* a și recunoscut odată suzeranitatea Poloniei.

Spre mieznoapte de aceste teritorii se 'ntindea *Rusia*, care apărură în istorie încă din Periodul precedent (III) și formă un stat unitar la sfârșitul aceluși Period. Dar unitatea acestui stat n-a fost durabilă. Deja după idiotismele lor Rușii se 'mpărțeau în 3 mari principate: 1. Rușii de miezăzi sau Malorușii (Rușii mici), cari locuiau în partea despre miezăzi apus a statului și aveau de capitală Chievul, prima capitală veche a Rusiei; pe acești Ruși Germanii îi numiau și Ruteni, nume în uz la început pentru toți Rușii, abia mai târziu fu dat în particular Malorușilor, iar apoi incorect s'au numit așa mai adese numai Malorușii depe ambele coaste ale Carpaților; 2. Rușii de mieznoapte sau Velicorușii (Rușii Mari) din partea despre mieznoapte și răsărit a statului, având de capitală a lor Moscova, capitală nouă a Rusiei, de unde au primit și numele Moscoviți (Muscali); 3. Rușii de apus sau Rușii Albi, descendenți din tribul slav al Cricivilor din partea despre mieznoapte apus a Rusiei cu capitala Smolensc. Deci *Rusia*, stat unitar puțin mai 'nainte, s'a desmembrat chiar la începutul Periodului IV iarăși în principate a parte, așa că Marele principe de Chiev, cași Marele principe de Susdal și de Vladimir depe Clasma, (Kljasma), care înlocui pe cel dintâi dela 1169 (1170), iar

dela 1328 cel de Moscova, înlocuind pe cel de Susdal, eră numai Șeful suprem al principilor parțiali. Desmembrarea a mers așa de departe, că după jumătatea sec. 12 (1170) erau în Rusia 72 principate parțiale; între acestea se află și principatul Novgorod, organizat din vechime ca republică; de aceea se și numea „Republica Novgorod”¹. Acest principat avea un comerț înfloritor. Dela sfârșitul sec. 14 se formară și teritorii libere cu organizație militară, teritorii căzăcești, adică teritorii libere ale ostașilor, anume lângă Volga, lângă Don, lângă Dnipro și anume în dosul „Repezișurilor Dniproului” (za porogi), în Ucraina. Teritoriile căzăcești stăteau supt comanda superioară a unui Hatman și sub supremația Rusiei, respectiv a Poloniei; ele aveau obligațiunea de a da contingente pentru armată, dar aveau și dreptul de a face liber expediții rășboinice și de pradă. Tocmai în sec. 18 ele au pierdut orice independență. Dela 1141 unul din principii parțiali ai Rusiei, principele rutean de Halici (Galiția) sau de Rusia Roșie, din Casa Rostislavici, al cărui întemeitor fu un Rostislavici de după jumătatea sec. 11, se declară independent de Marele principe al Chievului, iar în an 1198, după stingerea Casei Rostislavici, supt principele Roman tot rutean, din Vladimir Volinschi sau din Volodimir, și supt urmașii lui Roman sau supt Romanovici, principatul Halici (Galiția) se uni cu principatul Vladimir Volinschi sau Volodimir (Ladomeria); întărit astfel, acest principat independnt, abstracțiune făcând de multele turburări și calamități interne și externe, și-a întins stăpânirea lui mai departe spre miazăzi și spre miazănoapte în sec. 13 supt Roman († 1205), iar după mai mulți ani de interegn și supt Daniil, fiul lui Roman († 1264), care în 1253 primi și coroana de rege dela papa Inocențiu IV, deasemenea supt fiul lui Daniil Leon I (Lew † 1301); dela acesta primi numele său orașul Lemberg (corect Leonberg, Leopold, Livov, Lwów), fundat pentru Leon încă din 1259 de tatăl său și în 1270 restaurat de Leon însuș, după ce fusese distrus de Tătari în 1261. Halici chiar mai înainte a avut pentru un timp și în parte supremația și peste *Cumani*; în sec. 12 (pe la 1134) a avut în Cumania pe teritoriul Moldovei de azi un vasal, compețitor la tronul Galiției, în persoana principelui Ivanco Rostislavici

¹. Această republică, geloasă de imunitățile ei religioase, veni de mai multe ori în conflict cu mitropoliții Rusiei, încercând a scăpa de sub jurisdicțiunea lor. Cf. Boissard, *L'Eglise de Russie*, Paris. 1867, Tome I p. 147; comp. și p. 137 (N. Tr.).

din Bârlad (Iwanko Berladnic), o rudă laterală a principelui domnitor; sub stăpânirea lui Ivanco era și orașul Galați, care se mai numea și Micul Halici¹. Cu toate acestea principatul Halici n-a putut păstra mult timp independența sa față de Unguri, Mongoli și Poloni; el ajunse când supt supremația Ungurilor, când supt a Mongolilor, în sfârșit fu anexat de Poloni supt Cazimir cel Mare (1340-1349). Restul Rusiei, după ce Halici se desfăcù de ea (1141), a mai fost încă puțin timp supt Marele principe de Chiev, iar după ce Chievul pierdù preponderanța, dela 1169 (1170) supt cel de Susdal și de Vladimir depe Clasma (Kljasma). Dar în 1233 Rusia, fiind învinsă lângă Calca (Kalka) de Mongolii năvălitori, dela 1238 ea cu toți Marii principi trecu sub supremația Mongolilor, anume a așa zisei Oarde de aur sau a imperiului de Capceac (Kipceac), a cărui capitală era orașul Sarai lângă Volga de jos. Această servitute dură apoi până la 1480 sub o șuzeranitate plină de teroare, ce aduse Rusiei mari daune morale și culturale. La 1240 Chievul, vechea capitală a Marelui principe fu cu totul pustiiit. Guvernul mongol numia după plac pe Marii principi și pe cei parțiali. Așa el numi Mareș principe de Susdal și de Vladimir pe Iaroslav, principe de Novgorod (1238—1246) apoi, pe fiul său cel mai mic Andrei (1246—1252), după acesta pe Alexandru Nevschi, fiul cel mai mare al lui Iaroslav (1252—1263) etc. Când Marii principi dela începutul dominațiunii mongole, adică cei de Susdal și de Vladimir depe Clasma, pierdură favoarea Hanului Mongolilor, din cauza calomniilor și a luptelor crâncene pentru tron, în 1228 Mare principe fu numit principele de Moscva, cu reședința în acest oraș și cu succesori din familia lui. Intre acestea Rusia piredù treptat la Lituania, cu care se mărginea spre apus și care până la 1148 a fost chiar sub supremația ei, mai întâi dela 1214—1280 diverse teritorii mici despre apus, apoi în 1319—20 pierdù Volinia și Rusia mică sau principatul Chiev, numit și Ucraina (teritor de graniță) după partea lui principală, după aceea în 1331 pierdù Podolia, în 1336 Podlahia lângă Bug (partea de apus), în 1372, Rusia Albă fără Smolensc, iar în 1404, și principatul Smolensc.

Pecând în tot cursul Periodului și mai târziu până la 1480 Rusia gema sub jugul mongol, Lituania se ridică din ce în ce

¹ Despre acest aventurier și pretinsa lui stăpânire peste Bârlad și Galați Cf. Iorga, Geschichte des rumän. Volkes I, 182 scv. (N. Tr).

mai mult prin lărgirea hotarelor ei. Până pela jumătatea sec. 13 principii și poporul Lituaniei deveniră în parte și treptat creștini, iară dela sfârșitul sec. 14 toată Lituania îmbrățișă creștinismul. La început sub supremația Rusiei, dela 1148 Lituania deveni liberă și fu apoi Mare principat unificat, după legendă, supt principele Ringold (1230—1233), iară sigur istoricește, peste 100 ani supt Gedimin (1325—1340), deși încă pela jumătatea sec. 13 principele Mindovg tindea a-l unifica și îmbrățișând creștinismul, în 1250 Papa Inocențiu IV îl recunoscu rege. Încă dela 1217 Lituania și-a întins dominațiunea peste Rusia de apus și de miazăzi incluziv Chiev, mai ales supt Gedimin și supt fiul și succesorul său Olgerd (Olgjerd 1340—1377), profitând de slăbirea Rusiei și totodată adoptând limba ruteană ca limba Curții și a statului. Pela capătul sec. 14 Lituania se unî ca Polonia (1386) prin căsătoria Marelui principe Lituan Jagelon, fiul și succesorul lui Olgerd, cu Edviga moștenitoarea Poloniei, fiica lui Ludovic cel Mare († 1382, regele Ungariei și Poloniei. Astfel Jagelon deveni rege al Poloniei (1386—1434). Dar această unire fu numai personală, Lituania și-a păstrat independența supt un Mare principe propriu al ei; ca atare a domnit dela 1390 mai întâi Vitovd (Vitold † 1430), văr cu regele, dela 1430—1436 ferocele Svidrigello (Swidrigallo), frate cu regele, dela 1436—1440 Sigismund, frate cu Vitovd, iar dela 1440 de ordinar un frate sau un văr al regelui din acelaș timp, în sfârșit dela 1501 domniă ca mare principe însuși regele, permanent.

În acest Period regatul Poloniei deveni foarte puternic și și lărgi mult hotarele. Ca posesiune constantă câștigă dela 1340—1349 Galiția și Vladimir Volinschi (Valodomir), „Galiția și Lodomiria”, iar dela 1386 Polonia deveni și mai puternică prin uniunea cu Lituania. În unire cu Lituania ea domni mai peste tot teritoriul dela Oder până la Dnipru și impuse supremația sa și asupra Moldovei, respingând pe Ungaria. Polonia s-a unit de 2 ori cu Ungaria în unire personală, așa, după ce se stinse linia bărbătească a regilor Poloniei din casa Piastilor cu regele Cazimir III cel Mare (1333—1370), Ludovic cel Mare, regele Ungariei (1342—1382), fiul unei surori a lui Cazimir fu și rege al Poloniei dela 1370—1382; apoi, Vladislav III, regele Poloniei (1434—1444), fu și rege al Ungariei dela 1439—1444 prin alegere.

Ungaria încă dela an. 1000, adică dela Ștefan cel Sfânt, deveni regat și anexă totodată și principatul Transilvaniei; această

țară ca și Ungaria de răsărit pe lângă populațiunea Ungară sau maghiară avea o populațiune foarte numeroasă de Români, apoi Ungaria de miazănoapte răsărit pe lângă Români era populată de Moloruși sau Ruteni, deasemenea Ungaria de miazănoapte apus avea nu puțini locuitori Slovaci, în fine Ungaria de miazăzi apus eră populată de Sloveni; pe lângă aceste naționalități dela sec. 12 s'au mai adaus și numeroși emigrați Germani, cari în Transilvania fiind în majoritate Saxoni, au primit treptat numele de „Sași“, iară țara, ce în ungurește se numia Erdely (loc păduros), de unde vine românescul Ardeal, în latinește Transilvania, primi dela Sași numele german „Siebenbürgen“ dela primele șapte cetăți ale lor¹. În acest Period Ungaria și-a lărgit hotarele prin supunerea Croației și a Slavoniei, țară de alături cu Croația (în 1091, iar definitiv în 1097), precum și a Dalmației (1100), afară de partea ei cea mai despre miazăzi, în care intră și Ragusa, republică autonomă; deaceea Ungaria trebui să aibă pentru Dalmația neconținut războaie cu republica Veneției și însfârșit la 1420 cedă Veneției litoralul Dalmației și păstră numai ceealaltă parte a ei; la 1165 luă cu armele dela Manuil I Comnen împăratul Bizanțului (1143—1180) Sirmiu, pe care Bizantinii îl numiau și Francohorion (țărișoara Francilor), fiindcă deși țară slovacă, fusese odinioară sub domnia Francilor. Ungaria, după ce supuse Croația avu supremație și peste Bosnia, până la 1377, când aceasta se proclamă regat; Ungaria fu suzerană pentru un timp și peste Herțegovina, iar în jumătatea întâi a sec. 13 și peste Halici; ea avu pretenții de supremație și asupra Serbiei, Valahiei și Moldovei.

La 1239 Ungaria a primit în sânul ei și 40000 Cumani, refugiați în Ungaria de spaima Mongolilor, iar în 1261 a primit o populațiune numeroasă de „Latini“, adică de fugari din imperiul latin de Constantinople, ce fusese destrus; dela sfârșitul sec. 14 au fugit de frica Turcilor și Bulgari numeroși atât în țările despre răsărit de malul stâng al Dunării de jos, cât și în Transilvania și Ungaria de sud; deasemenea mulțime de Sârbi și Macedoneni au fugit în Ungaria, Slavonia, Croația și Dalmația, iar din Croația, în Moravia și Istria. Ungaria se uni pentru scurt timp cu Polonia întâi dela 1370—1382 supt regele Ludovic c. Mare (1342—1382), care eră nepot de soră a lui Cazimir cel Mare, regele Poloniei († 1370), apoi, dela 1439—1444 supt Vladislav III, regele Poloniei (1434—1444), care fu ales și rege al Ungariei, iară dela

¹. Cf și Iorga, *Geschichte des rum. Volkes* I, 130 scv. (N. Tr.)

1419—1437 Ungaria se uni cu Boemia supt Sigismund de Luxemburg, împăratul Germaniei, și dela 1437—1439 și 1444—1457, cu țările coroanei Habsburgilor germani supt alți regi germani și anume supt Alibert de Habsburg și supt fiul său Vladislav Postumul; în sfârșit Ungaria avu ca regi ai săi chiar pe un împărat al Germaniei și pe un rege al acestei țări, anume pe Sigismund de Luxemburg (împărat la Germaniei 1410—1437) și pe Albrecht de Habsburg (rege al Germaniei ca Albrecht II 1438—1439). În adevăr, după stingerea liniei bărbătești a Arpazilor, dinastie de regi indigeni (1301), la tronul Ungariei veniră regi eligibili din alte Case și anume: dela 1307—1382 Carol Robert (1307—1342) și Ludovic cel Mare (1342—1382) din ramura Casei de Anju, strămutată la Neapol, apoi Sigismund (1386—1437), ginerile lui Ludovic cel Mare, care dela 1410 fu și împărat al Germaniei, iară dela 1419 și rege al Boemiei, în sfârșit după o întrerupere de 5 ani (1440—1444) din cauză că Vladislav regele Poloniei (1434—1444), nepot al lui Ludovic cel Mare, a fost ales și rege al Ungariei, această țară avu regi din Casa de Habsburg: pe Albrecht (1437—1439), ginerele lui Sigismund și pe fiul său Vladislav Postumul, adică născut după ce muri tatăl său (1444—1457). Supt Vladislav Postumul, până la 1452, când el ajunse major, Ungaria avu ca regent pe celebrul erou Ioan Corvin de Huniade, Român maghiarizat și latinizat; el a fost tatăl lui Matei Corvin, mai târziu rege (1458—1490). Încă depe acum Ungaria fu avangarda Apusului creștin contra Turcilor, cați înaintau amenințător în Europa de miazăzi; deși în an. 1396 supt regele Sigismund Ungaria a fost bătută de Turci la Nicopol, iar în an 1444 supt regele Vladislav la Varna, unde acesta și căzû, totuș Ungaria repurtă asupra Turcilor și victorii, datorite mai ales vitejiei lui Ioan Corvin Huniade.

Germania încă din Periodul precedent (III) 622—1054), precum se știe, ajunse dela 962 în posesiunea demnității de imperiu Roman și al Italiei de miază noapte și de mijloc, cu care demnitate eră unită și suzeranitatea peste statul eclesastic. Regele Germaniei, încoronat totdeana la Aachen de un arhiepiscop german (odinioară de cel de Mainz, iar dela sec. 11 de cel din Colonia), se numeă oficial „Împărat Roman” după ce-l încoronă papa, iară înainte de a-l încorona, se numiă simplu „Rege Roman”, însă neoficial, chiar și fără a fi încoronat de papa, se numeă și se numește „Împărat” și „Împărat al Germaniei”, iară titlul de

„Rege Roman“ îl purtă după aceea succesorul ales când împăratul eră în viață. În Periodul prezent (IV), după Enric III, IV și V (1039—1056, 1056—1106 și 1106—1125), regi din dinastia Franconă și după Lotar II Saxonul (1125—1137), veni la tronul Germaniei/ alternativ Casa șvabă de Hohenstaufen (1138—1254, adică : Conrad III 1138—1152, Frideric I 1152—1190, Enric VI 1190—1197, Frideric II 1215—1250, Conrad VI 1250—1254 și apoi, cu oare cari intreruperi din cari cea mai durabilă și mai însemnată fù, când domni Ludovic IV Bavarul 1318—1347), veni Casa de Habsburg (dela 1273, anume Rudolf de Habsburg 1273—1291, Albrecht I 1298—1308, Albrecht II 1438—1439, Frideric III 1440-1493) și Casa de Luxemburg (adică, după Enric VII 1308-1313 Carol IV 1346—1378, Venceslav 1378—1400, Sigismund 1410—1437 iară dela 1438 Casa Habsburg avù apoi o succesiune, ce continuă prin foarte mult timp după sfârșitul Periodului (IV) până la 1806, cu o întrerupere numai de 3 ani (1742—1745). În tot acest timp hotarele Germaniei se lărgiră și influența ei crescù și mai mult cu deosebire spre răsărit; aici între Elba și Oder după jumătatea sec. 12 resturile Venzilor din regatul Slaviniei (existent 1047—1131) au fost supuse, convertite la creștinism și germanizate, iar în sec. 13 ordinul cavalerilor Teutoni, înființat în Palestina la 1190 de Cruciferi, spre a combate pe „Saracini“ sau pe „Necredincioși“, strămutându-se curând în Europa, converti la creștinism pe Poruși sau Pruși și îi germaniză (1226—1283); deasemenea, Ordinul „Cavalerilor Spadei“, înființat în 1202 chiar în provinciile Baltice cu acelaș scop și dela 1237 unit cu Ordinul cavalerilor Teutoni, a supus Livonia Estonia și Curlandia, pe cari le converti la creștinism și le germaniză (1202—1230).

Când la capătul sec. 12, în 1194, împărații Germaniei din Casa Hohenstaufen au devenit prin alianță și moștenitori ai Normanilor din regatul ambelor Sicilii, imperiul German avù sub stăpânirea lui pentru un timp întreaga Italie, deși în parte mai mult nominal. Totuș în jumătatea a doua a sec. 13, după ce papii răsturnară pe Hohenstaufeni, regatul ambelor Sicilii se desfăcù de imperiul Germaniei (1266) și chiar dominațiunea acestuia peste Italia de mijloc și cea de sus deveni treptat numai nominală. Orașele vechi și bogate ale Italiei ajunseră din ce în ce mai inepedente și parte din ele se constituiră republici, iar parte și-au ales ca principii bărbați indigeni și puternici. În acest Period Statul eclesastic deasemenea ajunse în o situațiune indepe-

dentă. În Italia s-au înființat ducate, dela anul 1395, ducatul Milano în Italia de sus, odinioară sub stăpânirea Langobarzilor, așa numita Lombardie, apoi, dela anul 1416, ducatul Savoia; s-au înființat încă republici, precum: republica Veneției, existentă încă din Periodul precedent III (dela 697) sub supremația Bizantinilor, dar în sec. 11 ea trecu sub suzeranitatea imperiului romano al Germaniei și apoi cucerit dela Bizantini Istria grecească și litoralul Dalmației, precum și alte multe teritorii și insule, totuș în 1440, după războaie cu succes foarte variabil, a trebuit să împartă Dalmația cu Ungaria. Pe lângă Veneția s-au înființat republicile Florența, Pisa și Genua. În sec. 12, 13 și 14 această din urmă avu lupte cu Veneția pentru domnia mării, dar în 1381 Genua trebui să recunoască superioritatea Veneției. Astfel consolidându-se toate au lăsat împăraților Germani numai titlul de suverani ai Italiei de sus și de mijloc. Italia de jos sau regatul ambelor Sicilii, după jumătatea sec. 13, adică după căderea Hohenstaufenilor (1266), fu supusă din ordinul papii mai întâi regilor francezi din Casa de Anju, iară peste puțin timp (1282) Sicilia prin revoluțiunea sângeroasă numită „Vespera Siciliană” se emancipă de acești regi și s-a supus regilor Aragoniei, stat înființat în Spania pela jumătatea sec. 11. Mai târziu (1442) acești regi câștigară prin moștenire și tronul Neapolei; dar încă mai înainte Carol Robert, din Casa neapoleitană de Anju, se urcase pe tronul Ungariei (1308—1342) și după el urmă fiul său Ludovic I cel Mare (1342—1382). La sfârșitul sec. 13 veni supt Casa de Anju și Sardinia, după ce în 1164 aceasta fusese proclamată regat de Frideric Barbarosa, împărat din casa Hohenstaufen (1152—1190) și avusese mult timp regi din diferite familii Italiene.

Dar nu numai în Italia ci chiar în Germania autoritatea imperială fu limitată mult prin dreptul electoral și prin puterea principilor civili și eclesiastici. Dela sec. 13 numai 7 dintre aceștia câștigară dreptul de a alege pe rege și pe împărat, așa numiți principii electori¹. Principii eclesiastici erau episcopi și egumeni. Cei mai însemnați principii civili erau Ducii Șvabiei, Franconiei, Saxoniei, comitele sau principele Palatinatului de pe Rin (Palatina-

¹. Aceștia erau următorii: Arhiepiscopii de Mainz, de Trier și de Colonia și principii din Palatinat, și de Saxonia și de Brandenburg („Pfalzgraf am Rhein, Herzog von Sachsen, Markgraf von Brandenburg”) și regele Boemiei.

tus Rheni), țară pe malul Rinului, presărată cu numeroase palate regale (palatia regia), comitele sau principele Mărcii Brandenburg, (teritor cu confinii naturale), ducele Bavariei, mai târziu (permanent dela 1198) regele Boemiei cu țările ei secundare: Moravia și dela jumătatea sec. 14 Silezia, ce eră mai înainte supt Polonia, în fine ducele Austriei; această țară dintr'o Marcă sau teritoriu cu confinii naturale despre răsărit a ducatulul Bavariei, așa dar din „Marca de ost” deveni ducat (1156) și în 1282 trecând supt Habsburgi, la capătul Periodului, adică la 1453 fu recunoscută arhiducat. Ultimii regi ai Germaniei și împărați Romani de națiune-Germană, adică Habsburgii, au tins a-și mări puterea imperială, dar și a profita de ea spre a-și consolida puternic dinastia; în această privință soarta au fost favorabilă în Germania de miazăzi răsărit Casei de Habsburg, iar spre miazănoapte și răsărit de Habsburgi, Casei de Luxemburg, deși nu în întindere și durată deopotrivă. Așa din timpul domniei lui Rudolf, întâiul rege German din Casa de Habsburg, în curs de un secol (1276—1382) Habsburgii au câștigat Austria, Stiria, Carinția, Carniolia, Tirolul, Triestul și alte țări ereditare mai mici, iară prin Albrecht II (1437—1439) și prin fiul său. Vladislav Posthumul, adică cel născut când murise tatăl său (1444—1457), au domnit pentru puțin timp și în Ungaria și Boemia; negreșit însă Habsburgii au și pierdut partea cea mai mare a posesiunilor lor din Elveția, unde în 1291 mai întâiu 3 Cantoane, cu cari se uniră treptat încă alte 5 (1332—1353) aliându-se contra Habsburgilor, prin jurământ ca „Confederați” (1291—1388), fundară o republică de Cantoane sau teritorii libere sub suzeranitatea împăratului. Deasemenea sub domnia lui Enric VII, primul împărat din Casa Luxemburg, dela 1310, Luxemburgii câștigară Boemia cu țările ei secundare, după ce se stinse dinastia indigenă a principilor Boemiei, și păstrară aceste posesiuni până la stingerea Casei lor 1437, apoi supt împăratul Carol IV Luxemburgul în 1347 câștigară provizoriu și Brandenburg (1374—1417), până ce l-au cedat la Hohenzolerni; iară Sigismund (Siegmond) ultimul vlăstar al Casei Luxemburg, dela 1378 Marcgraf de Brandenburg, și dela 1410—1437 împărat al Germaniei, încă mult mai înainte a ocupat și tronul Ungariei, domnind 51 ani (1386—1437) și dela 1419 după moartea lui Venceslau fratele său, moșteni și Coroana Boemiei. In sec. 13 și 14 combătu vîguros pentru creșterea puterei Germaniei spre miazănoapte răsărit adică în Prusia ordinul cavale-

rilor Teutoni, dar el a încercat în zadar de repețite ori și mult timp dela sediul său din Marienburg (Prusia), a supune și războinica Lituanie, și încercă aceasta chiar după unirea ei cu Polonia în 1386, și în cele din urmă la 1410 în mare bătălie dela Tannenberg au fost învins de Poloni, uniți cu Lituanii și cu trupe auxiliare de Moldoveni; de atunci ordinul a mers spre decadență.

Spre miazănoapte de Germania statele Scandinave, Danemarca, Suedia și Norvegia, în Periodul acesta ajunseră foarte puternice. Danemarca se mări mai cu seamă în dauna Germaniei pe litoralul german al Mării Baltice, dar mai mult provizor (1185—1225). Norvegia cuceri în 1264 republica Islanda, pe care marinari din Norvegia au fundat-o în sec. 9 și o aduseră în o stare foarte înforitoare. Suedia s-a întins pe țărmurile golfului Finlandic mai ales în Finlanda (1181), supunând și Laponia (1279). În fine în anul 1397 aceste 3 state scandinave se uniră prin unirea dela Calmar, ce o contractă Margareta, regina Danemarcei, dar unirea fu numai personală, așa că fiecare stat își păstră constituțiunea lui proprie, având în comun numai regele sau regina.

Anglia și Franția în Periodul IV au ajuns la o desvoltare, ce în multe privinți stă în strânsă legătură. Dela 1171 regatul Angliei câștigă părți din Irlanda, precum și partea de sud a Scoției. Dar în cursul Periodului Anglia avu mai mare putere în Franția, căci la tronul Angliei veniră întâi (1066) ducii de Normandie și apoi (1254) ducii de Anju, cari în Anglia se numiră Plantageneti (Plantageneta, pentru că pe stema Casei lor aveau ca ornament o stâlpă de genet (dracilă) cu flori ca fluturul).

Aceștia, după ce câștigară prin ereditate Normandie și Bretagne, iar prin căsătorie încă și alte ducate, stăpâneau mai toată Franția de apus. În fine Plantagenetii se divizară în două ramuri: Casa Lancaster și Casa de York; cea dintâi numită „Roza roșie” după semnul ei distinctiv, domni în Franția un semisecol, dela capătul Periodului prezent (IV) și până după începutul Periodului următor (V) adică dela 1399—1461, apoi făcu loc Casei de York sau „Rozei albe” 1461—1485, cu care era în luptă pentru tron. Astfel regii Angliei deveniră seniori feudali peste mai toată partea de apus a Franției și vasali ai regelui Franției de așa fel, că erau mai puternici de cât dânsul și-i disputau tronul. În acelaș mod erau dotați cu posesiuni în Franția și regii Aragoniei; dar regii Angliei erau vasali neasemănat mai periculoși și mai rebeli. Din această cauză Franția și Anglia avură (dela 1204) com-

plicațiuni și războaie între sine mai în tot cursul acestui Period (IV). După ce soarta armelor deveni favorabilă Franciei (1429), datorită nu puțin eroismului însuflețit al unei fete de țăran, Jeanne D'Arc, Fecioara din Orlean, pe care din această cauză Englezii au ars-o ca vrăjitoare în 1431, Franția reuși în 1453 a respinge cu totul depe teritorul ei pe regii Angliei. De aici rezultă că în Franția puterea regală, ce trecuse dela linia directă a Capetingilor (987—1328) la linia lor laterală Casa de Valois (1328—1589), crescù considerabil. Iar aceasta^a a fost de importanță decisivă pentru viitorul Franciei, căci totodată a putut fi ținut în frâu și ducele de Burgundia, un alt vasal puternic și periculos al regilor Franciei, mai ales dela 1363, când un fiu al Casei Valois, Filip Temerarul, deveni duce de Burgundia. Un urmaș al acestui duce trecu fățiș în partea Englezilor 1419—1435; dar acest ducat nu era identic cu regatul Burgundia, ce dură până la 1032; ducatul Burgundia stăpânea și o mare parte a Franciei de miazănoapte împreună cu Țările de jos. Regii Franciei s-au curățit de acest ducat abia în 1477, când ducele Carol Temerarul muri fără moștenitori masculini și când posesiunile sale au fost împărțite.

În *Spania*. Creștinii, cari odinioară mai posedau numai regatul Asturiilor din unghiul nordvestic al țării, respinseră acum treptat pe Maurii mohamedani, sleiți prin războaie și prin lupte pentru tron. Astfel dominațiunea creștină s'a întins constant. Încă înainte de capătul Periodului precedent (III) prin întinderea progresivă a Asturiei se înființase regatele creștine: Leon și Castilia, cari s'au întrunit apoi formând regatul Castilia, deasemenea se înființaseră tot pe atunci și regatele Navara și Aragonia. Pe lângă acestea, din un comitat format în 1095 s'a întemeiat regatul Portugalia (1140), care ajunse curând în floare și dela începutul sec. 15 întreprinse chiar expediții maritime. Dela jumătatea sec. 13 Maurii mai posedau în Spania numai un rest al ei despre sud, în regatul Granada, și-l stăpâniră încă până spre sfârșitul sec. 15 (1492). Statele creștine cu toate luptele lor interioare ajunseră curând la putere nu neînsemnată chiar în afară, excepție de Navara, ce fu continuu dependentă de Franția.

În Italia schimbările de dominațiune s'au indicat deja concomitent cu cele ale Germaniei.

CAPITOLUL I

Propagarea Creștinismului

§. 136. Răspândirea Bisericii de Răsărit.

Din cauza dominațiunii despotice a mohamedanilor, cari tot înaintau și se consolidau, precum și din cauza invaziunii Mongolilor păgâni, în acest Period biserica de răsărit a trebuit să sufere continuu pierderi însemnate; ea s'a putut însă răspândi numai în o măsură, mediocră și în parte numai pentru puțin timp, așa biserica ortodoxă, numai pe teritoriul Rusiei și al Lituaniei, în câțva și al Cumanilor, iar biserica nestoriană în Asia centrală și în cea răsăriteană.

Biserica de răsărit a suferit pierderi din cauza mohamedanilor, precum și din cauza Mongolilor păgâni, din cari o parte deveniră mai târziu mohamedani; așa în acest Period ea avu a suferi persecuțiuni și împilări mult mai numeroase decât în Periodul precedent.*) În special Mongolii păgâni avură de regulă față de creștinism, negreșit și cu excepțiuni, o atitudine, ca în contra unui cult strein lor; ei îl persecutau și exterminau mai cu seamă pe teritoriile, în care intrau ca cuceritori și jăfuitori, precum pe teritoriile bisericii nestoriene, dinafară de China, nu însă și pe teritoriile în cari ei voiau a domina permanent, ca în China și în Rusia. Iară mohamedanii persecutau pe creștini continuu, tot în interesul conservărei, răspândirei și consolidării lor proprii.

*) Un martir din jum. întâi a sec. 14 (1330), vestit în bisericile din jurul mării Negre este Ioan cel Nou. Tradiția despre viața și pătımirea lui a fost predată bisericii Moldovei pela 1402 de Grigoriu Țamblac, atunci preot și predicator al acestei biserici, mai târziu mitropolit de Chiev, însă el era originar din Târnova, capitala regatului Româno—Bulgarilor. După această tradiție Ioan, un negustor foarte pios din Trapezenta, făcea multe călătorii pentru negoț. Odată călători în corabia unui „Franc“ adică a unui apusean dela Trapezenta la Asprocastron (Cetatea Albă), ce era sub dominațiunea Mongolilor păgâni. Mai înainte această cetate se numea cu totul invers Mavrocastron (*Μαυρόκαστρον*), cetatea Neagră, sau în formă coruptă Moncastron; iară numele ei nou este la Slavi Belgrad (Bjelogorod), la Turci Acherman. Ioan avu pe cale dispută poate despre ortodoxie cu apuseanul, care a prins asupra lui ură de moarte. Sosind în Asprocastron, veninosul „Franc“ a spus comandantului mongol de aici, care era de loc din Persia, că Ioan s'a jurat pe cale să îmbrățișeze legea mongolă, adică cultul stelelor, soarelui, focului. Comandantul ordonă deci lui Ioan a împlini ce a promis cu jurământ; dar el n'a voit a se supune ordinului, pe care-l numi o curată nerozie. Atunci fu dat în sfârșit la munci grele, și muri martir ¹⁾ Creștinii adunară oasele

¹⁾ Cf. Iorga, Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe, București 1899 pag 36—38. Cf. și Istoricul Eparhiei Râmnicului-Noul Severin, București 1906 pag. XLVIII. (N. Tr)

Pretutindeni ei tindeau prin toate mijloacele violente a constrânge populațiunea creștină să treacă la legea lor și mai cu seamă la naționalitatea lor dominantă. În astfel de violențe Seldgiucii, cari în acest period ajunseră {dominanți în Asia de vest și în Egipt, în locul Arabilor, i-au întrecut mult pe aceștia, dar și pe Seldgiuci îi întrecură Mamelucii, cari le-au succedat după jumătatea Periodului, și încâtva, Osmanii. Cu modul acesta partea cea mai mare a populațiunii creștine depe teritorul, ce se 'ntindea din Egipt până în Europa de sud, pierdù treptat religiunea și naționalitatea ei. Supt Saladin, Sultanul Seldgiucilor din Egipt, Palestina și Siria, care domni dela 1171—1193 și e celebru și pentru cavalerismul său, s-au interzis creștinilor procesiunile în public, serbătorile, precum și tragerea clopotelor. Sub dominațiunea Mamelucilor, creștinii au fost terorizați în așa grad, că d. e. în anul 1324 orașe întregi de creștini trecură la Islam în o singură zi. În Iberia sau Georgia Seldgiucii, precum și Mongolii, cari pe teritoriile de apus ale dominațiunei lor devenise mohamedani, s-au sforțat, cât timp au dominat în această țară, a răspândi Islamul cu forța; numai reacțiunile energice ale regilor creștini ai Iberiei, decâte ori restrângeau sau scuturau această dominațiune, mai scutiță creștinismul de a fi stârpit în Iberia.

Următoarea cuprindere cu privirea a răspândirei precare a bisericii de răsărit în Periodul prezent (IV) cadrează cu istoria tristă a persecuțiunii sale, pe care am schițat-o aici mai sus în linii de tot generale.

La sfârșitul Periodului precedent (III) biserica ortodoxă din Rusia se răspândise așa, că putem privi ca limite ale ei în Rusia meridională: Bielgorod (nu Asprocastron, ci vechiul Bielgorod rus de lângă Doneț), apoi spre apus Vladimir Volinschi sau Volodimir, spre miazănoapte: Novgorod, spre răsărit: Rostov. Deci tot teritorul dintre aceste puncte se poate privi ca teritor creștin

lui și le 'ngropară cu cinste. Ei spuseră apoi că din niște vedenii minunate au cunoscut că sunt moaștele unui om al lui. Dumnezeu, iar la începutul sec. 15, mai precis în an. 1402 Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, a adus moaștele lui Ioan din Asprocastron, care atunci era sub stăpânirea Moldovei, la Suceava, capitala Moldovei și le-așezat în biserica Mitropoliei, unde se află ele și astăzi; ce-i drept la 1686 Ioan Sobieschi, regele Poloniei, le-a fost luat în Polonia cu Dăsitei mitropolitul Moldovei; acolo au rămas ele la Jolchiev; însă în an. 1783, Iosif II Impăratul Austriei, care câștigase cu câțiva ani mai înainte Galiiia precum și Bucovina, a dispus a fi înapoiate la vechea mitropolie a Sucevei.

În biserica Rusiei deasemenea dela începutul dominațiunei Mongolilor (1238) n'au lipsit martiri pentru credință chiar între principii ruși și mongoli. Biserica'i recunoscù ca jertfe sângeroase ale intoleranței religioase a Mongolilor.

încă din Periodul III. In Periodul IV, cu care ne ocupăm acum Creștinismul se răspândi spre răsărit și spre miazănoapte răsărit mai întâiu pe toată întinderea teritorului Rostovului, apoi pe teritorul Murovului și la începutul sec. 13 și pe al Vietkăi. Spre miazănoapte de Novgorad abia în sec. 13 încep a se converti la creștinism Ciuzii și Carelii, precum și populațiunile din jurul lacului Cuba, iar în sec. 14 Permii sau Zyrjani și populațiunile de pe lângă lacul Onega. Dela jumătatea sec. 13 misionari din Rusia propagară creștinismul și la Lituani. Unii principii și Marii principii ai Lituaniei, îl persecutară, dar alții îl patronară și unii dintre ei chiar îmbrățișară cel puțin pentru un timp, creștinismul de rit. grec. Așa Ringold (1230—1235) a fost păgân, iar Mindovg (Mindovc) în 1246 îmbrățișă creștinismul de rit grec, constrâns însă de ordinul cavalerilor Teutoni și atras de papa Innocentiu IV (1243—1254), care-l recunoscă rege, se făcū în 1251 creștin de rit latin, iar în 1261 reveni la păgânism, Voiselg (Wojszelg), fiu și succesorul lui Mindovg, fu creștin de răsărit, iară Froiden, succesorul său, precum și Marii principii, cari succedară lui Froiden, anume Gedimin (1315—1340) și Olgerd (Olgerd 1340—1377) au fost păgâni, totuș Olgerd, la început chiar persecutor crâncen al creștinilor înainte de moartea sa primii botezul după rit grec.

In acelaș timp cu misionarii Ruși, predicau creștinismul în Lituania și misionari din Apus după ritul latin și în 1251—52 Ordinul cavalerilor Teutoni chiar l-a impus lui Mindovg provizor împreună cu un episcop, anume Vitus, până la 1261; s-a ntâmplat chiar, că tot într'un timp unii membri din familia Marilor principii erau păgâni, alții creștini de rit grec și alții creștini de rit latin. Totuș credința și ritul de răsărit preponderau încă între creștinii din Lituania. E cert că chiar din Casa Marilor principii au fost membri ai bisericii de răsărit doi fii ai lui Coriat, care eră frate cu marele duce Olgerd, anume principele Teodor Coriatovici (†1394), care în 1354 emigră la Muncaci în Ungaria de miazănoapte, precum și Gheorghe (Iuri, Iurg, Iuga) Coriatovici, care în 1374 deveni Domn al Moldovei. Dar dela 1386 Iagelon, Marele duce al Lituaniei, fiu și succesor a lui Olgerd, care pe atunci, după unii istorici eră creștin de rit grec, iar după alții eră încă păgân, a obținut împreună cu mâna Edvigei, moștenitoarea Poloniei și coroana de rege al Poloniei, cu condițiunea de a se face creștin catolic-roman; astfel el, Curtea lui și o mare parte a trupelor lui trecură la biserica creștină de rit-latin. De atunci el se sili

a întări în Lituania credința și ritul acestei biserici prin toate mijloacele posibile, nu numai în prejudiciul păgânismului, ci și al credinții și ritului bisericii ortodoxe de răsărit. Cu toate acestea biserica de răsărit se susținu încă mult timp în Lituania, deși oprimată de cea latină, care era preponderantă. Vom reveni asupra convertirii Lituaniei la biserica latină, când vom trata despre răspândirea creștinismului de rit latin în acest Period (§. 137. c).

Biserica ortodoxă a Rusiei nu s-a putut răspândi mai mult, fiindcă i sta în cale Mongolii sau Tătarii dominanți, nu doar că ei persecutau consecvent religiuinea și biserica în Rusia (exceptând unele cazuri, ei se arătau toleranți), ci fiindcă devastările comise de ei pretutindenea au fost un obstacol atât pentru ca biserica rusă să se poată desvolta normal în interior, cât și pentru a se propaga mai departe. Mongolii înșiși, de nu rămâneau păgâni, se îndreptau spre mohamedanism, numai foarte puțini dintre ei îmbrățișară creștinismul dela Ruși, deși nu fără a suferi când și când persecuțiuni sângeroase din partea celorlalți Mongoli.

Ce se atinge de Cumani, pe lângă principii de Halici, cari vor fi profitat de dominațiunea lor asupra Cumanilor mai apropiați, spre a răspândi creștinismul între ei, se vor fi silit poate și Românii depe teritoriile sudice ale Cumanilor și depe cele vecine spre a atrage la credința ortodoxă acest popor, pe care Ungurii se sforțară a-l converti mai întâi la biserica de apus. În adevăr, papa Grigoriu IX (1227—1241) în o epistolă din anul 1234 către Bela IV, regele Ungariei (coregent atunci cu tatăl său Andrei II), se plânge că „Valahii“, cari trăiau în cuprinsul episcopiei latine a Cumanilor, au convertit la credința lor chiar Unguri și Germani. Cumanii, cari după retragerea în massă a Cumanilor cu Tătarii (1242) au mai rămas între Rutenii din principatul Halici și între Românii din Moldova, precum și cei cari de frica Tătarilor fugiră în Bulgaria, asimilându-se curând cu aceste popoare ale bisericii ortodoxe, au rămas continuu în orbita acestei biserici.

Dintre bisericile eterodoxe de răsărit numai nestorianii au mai lucrat pentru propagarea creștinismului și au continuat a desfășura câțva timp încă o vie activitate, menținându-se pe un nivel în câțva superior. Încă pela începutul Periodului, adică după jumătatea sec. 11 nestorianii din Asia centrală, despre sud de lacul Baical, au reușit a converti la Creștinism un principe Tătar cu poporul său (tribul Cherait).

Știrea despre principele creștin al Tătarilor s-a răspândit

și în Apus. Acest principe fu numit în decomun „Presbiterul Ioan” din cauză că titlul Owanghan (Onghan), ce purta el, s-a tradus încorect, luându-se „Owang” în senz de „Ioan” și „Khan” în senz de evraicul „Cohen (כֹּהֵן) preot, presbiter.” Acest principat creștin între Tătari a durat mai mult timp, anume până la 1202, când l-a distrus Cengishan, ca preludiu al expediției sale de a cucerii universul (1206—1227). A fost deci destul timp spre a se forma o convingere, că traducerea de mai sus nu este corectă cu toate acestea apusenii intitulau continuu pe numitul principe „Presbiterul Ioan”¹. Papii din sec. 12 i-au trimis chiar scrisori, în cari îi da titlul acesta, voind a-i face și lui cunoscut cât e de puternică și de strălucită biserica Romei. Dar odată cu principatul a apus aici și creștinismul.

Nestorianii propagase creștinismul și în China, și Mongolii cari fură domnitori în ea mai târziu, n-au smuls ceeace sădise nestorianii. Dar după jumătatea sec. 14 (1368), când Mongolii au fost goniți din China și a venit la tron altă dinastie indigenă (dinastia Ming), aceasta a destrus biserica creștină din China, atât pe cea nestoriană, cât și pe cea catolică-romană, ce fusese înființată mai târziu. Și astfel toate sforțările misionarilor nestoriani în Asia de est au avut succes numai temporal. Afară de aceasta, în Mesopotamia țara lui originară, nestorianismul a fost redus cu totul din cauza devastării Mongolilor, în special supt Tamerlan (1369—1403), rămânând acolo numai mici resturi; el fu împins spre munții Curdistan, situați între Mesopotamia și Armenia.

§. 137. Răspândirea bisericii de Apus.

Biserica latină se află în o situațiune mai bună decât biserica ortodoxă și decât bisericile eterodoxe din Răsărit; ea deci cu mai mult curaj a putut încerca a se răspândi și obțină rezultate mai favorabile. În adevăr, biserica latină pedeoparte a între-

1. Cf. Comte Ségur, Histoire de Bas-Empire, Paris 1844, Tome II pag. 290. El spune că acest Presbiter Ioan a trimis pela 1160 o deputație la Curtea din Constantinopole. Deasemenea pela jumătatea sec. 12 un episcop semnală papii acest principat, situat dincolo de regiunile Armeniei și ale Persiei, raportând că suveranul său profesează creștinismul și esercită deodată puterea de rege și cea de pontifice. Această istorie a lui Owanghan s'a propagat apoi în toată Europa (N. Tr).

prins a se răspândi în Răsărit între mohomedani și păgâni, respectiv a câștiga pentru biserica creștină prin expedițiile cruciate teritoriul, pe care erau odinioară dominanți creștinii și care era acum în mânele necredincioșilor, și a-l supune bisericii de apus, iar pedeață parte ea s-a silit cu deadinsul a-și întinde dominațiunea și în dauna bisericii de Răsărit; la aceasta i-a dat încâtva ocazie tot expedițiile cruciate¹. În privința dintâiu sforțările sale au reușit numai în parte și provizor, iar în cea din urmă ajunse la un rezultat în parte durabil. Apoi contra păgânismului, ce se mai menținea în Apus, acțiunea ei misionară avu succes, în special pe litoralul de miazăzi și de răsărit al mării Baltice. Să vedem acum în detaliu aceste încercări și rezultatul lor.

A. Incercările bisericii de Apus a se lăți în Răsărit între creștini, mohamedani și păgâni prin expedițiile cruciate.

Incercarea cea dintâi și mai grandioasă, ce biserica de apus a făcut în acest Period (IV) de a-și întinde dominațiunea în Răsărit, au fost expedițiile cruciate. Biserica de Apus încercă de a câștiga din nou țara creștină deodinioară, ce fu leagănul creștinismului, din mânele mohamedanilor sau ale Saracinilor, cum se numeau ei acum de creștini, căci mohamedanii profanau în modul cel mai infam aceste locuri sfinte pentru creștini și apăsau și persecutau cu cruzime pe creștinii, cari locuiau sau mergeau în pelerinagiu acolo. Încă din sec. 10 papii, în special Silvestru II (999—1003) au avut această idee, apoi papa Grigoriu VII (1073—1085), o reluă fără rezultat, în fine ea ajunse la maturitate tocmai spre sfârșitul sec. 11 supt papa Urban II (1088—1099). O legendă posterioară spune că la Cruciade a dat îndemn un pelerin,

¹ Istorici greci atestă că expedițiunile cruciate au avut ca mobil real tendința papilor de a supune sub jurisdicțiunea lor biserica de răsărit, Cf. *Paparrigopoulo* Histoire de la civilisation Hellénique, Paris 1878 pag. 311—384, Id. *Bikêlas*, Les Grecs au moyen Âge, traduit du grec par M. Emile Legrande. Paris 1878, studiu publicat de Bikêlas în: „La Grèce Byzantine et Moderne Paris 1893 pag. 28. Tendința papilor de a-și supune biserica de răsărit prin expedițiunile cruciate o dau pe față chiar autori apuseni d. e. arhiepiscopul de Paris în pastorala sa, când izbucni războiul Crimeii. El zice: „La cause véritable de cette guerre, la cause sacrée, la cause agréable a Dieu, c'est la nécessité de repousser l'erreur de Photius, de la dompter, de la briser; tel est le but avoué de cette croisade.... *tel avall été le but latent de toutes les autres croisades, qui au rest ne l'avaient pas*” (noi subliniem aceste din urmă rânduri). Citat de A. S. Khomiakoff în „L'Eglise Latine et le Protestantisme au point de vue de l'Eglise d'Orient”. Lausanne & Vevay 1872 pag. 94—95 (N. Tr.).

Petru Eremitul din Amiens (Francia), care făcuse o călătorie la locurile sfinte și văzuse acolo actele de vexațiune și de profanare, ce comiteau necredincioșii, precum și consternarea creștinilor; după raportul său și pe baza suplicilor, ce creștinii din Orient au trimis prin el către papa Urban II, acesta l-a autorizat a predica pretutindenea pe unde va merge, liberarea sfintelor locuri din mânele necredincioșilor; Petru d'Amiens a și făcut astfel, mergând prin mai multe țări și rezultatul fu, că a pregătit pentru această idee Apusul și în special Francia; când deci papa Urban II făcu apel, a putut decide pentru ea pe toți. Dar adevărul este, că abia după ce papa Urban II apelă la toți credincioșii, Petru Eremitul începu a propaga această idee și câtvă timp fu chiar șef al armatei cruciferilor; poate și epistolele cu trimișii lui Alexiu Comnen, împăratul Bizantinilor (1081—1128), vor fi decis pe papa a convoca spre acest scop două mari adunări de clerici și mireni la Piacența (Italia de sus) și la Clermont (Francia de sud¹). În ambele adunări însuș papa Urban a predicat miilor de azistenți, ce alergară acolo, liberarea sfintelor Locuri prin o expediție de războiu, ce din considerație pentru scopul ei, primi numele: *Cruciata*, spre slava lui Dumnezeu și pentru iertarea păcatelor; papa asigură fiecărui, din cei ce vor lua parte la această întreprindere, indulgență plenară, adică iertare de pedepsele temporale pentru păcate, precum și protecție familiei și averii din partea bisericii. Chiar la această adunare mulți s-au decis și ca semn al deciziunii lor și-au cusut pe haine o cruce și s-au numit Cruciferi. Apoi cei ce s-au întors dela Piacența și Clermont, precum și episcopii, preoții și monahii, între cari și Petru Eremitul, au propogăat această idee pretutindenea și în curând începu o mișcare generală spre îndeplinirea ei. Mișcarea dură aproape 200 ani și rezultatul ei au fost așa numitele expediții cruciate în număr de 7.

Încă din prima Cruciata, ce s'a făcut în an. 1096, fu cucerit Ierusalimul (1099), fundându-se aici un regat al creștinilor apuseni, compus din Palestina, cu principate vasale în Siria și Fenicia, adi-

1. Papanigopoulo, op. cit. demonștră că preținsele epistole ale împăratului Alexiu Comnen sunt un falsificat de proveniență apuseană. Le comte Ségur op. citat, pag 220 opinează că scrisoarea împăratului Alexiu e cel puțin interpolată în partea ei, în care împăratul Alexiu, spre a înflăcără zelul unei nobilimi pasionată deopotrivă de senzualism și de glorie, îi înfățișează: „le tableau attrayant de délices de l'Asie, de voluptés de l'Orient et de la beauté de femmes grecques.“ Ségur atribue cu drept cuvânt atare necuviință urii, ce istoricii din Apus nutriau contra împăratului Alexiu (N. Tr.)

că la Edesa, Antiohia și Tripolis. Dar nu trecură 90 ani și Ierusalimul a fost pierdut din nou în 1187, iar cucerirea lui a doua oară în jumătatea întâi a sec. 13 fu de scurtă durată (1229—1244). În anul 1291 cu căderea cetății Plolomaida sau Aca (Akka) din Fenicia, creștinii de apus pierdură ultimele lor posesiuni dela răsărit și expedițiile cruciate s-au sfârșit. Incercarea n-a reușit. Ea n-a reușit nu din lipsă de mijloace, căci toată Europa apuseană din capul locului a fost dispusă cu însuflețire la sacrificii pentru această întreprindere și la început întreprinderea a avut destul de mare succes; încercarea n-a reușit însă din cauza climei și a altor dificultăți locale, apoi din cauza dușmăniilor dintre creștinii de Apus și de Răsărit, manifestate îndată ce ei s-au întâlnit unii cu alții, precum și din cauza geloziilor, împerecherilor, egoismului, rapacității, avidității pentru teritor și a demoralizării dintre înșiși cruciferii posteriori, nu mai puțin și din cauză că patria îi reclama a se 'ntoarce în ea, în fine, din cauză că lupta dură lung timp și nereușita ei de mai târziu produse descurajare din ce în ce mai generală și desgust de expediții cruciate. Dar dacă din aceste cauze Cruciadele nu și-au ajuns scopul lor principal, căci apusenii n-au luat în mod durabil dela necredincioși pământul sfânt și țările vecine, totuș ele avură consecinți foarte importante pentru popoarele creștine din Apus și Răsărit relativ la vieța lor politică, culturală și bisericească; deci Cruciadele sunt de o importanță capitală și pentru istoria bisericii. În special consecințele religioase ale cruciatelor sunt următoarele:

1. Întărirea pentru un timp a conștiinței religioase a creștinilor, iar dealtă parte depravarea pentru mai mult timp a moravurilor creștine și a disciplinei bisericești, ceea ce fu inevitabil prin contactul îndelungat cu atâtea popoare streine și necreștine și prin fierberea, dezordinea și vâlmașeala, ce domnește de regulă în răsboaie atât de lungi; mai departe, o practică ce se menținu chiar și după Periodul IV, anume practica de a întreprinde Cruciade chiar și contra creștinilor, cari sunt în opoziție cu dogma sau cu ierarhia bisericii¹.

2. Creșterea puterii papilor, căci niciodată și nici într'o împrejurare papa nu s-a arătat șef al familiei popoarelor din Apus, ca în cursul Cruciatelor; evident acestea au fost întreprinse de popoarele creștine din Apus din inițiativa scaunului papal.

¹. Papa predică o Cruciadă chiar contra lui Alexiu I Comnen, viteazul împărat al Grecilor (N. Tr.).

3. Iniințarea de ordine militare ale bisericii sau de asociațiuni între cavalerism și monahism, între juruințele monastic și angajamentul de a combate pentru biserică și pentru credință contra necredincioșilor, efect al spiritului creștin devenit războinic. Acest spirit a produs în special mai întâi chiar în Palestina 3 ordine militare, care sunt: Ioaniții, Templierii și Teutonii. Cele 2 dintâi s-au iniințat în an. 1118, iar al 3-lea în 1190.¹ Ca imitațiune a lor în an. 1202 s'a iniințat și în Europa, anume în Livonia, ordinul Spadei, spre a converti cu forța populațiunea păgână de acolo; mai târziu (1227) acest ordin s-a unit cu ordinul cavalerilor Teutoni, ca ordin filial; în Spania încă dela 1156—1158 s-a iniințat ordinul Alcantara și Calatrava, numite așa dela orașele Alcantara și Calatrava, în cari aveau sediul lor principal, spre a combate contra Maurilor; în fine în Portugalia s-a iniințat în 1317 ordinul lui Hristos cu acelaș scop.

4. Un contact mai viu al creștinilor de Apus cu mohamedanii și cu păgânii din orient, precum și cu creștinii de Răsărit; acest contact a dat motiv ierarhiei din Apus a porni propagande între mohamedanii și păgânii din răsărit, precum și a supune bisericii dela Roma pe creștini răsăriteni.

Despre această a patra consecință a Cruciadelor vom trata chiar aici, ca despre o încercare a bisericii din apus de a-și întinde dominațiunea asupra celei de răsărit, pecând despre celelalte consecințe (1,2,3,) se va trata în alte capitole.

Cruciatale au fost în primul loc numai o încercare a Apusului creștin de a cuceri din nou teritorul creștin deodinioară; dar biserica de Apus s'a servit de ele nu numai spre a funda în orient o dominațiune a creștinilor apuseni, ci și spre a recomanda creștinismul și a-l propaga la mohamedani și la păgânii de pe teritoriile mohamedane și depe cele păgâne din Asia și Africa. Deci Roma trimise misionari în Asia și Africa și ea însăș intră în corespondență cu Hanii păgâni ai Mongolilor, spre a-i atrage și pe ei la creștinism și spre a planta creștinismul în imperiul, ce ei fundase în Asia. Sultanii mohamedani din Asia de apus și din Africa de miazănoapte au respins hotărît pe misionari și tot ce le-a permis fû, a-i concedia cu cinste. Astfel trată în 1219 Sul-

¹. Cavalerii Ioaniți și Teutoni au venit și în țările române, ca misionari trimiși de regii Unguri în jumătatea 1-a sec. 13. Cf. despre cavalerii Teutoni, Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*. I p. 132 scv și 134. Despre cavalerii Ioaniți *ibid.* p. 139 scv. Cf. și *Istoricul Eparhiei Râmnicului* pag. LXXVII (N. Tr.).

tanul El Kamil din Egipt pe Francisc d'Assisi († 1226), care fundă ordinul franciscan și inspira pretutindenea respect; iar 5 franciscani, trimiși de el în Maroc, au murit martiri; apoi Raimund Lullus, celebrul ascet spaniol, care dela 1291 se duse de 3 ori în Africa de miazănoapte și voia a convinge pe mohamedani despre veritatea religiunii creștine după o metodă proprie a lui, numită „ars Lullica“, în 1315 a fost ucis cu pietre la Tunis. Mongolii păgâni primiră mai amabil pe trimișii papii Innocențiu IV (1245) și mai apoi pe ai lui Ludovic IX Sfântul (1226—1270); se părea că ei promit mai bun succes. Mongolii, popor al naturii plecând din vechile lor locuri, părăsiră și vechea lor credință, căutând alta nouă. Ei balansară mult între creștinism, mahomedanism și buddhism, deaceia s-a părut că între Mongolii din Asia este oare care perspectivă de a face convertiri la creștinism. În adevăr, după ce Marco Polo, celebrul călător din Veneția († 1323), dela 1271 sondase mai întâi terenul, biserica Romei sub scutul Mongolilor avu oarecare succese în China (chiar în Peching) și în 1307 fundă aici pentru abilul misionar Ioan de Montecorvino o arhiepiscopie, care și după moartea lui (1330) progresă în bune condiții. Dar Mongolii, doritori de credință nouă, s-au decis ei înșiși în fine, o parte pentru mohamedanism și o parte pentru buddhism, așa că speranța ce biserica Romei nutrea despre ei a fost în zadar. Chiar biserica de rit apusean, fondată sub scutul Mongolilor în China, a fost desființată la 1368, când dominațiunea mongolă fu respinsă de acolo și se restabili o nouă dinastie indigenă.

Biserica Romei reuși mai bine a răspândi creștinismul apusean și dominațiunea ei în dauna *bisericii ortodoxe de Răsărit*. Cruciferii veniră în țările creștinilor de Răsărit cu ideea preconcepută, că aceștia sunt shismatici șieretici, cari trebuie convertiți sau striviți. Iar cronicarii Crucidelor nareză cu sânge rece cum Cruciferii prefăceau în cenușă orașe creștine, pentru că locuitorii lor eraueretici încăpățânați. Ori unde ajungeau și dominau Cruciferii, se instituia biserica latină, iar cea de Răsărit era pe cât posibil apăsată. Când în 1099 Cruciferii deveniră suverani în Antiohia și Ierusalim, în ambele aceste cetăți s'a înființat îndată câte o patriarhie latină, iară patriarhul grec fû gonit; tot astfel s-au instituit și arhiepiscopi și episcopi latini, iară cei greci au fost alungați, aceeaș soartă aveau uneori și preoții; unde însă nu se putea recurge la atari măsuri, arhiepiscopii și episcopii, cum

și preoții răsăriteni erau cel puțin puși sub jurisdicția patriarhilor latini, iară cei ce nu se supunea șefului eclesastic latin, erau urmăriți și pedepsiți cu cruzime. Așa la an. 1225 în insula Cipru, pe care Cruciferii o luară dela Greci în an 1191, instituind și aici un arhiepiscop și 4 episcopi latini, au fost arși 13 monahi, pentru că n-au voit a recunoaște pe arhiepiscopul latin și a se supune lui. Deși împăratul Manuil Comnen în an. 1155 obțină cu forța să fie admis în Antiohia și un patriarh grec, dar această fu numai pentru scurt timp. În 1203—1204 așa zisa a 4-a Cruciadă în loc de a năvăli asupra Ierusalimului, care căzuse din nou în mânele necredincioșilor, a tăbărat asupra Constantinopolei, centrul bisericesc al creștinilor de Răsărit, și cucerindu-l înființară degrab aici un imperiu latin, și lângă împăratul latin fu instituit și un patriarh latin (Toma Morosini, venețian)¹. Împăratul grec și patriarhul au fugit din Constantinopole și s-au stabilit în Nicea, unde au rămas până la 1261, când se restabilă starea de lucruri anterioară prin alungarea Latinilor din Constantinopol. În atari împrejurări fu posibil ca Nicolae, patriarhul grec al Alexandriei să intre în relații cu orgoliosul papă Innocențiu III și se trimită în Roma pe un anume Ghermanos, ca delegat la sinodul al 4-lea din Lateran². În Constantinopole după restabilirea imperiului grec, precum și în Ierusalim și în Antiohia după sfârșitul Cruciadelor ierarhia latină nu s-a putut menține și a trebuit a se întoarce în patrie; cu toate aceste biserica Romei nu încetă de a considera dominațiunea bisericii latine în Răsărit ca existentă de drept și hirotoni continuu pentru ea patriarhi, arhiepiscopi, episcopi în partibus (scilicet infidelium, haeticorum, schismaticorum), adică „patriarhi, arhiepiscopi și episcopi în părțile locuite de necredincioși, eretici și shismatici”, cu alte cuvinte patriarhi, arhiepiscopi și episcopi nominali pe teritoriile celor de altă credință, dar în realitate patriarhi, arhiepiscopi și episcopi *titulari* ai bisericii latine; de aceștia sunt astăzi 3 patriarhi, peste 80 de arhiepiscopi și peste 350 episcopi (după statistica din 1908 sunt 456 episcopi de toate gradele). Dar dela Cruciate biserica latină a câștigat și teren încâtva durabil în Răsărit. De atunci

1. Cf Histoire de l'Église Latine de Constantinop'le, par M. Belin. Paris 1872. p. 8. Cruciații înainte de a supune Constantinopole decisese prin un tratat ca patriarhul să nu fie de aceeaș naționalitate cu împăratul. Astfel se explică alegerea unui venețian ca patriarh de Constantinopole (N. Tr).

². La acest sinod, zis al 4-lea din Lateran (1215), fu recunoscut Constantinopole ca al doilea scaun al Creștinătății; cf Ségur, op. cit. p. 349 (N. Tr).

creștinii de Răsărit au trebuit a împărți cel puțin biserica sf. Mormânt cu monahii latini din ordinul franciscan, înființat în sec. 13-deasemeni au rămas continuu în Răsărit și alte colonii de monahi, așa încât acolo s-a dezvoltat treptat un drept de posesiune al bisericii latine, în virtutea căruia dela 1847 Ierusalimul e din nou reședința unui patriarh activ de rit latin. Iar dela 1300 și Alexandria obține un patriarh titular de rit latin. Pe teritoriile creștinilor de Răsărit, adică în insulele Grecilor și pe litoralele Grecilor, care și după sfârșitul Cruciadelor au rămas în mâinile Venețienilor, Genovezilor și ale altor state din Apus, suveranii apuseni au menținut continuu și biserica latină ca dominantă, iară biserica grecească de pe acele teritorii fu oprimată și persecutată continuu. Această situațiune se modifică radical, abia când teritoriile mai sus numite trecură sub dominațiunea Turcilor, în Cipru tocmai la 1517.

În fine biserica Romei profită de epoca Cruciadelor și pentru a încerca să convertească *bisericile eterodoxe din Răsărit*, în special pe Armeni, iacoviți, maroniți și nestoriani. Dar iacoviții și nestorianii au respins categoric și de astădată orice încercare pentru convertirea lor. Nu tot așa de respingători au fost Armenii față de Latini: puțin mai'nainte, în 1080, Armenii întemeiasă principatul Armeniei Mici (cu centrul în Cilicia); în 1095 principatul acesta deveni regat; Armenii deci aveau nevoie de sprijin și ajutor dela Latini spre a conserva regatul acesta. Astfel misionari latini, înființară între Armeni numeroase stațiuni, și tindeau a întreprinde să-i atragă la ritul latin; dar nu avură succese însemnate, mai ales că în 1375 zisul regat apuse; ei înființase între Armeni chiar un ordin propriu de monahi uniți, adică, asociați cu biserica Romei, ordinul așa zis al Uniților sau Unitorilor. Mai strâns și mai sincer s-au unit cu biserica Romei maroniții sau monoteleții, cari locuiau pe muntele Liban și pe teritoriile vecine. Mai ales Aimerich, patriarh latin al Antiohiei, pela sfârșitul sec. 12 (1182) reuși a convinge pe maroniți să se apropie de biserica Romei, ceea ce ei și făcură din ce înce mai mult, iar la capătul Periodului (IV) s-au unit definitiv, atât ei cât și coloniile de maroniți din Cipru.

B. Încercările bisericii Romei de a se 'ntinde în dauna bisericii ortodoxe dincolo de teritoriul de sub dominațiunea Bizantinilor și a mohamedanilor.

Biserica Romei chiar deosebit de Cruciate a tins a face cuceriri în diferite țări ale bisericii Ortodoxe cu concursul puterii politice. Aceste cuceriri trebuie bine distinse de încercările de unire,

ce ea a întreprins cu mijloace canonice față de biserica ortodoxă în totalitatea ei. Incercările de acest fel au atins culmea lor în sinoadele unioniste dela Lyon an. 1274 și Florența an. 1439 și în unirea de formă ce Roma a încheiat cu biserica de Răsărit la zisele sinoade. Despre aceste încercări vom trata mai jos, odată cu expunerea istoriei shismeii între Răsărit și Apus în cursul Perio-dului IV. Biserica latină aspiră însă a se 'ntinde cu concursul suveranilor respectivi în Italia de jos, unde locuiau Greci, și în Bosnia, în Herzegovina, în Dalmația și Albania, unde trăiau Sârbi și Albanezi supt domnitori apuseni, apoi în statul Sârbilor și al Romano-Bulgarilor, precum și la Românii depe teritorul despre miazănoapte de Dunărea, în fine la Maloruși și Moscali și la Iberi. În aceste țări Roma avu succes după împrejurări, în parte du-rabil, în parte numai provizor, în parte mai mult pregătitor, iar în parte nul.

În Italia de jos, unde locuiau Greci supt dominațiunea Nor-manilor, apoi supt Hohenstaufeni și în fine supt Francezi și Spa-nioli, fu ușor a supune Romei credincioși din ce în ce mai mulți ai bisericii ortodoxe și a face ca aceasta să fie sub dominațiunea bisericii latine, deși i s'au încuviințat a continua să existe.

Ierarhia de Apus reuși a latiniză complet o parte din po-pulațiunea Bosniei și Herzegovinei de sub dominațiunea Croației și apoi a Ungariei, precum și o parte dintre Sârbii, cari fugind de groaza Turcilor, au emigrat în partea de miazănoapte a Dal-mației, și dintre Sârbii indigeni din partea de miazăzi a Dalma-ției, toți fiind sub dominațiunea Croației, Ungariei, respectiv a Veneției și încâtva a Ragusei; deasemenea, fu latinizată o parte din populațiunea Albaniei, unde aveă multă influență Croația, Un-garia și Italia. În special Bosnia și Herzegovina au fost latinizate în parte, prin luptă cu biserica ortodoxă precum și cueretici răspândiți acolo, anume cu bogomili sau patareni, cari s-au format din pavliciani, răspândiți la granițele acestor țări încă din Perio-dul precedent (III).

Serbia a opus mai multă rezistență, cu toate că papii precum și regii apostolici ai Ungariei smomiau pe suveranii Sârbilor cu coroane regale și cu alte mijloace, așa că unii dintre aceștia s-au făcut a trece la biserica latină. Un exemplu de rezistență a fost pentru Sârbi Sava Nemanici, sfântul lor național și primul lor arhiepiscop autocefal (1219—1236). Acesta fiind încă monah în Aton s'a opus fratelui său Stefan Nemanici, principele Serbiei, a

ceda la ademenirile lui Innocențiu III, puternicul papă (1196—1216) și ale succesorului său Onoriu III (1219—1227). Aceste ademeniri începând la 1204 au fost susținute cu oferirea coroanei regale și cu exempțiune de orice jurisdicțiune patriarhală. Sava menținut biserica Serbiei în legătura spirituală cu celelalte biserici ortodoxe, dar obținut pentru ea rangul de arhiepiscopie independentă de patriarhul Constantinopolei și coordonată cu el; apoi, ca cel întâi arhiepiscop autocefal al Serbiei, Sava a pus în an. 1217 el însuș pe capul fratelui său coroana trimisă de papă. Stefan Dușan, cel mai puternic suveran al Serbiei (1321—1355), tinzând a fi prieten cu scaunul Romei, negociă de repețite ori o unire cu acesta, dar niciodată n'a încheiat-o; în acelaș timp da legi severe contra celorce ar trece la biserica latină.

Papa Innocențiu III, despre care am pomenit acum, avu mai bun succes în noul stat al Româno-Bulgarilor dintre munții Em (Balcani) și Dunărea. Teritoriul acesta, se află sub jurisdicțiunea patriarhului de Constantinopol încă dela 971 când fû cucerit de Ioan Zimisceșes, împăratul Bizantinilor. După negocieri ce durară dela 1191, Innocențiu, în anul 1204, când s'a adresat și Serbiei, profitând de ostilitatea dintre Româno-Bulgari și Greci, a convins pe principele Ioniță (1197—1207), căruia îi aminti că e de sânge Roman¹, a se supună împreună cu statul său scaunului Romei, iar în schimb i-a trimis corona de rege și a ridicat pe episcopul din capitala lui la rangul de arhiepiscop, coordonat cu patriarhii, sub jurisdicțiunea papii. Timp de 30 ani, adică dela 1204—1234 Roma și-a menținut jurisdicțiunea asupra bisericii româno-bulgare cu Târnova ca arhiepiscopie. Dar în 1234 regele Ioan Asan (1218—1241), împăcându-se cu curtea imperială a Grecilor dela Nicea prin căsătoria lui cu o principesă imperială, restabili în statul său biserica ortodoxă, pe care acum Grecii o recunoscă autocefală, și chiar patriarhie. Papa s'a opus la aceasta prin invitațiuni cătră Bela IV, regele Ungariei (singur pe tron 1235—1270), și cătră Balduin II, împăratul latin din Constantinopol (1228—1261), încă și cătră regii posteriori ai Ungariei, de a întreprinde o cruciadă contra acestor shismatici, precum și prin rugăminți și admonițiuni cătră regii Româno-Bulgarilor. Dar în zađar; biserica româno-bulgară a rămas ortodoxă până ce a apus statul româno-bulgar (1393 și 1396), când ea natural veni din nou sub patriar-

¹ Iorga, Geschichte des rumän. Volkes I, 125 dă alt sens acestei expresiuni din epistola papei (N. Tr.).

hia de Constantinopole și deci a rămas cu atât mai vârtos în orbita bisericii de Răsărit.

Biserica Romei avu nu mai puțin intenții de a converti și pe Românii din statul Ungariei și din țările vecine despre Răsărit și miazăzi, precum făcuse și cu Cumanii, cari năvălise în sec. 11 în Carpați și viețuiau între Românii și Rutenii din apropiere.

Dacă documentul respectiv din 1096 și cartea pastorală dată de un episcop în an. 1228, cu privire la această chestiune¹, ar fi autentice, atunci încă dela sfârșitul sec. 11, supt Vladislav I Sfântul (1079—1098), care era foarte zelos pentru întărirea creștinismului și a bisericii latine, s'a restabilit în acest scop episcopia Milcovia la Trifiniu, între Transilvania, Moldova și Muntenia, adică pe râul Milcov, ce de acolo servește ca hotar între Moldova și Țara Românească și se varsă în Siret. Episcopia latină de Milcovia se zice că fû înființată în sec. 5 și reinnoită pela a. 1000 pentru Secuii din munții răsăriteni ai Transilvaniei, iar mai târziu dela 1227 deveni episcopie a Cumanilor. Dar deși documentul din 1096 și cartea pastorală dată de un episcop în 1228 nu sunt autentice, totușa existat în Milcovia o episcopie cu titlul: „Episcopia Cumanilor” în sec. 13 și 14 și anume dela 1227—1241, când ea fû pustiită din cauza năvălirii Tătarilor, iară dela 1332, cu titlul „Episcopia Milcovia”. Această episcopie, în prima ei fază, avea să ia măsuri pentru convertirea Cumanilor păgâni și a Românilor ortodocși la biserica latină și a pastorii pe Secuii și pe Germanii din partea de miazăzi a Transilvaniei, ceea ce alți autori contestă; iar în a doua fază a ei, episcopia Milcovia ne mai având a se ocupa de Cumanii, cari între timp dispăruse de pe acest teritor, a trebuit în schimb a servi cu atât mai vârtos scopurilor catolicismului roman în principatele Române. Episcopia, după lupte grele pentru a-și apăra existența sa, ce era în primejdie, din cauză că avea reședința într'un loc expus în special la Tatars și Turci, a apus cu totul abia în 1526, când în Principatele Române biserica ortodoxă se organizase solid, așa că biserica Romei pierdu orice speranță de a o cucerii.

În sec. 13, după dorința lui Andrei II (1205—1235) și Bela IV (1235—1270), regii Ungariei, de asemenea s'au făcut încercări de a obține succese pentru catolicismul roman spre miazănoapte

¹. Acel episcop e presupus a fi Teodoric; în pretinsa lui pastorală el apără față de Secuii schimbarea numelui episcopiei Milcovia în episcopia Cumanilor. Izvoare vezi „Istoricul eparhiei Râmnic” București 1906, p. XLVII (N. Tr.).

răsărit și spre miazăzi de Transilvania; astfel de încercări făcu mai întâi, supt Andrei II, ordinul cavalerilor Teutonî, care în an. 1215 zidi cetatea Neamțu, dar în 1220 o și părăsi; tot ordinul cavalerilor Teutonî primi dela regele Andrei II în an. 1211 țara Bârsei lângă Brașov, dar în 1225 acelaș rege alungă pe cavalerii Teutonî, ca fiind periculoși pentru stat; apoi, supt Bela IV a făcut atari încercări spre miazăzi de Transilvania, ordinul cavalerilor Ioaniți sau Ospitaliți, chemat și el aici pe la 1250; acest ordin negreșit a câștigat aici teren, deși numai pentru scurt timp. Primații Ungariei încă au trimis câțiva misionari în regiunile locuite de Cumanî, spre a-i converti și boteza; iar în 1227—1229 Robert, arhiepiscop de Gran (Strigonium, Estergom), chiar în persoană a botezat în țara Cumanilor pe principele Boris și 15,000 Cumanî (părerăa unor autori moderni, că acest fapt s-ar fi petrecut la Siret, în Bucovina, nu e fundată). Teodoric, pe atunci episcop al Cumanilor¹, deasemeni a fost foarte zelos. Dar acțiunea Latinilor, de a converti pe Români n'avu spor cel puțin în massa poporului, chiar Cumanii s-au convertit dificil, așa că ei au rămas în parte păgâni, iar în parte au fost atrași la biserica ortodoxă de sigur de Românii, cu cari locuiau, până ce în sfârșit au fost absorbiți de Tătari, cari năvăliră pe la 1241, afară de cei 40,000, cari în an. 1239 fugind de frica Tătarilor, au aflat azil în Ungaria, unde au trecut la biserica Romei treptat, iar dela 1350 în masse mai mari, precum și afară de o mică parte a lor, din care unii s-au refugiat în statul Rômâno-Bulgarilor, iar unii au rămas tot în țara zisă a Cumanilor, cei dintâi asimilându-se cu populațiunea ortodoxă a Romano-Bulgarilor, iar cei din urmă, cu populațiunea ortodoxă a Românilor, respectiv a Rutenilor,

Cât despre rezistența Românilor de a trece la biserica latină, papa Grigorie al IX (1227—1241) a scris în anul 1234 lui Bela IV, încă fiind asociat cu tatăl său Andrei la tronul Ungariei. Bela IV rămânând singur pe tron (1235—1270) înființă în 1238 spre convertirea Românilor o episcopie latină la Severin; atunci Papa îi amintă jurământul, ce a depus, de a converti sau de a nimicî pe toți „Shismaticii” din țară și-l invită a trata după cuvântul dat pe numeroșii „Valahi shismatici” cari s-ar fi aflând în statul său, adică în ținutul Cumanilor și ar fi convertind la credința lor chiar Unguri și Germani. Tot atunci Grigoriu IX rugă pe Bela IV,

1. Vezi nota de supt pag. 39.

iar peste 140 de ani, adică în 1344 Grigoriu XI, pe Ludovic cel Mare, regele Ungariei și pe episcopii Ungariei, a da Românilor un episcop de neamul lor, devotat scaunului Romei. Aceasta nu s-a făcut, totuș la 1374, datorită măsurilor lui Ludovic cel Mare, se numărau 50,000 „shismatici”, poate mai mulți din ei Români, convertiți în ultimii 20 ani.

Dar Regii Ungariei au luat toate măsurile ca biserica Romei să fie dominantă și în statul Țării Românești, care încă pe timpul lui Ludovic cel Mare era consolidat, precum și în principatul Moldovei, pe atunci întemeiat, ca și la Românii din Ungaria. Papii susțineau măsurile luate de regii Ungariei în Principate, sfătuiind pe Domnitori prin epistole, așa încă în an. 1327 papa Ioan XXII a scris lui Basarab Voevod, Domnul Țării Românești, în 1345 papa Climent VI, lui Aezandru Vodă, fiul lui Basarab, iară în 1370 papa Urban V, lui Vladislav (Vlaicu) Vodă, fiul lui Alexandru.

Totuș singurele succese cunoscute, ce au avut aceste măsuri în Principatele Române pe timpul lui Ludovic cel Mare, (rege al Ungariei 1342—1382 și al Poloniei 1370—1383), au fost că acest rege, întreprinzând fără succes o Cruciată contra lui Ștefan Uroș, țarul Serbiei, contra lui Vladislav (Vlaicu), Domnul Țării Românești și contra regatului Româno-Bulgarilor, în an. 1369 a convins pe Vladislav, Domnul Țării Românești, căruia îi cedă ducatul Făgăraș din Banatul Severin, a permite ca un episcop latin să aibă jurisdicțiune asupra catolicilor-romani, cari locuiau în Țara Românească și apoi a admite înființarea unei episcopii latine la Argeș; episcopia s'a înființat pe la 1380, tot așa în an. 1370 Ludovic prin amenințare cu războiul, secondată de intervenirea pașnică a lui Cazimir cel Mare, regele Poloniei, iacă pe Lașcu, Domnul Moldovei (1365—1373), să treacă la biserica Romei și să ceară a se înființa o episcopie latină în Siret; papa Urban V a și înființat această episcopie la an. 1370, liberând țara de supt jurisdicțiunea episcopului de Halici și în acelaș timp rădicând târgul Siret la rangul de „Cetate”. În schimb însă tot în an. 1370 Vladislav-Vodă înființă la Severin a doua mitropolie ortodoxă pe lângă cea din Argeș, ce exista dela 1350. În Moldova n-au reușit a converti poporul la biserica Romei nici papa, nici Lașcu Vodă, care nu putu face chiar pe seșia lui a se converti împreună cu el la biserica latină, nici episcopul latin din Siret, care veni din Polonia și pentru care pe la 1370 Margareta, (numită familiar Mușata, adică Frumoasa), poate soră cu Lașcu, principesă indi-

genă, convertită și ea la biserica Romei, zidi o biserică episcopală cu hramul sf. Ioan Botezătorul, renumită dela 1391 prin un acoperemânt de potir, făcător de minuni, apoi n-au reușit a converti pe moldoveni la papism nici Dominicani stabilii în Siret, pentru cari tot Margareta Mușata zidi o mânăstire închinată Maicii Domnului, nici această principesă cu influența ei personală și nici altele după ea, origine din Lituania și Polonia, deci fiice ale bisericii catolice romane și soții ale Domnilor Moldovei. Chiar Lașcu Vodă înainte de moarte va fi revenit la vechea lui credință, căci fu înmormântat în mânăstirea ortodoxă dela Rădăuți, mai târziu biserica Episcopiei de acolo. Cei trei fii ai Margaretei-Mușata, cari se succedară la tron alternativ dela 1370 sau 1377 până la 1390, anume Petru, Roman și Ștefan, cu toate că erau liberali cu biserica Romei, au rămas în credința ortodoxă. Dela an. 1434 episcopia din Siret n-a mai fost ocupată.

Pe baza mărturiei unei bule dela papa Eugeniu IV din 1439 se credea odinioară că papa Bonifaciu IX (1389—1404) ar fi înființat în an. 1401 o episcopie la Bacău, mai cu seamă pentru Ungurii numeroși cari erau stabiliți în vecinătate; după cercetări recente acea bulă e falsificată; episcopia de Bacău s-a înființat la sfârșitul sec. 16 și intră în activitate la 1607; așa primul episcop a fost Ieronim Arseno, grec din Hio latinizat, tot odată și episcop de Argeș; el fusese până atunci și episcop al Moldovei; numai episcopi de Bacău au fost abia episcopii următori, cari toți erau din Polonia și cu reședința mai mult în Polonia, iar apoi în Sneatin, la granița Moldovei, mai târziu a Bucovinei. Episcopia de Bacău a existat până la 1808. O episcopie aprobată de papa Ioan XXIII (1410—1415) avu reședința în „Capitala Moldovei”, adică în Suceava, zic unii, iară după argumentarea istoricului Iorga, în Baea, capitala cea mai veche a Moldovei, pe râul Moldova, unde se aflau numeroși Secui; acea episcopie a existat până la 1510, dar câtva timp poate numai nominal. Monahi din ordinile Franciscan și Dominican, înființate în sec. 13, deasemenea au fost trimiși din Ungaria și Polonia, ba chiar din Boemia nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească, dar nu avură între Români succes mai bun decât episcopii mai sus amintiți, ba încă 2 din acești misionari franciscani, se zice că pentru exces de zel, au fost uciși în Siret la 1349, adică pecând se întemeiă principatul Moldovei, alții zic că faptul s-a întâmplat pela 1378, adică chiar după ce s-a înființat episcopia Târnăveni din

Siret și după moartea tui Lașcu Vodă. În fine la 1436 a răsărit în Apus și un „Grigoriu mitropolit al Moldovei“, câștigat de biserica Romei și autorizat a face convertiri și între ortodocșii din țările vecine. Unii autori din eroare ilidentică cu Grigoriu, episcop latin de Milcovia (1433—1468), iar alții, cu Grigoriu Țamblac, mitropolit de Chiev (1415—1419), care nu mai eră în viață atunci; acești autori pretind că Țamblac n-ar fi murit în 1419 sau 1420 ca mitropolit de Chiev; în adevăr el mai 'nainte (pela 1402) fiind încă preot (ieromonah) a predicat în Moldova, dar în 1415 Vitold (Vitovd), marele principe al Lituaniei, atunci suveran al său, l-a trimis în Apus, spre a negocia unirea și anume la sinodul din Constanța; dar s'a dus în zadar, căci sinodul se 'nchisese chiar atunci. Nu știm nimic însă despre vre-o activitate și despre vreun succes alui „Grigoriu mitropolit al Moldovei“, cel atât de devotat bisericii Romei; nu se știe nici chiar, ori cât e de neprobabil lucrul, de a fost atunci el mitropolit al Moldovei sau vreun altul.

Românii nu numai cei din Moldova, ci și cei din Muntenia s-au apărat hotărâtor de Țatinizare. Aceasta se vede din faptul că în 1370 papa Urban V a trimis o epistolă lui Vladislav sau Vlad I (Vlaicu), Domnul Munteniei (1364—1372), admonestându-l că nu ascultă de sfaturile Clarei, muma lui vitregă, o principesă de origine streină, care mărturisea religia catolică romană, pe când el nu voește să îmbrățișeze această religie; tot așa scrisese încă în an. 1327 papa Ioan XXII (1316—1324) lui Basarab Voevod bunicul lui Vlaicu și în 1345 papa Climent VI (1342—1352) lui Alexandru Basarab, tatăl lui Vlaicu cu aceeaș invitare, dar tot în zadar. În Muntenia există și se bucură de sprijin domnesc o episcopie latină la Severin, înființată la 1238 și restabilită la 1376, iar alta la Argeș, înființată la 1370; dar dintre acestea a rămas în 1502 numai cea de Argeș și aceasta numai nominal, căci în realitate încă dela 1400 se chemă: „episcopie de odinioară (episcopatus olim Argesensis)“; în sfârșit pela jumătatea sec. 17 i-a perit urma.

În Ungaria și Transilvania se făceau tot felul de încercări a converti pe Români prin legi și măsuri aspre și oneroase. Așa a fost în special măsurile, ce luă în 1279 un Sinod din Buda și legile date de Ludovic cel Mare (1342—1382) și de Sigismund (1387—1437); prin acele legi Românii erau obligați a plăti zăciuală bisericii latine și purtau numele de schismatici, ba

chiar erau puși în aceeaș categorie cu necredincioșii, iară ca atari adesea ori lipsiți de drepturi civile, de libertatea cultului, de bisericile și de preoții lor, Din această cauză mulți Români, mai ales cei notabili, neputând suportă așa soartă, s-au înstreinat de biserica lor, iar în consecință, și de naționalitatea lor. Români, latinizați și maghiarizați vor fi fost poate cei mai mulți dintre cei 50,000 „Shismatici” convertiți în 1374 și în cei 20 de ani anteriori, iară pela jumătatea sec. 15 Român a fost și marele general și bărbat de stat al Maghiarilor Ioan Corvin de Hunyadi, în 1444—1452 regent al statului † 1456 și tatăl lui Matei Corvin, care deveni rege (1458—1490), precum și rudele sale laterale, din cari descindea Nicolai Olah sau Olahul, adică Nicolai Valahul († 1568), arhiepiscop de Gran (Estergom, Strigoniüm) și un bărbat erudit și de mare considerație¹. Se zice că Ioan Corvin, care a fost și Voevod al Transilvaniei (1442—1456), în acest timp a convertit la Biserica Romei 30,000 de Români din Transilvania și că chiar în 1456 anul morții sale a dat ordin în Transilvania a prinde și converti la Biserica Romei pe episcopul ortodox Ioan de „Cafa”² oraș atunci al Genovezilor pe țarmul despre miazăzi răsărit al Crimeii, acum orașul rus Teodosia). Informația ce dau unii autori că Ioan Corvin a procedat în acelaș mod și cu Matei de Sebeș episcop român ortodox, o combat alți autori, obiectând că zisul episcop a fost din capul locului episcop catolic-roman, deci informația n-ar fi exactă.

În Maramureș domnea mai multă libertate; Voevozii români Dragoș și fiul său Sas, cari și câștigară merite față de regele Ludovic cel Mare, pela jumătatea sec. 14, au putut obține prin favoarea regelui toleranță mai mare pentru Românii ortodocși de acolo. Ei fundară chiar o mănăstire ortodoxă. La 1391 doi fii a lui Sas Voevod, anume Balița (Balc) și Dragoș (Drag) au obținut pentru zisa mănăstire drept de stavropighie dela patriarhul Constantinopolei (adică drept de a fi exemptă de jurisdicțiunea episcopului local, atârând direct de patriarh); deasemenea Românii ortodocși din Maramureș au putut avea ca chiriarh al lor pe episcopul de Halici, care dela 1371 fu mitropolit.

Biserica Romei uză de mijloace politice pentru a converti și

¹. Cf. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. București 1915. I p. 213 vezi și p. 192 (N. Tr).

². Cf. Iorga op. c. pag. 135 și 137. Vezi și *Istoria Bisericii Românești de acelaș* I p. 99 (N. Tr).

pe Ruteni și Ruși. Rutenii din Ungaria de miazăzi vor fi avut la început aceeaș soartă ca și masa Românilor din Ungaria. Bela IV regele, care la 1234 se legase prin jurământ către papa Grigoriu IX, a supune bisericii latine pe Românii din Statul său, la 1254 în o scrisoare către Innocentiu IV (1243—1254) se laudă că a îngrijit cu zel a converti și pe Ruteni, supunându-i scaunului apostolic. Totuș mai târziu Rutenii ortodocși din Muncaci vor fi ost tratați mai blând, fiind dată favoarea, de care se bucura la frege șeful lor, principele ortodox Teodor Coriatovici († 1394), emigrat în 1354 din Lituania ; prin aceeaș favoare el deveni duce de Muncaci și pela 1360 putu zidi acolo o vestită mânăstire ortodoxă, ce fu mai apoi scaun episcopal, iar soția lui, o mânăstire de maici, ce mai târziu se ruină.

Dar Roma 'și îndreptă atențiunea mai ales asupra masei Rutenilor și a Rușilor despre miazănoapte și răsărit de Carpați. In special Roma s-a silit a trage pe diferiți principii ai Rusiei punându-le în perspectivă coroane regale și drepturi de a domni peste celelalte țări rusești. Aceste încercări ale bisericii din Roma când cu un principe rus când cu altul, au început încă din sec. 11, dar dela sec. 13 ele deveniră mai îndrăznețe, fiind susținute și prin influența și mijloacele, de cari dispuneau suveranii apuseni, vecini cu acei principii.

In anul 1204 sau 1205, papa Innocențiu III, tot acela care în 1204 a atras la biserica Romei pe Ioniță principele Româno-Bulgarilor și încercase a atrage și pe Ștefan Nemanici, principele Serbiei, s-a adresat și către Roman, principele de Halici (1198—1205), promițându-i coroana de rege și ajutor contra inamicilor, dacă se va supune scaunului Romei. Dar Roman rezistă încercării trimișilor papii. Tot fără rezultat a fost o propunere de unire, ce făcu papa în 1208 episcopilor țării. Mai bun succes avu Roma în Halici după câțva timp. Această schimbare începu în parte supt succesorii lui Roman, când principatul Halici de repețite ori fu sub dominațiunea Maghiarilor. Regii „apostolici” ai Ungariei profitară de situațiunea lor ca suzerani spre a înființa în Halici episcopi latini și a proteja acolo biserica latină. In sec. 13, când era pe tronul principatului Halici Daniil (încă dela 1205, din copilăria lui, dar cu multe intreruperi, iar stabil abia dela 1242—1264), papa Innocențiu IV se sili a-l converti în 1246, promițându-i coroana regală și ajutor contra Mongolilor (Tătarilor). Daniil primi propunerea, la 1253 se și încoronă rege și trată de-

spre unire cu biserica Romei¹, dar în 1254 năprimind ajutorul promis contra Tătarilor sau Mongolilor a întrerupt tratativele cu papa Alexandru IV (1254—1261) și a rămas în biserica ortodoxă. Curând apoi Halici trecând sub influența Poloniei, iar în an. 1340—1349 fiind cu totul supus Poloniei, regii Poloniei se sforțară atunci, cum se sforțară mai înainte și regii Ungariei, a susține în Halici biserica latină². Se înființară în cūrând și mai multe episcopii latine, ba în 1375 se înființă chiar o arhiepiscopie lătină, în orașul Halici, dar în 1412 ea fu transferată la Lemberg. După ce Halici fu supus cu totul Poloniei și după moartea lui Cazimir cel Mare (1370), suveran tolerant, creștinii ortodocși de sub dominațiunea Poloniei au fost tratați tot atât de sever ca și masa Românilor ortodocși din Ungaria și în general ca și Rutenii ortodocși din Muncaci, cel puțin până la 1354, până în timpul lui Teodor Coriațovici, ducele de Muncaci. Dar și succesul a fost tot acelaș. Situațiunea creștinilor ortodocși din fostul principat al Haliciului deveni foarte critică dela 1386, când începu domnia dinastiei Iagelon în Polonia. Vladislav Iagelon (1386—1434) precum și succesorii săi uzară de presiuni fățișe, când și când chiar de persecuțiuni directe contra Rutenilor, cari erau fii bisericii ortodoxe. Situațiunea bisericii ortodoxe a Rutenilor fu mai favorabilă în Lituania, grație constituțiunii țării.

În Rusia Mare sau de miazănoapte ținta cea dintâi și mai apropiată a încercărilor de convertire la biserica latină au fost în sec. 13 și 14 Novgorod³. Papii se adresară principilor de Novgorod invitându-i a se converti, iară regii Suediei și cavalerii ordinului Spadei din Livonia se sforțară a decide Novgorodul cu armele să se sūpună bisericii din Roma. Astfel spre jumătatea sec. 13 și anume în 1247 însuș papa Innocențiu IV (1243—1254) se adresă în acest scop la Alexandru Nevschi, principele de Nov-

¹ Acest principe a supus în an. 1259 pe Valahii dela poalele Carpaților Galiției, organizați cu Cnezi în diferite localități. Una din aceste localități se numia „Villa Valahorum“. Cf. Dr. I. G. Sbiara, *Contribuiri* etc. Cernăuți 1906 pag 295 scv (N. T.).

² Despre sforțările lui Roman și ale lui Daniil de a respinge ritul latin, patronat în Galiția de Maghiari și după ei de Poloni, cari îl aduse la predominare Cf. Louis François de Sauvė pag. 180 și 183, op citat de noi în vol. II, Per, III. (N. Tr.).

³ Însă la 1207 papa a trimis în Rusia delegați cu un apel cătră toți episcopii, cătră cler și popor în general îndemnându-i a se uni cu el, „a se întoarce Efrem la Iuda și Samaria la Ierusalim“. Apelul papii n'avu nici un efect, ca și mai multe alte încercări anterioare față de Ruși. Cf. Bois-sard, op. cit. Tom. II pag. 37 vezi și pag 28, (N. Tr.).

gorod, după ce încă din 1240 Svezii supt regele lor Eric XI și în 1242 cavalerii ordinului Spadei încercase în zadar prin Crucia de, spre a converti la biserica Romei pe Iaroslav, tatăl și predecesorul lui Alexandru Nevschi, care-î succedă în an. 1247. Dar Alexandru s-a opus și admonițiunilor papii, precum în 1240 și 1242 înfruntase și puterea Svezilor și a ordinului Spadei, bătând și respingând pe cei dintâi lângă Neva, de unde primi și supranumele „Nevschi”, iar pe acești din urmă lângă lacul Ciudschi; pentru strălucitele sale fapte, Alexandru, după moartea lui (1263) fu pus între sfinții bisericii rusești, ca apărător al bisericii ortodoxe. Dela 1238—1246 Iaroslav, iar dela 1252—1263 Alexandru Nevschi au fost și Mari principi ai Rusiei cu reședința în Susdal și Vladimir. După un secol Magnus II, regele Suediei, încercă din nou a supune bisericii latine cu armele Novgorodul. Acel rege chiar reuși a bate Novgorodul și a introduce acolo silnic biserica latină. Dar îndată ce Svezii ieșiră din țară, Rușii au desființat toate rânduelile bisericesti ale Svezilor și au restabilit în Novgorod iarăș starea de lucruri de înainte.

În sfârșit Roma nu pierdă din vedere nici biserica Iberiei (Georgia, Gruzia). Pe timpul Cruciatelor s-au dus și acolo misionari latini și dela 1224 au convins pe Rusolana, regina văduvă, pe cari o nelinișteau Mongolii, a se adresă la biserica Romei, pentru ajutor. Rusolana ceru ajutor contra Mongolilor, iară Grigoriu IX (1227—1250) i-a trimis 7 dominicani și sfătuiri pentru unire. Expedița papii a rămas însă fără rezultatul dorit de el. Succesorii lui continuară corespondența cu regii posteriori, însă tot în zadar.

C. Convertirile ce Latini făcură pe coasta despre miazăzi răsărit a Mării Baltice.

Pelângă convertirile despre cari am trătat aici mai sus între Cumani, mai întâi chiar în țara lor (1227—1239) și apoi între Cumanii din Ungaria (1239—1250), biserica de Apus a mai întreprins convertiri efective și durabile pe litoralul despre miazăzi răsărit al mării Baltice. Astfel a fost convertită insula Rugăa precum și teritoriile continentale Holstain, Meclenburg și mai spre miazăzi de acestea țara slavă a Venzilor între Elba și Oder. Mai departe au fost convertită Pomerania, Prusia, Livonia, Estonia cu Semigallia și Curlandia, Finlandia, ba chiar o parte din Laponia fu convertită la creștinism, iară Lituania o parte fu convertită la

creștinism și o parte fu atrasă dela credința ortodoxă la cea catolică romană.

1. In insula Rugea (Rügen), în Holstain, Meclenburg și în țara situată spre miazăzi de acestea între Elba și Oder erau stabiliți la începutul acestui Period (IV) Slavi sau Venzi, între cari cei mai însemnați fură mai ales Obotriții, Viltii (Velatabii), numiți și Liutiți sau Leutiți și Sorbii. Încă la capătul Periodului precedent (III) pela 1047 Goceac (Gottschalk), principe slav, educaț. în Germania, reuși cu Obotriții și Viltii a fundă Slavina, un mare stat slav și încercă a-l converti la creștinism. Însă tocmai pentru aceasta și-a atras ura supușilor săi și fu asasinat. Creștinismul exterminat atunci între Venzi, fu sădit iarăși dela 1105 supt Enric, fiul lui Goceac (1105—1127), dară complet și peste tot creștinismul a pătruns acolo abia după disolvarea Slaviniiei, statul Venzilor, în decursul sec. XII. Holstain și Meclenburg trecură la ducii Saxonilor și Enric Leul, care cucerii aceste țări ale Obotriților pela jumătatea sec. XII (1142—1262), le converti la creștinism mai mult cu armele, deși-l ajutară prin silința și sprijinul lor Vicelin, episcop de Oldenburg († 1154) și Hartvig (Hartwig), arhiepiscop de Brema, apostolii Obotriților. In 1157 și Marcgraful Albert (Albrecht) Ursul, fondatorul Mărcei Brandenburg, făcū tot așa cu țara Viltilor, situată spre sud. Iar Sorbii adică Venzii despre sud, în 928 subjugați de Enric I regele Germaniei (919—939), nu mai câștigară libertatea deodinioară și au fost convertiți mai de timpuriu, mai lesne și mai pașnic, în special de Benon, episcop de Maisa (Meissen) (1066—1107). In 1168 însula Rugea trecū sub dominațiunea Danemarçii și curând fu convertită la creștinism tot cu armele supt regele Valdemar I; ea fu ultimul cuib al Slavilor păgâni, iar apostolul Rugiei a fost Avesalon, Absalon (Axel), episcop danez de Rostov (Roskild, Rocskild), un prelat pasionat de rășboiu († 1201).

2, Pomerania în 1121 recunoscū dominațiunea Poloniei supt ducele ei Boleslav III și dela 1124—1128 a și fost convertită la creștinism de Oton, episcop german de Bamberg, însă nu atât prin predică și prin cuvioșie apostolică, ci mai vârtos prin fastul cu care se încunjură și pompa cu care oficia.

3. Prușii, popor de origine slavă-letonă, vecin cu Pomeranii, au rezistat mai mult timp a primi creștinismul, deși încă din sec. 10 s-au făcut încercări pentru convertirea lor. Se știe că încă din 997 între Pruși a murit martir Adalbert episcop de Praga, ca propagator al creștinismului, tot așa după 12 ani (1009) Bruno,

episcop de Querfurt, împreună cu 18 soți ai lui. Alte încercări, ce s-au mai făcut în sec. 11 și 12 pentru convertirea lor deosemena au dat greș. Abia la începutul sec. 13, în primele lui decenii, misionari Poloni din Pomerania avură mai bun succes și convertiră la creștinism mulți Pruși. Dela 1209 apostol propriu al Prușilor a fost monahul Cristian din mănăstirea Oliva lângă Danzig în Pomerania; dela 1215 Cristian fu și episcop al lor. Inșă când odată cu misionari Poloni cercă să pătrundă în țară și dominațiunea polonă, Prușii se revoltară cu o furie de fiare, exterminară creștinismul, uciseră pe misionari și spre a 'și răzbună au năvălit în Polonia și au devastat-o. Atunci episcopul Cristian (†1245), și Polonii, adică Conrad principele Masoviei, vechea țară a Mazurilor cu capitala Varșovia, indepedentă încă dela 1194—1526, spre a supune pe Pruși au chemat în anul 1226 cu aprobarea împărațului Germaniei și a papii, ordinul cavalerilor Teutoni, care se strămutase în Europa din Palestina, unde văzù că nu-și mai poate împlini misiunea. Ordinul consimți cu condiție ca țara supusă și convertită să fie a lui. Deci în 1228 începu lucrul, ce trebui să dureze 55 ani, adică până la 1283. A fost o luptă grea și crâncenă, căci Prușii rezistau cu cea mai mare îndârjire și vitejie, deaceea au fost mai mult exterminați decât convertiți și supuși. În țara așa pustiită, cavalerii Teutoni au adus colonii de Germani și astfel Prusia fu germanizată și totodată convertită. Răsboaiele, ce cavalerii Teutoni avură cu Lituanii și Polonii, iar mai ales înfrângerea lor în bătălia dela Tannenberg an. 1410 îi slăbiră cu totul¹. Incepând atunci a împilă pe supușii lor, avură cu ei în înțălegere cu Polonia un răsboiu de 12 ani (1455—1466). Prin acel răsboiu cavalerii Teutoni pierdură Prusia apuseană la Poloni și fură nevoiți a pune Prusia răsăriteană sub suzeranitatea Poloniei. Aceasta eră situațiunea ordinului cavalerilor Teutoni la începutul Periodului următor (V), când în an. 1525 pierdură și Prusia răsăriteană, ce cu voea Poloniei, suzerana ei, fu prefăcută în ducat civil pentru Albert de Brandenburg, marele măiestru al ordinului.

4. Livonia, Estonia cu Semigallia și Curlandia s-au convertit la creștinism înainte de Prusia, în jumătatea întâi a sec. 13, ba încă Livonia începù a se converti chiar pela sfârșitul sec. 12.

¹. Această bătălie, în care au luptat vitejește și ostași Moldoveni, avù urmarea că Polonia, Lituanla și Principatele Române se curățiră de cavalerii Teutoni, cari erau curat niște paraziți streini, cum îi numește Karadja (N. Tr.).

Livonii păgâni erau în relații comerciale cu Brema, oraș al Germaniei. Deci în 1184 un canonic, numit Mainhard, și-a propus a începe să predice Evanghelia în Livonia sub scutul comercianților din Brema. El avu la început așa de bun succes, că în 1186 deveni primul episcop al Livoniei. Dar a fost greu a converti întreaga țară; deaceea succesorii lui Mainhard (†1196) veniră la convingerea, că ea se va putea converti numai după ce va fi subjugată. De această convingere fu Albert (Albrecht) de Buxhoeveden, al treilea episcop al Livoniei (1199—1229). El își luă deci reședința în Riga și pentru a converti Livonia înființă în 1202—1204 un ordin militar propriu, după modelul ordinelor, ce Cruciferii înființară la Răsărit. Ordinul fu numit „al Spadei” sau „Ordinul fraților Spadei”. Cu ajutorul său Albert a supus și a convertit întreaga Livonie. Dela 1211 el putu trece la convertirea Estoniei cu Semigallia, dar tot cu armele. Din Livonia s-a putut apoi converti mai lesne și fără violență Letonia (Curlandia). Ordinul Spadei deveni stapân al Livoniei, Estoniei cu Semigallia și al Letoniei (Curlandiei); dar în 1237 când el s-a unit cu ordinul Teuton odată cu el și numitele țări trecură sub dominațiunea acestui ordin.

5. Finlandia începu a fi convertită și mai de timpuriu de misionari din Svedia, după ce fu cucerită de Svezi. Cuceritorul Finlandiei și primul fondator al bisericii Finice (1157) este Eric VIII, regele Svediei, supranumit pentru aceasta: „Sfântul”. Însă tocma la sfârșitul sec. 13 Finlandia a fost convertită complet. În an. 1270 Svezii și-au întins dominațiunea și asupra Laponiei, care delo 1335 deasemenea începă a se converti la creștinism.

6. În acest Period s-a convertit cel mai târziu Lituania întreagă. Despre aceasta am tratat în istoria răspândirii bisericii de Răsărit (§. 136). Încă delo jumătatea sec. 13 au predicat în Lituania misionari ruși, convertind o parte a ei și pe diferiți mari duci cu supușii lor. De altă parte tot delo jumătatea sec. 13 ordinul cavalerilor Teutoni se sforță a atrage Lituania cu armele la creștinismul de rit latin; iară din Polonia veniră în ea misionari apuseni. Dar mult timp ambele părți n-au obținut rezultat decisiv, deși mai mulți Lituanii fusese convertiți la credința bisericii de Răsărit de cât la acelei de Apus. Delo jumătatea sec. 13 Casa Marelui principe era când păgână, când creștină. În 1246 Marele principe Mindovg (Mindovc) primi botezul delo biserica de Răsărit, iar în 1251—2 ordinul cavalerilor Teutoni îl constrânse a primi

botezul dela biserica de Apus și pe un episcop anume Vitu (Vitus), dar în 1261 Mindovg reveni la păgânism. Astfel a oscilat convertirea Lituaniei mai 1¹/₂ sec. precum am spus mai înainte (§. 136), tratând despre activitatea misionarilor din biserica Rusiei. Dar la 1386 Iagelon, Marele duce al Lituaniei, cerând mâna Edvigăi, moștenitoarea tronului Poloniei, o obținu cu condiție de a primi creștinismul de rit latin, ceea ce el și făcù împreună cu curtea și armata lui. Nu e sigur dacă până atunci Iagelon a fost creștin de rit grec sau a fost păgân, deși se zice că el a fost botezat în Polonia, înainte de a se căsători. Dacă în acest punct s-ar observa principiile generale ale bisericii latine, ar fi just a conchide că până atunci Iagelon a fost păgân, însă dacă e adevărat, ce se relatează despre botezul lui Mindovg, atunci nu e just a conchide că a fost păgân. Iagelon, de atunci și rege al Poloniei se mai numi Vladislav II Iagelon (1386—1434); el prin mijloace în parte pașnice și în parte silnice a introdus creștinismul de rit latin și la toți compatrioții săi Lituani, respingând și persecutând păgânismul, precum și creștinismul de rit ortodox.

Notă.—În cursul acestui Period, afară de convertirile reale de mai sus și pelângă sforțările zadarnice de mai târziu ale Spaniei de a converti pe Mauri, s-au făcut în apus și încercări de a converti pe Iudei; însă ele avură puțin succes, fiind însoțite mai adese cu persecuțiuni, pe cari cu toată opunerea autorității eclesiastice massa poporului creștin le deslănțuia din timp în timp asupra Iudeilor. Așa s-au întâmplat în timpul expedițiilor cruciade (1096—1291), adică puțin timp înainte de cea dintâi, precum și înaintea celei de-a doua; în special anii 1096 și 1146 sunt remarcabili prin excesele, ba chiar prin barbariile, ce Cruciferii au comis contra „Ucigătorilor lui Hristos“, apoi anii 1348—1350 pe timpul ciumei celei mari, zisă și „Môartea Neagră“, când mulțimea fanatică acuză pe Iudei că au provocat justiția reparativă a lui Dumnezeu, ca unii ce ucid prunci de ai creștinilor pentru scopurile ritualului iudaic, profanează Euharistia și otrăvesc fântânele. Tot așa s-au întâmplat în a. 1391 în Spania; acolo furia contra numeroșilor Iudei ajunse în așa grad, că acestora nu le rămânea decât ori a muri ori a se boteza. Dela 1412 a predicat creștinismul între Iudeii din regatul creștin al Spaniei și între Mauri și Vicențiu Ferrerius († 1419), dominican celebru, pus mai apoi între sfinți. Se zice că el a convertit 8,000 de Mauri și 35,000 de Iudei. Acești „Creștini noi“ din Spania se nu-

miră „Maranos“, fiindcă ei au abjurat credința lor deodinioară cu cuvintele: „Maranatha“ („Să fie blestemată“). Dar Maurii și Iudeii rar când se converteau sincer și durabil; deaceea curând apoi, după începutul Periodului V, adică după jumătatea sec. 15, s-au recurs la măsuri violente contra lor cu atât mai mult, că unii dintre ei, primind creștinismul numai cu numele știură a'și dobândi autoritate și situațiuni înalte¹.

CAPITOLUL II.

Constituția Bisericii sau Organizarea ei Ierarhică

A. Răsaritul.

§. 138. Starea deplorabilă a patriarhiilor de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

În acest Period (1054—1453) în imperiul Bizantin s-a dezvoltat complet patriarhismul și cesaropapismul, ce se iviră încă din Periodul precedent (622—1054), adică patriarhul a centralizat toată puterea ierarhică, iar împăratul a ajuns a domni în biserică². Patriarhii uzurpară toată autoritatea mitropoliților, așa că aceștia aveau numai dreptul de a ședea înaintea episcopilor, iar patriarhul exercita toate celelalte drepturi de odinioară ale lor; ei erau acum numai locțiitori ai patriarhului. Sinoadele mitropolitane deasemenea ieșiră din uz și se țineau numai sinoade patriarhale. Numai mitropoliții, cari erau din patriarhia Constantinoplei, dar nu și din imperiul Bizantin și-au pastrat drepturile lor și sinoadele lor. Patriarhul cu autoritatea sa domina în biserică așa, că el se silia a acomoda și teoria cu această practică. Deci în cercurile pa-

1. Cf. și Funk-Hemmer, *Histoire de l'Église* II, 55 s., Id. F. X. Kraus, *Kirchengeschichte* II Aufl. Freiburg în Br. 1882 S. 419 ff. Kraus dă informațiuni și despre știința și literatura iudeilor în evul mediu, precum și despre legenda *Jidovului Rătăcitor*, ce a dat prilej lui Alexandre Dumas, ilustru literat frances, a scri și publica măiestra lui carte cu titlul: „Isaac Laquedem“ Paris 1853, două volume, restul oprit de censură a se tipări. Cele două volume, îndată după publicarea lor, au fost traduse românește sub acelaș titlu de Ierodiaconul Iosif (mai târziu episcop și mitropolit primat al României). Despre aceeaș legendă cf. și Th. Kappstein, op. cit. p. 326 s. Id. *Revue Encyclopédique* 1895 suppl. p. 395, o notiță, după care legenda Jidovul Rătăcitor e o vechie tradiție italiană (N. Tr.).

². Tot așa s'a dezvoltat în Rusia, cu deosebire pe vremea dominațiunii Mongolilor sau Tătarilor, mitropolitanismul (N. Tr.).

triarhiste se formulă doctrina că patriarhii sunt singurii succesori ai apostolilor, iar mitropoliții și episcopii sunt numai vicarii lor, pecând în Periodul precedent (III) patriarhiștii susțineau numai doctrina, că cei 5 patriarhi sunt cele 5 simțiri ale bisericii. Centralizarea autorității ierarhice în patriarh se manifestă și în așa numitul drept stavropighial al patriarhilor (τα σταυροπήγια) derivat din σταυρός, cruce și πῆγνυμι înfig. Acest privilegiu s-a introdus în Periodul prezent (IV); în virtutea lui patriarhul are facultatea de a scoate de sub jurisdicția episcopului orice biserică sau mănăstire la zidirea ei, și a o supune jurisdicțiunii sale proprii numai prin faptul că un trimis al său înfigea acolo o cruce. Această formalitate se numi dreptul de stavropighie al patriarhului, iar bisericile sau mănăstirile respective primiau numele de stavropighii, spre distingere de bisericile sau mănăstirile din enorii, (ἐνορία) sau din dieceze, cum e uzul de vorbire la apuseni (ἐγκλησίαι ἐνοριακά, μοναστήρια ἐνοριακά), ce stau sub jurisdicția episcopului local și fac parte din enoria (ἐνορία), eparhia sau diecesa lui. Episcopii și-au apărât un timp dreptul lor contra acestui privilegiu în formațiune al patriarhilor, însă au fost învinși. Patriarhii au pretins de asemenea privilegiul de a-și însuși clerici dela ori care episcop din cuprinsul patriarhiei, fără autorizare prealabilă a episcopului respectiv și a-i pune în serviciul patriarhiei. Acest drept n-a fost așa de neuzitat, căci după canoele din Cartagine încă dela începutul sec. 5 Primatele de acolo uză de dânsul în toată biserica Africei, apoi nici nu era așa de senzibil pentru episcopi ca dreptul stavropighial, prin care patriarhul putea lua episcopilor după plac multe biserici și mănăstiri, ce se înființă din nou. De ordinar patriarhul făcea aceasta chiar după dorința fundatorilor cari de predilecție voiau, ca bisericile sau mănăstirile înființate de ei să fie patriarhale¹.

Dar patriarhii erau omnipotenți numai față de mitropoliții și episcopii subordinați lor, pecând față de împărat ei n-aveau nici o autoritate, fiindcă împărații bizantini deveniră din ce în ce mai despotici în afaceri bisericești și făcură ierarhia din ce în ce mai dependentă de ei. În timpul modern acest sistem față de biserică se numi cesaropapism bizantin, în senzul că împărații își

¹. Stavropighie fu și mănăstirea Cernica la înființarea ei (sfârșitul sec. 16), după cererea ctitorilor săi Cernica Știrbey, mare vornic și soția lui Chiajna, cum era pela sfârșitul sec. 14 și mănăstirea sf. Arhanghel Mihail din Peri (Maramureș), după cererea ctitorilor săi părinții voievozilor Români Balița și Dragoș (N. Tr).

însușiră în biserica bizantină atribuțiunile, ce-și însuși. papa în biserica de Apus. Cezaropapismul s-a manifestat și în controversele dogmatice, la cari împărații voiau a lua parte cu vot normativ. În istoria desbaterilor dogmatice din acest Period (IV) vom vedea cât de adeseori împărații bizantini voiau a conduce destinile bisericii și chiar deciziunile ei dogmatice după interezele lor sau după scopurile lor politice. În această privință unii autori cezaropapiști s-au silit deasemenea să justifice practica prin teorie. Ei au formulat teoria, că și împăratul, prin ungerea la încoronare primește un fel de consacrare în episcop, ce i cam de aceeaș valoare cu taina preoției, având efectul de a-i iertă păcatele comise înainte de încoronare și a-i da drept să exercite în biserică autoritatea preoției superioare. Cu toate aceștea și în Periodul prezent au fost diferiți patriarhi, cari n-au voit nici cu un preț a se lăsa la capriciul împăraților în domeniul jurisdicțiunii bisericii al moralei și al dogmei. Câte-o dată împărații nu cutezaș a se atinge de acești bărbați și a-i lovi; dar uneori bărbați de aceștia au avut să sufere a fi scoși din scaun și exilați. Un exemplu celebru de bărbat curajos și inflexibil, dar și lovit, a fost pe scaunul patriarhal de Constantinopol Arseniu Antorian (1255—1263)¹. El ocupă scaunul patriarhal în timpul agoniei imperiului latin și al restabilirii imperiului bizantin în Constantinopol. În primul răstimp al păstoriei sale avu reședința la Nicea, iar în al doilea, la Constantinopol. În 1261 Mihail Paleologu, tutor al împăratului minor Lascaris, distrugând imperiul latin din Constantinopol, uzurpă și tronul imperial orbînd pe moștenitorul legitim al tronului, spre a-l face inofensiv. Atunci patriarhul Arseniu avu curajul de a escomunica pe uzurpator, ceea ce făcu așa de mare senzație în popor, că Mihail Paleologu, temându-se de consecinți, se oferi a face penitență. Arseniu îi dădu canonul să desbrace purpura, ce și însușise prin asemenea crimă și să restabilească pe împăratul Ioan Lascaris, cel orbit de dânsul, pe tronul său legitim. Mihail nu s-a așteptat la acest canon, nici nu era dispus a-l împlini, deaceia și răzbună contra patriarhului pentru canonul, ce i-a dat, scoțându-l din scaun; el se sili a legitima și bisericește această măsură, convocând un sinod de episcopi devotați lui; în 1267 aceștia declarară scos pe patriarhul Arseniu. Dar în fața indignării generale, ce

¹. Arseniu a fost patriarh în Nicea (1255—1260) supt împăratul Teodor II Lascaris († 1259), iar adoua oară, în Constantinopol (1261—1267) supt Mihail Paleolog.

izbucni din această cauză, primul succesori, care i s'a dat, anume Ghermanos III, nu s'a putut menține; chiar după o lună împăratul fu nevoit a-l înlătura și a lua măsuri ca să vină la scaunul patriarhal Iosif I (1268—1275), pe care poporul îl venera ca pe un sfânt; dar și aceasta s'a putut menține foarte cu greu. Pe lângă aceasta împăratul încercă continuu a decide pe Arseniu să retragă excomunicarea, ce rostise asupra lui. În zadar încercă el atât amical cât și prin mijloacele cele mai silnice, până a face să moară de foame patriarhul exilat și arestat. Acesta muri (1273—1274), fără a retrage excomunicarea; partida lui puternică trată și mai departe pe împărat ca excomunicat și în consecință ca uzurpator, iară după moartea lui ca nedemn de a fi înmormântat cu onoruri imperiale; deasemenea nu recunosc pe primul succesori al lui Arseniu, nici pe cei următori ca patriarhi legitimi, și n-a stat în comuniune cu ei. Deaceea partida s'a numit Arsenită; ea fu așa de îndârjită și luă o atitudine așa de amenințătoare, că chiar după 45 ani Andronic II cel bătrân (1283—1338), fiul și succesoriul lui Mihail Paleologu crezu necesar a face acestei partide concesiuni, spre a o împacă. Proiectul sau reuși abia în 1312 și iată cum: Împăratul Andronic și Patriarhul Nifon I (Νήφων) au dispus ca oasele lui Arseniu să fie aduse la Constantinopole cu cele mai mari onoruri și să fie 'ngropate solemn în biserică, totodată ei, Curtea, clerul, și poporul s-au supus la post și pocăința 3 zile. Pe lângă aceasta au condamnat cu suspendare de 40 zile pe clericii, cari fusese până atunci adversarii lui Arseniu, pentru a repara astfel nedreptatea ce i s-a făcut. Abia acum Arseniții recunosc pe succesoriul lui Mihail Paleologu ca suverani legitimi și pe patriarhii lor ca patriarhi legitimi.

Dar chiar sub presiunea cesaropapismului și făcând abstracțiune de acesta, patriarhul de Constantinopole, în Periodul present IV, iar în unele privinți tocma acum era încunjurat în grad și mai înalt de nimbul situațiunii sale ca autoritate supremă a bisericii ortodoxe. Apoi, deși în ierarhie preponderă'continuu monahismul, chiar pe acest prim scaun s-au putut urca și acum clerici de mir, iară nu numai monahi. Când aceia erau aleși la scaun întâi se făceau monahi. Vieța lor trecută ca preoți de mir avu de consecință acum o simplă particularitate în portul patriarhului de Constantinopole și anume, că acei cari din clerici de mir se ridicau la scaunul patriarhal, nu purtau camilavcă neagră (Ἐπανω-

καμυδ ἀύχιν, în senz propriu un înveliș peste culion sau Ἐπιδριπέτρον), ci camilavcă albă; iar atât camilavca neagră cât și cea albă, erau ornate cu chipul Mântuitorului, al sf. Cruci, al Maicei Domnului, al sf. Ioan Botezătorul, sau cu chipuri de heruvimi, toate brodate în aur. Episcopii ceilalți se vor fi deosebit prin uzul cămilavcei negre și albe, după cum vor fi fost aleși dintre monahi sau dintre preoți de mir.

Ierarhia din patriarhiile Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului avea o soartă din cele mai triste. Situațiunea acestor patriarhi era foarte precară, precum știm acum din ochirea ce am făcut asupra vieții politice din acest Period, din istoria persecuțiunilor bisericeii de Răsărit de către mohamedani și din istoria Cruciatelor. Astfel a fost situațiunea lor sub dominațiunea mohamedană pe tot teritoriul și în tot timpul, iară dela 1254 ea fu și mai rea sub dominațiunea Mamelucilor. Atunci scaunele patriarhale rămâneau adesea neocupate. Dar situațiunea lor a fost încă mai rea sub dominațiunea Cruciferilor (1099—1268) în Antiohia și Ierusalim. Așa Teodor Valsamon (Βαλσαμών), canonist celebru, care fu patriarh al Antiohiei (1190—1203), a trebuit să stea ca atare în Constantinopole, fiindcă Antiohia era în mânele Cruciferilor. Orașele Alexandria și Antiohia pierdură și importanța lor bisericească ca reședinți efective ale patriarhilor. Patriarhul Alexandriei chiar dela 995 avea reședința lui principală în Cairo, noua capitală a Egiptului și numai pentru diversiune își luă câte odată reședința și în Alexandria; iară patriarhul Antiohiei se strămută definitiv în Damasc la 1228, când Antiohia, reședința lui, a fost distrusă de Mameluci.

§. 139. Inființarea patriarhiilor de Târnova și Peci (Ipec)

Pe lângă scaunele patriarhale și-au păstrat independența ierarhică și celelalte biserici autocefale din Periodul precedent. Așa s-a susținut independentă biserica Bulgariei sau arhiepiscopia Ohridei, cum se numia ea în decomun, deși încă dela 1019 Bulgarii, supuși bisericește arhiepiscopiei de Ohrida, căzuse sub dominațiunea Bizantinilor și arhiepiscopul Ohridei încă din 971 pierduse la patriarhia de Constantinopol Bulgaria de răsărit, pe care o cucerii atunci împăratul Ioan Zimisces. Arhiepiscopia Ohridei se privia pe sine în acest (IV) Period dela sfârșitul sec. 12 și ca continuarea arhiepiscopiei Iustiniana prima, situată în ge-

neral pe acel teritor, măcar că această arhiepiscopie fu cutropită cu totul de Avari încă dela începutul secolului al șaptelea. Arhiepiscopul Ohridei se 'ntitulă de acum înainte „Arhiepiscop al Iustinianei prime, Ohridei și a toată Bulgaria”. Cu timpul această arhiepiscopie deveni mai pretențioasă și la sfârșitul Periodului arhiepiscopul ei se 'ntitulă „Arhiepiscop al Iustinianei prime, Ahridei și a toată Bulgaria și a pământului sârbesc și al Arvaniei (Albaniei) și al Valahiei și Moldovei și altor țări”. Deasemenea și-a menținut independența și biserica Iberiei (Georgia, Gruzia) cu catolicosul sau căpetenia ei generală; și în Iberia când ea se 'mpărți de la sec. 13 în două state, Iberia de apus și cea de răsărit, ca consecință s-au înființat în 1390 două biserici independente cu două căpetenii generale (catolicoși), una în Iberia de răsărit sau Gruzia în senz strâns (Cahetia și Cartlia), iar a doua în Iberia de apus sau Imeretia. Dar în prejudiciul patriarhiei de Constantinople s-au înființat încă două biserici autocefale, ambele cu rang de patriarhate și anume: un patriarhat al Româno—Bulgarilor în Târnova (Търново) și un patriarhat al Serbilor în Peci sau Ipec, cum au numit acest oraș mai târziu Turcii.

Aceste două patriarhate noi au avut în cursul Periodului situațiunea următoare:

1. Când la 1186 s-a format în Bulgaria de răsărit statul Româno-Bulgar între Dunărea și Em (Аѳнос, Balcani), începu totodată și rivalitatea între acest stat și imperiul bizantin. Încă principele Calo—Ioan (Ioanichiu sau Ioniță 1197—1207), frate și succesori a lui Petru și Asan, fondatorii statului Româno—Bulgar (1186—1196), având în vedere situația sa față de Bizanț se văzu nevoit a căuta sprijin în Apus și anume la Roma, pe atunci centrul Apusului. Deaceia Calo—Ioan intră în corespondență cu Scaunul dela Roma și la 1204 încheiă cu papa Innocențiu III (1198—1216) o convențiune, prin care papa 'i oferia coroana de rege și conferia primului ierarh din statul său un rang coordonat cu patriarhul de Constantinople, iar Ioniță și poporul său să fie supuși bisericii dela Roma și să recunoască pe papa ca suzeran. Totuș în acelaș an Constantinople căzând în mânele Cruciferilor, inimizția între Româno-Bulgari și Greci se potoli ba încă din contră se iviră numeroase pricini de conflict între Ioniță și Latini¹. Rezultatul

Unul din aceste conflicte avu drept urmare moartea tragică a lui

fu, că Ioan Asan, nepot și al doilea succesori al lui Ioniță (1218—1244), la 1234 se împacă cu Grecii, căsătorindu-se cu fiica lui Ioan Vataș Duca, împăratul Bizanțului (1222—1254). După această împăcare politică cu Grecii urmă firește și cea bisericească. Statul româno-bulgar a rupt orice relații cu Roma, iară biserica româno-bulgară intră în orbita patriarhiei de Constantinopole, ce dela 1204 avea reședința la Nicea, dar acum intră ca biserică coordonată nu subordonată cum a fost înainte. Ghermanos II patriarhul Grecilor din Nicea (1222—1240) recunoscă independența arhiepiscopului din statul româno—bulgar și chiar titlul său de patriarh, iar împărății Grecilor conferiră principilor româno—bulgari rangul și titlul de regi. Astfel, pelângă cele 4 patriarhate vechi din Răsărit s'a înființat al cincilea, cu reședința stabilă în Târnova. Dar acest patriarhat n-a durat nici până la capătul Periodului, căci în 1393 și 1396 când Turcii supt Baiazet I (1389—1403) au destrus statul româno—bulgar, al cărui ultim rege fu Șişman III (1364—1393), apuse și patriarhia Târnovei (1394), rămânând o simplă mitropolie, supusă patriarhiei de Constantinopol. De atunci¹ mitropoliții Târnovei sunt sub jurisdicțiunea patriarhului de Constantinopole. Eutimiu, ultimul patriarh al Târnovei a fost un bărbat foarte instruit și renumit¹. Elementul rămânesc va fi fost în patriarhia Târnovei și mai numeros de cât în arhiepiscopia bulgară a Ohridei, dar caracterul imprimat bisericii de aici ca și celei din Târnova fu cel tradițional slavo—bulgar, urmare a caracterului firesc al statului și a situațiunii dominante a Bulgarilor. Deaceea și la Români limba întrebuițată în administrația bisericească și la cult a fost cea slavă, mai ales că Români încă mult timp n-au fost în stare de a'și creă o literatură națională a lor

2. Scaunul dela Roma se sili a atrage la sine și statul vecin al Sârbilor tot pela 1204, când Innocentiu III adusese statul româno-bulgar sub dependența bisericii din Roma, sub care a

Balduin I, împăratul latin de Constantinopole. El fiind luat prizonier la curtea regelui Ioniță, prin intriga reginei fu ucis acolo († 1204). Cf. Segur, op. cit. tom. II p. 342. (N. Tr.).

¹. O monografie importantă despre acest învățat patriarh a scris în limba germană profesorul Kaluznianski dela universitatea din Cernăuți și a publicat-o la 1901 în Cernăuți Insemnări interesante despre Euthimiu se află și în Viața lui Grigoriu Țamblac, scrisă de Melhisedec, episcop al Romanului. Ambele aceste lucrări sunt citate cu observațiuni critice de *Ch. Auner*, în scrierea sa: *La Moldavie au concile de Florence, Paris* (N. Tr.).

fost până la 1234. Spre a-și atinge scopul, Innocentiu făcu și Sârbilor pentru stat și biserică aceleași propuneri, pe care le făcuse și Româno—Bulgarilor. Însă Sava Nemanici, numit mai târziu sfântul Sava, monah din Aton, fiul fostului principe Ștefan Nemanica (1168—1196) și frate cu Ștefan Nemanici, principele domnitor atunci, a paralizat planurile Romei. Spre a respinge tentativele Romei, Sava în 1219 obținu dela patriarhul de Constantinopol, pentru biserica Sârbilor o concesiune egală cu cea propusă de biserica Romei, ba chiar mai mare, căci în virtutea ei episcopul Sârbilor a devenit arhiepiscop autocefal. Primul arhiepiscop autocefal al Sârbilor, chiar după dorința patriarhiei, fu monahul Sava Nemanici. Tocma acum Serbia obținū pe lângă episcopia de Rasa, unica episcopie sârbească de până atunci și alte episcopii proprii, iar episcopia de Rasa fu scoasă de sub jurisdicțiunea arhiepiscopului Ohridei. În respectul politic statul Serbiei luă curând avânt, el dela 1217 se 'ntitulă regat și primī a fi sancționat ca atare: solicitând la papa și obținând o coroană, cu care Sava însuș a încoronat pe fratele său, fiindcă atunci toți erau de părere că papa are acest drept. Statul Sârbiei dobândi și dela Greci teritoriile Bulgariei de apus cu capitala Ohrida, iară pela jumătatea sec. 14 și anume supt Ștefan Dușan (1331—1353) ajunse foarte puternic. Ștefan Dușan, fiind favorizat de norocul armelor, își propuse serios a supune de nu și statul amic al Româno—Bulgarilor, negreșit însă imperiul Grecilor, dela cari Sârbii luase deja Bulgaria de apus și a funda sub sceptrul său un imperiu al Sârbilor-Bulgarilor și Grecilor. Preocupat de aceste proiecte el se mai gândi cine-l va unge și încorona împărat, căci pe împărații bizantini îi ungeau și încoronau patriarhul lor însiși. Deaceea în 1346 el convocă la Scopi (Scoplije) o mare adunare de episcopi și nobili („Sobor“). La această adunare biserica Serbiei fu declarată patriarhie a Sârbilor și Grecilor, iar Ioanichiu II, arhiepiscopul Serbiei, fu proclamat patriarh și întronizat. Acum Ștefan Dușan se încoronă împărat al Sârbilor, Bulgarilor și Grecilor. Astfel prin proclamațiune proprie biserica Serbiei deveni patriarhie; iar statul Sârbilor, imperiu, menajând pe Româno-Bulgari, dar ofenzând pe Greci și biserica lor. La această înălțare a bisericii Serbiei cu dela sine putere în patriarhie Sârbo-Greacă, după care în 1349 toți episcopii greci de sub dominațiunea Serbiei au fost alungați din scaunele lor, patriarhul de Constantinopole a răspuns în 1352 cu o strașnică anatemă.

Sârbii n-au putut ține seamă de ea cât timp îi favoriză soarta armelor, dar când aceasta îi părăsi, iar Turcii amenințau și Serbia cu mari necazuri și primejdii, atunci poporul Sârb fu cuprins de vie dorință de a se împăca cu biserica din Constantinopole, mai vârtos că atribuibau nenorocul armelor în parte și anatamei, ce plana continuu asupra Serbiei. Deci al treilea succesori al lui Ștefan Dușan, adică Lazăr (1371—1389), care deși încoronat ca împărat, nu se mai intitulă împărat ci principe, în anul 1375—1376 înfăptui și împăcarea Serbiei cu Constantinopole. Serbia ceru Grecilor iertare pentru dușmănia din trecut și renunță la toate achizițiunile din domeniul bisericesc și politic al imperiului bizantin, iar în schimb scaunul de Constantinopole recunosc biserica Serbiei patriarhie și curtea suverană de Constantinopole recunosc statul Sârbilor imperiul. Patriarhii sârbi și-au luat reședința în Peci (Ipec), unde a fost și reședința arhiepiscopilor sârbi, succesorii lui Sava. Dar imperiul Serbiei după ce s-a împăcat cu Constantinopole n'a durat mult. În anul 1389 Turcii sub Murad I (1359—1389) și Baiazet I (1389—1403) au distrus imperiul sârb în bătălia dela câmpul Mierlei (Kossova Polje). Ei l-au transformat în principat tributar Turciei. în așa numită Despoție sub suzeranitatea Turciei. Serbia fu împărțită la început între doi Despoți și a durat încă până în 1459. Patriarhia de Peci a rămas provizoriu în ființă, c̄r și arhiepiscopia bulgară a Ahridei, ce stă politicește sub dominațiunea Serbiei.

Așa dar din aceste 2 biserici autocefale, numai a Serbiei a durat în cursul acestui Perioad, pe când a Româno-Bulgarilor a apus în 1393, deci înainte de sfârșitul Periodului.

§. 140. Organizarea ierarhică a bisericii Rușilor și Românilor.

1. Biserica rusească

Biserica Rusă trecu din Periodul precedent (III) în cel prezent (IV) ca mitropolie a patriarhiei de Constantinopole cu scaunul în Chiev și cu 6 episcopii sufragane. În Periodul prezent proporțional cu răspândirea mai întinsă a creștinismului la Ruși sporiră și episcopiile în număr de 18; din acestea 9 erau în Rusia de miazănoapte și 9 în cea de miazăzi. Intre episcopii, cea de Novgorod avea primul rang și titlul de arhiepiscopie în sens modern inferior al cuvântului, adică în sensul de mitropolie onorifică; deci episcopul de Novgorod având rangul întâi, după mitropolit se nu-

mia și Prototron (Πρωτόθρονος), adică episcop cu scaunul sau rangul cel întâi după căpetenia superioară a bisericii. La începutul Periodului IV, mitropoliții se cereau mai mult dela Constantinopole, de unde se trimeteau în Rusia; dar cu timpul acest mod de a'i recruta, ieși treptat din uz, căci Marii principii cu consimțământul episcopilor numiau pe mitropoliți și-i trimeteau la Constantinopole numai spre a fi hirotoniți; în ultimul timp însă și hirotonia lor o săvârșiau mai adesea ori în țară episcopii lor proprii, cu sau fără consimțământul patriarhiei. Până la 1237 cei mai mulți mitropoliți ai Rusiei au fost Greci. În acest interval mitropolitul Ilarion (1051—1054) fu primul Rus pe scaunul din Chiev, iar dela 1237 mitropoliții au fost în majoritate Ruși. Însă și după 1237 au mai fost Greci: Maxim (1283—1305), Teognost (1328—1353) și Fotiu (1408—1431), precum și Sârbi: Chiprian (1376—1406), unii zic că și Grigoriu Țambiac sau Samvlah (1415—1419) a fost sârb, fiindcă se nrudea cu Chiprian, alții zic însă că era Româno-Bulgar, fiindcă s-a născut în Târnova; în fine mitropolit al Rusiei a fost și un Bulgar cu cultură greacă: Isidor (1437—1441). Unii dintre ei și-au câștigat renume deosebit, ba chiar supranume și venerațiune de sfinți; așa, în jumătatea întâi a sec. 14: mitropolitul Petru Sfântul (1308—1326), după jumătatea sec. 14. Alexiu Sfântul (1354—1378) și la capătul Periodului Iona Sfântul.

Mitropoliții Rusiei, ca mitropoliți ai unui stat independent și mai depărtat de Constantinopole, erau foarte independenți față de patriarh și aveau situațiune cu totul deosebită de a mitropoliților din imperiul bizantin. Ei aveau încă toate drepturile canonice de mitropoliți iar drepturile patriarhului erau foarte restrânse în Rusia. Mitropoliții aveau foarte mare influență și în politica țării, ei serviau ca mediatori pentru pace între principii parțiali, când aceștia erau în ceartă, și decideau cărei familii de principii parțiali se cuvine demnitatea de Mare principe. Pe timpul dominațiunei mongole mitropoliții trebuiau să fie totdeauna confirmați de Hanii mongoli; ei serviau și ca mediatori între Hani și principii, așa că în acest timp tragic al istoriei Rusiei mitropoliții au jucat un rol însemnat și salutar. Dar dela 1238 Chievul fiind cu totul redus prin invaziunea și devastările Mongolilor, după jumătatea sec. 13 mitropoliții și-au mutat reședința în alte orașe mai spre miazănoapte, de preferință în Vladimir de miazănoapte, unde în 1274 mitropolitul Chiril II ținu un sinod foarte important pentru desvoltarea Dreptului canonic al bisericii ruse; în

1299 mitropolitul Maxim a strămutat definitiv reședința la Vladimir. Totuș acest oraș a fost reședință mitropolitană numai un sfert de secol, căci în 1325 mitropolitul Petru Sfântul o transferă la Moscva. Prin acest fapt Moscva ajunsese la mai mare importanță, așa că peste puțin timp (1328) principele de Moscva obținu demnitatea de Mare principe, ce o avu mai înainte principele de Chiev, iară dela 1169 cel de Susdal și cel de Vladimir. Inșă mitropoliții se 'ntitulară continuu: „Mitropoliți de Chiev“ mai târziu: „de Chiev și de Moscva“. Tocma la începutul Periodului următor ei suprimară titlul: „de Chiev“ și anume dela 1461, când Chievul, care și până atunci pentru un timp în opoziție cu Moscva, avea un mitropolit propriu, obțiru mitropolitul său deosebit.

Dar încă demult timp se pregătea împărțirea mitropoliei rusești prin împărțirea statului. Mai întâi chiar înainte de a se sfârși prima parte a Periodului (1142) principatul rutean Halici se declară independent de Marele principe rus, apoi dela jumătatea întâi a sec. 13 încep cuceririle Lituaniei, care aduc treptat (1217—1372, sub dominațiunea ei Rusia de apus și cea de miazăzi cu Chievul (acesta dela 1319—20), în fine spre jumătatea sec. 14, urmară cuceririle Poloniei, care anexă principatul Halici (1340—1349). Dar încă din 1299, principii ruteni de Halici, ca suverani independenți de Marii principii rusi, iară dela 1354 Marii principii lituani, seniorii Chievului și în fine regii Poloniei seniori ai principatului 1370—71 și suzerani ai Chievului 1361 nu găseau comod a depinde de mitropolitul de Vladimir despre miazănoapte și apoi de cel de Moscva, căci acesta era supusul Marelui principe rus. Deaceea mai întâi Leon, principele rutean de Halici († 1301) în an. 1299 când mitropolitul de Chiev și-a mutat reședința definitiv în Vladimir, își creă cu dela sine putere o mitropolie în Halici. Această mitropolie se consideră ca existând din an. 1299 sau din 1303, când patriarhul de Constantinopol o recunoscu, sau chiar din 1305, cu o întrerupere între anii 1328 și 1341 până la 1347, când în acest an patriarhul declară că a desființat-o; dar în 1371 după cererea regilor Poloniei (Cazimir c. M. 1333—1370 și Ludovic c. M. 1370—1382), noii suverani ai principatului) ea fu restabilită în persoana mitropolitului Antoniu. De astă dată ea dură până la 1414¹. Prin desființarea primei mitropolii canonice

¹. Alții impart timpul cât a durat mitropolia de Halici astfel: 1.

de Halici în 1347, Rusia avu din nou numai o mitropolie. Dar abia trecură 7 ani și în 1354 după cererea lui Olgerd, ducele Lituaniei, patriarhul de Constantinopol recunoscù pe Roman ca Mitropolit al „Malorusiei și Lituaniei“ dar nu cu reședința în Chiev ci deocamdată în Novgradeț (Novgorod al Lituaniei, Nowji Gorodok), pe atunci loc însemnat al Lituaniei, situat în gubernia Minsk. Acum în Biserica rusă erau din nou două mitropolii. Dar mitropolitul Rusiei Mari protestă contra celui de „Malorusia și Lituania“, ca necanonic. Acest protest neputând fi trecut cu vederea la Constantinopol, mitropolitul Chiprian (1376—1406) reuși în an. 1380 a uni din nou biserica Rusiei Mici cu a Rusiei Mari supt un singur mitropolit. Totuș după 35 ani din nou fu instituit pentru Chiev un mitropolit. Astfel în 1415 episcopii Malorusiei hirotoniră mitropolit de Chiev pe Grigoriu Țamblac sau Samvlah, după cererea Marelui principe al Lituaniei Vitold (Vitovd), care ținea în țară locul lui Vladislav II Jagelon (1385—1434), regele Poloniei și suzeran al Lituaniei. care i conferise multe drepturi de a dispune liber. În 1419 după ce muri Grigoriu Țamblac s-a făcut iar încercare de a restabili în Rusia o unică mitropolie și a nu mai fi două. Pe când era numai o mitropolie, Svidrigelo (Svidrigallo), Mare principe al Lituaniei, frate cu regele Vladislav Jagelon și vestit pentru cruzimea lui, în an. 1436 a ars pe Gherasim, mitropolit de Chiev și de Moscva, pentru că sta în relațiuni cu adversarii Marelui principe. Tot în acel timp Isidor mitropolit al Rusiei a participat cu zel la sinodul din Florența pentru unirea bisericii de Răsărit. După moartea mitropolitului Ionă Sfântul (1448—1461) vedem în Rusia două mitropolii, separate de astă dată definitiv și Mitropolitul Moscvei renunță la titlul „și de Chiev“. Între anii 1371—1380 biserica Rusiei avu chiar 3 mitropolii și anume de Moscva, Chiev și Halici și iată cum: În 1371 după cererea lui Cazimir c. M. (†1370) și a nepotului și succesorului său Ludovic c. M. (1370—1382), cari ambii nu permiteau bucuros ca episcopul de Halici să stea sub jurisdicțiunea mitropolitului Moscvei, Ludovic c. M. obținu dna Constantinopol pentru Halici un mitropolit propriu în persoana lui Antoniu (†1391). Sub jurisdicțiunea acestuia aveau să stea apoi Rutenii din Polonia și au stat și cei din Ungaria de miazănoapte, deasemenea și

timpul cât ea a funcționat necanonic 1299—1338. 2. Timpul cât ea a funcționat canonic pentru prima oară 1345—1347. 3. Timpul cât ea a funcționat canonic pentru a doua oară 1370—1414.

Românii din Ungaria de miazănoapte și din Moldova. La anu 1391 Patriarhul de Constantinopol conferi anumite drepturi administrative unuia din cei doi voievozi Români Balița și Dragoș, meritoși față de patriarhie, fiindcă ei tot atunci închinară ctitoria lor părintească, mănăstirea sf. Mihail din Maramureș, ca Stavropighie sau mănăstire patriarhală, și totodată în credință și administrațiunea mitropoliei vacante de Halici unui ieromonah Simeon (1391—1393); acesta primi a fi hirotonit episcop de un aventurier grec Pavel Tagară, care trecuse puțin mai înainte prin Ungaria (1387—1388) în părțile mitropoliei de Halici și se dă drept patriarh de Constantinople; dar apoi Simeon, aflând fraudă, se lepădă cu anatema de falsă treaptă de episcop. După Simeon a mai urmat în Halici dela 1393—1414 un mitropolit Ioan, până atunci episcop de Luck; dar patriarhia nu-l recunoscă, având în sarcina lui delictes. Mitropolia de Halici, incontestabil canonică, a mai avut înaintea ei încă una dela finea sec. 13 (1299) până la 1342 cum am spus mai sus; această mitropolie nu chiar canonică, fu înființată în Halici de Leon, principe de Halici (†1301); iară cea canonică dură apoi, ca fundațiune a lui Cazimir c. M. și Ludovic c. M. regii poloni, dela 1371—1414, când Vladislav II Jagelon o disființă și dotă cu avutul ei arhiepiscopia latină de Lemberg, care propriu zis este arhiepiscopia latină de Halici, înființată la an. 1370 și mutată la 1412 în Lemberg. Dela 1414 și ortodocșii din Halici au fost supuși mitropoliei de Chiev, la care în 1415 fu ridicat Grigoriu Țamblac, cel amintit mai sus, prin intervenția Marelui principe Vitold, locțiitorul regelui Poloniei și Lituaniei. După moartea lui Grigoriu Țamblac în an. 1419 iarăș a fost în biserica Rusiei până la 1461 numai un mitropolit, de astă dată pentru ultima oară. După cele arătate până aici mitropolia bisericii ruse avu dela 1371 situațiunea următoare: Dela 1371—1419 au fost în biserica Rusiei continuu cel puțin două mitropolii; apoi dela 1419—1461 fu iarăș o singură mitropolie pentru un timp; în fine dela 1461 biserica Rusiei se diviză definitiv în două mitropolii, cea de Moscva și cea de Chiev.

Un semn distinctiv al mitropoliților existent și astăzi în biserica Rusiei, este camilavca albă (*καμηλαύχιον*). Acest uz datează din Periodul prezent (IV). În acest Period începu la Constantinopol a fi uzul ca patriarhii aleși din clerul mirean și chiar episcopii de rang deosebit să poarte camilavcă albă iar nu neagră (așa e obicei și astăzi în biserica rusă, că după colorile ad-

mise, și deci în uz pentru clerul mirean, clericii de mir se numesc cler alb, iară cei din monahism, cler negru). Deci la an. 1355, când și în Rusia scaunul arhiepiscopal de Novgorod fu ocupat de Vasiliu, fost preot de mir, atunci Filoteiu, patriarhul de Constantinopol, l-a distins cu camilavcă albă. Astfel de camilavcă au purtat apoi toți succesorii lui, considerându-o ca o distincțiune pentru ei și ca semn onorific al demniității lor, iară dela sfârșitul sec. 15 au purtat-o și mitropoliții ruși fie simplă, fie ornată cu chipuri sfinte, spre a nu fi mai pe jos de arhiepiscopii de Novgorod, sufraganii lor¹.

Sub jurisdicția mitropoliei de Halici, în faza ei dela 1371—1414, apoi sub a celei de Chiev, va fi fost și episcopia de Muncaci a Rutenilor din Ungaria de miazănoapte; această episcopie s-a format din o mănăstire fundată la 1360 de Teodor Coriatovici, principe lituan, emigrat acolo în 1354; episcopia e atestată în un document din 1491.

2. Biserica românească.²

Istoria veche a bisericii românești e întunecată³; deaceia se și tratează divers. Această biserică se vede și în Periodul IV, de care ne ocupăm acum, pe teritoriul locuit de Români în Transilvania și în Ungaria de răsărit; însă ea nu eră independentă, nici ierarhia ei recunoscută de stat. Biserica Românilor se constitui independentă cu ierarhie proprie în ultimul pătrar al Periodului, mai întâi în principatele Țara Românească și Moldova, de curând întemeiate. Până atunci biserica Românilor depe teritoriul, ce se numi mai târziu Țara Românească și a celor din regiunea Moldovei, cea mai apropiată de acest teritoriu, precum și biserica Românilor din părțile de miazăzi ale Transilvaniei și din părțile Ungariei de răsărit, pe timpul primului stat al Bulgarilor creș-

¹ Episcopii bisericii ortodoxe din Polonia, constituită după desmembrarea bisericii rusești și recunoscută de acum doi ani (1925) ca biserică autocefală, deasemenea păstrează uzul camilavcei albe pentru ierarhii superiori (N. Tr).

² Cf. Marinescu, *Iniințarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, București 1924, *Memoriile Secț. Istorice a Academiei Române*. Ser. III Tom. II. *Memoriul 6*. O broșură de 22 pag. interesantă prin bogăția izvoarelor citate (N. Tr).

³ Cf. Lașcu N. profesor la Seminarul din Chișinău: „Periodul întunecat al istoriei Românilor“ în revista „Bis. ort Rom“ an. IX, 1885 pag. 578 ss. 696 ss. 783 ss. și 945 ss. Id. Xenopol, *Ist. Românilor II*, Iași 1896 pag. 5. scv. și dr. I. G. Sbierea, *Cartea*, citată mai sus, pag. 456 scv. și 498 scv. (N. Tr).

tini, pare a fi fost aparținând mai întâi la arhiepiscopia bulgară de Ahrida (Ohrida, reședința arhiepiscopiei dela 893), apoi împreună cu biserica Bulgariei de răsărit va fi fost aparținând dela 971 la patriarhia de Constantinopole, sub a cărei jurisdicțiune veni atunci această biserică, în fine pe timpul statului Româno—Bulgar (1186—1393) biserica Românilor depe zisele teritorii atârna de patriarhia Târnovei, și după suprimarea acesteia, din nou de patriarhia de Constantinopole, însă nu sta direct sub jurisdicțiunea Constantinopolei, ci indirect prin episcopii vecine cu teritoriile locuite de Români, d. e. prin mitropolia Vidinului, depe malul drept al Dunării și prin mitropolia Viciniei (Βιτινίου), situată în Dobrogea. Biserica Românilor din partea cea mai mare a Moldovei de mai apoi și a celea din părțile de miazănoapte ale Transilvaniei și ale Ungariei de răsărit, după înființarea arhiepiscopiei Ahridei, va fi fost supusă ca și biserica lor din Țara Românească de mai apoi, din părțile de miazăzi ala Transilvaniei și ale Ungariei de răsărit, mai întâi acestei arhiepiscopii, însă tot indirect prin episcopii vecine din Bulgaria, apoi dela 971, patriarhiei de Constantinopole, sub a cărei jurisdicțiune trecîncură aceste episcopii; dar mai târziu biserica Românilor fu supusă direct episcopiei, respectiv mitropoliei de Halici, poate chiar din sec. 12 când principatul Halici și-a întins dominațiunea incontestabil asupra Cumaniei, sigur însă după jumătatea sec. 14 cum atestă documentele relative la orașul Siret, la episcopia din Cetatea Albă (Asprocastron) și la Români din Maramureș. Din relația în care biserica Românilor a stat odinioară cu biserica Bulgarilor și a Româno—Bulgarilor se explică și uzul limbei slave, ce fu dominant în biserica română până în timpul modern, chiar până în sec. 17, iar în parte până în sec. 18, în care timp ea era încă lipsită de o literatură națională¹. Dar în deosebi de amintirea despre supunerea sa din cel mai vechiu timp, adică de supunerea sa de odinioară la Ahrida, ce poate se va fi repetit

¹. Cf. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană, Iași 1896 Vol. II pag 68 scv și cu deosebire pag 78 unde citim: „Fiind Țările locuite de Români supuse stăpânirii bulgărești, introducerea limbei bulgărești în statele și în relațiile lor oficiale nu va mai părea neexplicabilă”. Autorul ilustrează spusele sale cu exemplul Germanilor, cari primiră limba latină în biserica și în oficiile statelor lor, înființate pe ruinele imperiului roman. Alți autori contesta însă că Bulgarii ar fi avut cândva stăpânire peste ținuturile locuite de Români și admit numai că Români, anume cei din Oltenia și Muntenia au fost sub jurisdicțiunea bisericii Bulgare, Iorga, Geschichte des rum Volkes I S 77. Ibid S. 251 (N. Tr).

încă apoi pentru câțva timp, acea amintire pare că s-a păstrat vie și din ea s-a format mai târziu tradiția, că biserica Românilor a fost supusă Ahridei și în un timp mult mai recent, ceea ce însă numai avu loc.

Până la jumătatea sec. 14 ne lipsesc informațiuni despre vre-o episcopie a Românilor, supusă bisericii de Răsărit, pe când în acelaș timp (§. 137. B) există o episcopie latină, instituită și pentru Români, adică episcopia Cumanilor, sau episcopia Milcovia, înființată în 1227; deasemenea există a doua episcopie de acest fel, adică episcopia latină de Severin, dacă aceasta va fi fost înființată dela 1238 și nu abia la 1376, cum cred alți autori; la aceste episcopii latine după jumătatea sec. 14 s-a adaus episcopiiile de Siret (1370), Argeș (1301 sau 1382), și cea din „Capitala Moldovei” adică din Suceava sau din Baea (1413), cum am expus mai sus. In mai multe rânduri papii au voit a da Românilor din Ungaria și Transilvania episcopi latini ai lor proprii, așa în 1234 papa Grigoriu IX, și în 1374 papa Grigoriu XI, totuș episcopii din Ungaria nu s-au unit cu această idee, pentru că nu voeau să renunțe la zeciuiala, ce luau dela Români. Ce-i drept, înainte de regele Ștefan Sfântul (997—1038) și chiar după el (§. 111. b. L.) în Ungaria și Transilvania existau episcopii ale bisericii de Răsărit, ce treptat fură atrase la ritul latin, însă nu se poate dovedi, că vre-o una din ele a fost a Românilor. Nu e sigură părerea că înainte de regele Vladislav Sfântul (1077—1095) episcopi români ar fi avut reședința lor în Oradia Mare (Nagy—Vărad), iar înainte de regele Andrei II (1205—1235), în Beiuș (Bele-nyes). In an. 1234 negreșit papa Grigoriu IX vorbește de pseudo-episcopi „shismatici” ai bisericii de Răsărit, la cari se duc (accedunt) Români din părțile episcopiei Cumanilor, depe teritorul Moldovei mai apoi și al Țării Românești despre răsărit, spre a le săvârși tainele creștinești; dar el nu spune că acei episcopi trăiau în țară, din cele ce zice papa rezultă mai vârtos că ei aveau scaunele lor în țările vecine. In Ungaria, prin urmare și la Români din ea, puteau fi activi numai pe ascuns preoți ai bisericii de Răsărit, nesupuși episcopilor latini și scaunului Romei. Un sinod unguresc, adunat în 1279 la Buda, interzice preoților „shismatici” sub amenințarea brațului secular a săvârși acte de cult și a avea locașuri de cult; interzice și credincioșilor a lua parte la atari acte de cult și a merge în atari locașuri. Iar în an. 1366 regele Ludovic c. Mare dă ordin a fi alungați peste graniță toți preoții „shisma-

tici" cu soții și copii din două districte ale Banatului de azi, în majoritate românești. Numai grație unei deosebite favori regale se va fi putut ca să înființeze câte o mănăstire,¹ supusă bisericii de răsărit, așa mai întâi la Muncaci în an. 1360 principele rutean din Lituania Teodor Coriatovici și apoi în Maramureș, părinții voevozilor români din Ungaria Balița și Dragoș, cari în an. 1391 stăruiau la Constantinopole pentru mănăstirea lor¹.

Abia după jumătatea sec. 14 avem știri mai sigure despre o ierarhie națională a Românilor în Țara Românească și apoi în Moldova. Aceste știri se află în „Acta patriarichatus Constantinopolitani”. În an. 1359 supt Domnitorul Alexandru I Basarab (1337—1364) Țara Românească numită Ungro-Vlahia, obținū dela Constantinopole după a ei cerere un mitropolit, numit Iachint, care până atunci fu mitropolir al Vicinei (βιτζίνη poate Măcinul de azi sau alt oraș vecin cu el din Dobrogea),² dar Iachint de mai mult timp se bucură în țară de ospitalitate și venerațiune ca chiriarh. Mitropoliții Ungro-Vlahiei au avut reședința la Argeș, unde-i aflăm în tot cursul acestui Period. Ei erau subordonați în mod excepțional pătiarhului de Constantinopole și se numiau—nu fără rezon—și Exarhi (vicari patriarhali) a toată Ungaria și ai țărilor vecine (πατρις θόγγριας και πλάγγων). La început mitropolitul Iachint era singurul chiriarh în țară. Dar în an. 1370 supt Domnitorul Vladislav I sau Vlaicu (numit și Laiot sau Vlad 1364—1372), s-a mai înființat o mitropofie pentru „o parte a Ungro-Valahiei” și anume pentru partea despre Severin a țării, sau pentru Valahia despre apus de Olt, adică pentru Oltenia. Totuș această mitropolie fu subordonată mitropolitului „a toată Valahia” ca Exarhul sau Vicarul patriarhului de Constantinopol. Ea avū reședința în Severin lângă Dunărea, deaceea mitropolitul Valahiei mici purtă titlul: „Mitropolit al Severinului”. Probabil acest mitropolit avea jurisdicțiune și asupra Românilor din Transilvania și Ungaria, iar în virtutea acestei jurisdicțiuni se va fi intitulat și chiriarhul superior al său: Exarh a toată Ungaria și a Țărilor vecine”.

După mărturii dela episcopi ai Țării Românești din sec.

¹. Acești doi voievozi se pomenesc ca ctitori ai mănăstirii lor părințești în un document maramureșian, cel mai vechiu cunoscut până acum, Cf. *Jorga*, O mărturie din 1404 a celor mai vechi Moldoveni.. București 1926. (N. Tr.),

². Despre Vicina, pe lângă izvoarele citate în *Istoricul eparhiei Râmnicului* pag. XXVIII n. 3, cf. și C. Marinescu, *op. cit.* p. 1 n. 1. El o indică pe locul, unde se desfac cele trei guri ale Dunării (N. Tr.).

17 și începutul sec. 18 (1646 și 1719) mitropolitul Severinului, mai înainte de a ocupa Turcii teritoriul acesta, adică mai înainte de jumătatea a doua a sec. 15, avea sub jurisdicțiunea lui și un episcop al Mehadiei. Dar în cursul sec. 15 și anume în jumătatea întâi a acestui secol Severinul venind sub dominațiunea Ungariei, iar în a doua jumătate a secolului, sub a Turcilor, încetă de a fi reședință de mitropolit sau episcop încă dela 1419, după opiniunea comună, iar după opiniunea noastră tocma dela jumătatea a doua a sec. 15. La începutul sec. 16, în locul mitropolitului de Severin, Oltenia obțină un episcop de Noul Severin, la Râmnicul Vâlcei. În an. 1381 Antim, primul mitropolit al Severinului deveni mitropolit a toată Ungro-Vlahia, iar în Severin i-a urmat un Atanasie.

Cât despre Moldova, numifă Moldo-Mauro sau Ruso-Vlahia, biserica ei în Periodul de care ne ocupăm, ca și biserica Ungro-Valahiei, trebuie să fi fost la început o parte constitutivă a bisericii bulgare¹, iar apoi, până să obțină ierarhia ei proprie, biserica Moldovei a stat în dependență de biserica ruteană din Halici ca și Românii și Rutenii din Ungaria de miazănoapte, cum atestă documentele cel puțin pentru jumătatea a doua a sec. 14, căci în 1360 papa Urban V, înființând o episcopie latină în Siret, a declarat că episcopul schismatic de Halici nu va mai putea face nici o ingerință în această regiune².

Apoi în 1371 când Antoniu, episcop de Halici, fu recunoscut mitropolit, Moldova precum și Ungaria de miazănoapte sta sub jurisdicțiunea mitropoliei sale; căci el avea dreptul a hirotoni episcop în aceste țări și pentru Moldova chiar a hirotonit efectiv doi episcopi pe Meletiu și Iosif; reședința celui dintâi nu se știe unde era, iar a celui de-al doilea eră în Cetatea Albă (Asprocastron). Dar e greșită opiniunea lui Golubinski, istoric rus, adoptată apoi cu ușurătate de alții, între cari chiar de autori Români, că aventurierul grec Pavel Tagarâ, care în 1387—1388 s-a ivit în părțile mitropoliei Halici, cum am amintit în istoria mitropoliei de Halici, și a hirotonit episcop pe un ieromonah

¹ Indreptarea legii sau Pravila Târgovișteană din 1652 zice că scrie la Nomocanon (adică în Sintagma de pe la 1335) a lui Matei Vlastar (canonist grec), că și biserica Moldovei a fost odinioară supusă bisericii Ahridei. Textul autentic a lui Matei Vlastar nu conține nimic în această privință; așa ceva se va fi putut citi în adausurile vreunei copii posterioară sau ale unei traduceri slave posterioară a acestui text.

² Izvoare, vezi Marinescu, op. cit. pag. 9. 11. (N. Tr.).

Simeon, l-ar fi hirotont pe acesta pentru biserica Moldovei. Domnitorii Moldovei deasemenea cerură la Constantinopole și pela 1390—1391 obținură o mitropolie proprie a lor; în zadar încercă a se impune ca mitropolit grecul Teodosiu, trimis al patriarhiei, și după dânsul, grecul Ieremia, trimis ca mitropolit; căci Moldovenii n-au voit a-l primi nici pe acesta, fiindcă era strein, și-l alungară, fapt, pentru care el afurisi țara și tot clerul. În acest timp Moldova avea două episcopii ocupate de cei 2 episcopi, numiți mai sus și anume: una, la Cetatea Albă (Asprocastron, numit mai 'nainte în senz de tot invers Mavrocastron', și Moncastron, la ruși Bielgorod, la Turci Akkerman),² a doua. nu se știe unde avea reședința, dar se poate admite că la Suceava, care dela 1388 apare ca capitala țării. În fine Moldovenii se 'mpăcară cu patriarhia și la 1401 supt Alexandru cel bun (1400—1432 † 1 Ianuarie 1433) Iosif, episcopul Cetăței Albe, care s'enrudea cu Casa domnitoare, care acum și chiar în 1403 era singurul episcop al țării, fu recunoscut mitropolit definitiv.³ Astfel e interpretat indecomun documentul patriarhal din 26 Iulie 1401; dar după părerea noastră, negreșit izolată, Iosif deocamdată nu fu recunoscut mitropolit incontestabil, până la judecarea procesului pentru pretenții la mitropolie, ridicate de mitropolitul Ieremia, ci numai ca episcop cu atribuțiuni de mitropolit; abia după terminarea procesului, între anii 1403—1407, la o dată ce până acum nu e cunoscută, fu declarat mitropolit legitim, căci în 1401 patriarhul de Constantinopol a zis numai, că se dă drept episcopului Iosif a administra biserica Moldovei ca mitropolit adevărat (ὡς γνήσιο; Μητροπολίτης), iar mitropolitului Ieremia i se lăsă lafitudinea de a-și apăra dreptul său la această mitropolie înaintea sinodului patriarhal; apoi și Grigoriu Țablac, contemporan cu Iosif, atunci fiind în Moldova și poate dând concurs pentru închiderea procesului, la primirea moaștelor sfântului Ioan cel Nou, ce s-a făcut în 1402, nu pomenește de un mitropolit, ci numai de un arhiepiscop⁴, adică după uzul de vorbire al răsăritenilor de

1. Μαυροκάστρον înseamnă Cetate Neagră iar Ασπροκάστρον, Cetate Albă.

2. După C. Marinescu, op. cit. Cetatea Albă chiar la 1401 era una din episcopiile Rusiei mici și nu ținea de Moldova, iar Iosif n'a rezidat acolo niciodată (N. Tr).

3. Tot după C. Marinescu op. cit pag. 17 n. 3 și 4 Iosif care era Moldovean, însă nu rudă cu Domnul, a rezidat dela început în Suceava (N. Tr).

4. Αρχιεπίσκοπο, arhiepiscopi simplu nu se numiau în biserica de

atunci, un episcop care nu era subordonat vreunui mitropolit; în sfârșit în un document din 7 Ianuarie 1403 Alexandru cel Bun vorbește numai despre episcopia țării sale, în singular, și îi face danie două moșii situate lângă Suceava¹; abia în un document din 7 Ianuarie 1407 Iosif se numește pre sine mitropolit, precum îl numește așa și Alexandru cel Bun în un document al său din 1408. Pe baza acestor mărturii putem fi în drept a admite că în 1401 Iosif a fost numai autorizat a administra biserica Moldovei ca un mitropolit și abia după ce Ieremia pierdu procesul, la o dată dintre 7 Ianuarie 1403 și 7 Ianuarie 1407 fu recunoscut mitropolit efectiv; prin urmare abia acum și Moldovenii proclamă biserica Moldovei ca mitropolie legitim înființată și ea de acum intră ca atare în activitate.

Dar opinia generală este că în 1401 Iosif fu mitropolit definitiv și recunoscut de toți, precum și că mitropolia Moldovei este mai veche și ca atare nu-și are originea dela Constantinopole, ci abia în urmă fu recunoscută de patriarhia de Constantinopole sub a cărei jurisdicțiune trecu. Nici cu această opinie nu ne unim. Că privește pretențiunea că mitropolia Moldovii e de origine mai veche și nu provine din capul locului dela Constantinopole, în adevăr unii cronicari români (și anume Grigore Ureche, înainte de jumătatea sec. 17) spun că mitropolia Moldovii fu întemeiată la 1399 de Iuga Vodă și a primit din Ahrida pe primul ei mitropolit, Teoctist. În această afirmațiune cronicarul, cu mult posterior, pare a face confuziuni, cum face adese și în alte privinți. Dacă afirmațiunea lui conține un sâmbure de adevăr, ar putea fi în întregul ei numai un episod al tratativelor de atunci, zadarnice mult timp, între Moldoveni și patriarhia de Constantinopole pentru persoana mitropolitului, numai un incident, pe care

răsărit niciodată mitropolii, mai ales în Periodul IV, arhiepiscopi în senz superior se numiau numai patriarhii și ierarhii coordinați cu ei ai bisericilor din Ahrida, Cipru, Iberia; iar arhiepiscopi în senz inferior se numiau episcopi, cari nu aveau ca superior un mitropolit (vezi §. 141). În apus negreșit cuvântul are demult un alt senz; acolo titlul „arhiepiscop și mitropolit“ sunt identice și de aici vine și uzul de vorbire modern din țările bisericii de răsărit, apropiate de apus; cuvântul are alt senz încă și în titlul; „Arhiepiscop și Mitropolit“, ce a intrat în uz la răsărit în Period. V și se conferă numai mitropoliților distinși și mai puțin dependenți.

¹. C. Marinescu, op. cit. pag. 20—21 scrie că documentul acesta e din 3 Ianuarie 1403 și adaugă că numele de episcopie se lua adesea în senz de mitropolie, dat fiind că și mitropolitul nu era decât tot un episcop. Autorul mai observă ca Iosif, care în 1402 era arhiepiscop, nu se putea să fie în anul următor numai episcop (N. Tr).

Iuga poate să-l fi provocat, ca o sfidare a patriarhiei, iar Alexandru cel Bun, rivalul și succesorul său l-a închis, ajungând totodată la o împăcare cu patriarhia. Unii istorici Români din timpul recent deasemenea susțin că mitropolia Moldovei e fondată de Iuga cu autorizația canonică a arhiepiscopului de Ohrida; ei însă pun evenimentul acesta la 1374, când după alte mărturii Moldovenii atunci chemară ca Domn al Moldovei pe principele Litvan Iurg sau Iuri (Coriatovici, numit de ei și Iuga; dar că în 1374 s-a înființat Mitropolia Moldovii este o ipoteză, ce, cum ea se susține, nu corespunde, ci mai vârtos stă în contradicție cu starea de lucruri atestată în documente. Susținătorii acestei ipoteze citează cataloage, ce datează din acelaș timp, despre mitropoliile patriarhiei de Constantinopole, și arată că în acele cataloage e trecută mitropolia Moldovei. Dar procedeul e șubred, în general fiindcă nu se poate determina data, când s-au format aceste cataloage și mai ales data adauselor complimentare, ce s-au făcut la ele, de nu cumva ea ar fi indicată în cataloage, iar în special fiindcă dovezile ce se aduc în acest caz spre a fixa vechimea cataloagelor, nu sunt solide¹.

Indată ce se făcù împăcarea cu patriarhia, mitropolitul Iosif își luă reședința în Suceava într'o mănăstire, a cărei biserică, după aceea mult timp biserica mitropoliei, poate să fie biserica Mirăuț, un cartier al Sucevei, foarte veche dar în un stil ales: ea s'a păstrat ca ruină până în timpul recent, iară pela 1900 fu restaurată în stilul ei²; numele Mirăuț, ce i s'a dat însemnează loc al miruirii, adică locul unde se ungeau cu mir Domnii³. Curând apoi, adică, după cum relatează cel mai vechiu izvor, în anul al doilea al domniei lui Alexandru cel Bun, s-au adus la Suceava și moaștele sf. Ioan cel Nou, negustor din Trapezunta, care muri martir la Cetatea Albă în jumătatea întâi a sec. 14 (pela 1330).

¹. Tot așa critici recentii ai istoriei Bisericii Românești susțin că pasagiul din cronica lui Ureche e o interpolație târzie și deci că existența unei mitropolii înființată în Moldova supț Iurg (Iuga) Coriatovici, cu un mitropolit sfințit de patriarhul din Ohrida, trebuie hotărît și definitiv înlăturată din istoriografia noastră, cum dealfel o înlătură hotărît Iorga. cf. C. Marinescu, op. cit. pag. 16 not. (M. Tr).

². Unii autori spun că stilul acestei biserici a fost cu desăvârșire transformat. Cf. Ch. Balș, Inceputurile Arhitecturii Bisericești din Moldova. București 1925 p. 6. (N. Tr).

³. Dar Isidor Onciul în o broșură cu titlul „Biserica Mirăuților D'en Suceava”, Cernăuți 1892 p. 4. scv. zice: „Cu mult mai probabil mi se pare că numele (bisericii) se derivă dela o familie „Mirăuț”, care va fi fost așezată în partea locului. (N. Tr).

Mai 'nainte, s'a admis în decomun că cele 2 episcopii, pe cari Alexandru cel Bun, după documente, ce stau în concordanță, le-a încorporat la Mitropolie, una cu scaunul în Roman, cealaltă cu scaunul în Rădăuț, ar fi fost înființate în acelaș timp cu Mitropolia, sau cel puțin curând după ea, adică în 1401 sau 1402. Dar Alexandru cel Bun n-a înființat acele 2 episcopii nici în 1401—1402, adică în timpul când după opinia generală mitropolia fu recunoscută definitiv, nici în 1403—1407, când s-a făcut aceasta, după opinia noastră separată, ce am expus-o mai sus; ci e probabil că Alexandru cel Bun le-a înființat mai târziu, poate între anii 1408 și 1413, fiindcă în un document dela 1408, încă nu e vorba despre o episcopie la Roman, ci constant numai despre o biserică sf. Paraschiva, iar un document dela 1413 vorbește despre episcopia de Rădăuți, că deja în ființă¹. Aceste episcopii se numesc uneori și mitropolii în senz impropriu, de nu cumva ele vor fi fost din început mitropolii, cam după exemplul celui de al doilea scaun din Ungro-Vlahia, înființat în an. 1370, și apoi vor fi rămas episcopii simple, dar această coniectură nu e probabilă.

În privința lor a fost mai'nainte opinie generală, cum am spus, că s-au înființat odată cu mitropolia², sau curând după ea în an. 1401 sau 1402. Dar în prezent istoricul Iorga, de a cărui părere e și Dobrescu, în istoria lui bisericească, precum și alții, zice că fiind dată împrejurirea că după documente, un episcop de Roman Calist e cunoscut tocma în 1444 sau 1445 și un episcop de Rădăuț Ioanichiu, tocma în 1472, iară la sfințirea mănăstirei Putna în 1469 n-a luat parte un episcop de Rădăuț, episco-

¹. Un act al consistorului episcopal din Bucovina dela 1803, când această instanță dispunea încă de copii după documente, ce mai târziu au dispărut, spune că episcopia stăpâna moșiile sale de odinioară pe baza unui hrisov domnesc din anul 6921 dela Facerea lumii, adică din a. 1413 dela Hristos iar profesorul J. Bogdan dela Universitatea din București († 1919), urmărind acest act, ce i-a fost indicat, a aflat în 1903 nu însuși hrisovul original, ci o traducere germană după el la Lemberg, unde s-au transportat multe documente ale episcopiei de Rădăuți și mai târziu de Bucovina, spre a fi utilizate de guvernul de acolo, după ce Bucovina fu alipită de Lemberg, prin decretul dela 1786.

N B. Comp. aici și broșura „Anul dela Martie în Moldova, de George Popevici. București 1905. Socec, p. 18—19 (N. B. N. Tr.).

². Această opiniune e susținută ca dovadă, că după darea de seamă ce face Grigoriu Țamblac despre aducerea moaștelor sf. Ioan cel Nou, ce s-au adus în 1402, Alexandru c. Bun a eșit întru întâmpinarea sf. moaște cu mult alai precum și „cu episcopii“. Dar textul slav al așestei dări de seamă, tradus cecert, nu zice „Cu episcopii“ ci „cu episcopul“ (să arhiereom).

pia de Roman va fi fost înființată nu mult timp înainte de 1444 sau 1445, deci tocmai de Ilieș și Ștefan, fiii lui Alexandru c. Bun sau de unul din ei, iar episcopia de Rădăuți, nu mult timp înainte de 1472. Această opiniune ar fi posibilă numai când n-ar exista în realitate și nici chiar nu s-ar fi aflat un document din 1413, ce atestă episcopia de Rădăuți, document pe care istoricul Iorga și ceilalți de o socotință cu el îl ignorează. Inșă e posibil ca aceste episcopii, cu toate că înființate încă de Alexandru cel Bun, să fi fost ocupate abia mai târziu, așa episcopia de Roman, puțin timp înainte de an. 1444 sau 1445, iar episcopia de Rădăuți, puțin timp înainte de 1472. Din contră, protoereul D. Dan, în cronică episcopiei de Rădăuți 1912, scrisă de el, opinează, că episcopia de Rădăuți s-a numit uneori mai 'nainte nu fără temei și mitropolie și că ea a existat chiar cu mai multe decenii înainte de anul 1401 ca mitropolia cea mai veche a Moldovei, dar mai târziu mitropolia a fost mutată la Suceava și Rădăuțul a rămas episcopie simplă. Această opinie este cu totul nefundată. După socotința noastră însă chiar episcopia ce există la Cetatea Albă (Asprocastron) înainte de Alexandru cel Bun, a durat încă mult timp după ce episcopul ei fu ales mitropolit la Suceava, căci Moldova de jos n-a putut fi lăsată fără episcopie; dar aceasta apoi fu strămutată la Dunărea de jos și anume succesiv în Reni, Galați, Brăila (Προιλᾶ?ον); și ea n-a mai fost numărată între episcopiile Moldovei, căci în an. 1484 trecu sub dominațiunea Turcilor, deci direct sub jurisdicțiunea patriarhiei de Constantinopol și fu ridicată la rangul de mitropolie a patriarhiei de Constantinopol sub numele „Proilavia”, dedus dela ultima ei reședință. Despre această mitropolie scrie Pravila Târgovișteană dela 1652, când pominește de o mitropolie dela Galați¹, căci și Galații a fost câtva timp reședința zisei mitropolii. Vasile Lupu Domnul Moldovei (1634—1653) nu este fondator al scaunului din Proilavia la 1644, cum cred unii, ci numai restaurator al acestui scaun.

Ambele Mitropolii, cea a toată Ungro-Vlahia și cea a Moldo-Mauro-, sau Ruso-Vlahiei, se numărau între mitropoliile patriarhiei de Constantinople, la început ca mitropolia 70 și 71 și au rămas supuse Costantinopolei în tot cursul Periodului (IV), cu care ne ocupăm acum, deși cu timpul în acest Period, iar mai ales în cel următor (V), ele au înaintat din ce în ce în rang;

¹. Cf. Indreptarea Legei cu Dumnezeu, Ediția nouă, glav. 391, pag. 428 (N. Tr.).

în special mitropolitul Ungro-Vlahiei ajunse a fi de rang egal cu cel din Nicomedia, mai apoi cu cel din Ancira și în fine (1776), cu cel din Cesaria Capadochiei, iar mitropolitul Severinului la început era egal în rang cu cel din Meletina (Μελετήνη), mai apoi cu cel din Amasia și mitropolitul Moldovei, cu cel din Sevastia; ambii mitropoliți își crează o situațiune din ce în ce mai autonomă față de Constantinopol, cu deosebire mitropolitul Moldovei. Mitropoliții Ungro-Vlahiei și ai Moldo-Vlahiei, ca căpetenii ierarhice ale unor țări independente negreșit s-au bucurat dela început de toate drepturile vechi ale mitropoliților și erau deasemenea vicari ai patriarhului de Constantinople cu titlul: „Exarhi ai Plaiurilor (Ἐξάρχοι τῶν πλαγηνῶν)” așa cel al Ungro-Vlahiei era exarh în Ungaria, iară cel din Moldo-Vlahia, în Podolia („Podolia de sus și de jos”). Dar ei au venit și în conflicte cu patriarhul. Așa la începutul anului 1416 patriarhul Eutimiu II, care și muri în Martie acelaș an, n-a voit a permite să intre în Constantinopol mitropolitul Moldovei de atunci, al cărui nume nu e cunoscut; precum se pare, pe acela îl cunoștea ca mitropolit legitim al țării numai împăratul (Manuil II), iar nu și patriarhul.

Însă mulți au crezut că aceste două mitropolii, sau cel puțin una din ele și anume a Moldovei, ar fi fost supuse arhiepiscopiei de Ahrida în tot timpul cât a existat această arhiepiscopie sau pe un timp al duratei sale în Periodul prezent (IV). Totuș după timpul în care arhiepiscopul Ahridei a avut jurisdicțiune asupra teritoriilor noastre de azi, așa dar după timpul anterior anului 971, adică în Periodul precedent (III) el n'a putut avea din nou jurisdicțiune asupra acestor teritorii decât cel mult pela finea Periodului (IV), de care ne ocupăm și anume cu începere dela 1439, dacă știrea Cronicarului mai sus amintit, despre înființarea mitropoliei Moldovei cu binecuvântarea arhiepiscopului Ahridei, fie în 1399 supt Iuga Vodă, fie chiar în 1374, are în sine un sâmbure de adevăr, relativ la această mitropolie sau chiar la amândouă; pentru că de pela an. 1439 la Constantinopol era în vigoare nominal unirea cu biserica Romei, pe care însă Românii și Slavii de răsărit au respins'o. În sprijinul părerei, d. e. că pela 1390 biserica Munteniei a ținut de arhiepiscopul Ahridei, se învoca o scrisoare din 1390 a patriarhului de Constantinople conservată în „Acta patriarchatus Constantinopolitani” și adresată lui Mircea cel Bătrân sau cel Mare, Domnul Țării Românești. Scrisoarea indică pe arhiepiscopul Ahridei ca competent în cazul lui Mircea.

Dar Mircea cel numit în „Acta patriarchatus Const.” din 1390, ca stând sub jurisdicțiunea arhiepiscopului Ahridei, de sigur nu e Mircea cel Bătrân sau cel Mare, Domnul Valahiei (1386—1418), foarte renumit și puternic în războaie. Acel Mircea este principe al unei țări mult mai mici, Mircea Zarcovici, un mic dinast sârb din Albania, înrudit cu casa imperială a Grecilor și îngrozit de frica Turcilor; pe dânsul îl îndreptă patriarhul de Constantinopole la arhiepiscopul Ahridei, ca arhiepiscopul sau legitim. Totuș la sfârșitul Periodului nostru (IV) și la începutul Periodului următor (V) e posibil ca pentru un timp ambele mitropolii să se fi separat de patriarhia Constantinopolei din cauză că unirea cu Roma, după sinodul dela Florența ajunsese dominantă de formă la Constantinopole 1440—1453 prin măsuri dictate de împărați, pecând Românii, în opoziție cu atitudinea ce avu la Florența un mitropolit al lor, anume mitropolitul Damian, au respins unirea și s-au supus arhiepiscopului Ohridei, care n-a aderat la unire¹. Deasemenea e o născocire că pela 1415 mitropolia Moldovei ar fi obținut autocefalia dela Constantinopole, căci această mitropolie chiar în an. 1439 pe timpul sinodului dela Florența stă sub jurisdicțiunea Constantinopolei. Știrile cele dintâi despre acordarea acestei autocefalii datează tocma din sec. 18 și n-au absolut nici o bază istorică. Ele par a fi știri tendențioase și și au obârșia lor în luptele de atunci ale bisericii Moldovei cu patriarhul de Constantinopole, care impietă asupra drepturilor ei. Așa se relatează că Ioan Paleolog, fiul împăratului Bizanțului (sau Andronic Paleolog, cum e numit el prin o confuziune eronată), când se ntorcea dela Viena în Constantinopol a trecut prin Moldova unde domnea Alexandru cel Bun și a fost primit foarte bine de Alaxandru și de Mitropolitul Iosif; deci plăcându-i țara foarte mult ar fi promis că va obține la Constantinopol autocefalia pentru mitropolitul ei². În

¹. În biserica bulgară există un document, aflat în sec. 19, ce atestă că mitropolia Moldovei și a Munteniei a stat pela jumătatea sec. 15 efectiv sub jurisdicțiunea Ahridei. Dar acest document nu este autentic; el e o preținsă corespondență din a. 1456 între Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei (1457—1504) și arhiepiscopul Ahridei. Despre acest document vom vorbi în expunerea istoriei bisericii românești din Periodul V, la începutul căruia ar fi avut loc pretina corespondență. Totuș zisele Mitropolii poate vor fi stat cu Ahrida în o relație ca cea descrisă în zisa corespondență, poate însă puțin mai înainte și poate chiar pe atunci, dar de sigur nu mult timp și cu atât mai puțin până la Vasile Lupu, Domnul Moldovei (1634—1653), cum relatează Dimitrie Cantemir († 1723), domn al Moldovei savant, însă nu destul de bine informat în istoria Românilor.

². În an. 1752 s'a ținut în Iași un sinod, care declară că mitropolitul

această relație e țesută apoi opiniunea eronată, ce a dominat în general în sec. 17—19, că mitropolia Moldovei la înființarea ei a fost supusă arhiepiscopului Ahridei, adăugind că autocefalia promisă de împărat avea să consistă în emancipare de sub jurisdicțiunea arhiepiscopului Ahridei. După documente e stabilit însă că supt Alexandru c. Bun și supt mitropolitul Iosif mitropolia nu depindea de Ohrida, ci de Constantinopole. Relația mai conține, că la 1425 când fiul împăratului deveni el însuș împărat, după moartea tatălui său, a îndemnat sinodul patriarhal de Constantinopol a proclamă această autocefalie; iar el a trimis în Moldova actul respectiv al sinodului, precum și 2 icoane făcătoare de minuni, un sacos și o mitră (μίτρα) pentru mitropolitul Iosif, ca insignii ale autocefaliei, deasemeni o mantie de purpură și o coroană pentru Alexandru cel Bun. Dar aceasta relație, pe care în ce privește favoarea lui Ioan Paleolog față de Alexandru c. B. a formulat-o Dimitrie Cantemir după informațiuni mai vechi, nu e bazată în întregul ei pe nici o mărturie istorică, fără a mai vorbi de confuziunile și contradicțiunile ce conține și cari militează contra vredniciei de credință a ei. Totuș în Periodul următor (V) mitropolitul Moldovei avea în adevăr față de patriarhul Constantinopolei așa poziție, că se credea aproape autocefal, însă nu pe baza declarării fictive a unui Sinod din Constantinopole de pela 1425, ci din alte cauze, ce intră deja în Periodul următor. Deci vom vorbi despre ele în expunerea istoriei respectiv din acel Period.

§ 141. Mitropoliți de diferite ranguri.

Pe lângă mitropoliții proprii, cari se numiau *ὑπέρτιμοι*, prea onorați, comform epitetului în uz pentru ei în Periodul III, se aflau și mitropoliți de un rang superior, căror erau subordinațe mitropoliilor vecine, spre a le supraveghea în numele patriarhului; deaceea ei se numeau și vicari ai patriarhului sau exarhi și prea onorați *ὑπέρτιμοι και ἑξαρχοι*, precum și exarhi ai plaiurilor *ἑξαρχοι τῶν πλαγιῶν, ἑξαρχο: τῶν πλαγιῶν*. Mai erau apoi autocefalii sau arhiepiscopii în senz modern și inferior al cuvântului, *ἀποκέφαλοι* sau *ἀρχιεπίσκοποι*, adică episcopii, cari fusese ridicăți la rang de mitropoliți onorari și astfel erau direct subordinați patriarhului;

Grigore III (1723—1728), mort atunci de mult timp, a văzut în mănăstirea Neamțu documentul autocefaliei, pierdut mai târziu în timp de răzmiriță, și a atestat aceasta în o notiță autografă din 1723; dar nici aceasta notiță nu există.

prin urmare ei se puteau numi arhiepiscopi față de episcopii propriu ziși, iar autocefali, față de foștii lor mitropoliți. Astfel între mitropoliți se făcea următoarea gradație de sus-în jos.

1. Ἱερείοι καὶ ἔξαρχοι, Mitropoliți și Exarhi.

2. Ἱερείοι, Mitropoliți.

3. Ἀρχιεπίσκοποι sau ἀτοκέραλοι, Arhiepiscopi sau Autocefali, (adică mitropoliți onorari sau episcopi exemți adică independenți de mitropolitul eparhiei respective);

De asemenea era uzul că la diferiți mitropoliți, spre a distinge scaunul lor, li se conferia un scaun de rang egal cu al mitropoliților de rang superior. Mitropoliții distinși astfel se intitulau. „Având locul mitropolitului (cutare)” d. e. a celui din Cezaria: „Τὸν τόπον ἀπέχων τοῦ Καισαρείας”.

§. 142. Sinoadele.

Sinoade curat ecumenice, ca cele 7 recunoscute de toți, n-au mai fost, după shisma dintre Răsărit și Apus. Dar precum în Periodul precedent răsăritenii numărau ca sinod al 8-le ecumenic pe cel adunat în a. 879—880 în biserica sf. Sofia, iar apusenii, pe cel adunat în 869—870 în aceeaș biserică, anulând pe cel din 879—880, astfel și acum apusenii au avut sinoadele lor ecumenice, pe cari răsăritenii nu le puteau recunoaște. De asemenea și biserica de răsărit avu în 1341 la Constantinopole un sinod, care se ocupă cu rezolvirea unei controversă dogmatice foarte importantă atunci și anume a Isihasmului și care fu privit ca sinod ecumenic. Despre acest sinod vom vorbi încă mai jos, expunând istoria zisei controversă; dar el n-a fost nici măcar sinod al bisericii de răsărit întregi cu atât mai puțin sinod ecumenic; deaceea nici Răsăritul întreg nu l-a recunoscut ca sinod ecumenic. Din contra la Constantinopol au fost foarte multe sinoade patriarhale, consecvent cu dezvoltarea patriarhismului; la aceste sinoade luau parte din când în când și alți patriarhi, rezolvind controversă dogmatice și disciplinare, dând și reguli canonice, așa zise decrete sinodale ale patriarhilor. Aceste decrete împreună cu novele nouă ale împăraților au constituit continuu dreptul canonic al bisericii de răsărit; ele completau canoanele anterioare și legile vechi ale împăraților în afaceri eclesiastice. În a. 1350 și 1355 s-au adunat la Târnova două sinoade ale patriarhiei româno-bulgare sau sinoade naționale mai ales contra ere-

sului bogomililor, cari s'au format din pavlicieni și s'au localizat acolo. Sinoade mitropolitane s-au adunat numai la mitropoliile, ce erau în orbita patriarhiei de Constantinople, însă nu stăteau în relație de aproape cu patriarhia și mai ales la mitropoliile din biserica Rusiei. Unul din aceste sinoade este cel adunat în Vladimir (de nord) în an. 1274 supt Chiril II mitropolitul Rusiei, sinod celebru, ce a dat multe legiuiri importante pentru biserica Rusiei și a promulgat ca codice general de legiuiri bisericești un nomocanon slav numit „Cormceaea Cniga, sau „Cartea Cârmuirii”. Acest nomocanon fu adoptat dela Bulgari, dar el era originar din biserica Sârbilor. Un alt sinod celebru al mitropoliei Rusiei fu cel adunat la Moscva în 1441; acest sinod a respins unirea între biserica de Răsărit și cea de Apus încheiată la Florența cu 2 ani mai înainte și a refuzat a intra în comuniune cu biserica Romei.

§. 143. Cum a fost organizat clerul din casa episcopului. Subalternii lui, în special clerul dela biserica episcopală sau clerul catedralei, după uzul de vorbire actual, ce-i adoptat din Apus. Impărțirea acestui cler în două categorii, ce, după acelaș uz de vorbire, se numesc; una din ele cler consistorial, iar a doua cler al catedralei în senz strâns.

În acest Perioad (IV) consiliul episcopului, sau clerul bisericii episcopale, adică clerul catedralei în senz larg, cum e numit el acum, după uzul de vorbire din Apus, a primit o nouă dezvoltare. În această privință biserica din Constantinopol a servit de model pentru tot restul Răsăritului. Ce vedeau la Constantinople imitau și celelalte biserici ale patriarhiilor, mitro-

¹. „Cormceaea Cniga“ este un nomocanon sau un codice bisericesc ce conține legi politice și bisericești

Legile politice sunt cele date de primii mari principi creștini ai Rusiei. Vladimir și Iaroslav, celce cu dreptul fu numit Iustinian al Rusiei. Aceste legi prevedeau alegerea episcopilor și confirmarea lor și a igumenilor, înființarea de eparhii nouă, strămutarea scaunelor eparhiale, veniturile materiale ale bisericii, întinderea jurisdicțiunii bisericești asupra tuturor membrilor bisericii și dilectele-supuse la judecata bisericii, adică sfera competenții bisericești. Legile date de Iaroslav în special, prevăd pedepse pentru delikte, ce au a fi dictate de episcopi și în înțelegere cu ei de puterea civilă; acele pedepse consistau și în amenzi bănești în profitul principelui, al mitropolitului și al episcopilor, precum și al părții lezate; Cormceea dă chiar un lung catalog de felurite acte imorale, indicând și cota amenzii pentru fiecare din atari acte. Unele codici ale ei dau clerului drept de a percepe zeciuială.

Legile bisericești sunt hotăriri ale puterii bisericești relative la disciplina-bisericească. Aceste hotăriri se bazează pe canoanele apostolice și pe cele ale sinoadelor locale și ecumenice, precum și pe canoanele sf. Părinți. Cf. Boissard, op. cit. Tome I pag. 118 scv. 130 scv. (N. Tr.).

poliilor și episcopiilor, cât le permiteau mijloacele și era necesar, iar în Constantinopol, ca model pentru instituirea oficialilor din Biserica patriarhiei și dela casa patriarhului, servia Curtea imperială.

Casa patriarhului, în care se păzia regula monastică, avea în fruntea singhelilor (Syncelli) un protosinghel (πρωτοσύγκελλος) care era în casa patriarhală ca superiorul în o mânăstire. Dar postul de protosinghel era așa de considerat, că chiar mitropoliții ambiționau la titlul de prolosinghel al patriarhului.

Iară consiliul oficial al patriarhului și clerul bisericii patriarhale se compunea din așa numiții oficiali, dela cuvântul latin „officium“ adică demnitare, adoptat în limba greacă a Bizantinilor. Oficialii se mai numiau și demnitari sau funcționari în administrația bisericii patriarhale (ὄψικιαῖοι, ἀξιωματικοί sau ἄρχοντες της μεγάλης ἑκκλησίας). Posturile lor se numiau officii, demnități sau officii administrative în biserică (ὄψικια, ἀξιώματα sau ἀρχοντικά ἐκκλησιαστικά). Acești demnitari ai mării biserici, dintre cari unii pelângă officiul respectiv erau distinși cu titlul de: „Marele (ὁ μέγας), formau 45 de trepte, împărțite în 9 grupe de câte 5 trepte, sau în 9 pentade (πεντάδες, cincimi).¹ Primele trei pentade, așa dar primele 15 trepte de demnitari, compuneau ceata dreaptă, iară celelalte 6 pentade sau restul de 30 trepte, ceata stângă, după ordinea în care ei stăteau unii de-adreapta și alții deastânga patriarhului, când se adunau în jurul lui. În ceata de-adreapta, erau de preferință demnitarii cei mai apropiați de patriarh, în exercițiul atribuțiunilor sale administrative, așa dar cei, cari se numiau Consistoriu, după uzul de vorbire din Apus, iar împreună cu ei și câțiva demnitari, cari aveau a fi totdeauna pe lângă patriarh, spre a l ajuta în împlinirea officiului său. În ceata deastânga era clerul slujitor al bisericii patriarhale, clerul care oficia în biserica patriarhală și celălalt porsonal de cancelarie și din casa patriarhală. Demnitarii cetei deastânga erau, după treapta lor din hirotonie, mai cu seamă preoți, diaconi sau clerici inferiori, cum reclama serviciul lor, pe când cei din ceata de-adreapta, erau după treapta lor din hirotonie mai cu seamă diaconi, dar cu toate acestea ei erau mai superiori în rang decât preoții din ceata deastânga; această anomalie s-a introdus treptat și canoa-

¹ Indreptarea Legei sau Pravila Târgovișteană dă numai 7 pentade. Glav. 394. Ediția nouă pag. 432 (N. Tr).

nele au dezaprobat-o. Se 'nțelege de sine, că demnitarii din pentada întâi aveau rang mai înalt decât toți ceilalți, deaceea se și numeau dregătorii cei mai mari, demnitarii superiori, somitățile, (οἱ μέγιστοι ἄρχοντες, οἱ μέγιστοι ἀξιωματικοί sau οἱ ἐξωκατάκοιλι exocatacoeli). Nu e cert ce 'nsemnează propriu zis acest din urmă titlu; poate să aibă aceeaș însemnare cu titlul „excellentes” sau „eminentes” al demnitarilor Curții foștilor împărați latini, după care s-au format și la Apus titulaturile: „excellență”, „eminență”

Acești demnitari înalți ai bisericii din Constantinopole aveau cam aceeaș calitate, ca și cardinalii bisericii dela Roma și stăteau în rang mai sus chiar decât arhiepiscopii patriarhiei, deși erau numai diaconi, lucru despre care arhiepiscopii și episcopii s-au plâns mult timp însă zadarnic. Ca semn al demnității lor înalții demnitari patriarhali purtau o cruce cusută pe culion și pe veșminte, ceace atunci se acorda deasemenea numai episcopilor și celor de o treaptă cu ei, deaceea se numeau stavrofori σταυροφόροι. Dar ei aveau și insignii proprii, după deosebitel lor demnități.

Oficiile cele mai importante ale „Bisericii Mari,” cum se numia biserica patriarhiei de Constantinopole, erau acestea:

a. Ceata deadreapta

Pentada întâi (πρώτη πεντάς)¹

1. Iconomul, marele iconom, (ὁ οἰκονόμος, ὁ μέγας οἰκονόμος). El administra averea bisericească și ocârmuia patriarhia, în caz de vacanță; el era primul consilier al patriarhului.

2. Sachelarul, ὁ σακελλάριος (Sacellarius). El inspecta mânăstirile de monahi, ce se mai numiau σακελλά (sacella, diminutiv din sacra), așa dar, casele sfinte, cum erau considerate mânăstirile.

3. Scheofilaxul, ὁ σκευοφύλαξ. El păstra odoarele sau sfintele vase (σκεύη) și obiectele prețioase ale bisericii patriarhale și le da spre 'ntrebuințare.

4. Hartofilaxul, ὁ χαρτοφύλαξ. El avea în păstrare actele oficiale (χάρτα), era directorul și arhivarul cancelariei patriarhale; el trebuia să cunoască în fond dreptul canonic, așa că propriu

¹. De aici vine și cuvântul „protipendadă”, „boier din protipendadă”, adică boter de rangul întâi, ce'l întâlnim în arhondologia românească veche (N. Tr.).

vorbind, el era mentorul consiliului patriarhal, deși sta în rangul al patrulea.

5. Saceliul, δ σακελλίου sau δ σακελλίων. El priveghea mănăstirele de maici, ce se numeau σακέλλιον adică sfinte case mai mici, mai puțin considerabile (σακέλια), cum se mai numeau ele; cu timpul însă saceliul deveni și inspector al caselor de corecțiune și chiar al închisorilor publice, când biserica avea priveghiere asupra lor.

În pentada întâi fu primit încă mai târziu un al șaselea demnitar, la început în pentada III, contrar etimologiei cuvântului pentadă (cincime). Acest demnitar este primul avocat sau jurisconsult al bisericii (πρωτέκδικος, sau δικαιοφύλαξ); el era și primul judecător în afaceri disciplinare ale bisericii.

Pentada II

1. Protonariul sau primul secretar și notar, δ πρωτονοτάριος
2. Referendariul δ ῥεφερενδάριος. El era delegatul și însărcinatul de afaceri al patriarhului la Curtea imperială, cum era mai demult apocrisiarul.
3. Logofătul, δ λογιθέτης, era contabilul patriarhului și păstra sigilul cel mare al patriarhiei.
4. Castrinsiul, δ καστρήνιος, (Castrensis, derivat din castra, lagăr, curte). El era mare măestru al Curții patriarhale și conserva veșmintele liturgice ale patriarhului și insigniile patriarhiei.
5. Ipomnmatograful, δ ὑπομνηματογράφος; el scria evenimentele memorabile și era ținător de acte și secretar al patriarhului.

Pentada III

1. Protecđicul, δ ποτεδικος, era primul avocat și judecător disciplinar; pentru importanța oficiului său el trecu mai târziu în pentada I.
2. Ieromnimul, δ ἱερομνήμων. El aducea aminte de actele ritualului și era consilier al patriarhului pentru ritual.
3. Păzitorul epigonatelor, δ ἐπιγονάτων. El conserva și prezenta epigonatele τὰ ἐπιγονάτια, adică ornatele de pe genunchi. Acestea în timpul primitiv vor fi fost numai obiecte episcopale, ce simbalizau spălarea picioarelor, iar mai târziu, și semne de distincțiune ale episcopului, care le conferia și preoților ca semne de distincție; poate în ambele aceste calități ele vor fi fost obiecte date în paza oficială a numitului demnitar bisericesc.

4. Ipomnimul, ὁ ὑπομνήμων sau ὑπομνήσκων; el aducea aminte afacerile oficiale, ținea protocolul prezentărilor și compunea ordinea zilei pentru ședințele consiliului patriarhal.

5. Învățătorul și ritorul bisericii, ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτωρ τῆς ἐκκλησίας. El era teologul și predicatorul bisericii patriarhale; se număra în ceata deadreapta, iar nu în cea deastânga, fiindcă el avea nu numai oficiul de a predică în biserica patriarhieii, ci și cel de consilier al patriarhului în chestii teologice; în ori-ce caz predicatorul trebuia să fie pe lângă patriarh, fiindcă acesta pe unde se ducea își îndeplinea printr'ânsul misiunea sa de învățător și predicator ca episcop și arhiereu.

În unele cataloage figurează în ceata deadreapta și protodiaconul sau arhidiaconul, (πρωτοδιάκονος, ἀρχιδιάκονος); acesta mai înainte ca și acum era însărcinat de preferință cu acte de jurisdicțiune, pecând în alte cataloage, fiind dat aparatul așa de complex al jurisdicțiunii, arhidiaconul, ca demnitar în prima linie liturgic, figură în ceata deastânga.

Demnitații superiori și jurisconșulți din ceata deadreapta precum iconomul, hartofilaxul, proteclicul și protonotarul purtau din când în când și un titlu, ce de altfel îl aveau mai adesea demnitații Curții imperiale, așa titlul de „Nomofilax, Νομοφύλαξ” adică literar: gardian al legii, iară figurat: avocat al Curții, avocat onorific al statului sau al bisericii.

b. Ceata deastânga

Pentada IV—IX.

Din aceste pentade sunt importante mai ales:

1. Protopresviterul sau protopopul, ὁ πρωτοπρεσβύτερος, ὁ πρωτοπαπᾶς. El era primul preot al bisericii patriarhale și ținea în ea locul patriarhului.

2. Devtereul sau Devtereos între preoți ὁ δευτέρων τῶν πρεσβυτέρων, δεύτερος πρεσβύτερος. El era preotul al doilea al bisericii patriarhale și ținea locul preotului întâi.

3. Exarhul, ὁ ἐξάρχος, delegat sau comisar. El avea atribuțiunea de a merge în inspecție din ordinul patriarhului și în numele său, a face constatări la fața locului sau a aduce la îndeplinire ordine.

4. Protodiaconul, numit și arhidiacon, ὁ πρωτοδιάκονος, ἀρχιδιάκονος adică diaconul întâi sau cel mai superior în rang, apoi δευτεροδιάκονος, devterodiaconul, diaconul al doilea, ambii aveau rangul

intâi și al doilea între diaconii deservenți ai bisericii patriarhale. Dar mai cu seamă protodiaconul sau arhidiaconul acaparase în timpul primitiv cele mai multe oficii din ceata deadreapta și se bucura și de drepturi mult mai mari; deaceea fu clasificat uneori în ceata deadreapta.

5. Arhondele bisericii, ὁ ὄρχων παν ἐκκλησιῶν; el era funcționar în administrația bisericii, curatorul bisericilor; avea atribuțiunea de a aproviziona bisericile din parohii și mănăstiri cu toate cele necesare cultului și a îngriji ca ele să fie târnosite, să aibă sfânt mir, antimis și toate vasele și obiectele liturgice.

6. Periodevtul, ὁ περιεὐότης. El era preot ambulant și vizită bisericile parohiilor și ale mănăstirilor.

7. Catihetul, ὁ κατηχήτης; el era învățător de religione al junimii și al tuturor celor, cari nu aveau instrucțiune suficientă în religione.

8. Eclesiarhul cel Mare, ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης. El era îngrijitorul bisericii, adică ținea în bună stare biserica catedrală și avea ca subalterni pe paraeclesiarhi, (παραεκκλησιάρχαι) sau paraclisieri (παρακκλησιάρχοι), servitori inferiori, cari la început erau auxiliarii ecclesiarhului, iar mai târziu s-au numit așa toți servitorii inferiori ai bisericii.

În ceata deastânga mai erau clasificați:

9. Cântăreții și citeții de rang superior și inferior, precum și cei ce făceau rânduială în biserică, purtătorii de prapore și de făclii și alți ecclesiastici aflători în serviciul bisericii mari.

10. Amploiații cancelariei și funcționarii de pela diverse instituțiuni, mai cu seamă dela instituttele de corecțiune și de binefacere, ce existau la Curtea patriarhului.

În vechime făceau parte din clerul bisericii episcopale, sau al bisericii catedrale, ca auxiliarii ai episcopului și horepiscopii (χωρεπίσκοποι); în locul lor încă după jumătatea sec. 4 începură a fi întrebuințați periodevții. În acest Period (IV) ca succesori comuni ai horepiscopilor aflăm pretutindenea pe protopresviterii sau protoereii rurali πρωτοπρεσβύτεροι χωρικοί, πρωτοπαπάδες χωρικοί), cari se numesc acum protoerei de județ. Între clericii bisericii catedrale se clasifică astăzi și clericii, cari sunt întrebuințați în diferite afaceri și în diferite locuri ca împuterniciți, reprezentanți, vicari ai patriarhului, respectiv ai episcopului. Pentru toți aceștia intră în uz titlul de: Dichei (δίκησι), derivat din δίκη-justiție, adică apărător reprezentant în afaceri juridice.

§. 144. Monahismul

În acest Period (1054—1453) monahii deasemenea aveau în biserica de Răsărit o situațiune foarte considerată și influentă¹. Centrul lor era tot muntele Atos (Ἄθος) numit și Sfântul munte (τὸ ἅγιον ὄρος)². Pe lângă lavra fundată în Periodul precedent (III) pela 968 de monahul Atanasie, și alte două mănăstiri mari fondate supt împăratul Constantin Monomah (1042—1054), s-au mai clădit în acest Period (IV) până la 1385 încă 17 mănăstiri mari. Totodată s-au înființat în dependență de mănăstirile principale și mănăstiri filiale, cu regule monastice mai aspre. Acestea se numeau Aschitirii (ἀσκητήρια) sau Schituri (σκήται, σκήτις) cum e numele lor în limba elină medievală și modernă. Schiturile erau supuse mănăstirilor principale și monahii dintr'ânsele aveau o viață mai aspră. Fiecare schit se compunea din o grupă de chilii cu câte 4—5 monahi; erau și chilii independente (καλλις), precum și sehăstirii (ἡσυχαστήρια). Mănăstirile principale se deosebeau în chinovii propriu zise (κοινόβια) și în mănăstiri, ai căror monahi duceau viața mai mult individual; ele se numeau mănăstiri idioritme (μοναστήρια ἰδιόρρυθμα) și aveau în comun numai serviciul divin și hrana. Spre a păstra unitatea între toate mănăstirile și între monahii din Aton era instituit un prim prostos de mănăstiri, un protos (πρωτοσ). De alt fel în acest Period (IV) în mănăstirile din Atos înflori așa numitul Isihasm (ἡσυχασμός), adică o viață mistică, contemplativă, ce se liniștea în Dumnezeu. Monahii cu acest gen de viață, adică Isihaștii, se bucurau de o considerație deosebită, dar aveau și adversari hotărâți între teologi. Mănăstirile din Aton erau și vetre de știință și de artă religioasă. În bibliotecile lor se conservă până acum 13,000 manuscrite de valoare, iar bisericile lor sunt monumente importante de artă creștină din Răsărit; în sec. 14. eră celebră în tot Răsăritul și școala de pictură din Aton a lui Panselin (πανσέληος).

¹. Cu toate aceste existau și monahi și eremiți cu viața excentrică; așa pe lângă Stălpnicii primitivi sau monahii cari trăiau pe stâlpi se aflau și monahi cari trăiau prin arbori sau în cuști sau purtau lanțuri de fier, în fine și monahi, cari priveau ca lucru bine plăcut lui Dumnezeu a se deda la danțuri liturgice cu călugărițe; ei erau cunoscuți cu numele de Icheți (ἰκέται); dar unii contemporani i-au acuzat de eres.

². O monografie interesantă despre muntele Atos a scris Friederich Wilhelm Gass cu titlul: Zur Geschichte der Athos-Klöster. Giessen 1865, citată și în Scrierea „O călătorie în orient“ de Athanasie Mironescu Craioveanu, București 1896 pag. 91. Cf Meyer, Die Hauptturkunden des Athos, citat de Bréhier, Le Schisme, Paris 1900 pag. 19. Id, scrierea lui Delicanis, citată de noi și în vol. I p. 56 (N. Tr.).

Din marea considerațiune a monahilor dela muntele Atos, pentru pietatea lor, împărați ai Bizantinilor precum și principi ai Iberiei, Serbiei, Bulgariei, Rusiei și mai târziu ai principatelor Române, zeloși și darnici în mod deosebit, au întemeiat pe 'ntrecute pe acest munte mănăstiri nouă, au restaurat sau cel puțin au infrumusețat pe cele în ființă și le-au dat danii. Astfel pelângă mănăstirile Grecilor s-au înființat mănăstiri ale Iberilor, Sârbilor Bulgarilor, Rușilor, și în fine ale Românilor. Cele mai vechi și mai însemnate dintre ele sunt: Mănăstirea Ivir (μόνη Ἰβήρων), mănăstirea Zograf (μόνη Ζωγράφου)¹, a Bulgarilor, mănăstirea Hilandar (χιλαντόριον, χιλαντάριον) a Sârbilor, fondată în 1195 de sf. Sava și tatăl său Stefan Nemanja, Mare Jupân sau Mare principe al Serbiei, care domni 1168—1196 și mai târziu se călugări, primind numele Simeon, mănăstirea Rușilor (Ρωσικόν), mănăstirea Cotlomuș κοτλουμοβσιν sau a sf. Hariton, pe care la începutul sec. 16 începu a o reinnoi Radu IV cel Mare (1445—1508), și o isprăvi mai târziu succesorul său Neagoe Basarab (1512—1521; în curând apoi această mănăstire fu vestită ca „Marea Lavră a Valahiei”.² După ce muntele Atos s-a supus debunăvoie Turcilor înainte de căderea Constantinopolei, sultanul Murad II₂ (1421—1451) acordă mănăstirilor Atonului mari privilegii; între acestea fu și privilegiul, ca în hotarul sfințit al lor să nu se stabilească nici un mohamedan, precum și privilegiul ca în sfântul munte să nu ai-bă voe a călca femei.

Pe lângă mănăstirile din Aton se bucura de mare considerație și mănăstirea din muntele Sinai, închinată sf. Ecaterina sau Caterina (Αικατερίνη); această mănăstire datează din Periodul II și fu zidită în an. 527 de împăratul Iustinian în formă de forțăreață. În cursul timpului, i s'a dat privilegiul, ca egumenul ei, după ce dela sec. 7 episcopia Faran se strămutase în Sinai să fie învestit cel puțin dela sec. 9 și cu demnitatea de episcop, iar dela sec. 12 chiar de arhiepiscop cu titlul: „Al Sinaii și Faranului”; pe această din urmă demnitate o are și astazi.

De o considerație egală cu a acestor mănăstiri se bucurau mai întâi mănăstirile principale din Rusia, sau lavrele din Chiev

¹. Adică mănăstirea Zugravului, numită așa fiindcă fu zidită pe temeiul unei mănăstiri întemeiată încă dela an. 911 de Gheorghie, un monah Grec, care era și zugrav.

². Despre alte mănăstiri cari au fost înnoite și ajutate de Domnii Țării Românești și ai Moldovei cf. în Bis. Ort Rom. V, 9, 1881 Iunie p. 627 (N. Tr.)-

și Moscva, înființate după modelul celor grecești. Mănăstirea cea mai vestită din Rusia este Lavra Pecerscaia sau Lavra peșterilor din Chiev. Ea fu înființată în sec. 11 și s-a numit așa fiindcă monahii săi cei dintâi viețuiau în peșteri, pe cari ei singuri și le zideau în pământ. După Ilarion (Hilarion), primul pustnic de peșteră din Chiev, care deveni apoi mitropolit de Chiev (1051—1054), fondatori acestei mănăstiri de peșteri au fost (1051—1062. Antoniu, urmaș alui Ilarion în peșteră (†1073) și ucenicul său Teodosiu († 1073); pe aceștia, ca și pe Ilarion însuș, Rușii îi venerază ca sfinți. Mănăstirea peșterilor deveni curând primul focar al întregii vieți bisericesti superioare din Rusia și dintr'însa s-au recrutat cei dintâi teologi și asceți, ba chiar ierarhi însemnați ai Rusiei. În sec. 14 s'a înființat aproape de Moscva a doua lavră ce deveni deasemenea foarte vestită. Ea fu întemeiată la 1354 de Serghie, un ieromonah venerat ca sfânt, care o închină sf. Treimi, de unde vine și numele ei de Lavra sf. Treimi a lui Serghie'.

În Serbia au fondat mănăstiri vestite după jumătatea sec. 12 și la începutul sec. 13 principii țării și rudele lor. Așa Marele Jupân Ștefan Nemanja (1168—1196) a fondat mănăstirea Studenița (Studeniča); cei doi fii ai săi, sf. Sava, primul arhiepiscop al Serbiei (1219—1236) și Ștefan Nemanici (Mare Jupân 1196—1217, rege 1217—1228), au fondat mănăstirea Jicia (Žiča), ce fu prima reședință a arhiepiscopului, dar supt al doilea arhiepiscop ea tribui să cedeze această onoare mănăstirii Peći (Peč), mai nouă, cu poziție mai sigură; regele Vladislav (1234—1243) a fondat mănăstirea Mileșevo, în care s'au depus apoi și moaștele sf. Sava până la a. 1575, când le-au ars Turcii. Iară la începutul sec. 14 regele Ștefan Uroș III (1321—1331) a fondat mănăstirea Deciani (Dečani), deasemenea vestită, pentru care și primi supranumele Decianschi. Alți suverani și chiar doamne ale suveranilor Serbiei până în sec. 15 deasemenea au zidit mănăstiri. Cele mai însemnate mănăstiri din statul Româno-Bulgarilor au fost: vestita mănăstire Rilj, sau Rilia (Rilja), pe muntele cu acelaș nume, mănăstirile din muntele Vitos, aproape de Sofia (Sardica veche), lavra din Târnova cu mănăstirile de prin jurul ei.

În țările Române deasemenea s-au întemeiat în acest Perioad mănăstiri însemnate și anume: 1. În Muntenia, nu chiar înă-

¹. Un pelerinagiu la această mănăstire a scris în spirit antimonastic Dora d'Istria în „Vie monastique dans l'Eglise d'Orient“ Paris, Genève sub titlul: Pèlerinage à Troitzza pag. 1 scv. (N. Tr.).

inte de sfârșitul sec. 13 mănăstirea Câmpulung, ce se zice că a zidit-o însuș Radu Negru Vodă, întemeitorul legendar al principatului Valahiei, sau Tugomir Vodă (Tihomir pela 1290—1330), întemeitorul istoric al acestui principat; dar în realitate mănăstirea Câmpulung s-a format abia în sec. 15 din o biserică, ce în sec. 14 fu biserică a Curții domnești; sigur se știe că aproape de ultimul pătrar a sec. 14 a întemeiat mănăstirile Vodița și Tismana un pustnic sârb, emigrat și venerat ca sfânt, anume Nicodim (1370—1406); căci el era monah, din Athos fiul unui grec și al unei sârbe; deasemenea Mircea Vodă cel Bătrân sau cel Mare (1386—1419) a întemeiat mănăstirile Cozia și Cotmena. 2. În Moldova poate chiar supt Bogdan I Vodă (între an. 1344—1365) fu întemeiată mănăstirea Rădăuți, criptă a primilor domni ai Moldovei, începând cu Bogdan însuș, iară dela sec. 15 reședință a episcopului de Rădăuți; supt unul din predecesorii cei mai apropiați ai lui Alexandru cel Bun s-a întemeiat în Suceava o mănăstire în care Alexandru cel Bun, îndată după suirea lui pe tron (1400—1432), instală mitropolia; se pare că biserica acestei mănăstiri, s-a conservat în biserica-suburbiei Mirăuți din Suceava, restaurată pela 1900; supt Petru Vodă I (Petru Mușat 1375—1391 sau 1378—1393) pela 1390 ucenici de-ai lui Nicodim au întemeiat aproape de cetatea Neamțul, odinioară (1210-1220) a ordinului cavalerilor Teutoni, mănăstirea Neamțu, închinată Atotțiitorului Dumnezeu, deaceea se și numește „Pantocrator“, iară lângă râul Bistrița, mănăstirea Bistrița, care fost apoi înzestrată de Alexandru cel Bun; deasemenea supt Alexandru Vodă cel Bun s-a întemeiat: mănăstirea Moldavița (1401), mănăstirea de maici Humor (înaintea de 1427) și mănăstirile de maici Ițcani și Horodnic, toate aceste situate în Bucovina de azi. 3. În Transilvania despre sud, mănăstirea Prislop, iarăș o ctitorie a lui Nicodim (1370—1406), numit mai sus, care a întemeiat primele mănăstiri din Țara-Românească. 4. În Maramureș (Ungaria despre miazănoapte răsărit) mănăstirea Stavropighială din Peri cu hramul Sf. Mihail; ea fu întemeiată de bunicul a doi Români de acolo, voevozii frați Balița și Dragoș (ὁ τε βροεβόλας ὁ Μπαλιτσα; καὶ ὁ Νδραγος)¹, cari în 1391

¹. În traducerea latină a actului patriarhiei de Constantinopol din 1391 despre calitatea de Stavropighie a mănăstirii, traducere ce s-a trecut și în actul de confirmare, pe care Vladislav I regele Ungariei l-a dat în an. 1491 mănăstirii spre a fi scutită de pretențiile lui Ioan, episcop rutean de Muncaci.

obținură pentru ea privilegiul de Stavropighie. Istoricul Iorga zice, că unul dintre acești doi Voevozi și anume cel dintâi era chiar Balc nepotul lui Dragoș, primul fondator al principatului Moldovei (între 1343 și 1353) și că Balc a fost alungat din Moldova de Bogdan (între 1349—1359). Teodor Coriatovici, principe Lituan, de religie ortodoxă la 1354 emigrând în Ungaria de nord, între Rutenii de acolo, a întemeiat în 1360 la Muncaci mănăstirea sf. Nicolai; din ea s-au recrutat cu timpul episcopii de Muncaci ai Rutenilor din Ungaria de nord; primul episcop cunoscut dintre ei este un anume Ioan pela 1491; soția lui Teodor Koriatovici înființă tot acolo o mănăstire de călugărițe.

În acest Period (IV) mănăstirile din Răsărit n-au ajuns la o dezvoltare internă demnă de remarcat. Observăm numai că în locul foștilor iconomi, cari aveau mari drepturi, egumenii mănăstirilor obținură vicari sau reprezentanți ai lor, numiți Dichei (δικαιοι a-dică apărători ai drepturilor, împuterniciți); atari Dichei își numeau atunci și episcopii.

B. Apusul

§. 145. Papalitatea.

În Periodul IV istoria ierarhiei bisericii de Apus are punctul ei de gravitație în istoria papalității; aceasta a ajuns acum la culmea puterii sale, dar cu începutul sec. 14 trebui să descindă brusc; oricum însă, o bună parte din jumătatea întâi a sec. 15 și ceva mai apoi papalitatea a fost o putere mare și s-a consolidat. În cepând din acest Period (IV), papii în cazuri mai însemnate manifestau voința lor oficială, cea mai ponderoasă în biserica de occident, fiindcă servea de normă absolută, fie prin o scrisoare scurtă, ce pentru aceasta se numea Breve, fie în mod mai solemn prin un document, la care era aplicată o pecete mare (bulla), de unde și el se numea Bullă; apoi orice decrete și constituțiuni solemne ale papiilor se mai numeau spre distingere și dela cuvintele lor inițiale.

a. Reformele celor dintâi 4 papi din acest Period.

În sec. 10 și mare parte în jumătatea întâi a sec. 11 papa-

cei doi Voevozi, cari obținură actul patriarhal și despre cari nu scrie că sunt frați, se numesc: „Vaivoda Balicza et Dragmester“.

N. B. Meșter aici se derivă din grecescul Μάγιστρο; și are înțelesul de Comandant al oastei (N. B. N. Tr.).

litatea a străbătut o epocă de degradare morală, din care s'a ridicat abia în 1046. Atunci spre a vindeca răul, Enric III regele Germaniei (1031—1056) trecu în Italia cu armata lui și la sinodul din Sutri a pus papă pe Climent III, care era German (1046—1047). Cu acesta începe o serie de 5 papi Germani, cari fură puși prin influență imperială. Deja al treilea dintre ei, Leon IX (1048—1054), ultimul papă din Periodul precedent începu a regenera papalitatea, dar tot odată a reînnoit și pretențiile ei deodinioară. Succesorii săi călcară pe urma lui și deasemenea se siliră cu zel a ridica moralul papalității și al ierarhiei, nu mai puțin însă și autoritatea lor; așa făcu Victor II (1055—1057), apoi Ștefan IV sau V cum numără alții (1057—1058), iară mai cu seamă supt cei doi succesori ai acestuia și anume supt Nicolai II (1058—1061) și Alexandru II (1061—1073) papalitatea a ajuns iarăș respectată, iarăș puternică și în întreaga ierarhie de Apus începu a pătrunde alt spirit.

Spre a face ca pe viitor alegerea papii să nu mai fie influențată de partidele în luptă pentru dominațiunea Romei, Nicolai II a dat în 1059 un decret sinodal în virtutea căruia alegerea papii fu atribuită pe viitor colegiului Cardinalilor; confirmarea lui însă fu rezervată împăratului, fiindcă în 1046 Enric III obligă pe Romani cu jurământ a nu mai alege papii fără confirmarea lui.

b. Reformele papii Grigoriu VII (1073—1085) și luptele lui.

Toți cei 5 papi numiți mai sus, dela Leon IX până la Alexandru II au fost inspirați în reformele lor de cardinalul Hildebrand, care în 1048 venise la Roma cu papa Leon IX. Monah italian de origine, el a ajutat cu sfatul său și pe Grigoriu VI, un papă anterior (1045—1046 † 1048), pe care'l însoțise apoi în exil. Hildebrand era adânc pătruns de ideia unei reforme a papalității și a ierarhiei. Educat în preceptele riguroase ale congregațiunii din Clugny și totodată spirit mare cu o viață foarte austeră, el a dirijat întâi chiar ca ipodiaton pe toți papii numiți mai sus, spre a realiza reformele lor. În fine la 1073 când muri Alexandru II, îndată după înmormântarea lui, poporul a strigat: „Hildebrand papă!“ Atunci și el crezu că a sosit timpul de a ieși din umbră. Deci s'a ales papă și în 1073 ocupă scaunul primind numele „Grigoriu VII“. El îndată făcu cunoscut aceasta, după regulă, lui Enric IV, regele Germaniei (1056—1106), tânărul și ușu-

raticul fiu a lui Enric III, solicitând în numele bisericii din Roma și a poporului Roman confirmarea lui, dar adăogând totodată că el personal l-ar ruga mai bine să nu-l confirme, fiindcă se teme a nu veni în conflict cu regii din cauza multelor auzuri. Enric IV nu s-a formalizat de francheța cu căre-i scrise Grigoriu VII și, cum zice Hase în istoria lui bisericească „n-a refuzat ceace era greu a refuza” ci mai vârtos a promis ameliorări.

Astfel Grigoriu VII (1073—1085) dintr'o dată ridică papalitatea așa de sus, că el a fost ultimul papă, a cărui alegere mai fu confirmată de regii sau împărații Germani. El se sui pe scaunul papal cu un plan bine meditat, urmărind un țel întreit și anume:

1. A scuti clerul inferior (în senz impropriu al cuvântului)¹ adică clerul, care nu intră în clasa prelaților și care este baza ierarhiei, de grijiile pământești și de jugul legăturilor lumești, aplicând riguros celibatul, cu atât mai mult că în Apus, aservirea clerului provenia tocmai din căsătoriile ce el contractă contra legilor bisericii și anume din cauza ilegalității lor.

2. A emancipa clerul superior (în senz impropriu al cuvântului), adică clerul din clasa prelaților, de corupția și influența laicilor făcând ca laicii să nu mai aibă influență la ocuparea scaunelor de episcopi și a locurilor de egumeni, fiindcă laicii ridicau în aceste demnități favoriți de ai lor și încă nu fără simonie.

3. A înființa în lumea creștină o monarhie universală, cu constituție teocratică sau ierocratică, adică având în fruntea ei pe papa, ca locțiitor a lui Dumnezeu și ca atare el să fie mai presus de regi și de popoare, ca prin autoritatea lui spirituală toți să observe legile de drept divin.

Grigoriu VII curând începu ași realiza planul său. Chiar în 1074 un decret sinodal declară peremptoriu că preoții sunt absolut obligați la celibat și că ceice nu se vor supune acestei obligațiuni vor fi scoși; totodată opri poporul a asculta leturghia și a primi vre-o taină săvârșită de atari preoți. Clerul inferior din Lombardia și de peste Alpi (Germania) în mare parte s-a revoltat contra acestei măsuri. Diferiți episcopi în ale căror eparhii se aflau atari clerici deasemenea au fost nemul-

1. Cler inferior în senz propriu este clerul dela ipodiamon în jos, exclusiv ipodiamonul, iar cler superior în senz propriu este clerul dela ipodiamon în sus, inclusiv ipodiamonul. Intre prelați (praelati) sau între clericii de rang superior se numără episcopii și preoții, cari din împrejurări speciale sunt aproape de episcopi în virtutea drepturilor lor administrative și onorifice.

țumiți cu această hotărâre. Dar Grigoriu o execută așa de energic și de riguros, că rezistența clerului din cele mai multe țări a fost înfrântă foarte curând și poporul însuș dă papii concurs. Hotărârea intră în vigoare curând în cele mai multe țări, iar în Polonia, Silezia și Moravia tocma spre sfârșitul sec. 12, în Suedia și Danemarca tocma spre jumătatea sec 13, în Ungaria, abia dela 1267 sub regele Bela IV (1235—1270). In a. 1075 Grigoriu se pută gândi a emancipa și clerul superior de influența laicilor.

Un nou sinod adunat în 1075 la Roma a dat legea, ca clericul care va primi o demnitate bisericească din mânele unui mirean sau va consimți a i se conferi investitura de către un mirean să fie scos, iară mireanul care va face așa să fie excomunicat. Acum papa se isbi de opoziția principilor. In contra acestei legi s-a sculat Filip I regele Franciei (1080—1108), dar el prudent, s-a făcut ca acceptă, apoi Guillaume (Wilhelm) Cuceritorul, puternicul rege al Angliei (1066—1087), ale cărui impietări papa de voe de nevoe le-a tolerat, în fine Enric IV, regele Germaniei (1056—1106), cu care papa intră în luptă, știindu-l mai slab. Acești suverani se revoltară nu mai puțin și contra teoriei pe care papa începu a o formula în scrisorile sale, că Hristos a predat lui Petru puterea supremă peste toată lumea creștină și deaceea toți principii sunt ținuți a considera pe succesorul lui Petru adică pe papa, ca seniorul lor. Grigoriu emisese această idee chiar ca diacon și de atunci a propagat-o cât i-a fost posibil. El încă în 1059 supt papa Nicolai II a decis pre Robert Guiscard, ducele Normanilor, a supune scaunului Romei ca feudă ducatul său și scaunul Romei l-a primit ca atare. Iar acum ca papă în mesagile sale către principii contemporani susținu această teorie pe față și cu succes, căci în 1076 Dimitriu Svonimir, regele Croației și Dalmației a supus lui Grigoriu VII ca feudă regatul său, așa că scaunul Romei deveni senior feudal și al acestui regat. Dar principii puternici respingeau aceste pretenții și Grigoriu fu destul de prudent a-și impune moderațiune față de un Filip al Franciei, care de altfel cedă cel puțin în aparență și față de un Guillaume al Angliei și a nu intra în luptă cu ei. Dar Enric IV i se păru alt fel de om; el avea multe defecte, eră imprudent și sburdalnic, apoi inimicii îl încunjurau din toate părțile. Deaceea când traficul cu demnități bisericești continua la Curtea lui Enric și consilierii săi, pe cari papa i excomunicase pentru aceasta și ca consecință Curtea i concediase, fură apoi reintegați, când însuș

Enric își maltrata soția, iar favoritele sale se împodobiau cu pietrele scumpè dela vasele sacre, când el oprimà și tratà cu cruzime pe Saxonii revoltați și înfrânți: atunci papa chemă la Roma pe rege să se justifice, amenințându-l cu excomunicare. Regele însă la un sinod adunat în 1076 la Worms și compus din episcopi familiari cu el obținu decizia ca papa să fie scos ca un tiran, care se atinge de unsul Domnului și trimise la Roma lui Grigoriu VII, sau cum îi zisea el: „lui Hildebrand monahul cel falș” decretul de excomunicare, prin un cleric, pe care însă în Roma poporul revoltat pentru aceasta, erà să-l linșeze de nu-l apăra Grigoriu însuș. La decretul de excomunicare Grigoriu răspunse excomunicând pe Enric și deslegând pe supușii lui de jurământul, că-i vor fi fideli¹. De această măsură profitară și înșiși principii, pe cari Enric IV 'i ofenzase adesea, așa că ei chiar în iarna anului 1076 la o adunare convocată în Tribur au declarat că Enric va perde tronul, dacă în timp de un an nu va obține deslegarea de excomunicare. Principii chiar invitară pe Grigoriu la Augsburg să judece pe rege. Atunci Enric pierzând curajul solicită dela papa deslegarea, prezentându-se umilit înaintea lui ca un penitent la Canosa (Cañossa) la începutul iernii din 1077. Grigoriu VII în drumul spre Germania se oprise la castelul Canosa, proprietatea principesei Matilda de Toscana († 1115), care era foarte devotată scaunului papal și mai cu seamă lui Grigorie însuș; ea chiar testase scaunului Romei în caz de moarte posesiunile sale. Papa deslegă pe Enric, care se'nfățișase înaintea lui în haină de penitent, apoi Enric se'ntoarse în patrie dela Canosa prin Lombardia. Dar Lombarzii inamicii papii reproșară lui Enric că s-a umilit înaintea papii și 'i promis a se alia cu dânsul de se'va ridica din nou contra papii. Enric era destul de nestatornic, așa că după ce sosi în Germania se și resculă contra papii din nou cu înimicții și amenințări, închizându-i și drumul în Germania. Principii germani,

¹. Astfel a hotărît Grigoriu VII în un sinod ținut la Roma ca răspuns hotărârei sinodului din Worms. In acelaș sinod papa Grigoriu VII a publicat încă o lege „*Dictatus Papae*”, prin care și arogă drepturi covârșitoare în biserică și stat. Cităm aici câteva din aceste pretinse drepturi: Papa singur dispune de insigniile împărătești; el are drept a depune pe împărați, a numi și depune pe episcopi fără sinod, el, fiind ales canonic are rang de sfânt, biserica romană-catolică nu a rătăcit dela credință și nu va rătăci nici odată; papa are autoritatea de a deslega pe supuși de jurământul de fidelitate contra suveranilor nedemni ș. a. Harduin, Act. Conc. VI. col. 1304—1305 (N. Tr.).

nemulțumiți cu el, profitând de aceasta, declarară pe Enric detronat și în locul său aleseră rege al Germaniei pe cumnatul său Rudolf de Șvabia, cu care Enric avu timp de 3 ani mari lupte. În an. 1080 Grigoriu VII rosti din nou anatema asupra lui Enric și profetiză că în acel an va muri un rege fals, însă nu muri Enric ci Rudolf de Șvabia, care fusese rănit de moarte pe câmpul de luptă. Acum Enric, plin de bucurie că a rămas victorios, alergă cu armata sa peste Alpi în Italia și răsplăti papii în acelaș mod, punând antipapă pe Guibert sau Wibert, arhiepiscopul Ravenei, numit Climent III. În 1081 sosi la porțile Romei și o asediă 3 ani, până ce în 1084 publicul Roman i-au deschis porțile, ne mai putând rezista, iară papa se refugiază în castelul Inger, o citadelă între zidurile Romei. Enric intră în Roma unde Climent III l-a încoronat împărat. Însă Grigoriu, deși închis în castelul Ingerului, dicta încă deacolo condițiunile, cu cari el ar fi dispus a ierta pe rege și a-l deslega de anatema; el rezistă nepierzând curajul până ce ducele Robert Guiscard, amicul și vasalul său, sosi cu Normanii lui ca să-l scape. Enric fu silit a plecă din Roma cu armata lui și cu papa cel pus de el, iară Normanii răsbunară pe papă asupra publicului Roman, căre-i fusese infidel, prin jafuri teribile. Din această cauză și locuitorii Romei se revoltară contra papii așa, că Grigoriu părăsi Roma împreună cu Normanii și se retrase pe teritorul lor neapolitan la Salerno, unde muri în 25 Mai 1085 neclintit și consecvent până la moarte în convingerea, că a luptat numai pentru adevăr și dreptate, cum atestă și ultimele sale cuvinte: „Dilexi justitiam et odi iniquitatem; propterea morior in exilio!” Aceste cuvinte stau în parte în legătură inversă cu cele din psalmul mesianic 44 (evreesc 45) vers 8, ce sunt adresate lui Mesia: „Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo justitiae prae consortibus tuis” adică: „Iubit-ai dreptatea și ai urit fărădelegea, pentru aceasta te-a uns pre tine, Dumnezeuule, Dumnezeul tău cu untu-delemn al bucuriei mai mult decât pre părtașii tăi.”

Despre Grigoriu VII contemporanii săi au scris, unii cu admirare și venerațiune, iară alții cu ură nveninată. Scriitorii posteriori deasemenea l' judecă diferit, însă și adversarii săi recunosc că el a fost un spirit mare, un caracter ferm și de o moralitate ireproșabilă. În timpul modern și anume în an. 1584 papa Grigoriu XIII l'a proclamat „Fericit”, apoi în 1728 papa Benedict XIII l'a pus între Sfinți, și sărbătoarea sa până atunci particulară

în biserică fu generalizată pentru toată biserica catolică-romană; dar actul lui Benedict XIII întâmpină opoziție vehementă în Veneția, Germania și Franția.

c. Culmea puterii papilor în sec. 12 și 13.

Grigoriu VII muri († 1085) și se părù-că planul său nu s'a realizat; adversarul său Enric IV a trăit mult timp după dânsul († 1106); dar cauza lui n-a fost învinsă, din contră succesorii lui au menținut ferm planul său, dacă nu cu aceeaș energie, totuș cel puțin cu aceeaș tenacitate, așa încât și idea cea deadoua și cea dea treia a lui Grigoriu VII se realiză curând.—Astfel s'a luat principilor dreptul de a investi pe episcopi și pe egumeni, restituindu-se bisericii dreptul de a conferi aceste posturi; iar monarhia universală a papii în formă teocratică a existat cel puțin de fapt în sec. 12 și 13, deși nu fără lupte cu împărații Germaniei din Casa Hohestaufen (1138—1254).

Prin tenacitatea lor papii au eșit victorioși mai întâi în lupta pentru investitură. Împăratul Enric V (1106—1125), fiu și succesori al lui Enric IV, deși de altfel nu era fiu bun, totuș în susținerea pretențiilor tatălui său călcă pe urmele lui. De aceea în 1111 papa Pascal II (1099—1118) chiar era gata să facă o convențiune cu împăratul, ca acesta să renunțe la investitura episcopilor și egumenilor, iar biserica să renunțe la bunurile feudale, ce avea dela stat. Dar în contra acestui proiect au protestat episcopii și egumenii; atunci papa îl retrase și continuă lupta. În fine în 1122 papa Calixt II (1119—1124) succesoriul lui Pascal II încheie cu Enric V la Worms o convențiune, sau un *Concordat*, așa se numi deatunci orice convențiune între biserică și stat, așa zisa „Transacție Calixtină” sau convențiunea Calixtină. Prin această convențiune împăratul renunță cu totul la investitura cu cârjă și inel, rămânând ca pe viitor investitura cu cârjă și inel, precum și instalarea în posturi eclisiastice să fie de atribuțiunea bisericii, iar regele să instaleze pe noul episcop sau egumen în bunurile feudale prin investitura cu sceptru, adică încredințându-i sceptrul ca semnul autorității de senior feudal; episcopii să fie aleși de demnitari bisericești în prezența împăratului sau a delegatului său, liber și fără simonie. Astfel în imperiul german împăratul fu iarăș privat de dreptul de a numi și de a investi pe episcopi și egumeni, intrând în vigoare alegerea canonică și anume episcopii în cele mai multe părți erau

aleși de Capituli catedralelor cu confirmarea papii, iar egumenii, de soborul mănăstirii, cu confirmarea episcopului. Scaunul Romei a introdus această normă curând sau mai târziu și în celelalte state. Numai amicilor săi, adică suveranilor Normani din Sicilia, le-a acordat și în această privință încă din a. 1098 papa Urban II 1088—1099 odată cu demnitatea de „Legati nati“ ai papii, adică plenipotenți sau reprezentanți din naștere ai papii încă și „Monarchia Sicula“ așa numită mai târziu, adică: dreptul de a stăpâni cu dela sine putere în Sicilia, sau drepturi întinse și asupra administrațiunii bisericii, ce mai târziu au fost și mai întinse prin uzurpare. Acest succes avu de consecință că autoritatea papii asupra episcopilor deveni și mai mare; toți episcopii fură îndatoriți a-i depune jurământ de fidelitate, iară lor le mai rămase numai atâta drept de jurisdicțiune, cât voi a le lăsa papa, cu tendința lui continuă de a și lărgi sfera autorității sale în prejudiciul autorității lor.

Dar și ideea monarhiei universale a papilor se realizează curând după moartea lui Grigoriu prin întreprindrea cruciadelor (1096-1291) și prin rezultatele ce avură diversele controverse și lupte, ce s'au încins între papi și suveranii politici, așa că în sec. 12 și 13 papii stăteau efectiv în fruntea tuturor statelor creștine din Apus ca supremii lor conducători și judecători, luau dispoziții ca suveranii politici să le sărute piciorul și să le facă serviciul de valet, adică a le ținea scara șelii, când încălecau pe cal (oficium stratoris), apoi convinseră mai multe state a se declara vasale scaunului din Roma. Astfel s-au declarat nu numai state mici, ci și Polonia, Ungaria, Arogonia, statele scandinave, în fine chiar Anglia, și iată cum: În 1208. puternicul papă Innocențiu III (1198—1216) veni în conflict pentru dreptul numirii de arhiepiscop la Canterbury cu regele Angliei, Ioan fără Țară (1191—1216), un suveran slab însă despot și capricios. La început regele s'a opus papii până la aroganță și nu cedă nicî când papa rosti asupra lui anatema și asupra Angliei interdictul. Însă când în 1212 Innocențiu îl declară detronat și invită pe Filip II August, regele Franciei (1180—1223) a lua în stăpânire Anglia și acesta se și pregăti efectiv a răspunde invitației, atunci Ioan fără Țară deveni cu totul docil, se umili înaintea papii, supunându-se în 1213 el și statul său suveranității papii și intră în relație de vasalitate cu scaunul dela Roma, plătindu-i tribut. În acest Period se părea deci necontestabil că papa are drept a conferi eroane

regale și cu atât mai vârtos a pronunță ridicarea cuiva la ranguri de mai mică însemnătate; astfel papii profitară de această îngăduire generală pentru a-și atinge scopurile lor politice și anume față de principii din Răsărit, pe care-i atrăgeau cu coroana de rege a intra în sânul bisericii catolice-romane. În legătură cu idea despre monarhia universală a papii stă și faptul, căruia însă unii îi dau alt sens, că papii începură acum a împodobi tiara sau mitra lor deocamdată cu două coroane, iar dela sec. 14 chiar cu trei, și în această din urmă formă a ei a o numii *Triregnullor*, adică semnul distinctiv al întreitii lor regalități. Dar idea, că puterea papii și prin urmare a bisericii în general e mai pre sus de puterea statelor avu și consecința, că multe afaceri politice au fost atrase în sfera de jurisdicțiune a papii, și prin urmare în cea a bisericii în general. Voind a-și afirmă puterea lor teocratică sau ierocratică și de monarhi universală, papii avură adversari și rivali energici pre împărații din Casa Hohenstaufen, fiindcă aceștia nu voeau a recunoaște ca suverani pe papă, ci din contră susțineau că împărații sunt suveranii papilor. Din această cauză încă de pela 1155 supț Frideric I Barbarossa (1152—1190) începù conflictul și în conexiune cu el lupta între partida papii (*Guelfii*) și partida împăratului (*Ghibellini*)¹. Lupta s'a sfârșit cu stingerea Casei Hohenstaufen, așa că papii eșiră victorioși din această luptă. Oricât a fost de puternic Frideric I Barbarossa nu putu sfârși victorios lupta cu papa Adrian IV (1155—1159), căruia în 1155 a trebuit a-i face serviciul de valet și a-i sărută piciorul, deși refuzase mult timp, iar apoi primi prin învoială, cu atât mai puțin el putu rezistă lui Alexandru III, care era superior lui Adrian IV și căruia în 1177 i-a făcut acelaș serviciu, după ce avusese războiu fără succes cu dânsul. Victoria papilor fù așa de eclatantă, că marele papă Innocentiu III (1198—1216) luă chiar sub protecția lui pe Hohenstaufeni, cari se devotase lui și în 1198 deveni tutor,

¹. Casa principilor germani *Welfii* era oștilă Casei Hohenstaufen și această ostilitate se manifestă și în Italia, când împăratul Frideric I intră în luptă cu papa Alexandru III, deaceea partida papală de acolo sau partida anti-hohenstaufenă s-a numit apoi cu pronunția Italianilor: *Guelfi* în loc de *Welfi*.

Partida Hohenstaufenă din Italia s'a numit *Ghibellini* mai probabil pentru că în Sicilia Arabii numeau pe Hohenstaufeni *Ghibello*, iar nu dela *Waiblingen*, o moșie a Curții Hohenstaufen, de unde apoi la 1140 în lupta dela *Weinsberg* între Hohenstaufeni și *Welfi*, cei dintâi ar fi dat alarma cu strigătul: „*Inainte Waibingen!*” iar cei din urmă cu strigătul: „*Inainte Welfi!*” Mai târziu în luptele dintre împărați și papă se numeau în general *Guelfi* partizanii papii iar *Ghibellini* partizanii împăraților.

educator și protector tânărului Frideric II, nepot minor al lui Frideric I. Cu toate acestea curând după moartea lui Innocentiu, Frideric II (1215—1252), pătruns de spiritul bunicului său, intră în luptă înverșunată mai ales cu papii Grigoriu IX (1227—1241) și Innocentiu IV (1243—1254). Ambii papi l-au excomunicat de repetiție ori, numindu-l eretic, pervers și fur de cele sfinte; mai mult încă, Innocentiu IV în 1245, la sinodul din Lyon, proclamat ecumenic, îl destituí din toate demnitățile sale, așa că Frideric II muri înfrânt în lupta cu papa 1245—1250. Iar cu Frideric apuse și steaua Casei Hohenstaufen. Innocentiu IV și succesorii săi procedară acum a confiscă ca feude papale posesiunile Casei Hohenstaufen din Italia de sud, ereditate dela regii Normanilor. Inșă papii nu putură păstra pentru sine aceste posesiuni, deaceea în an. 1263 papa Urban IV (1261—1264) le dăruí lui Carol de Anjù, principe frances, frate cu Ludovic IX Sfântul regele Franciei (1261—1264); dar Carol nu semăna cu Ludovic, care cu toate măsurile ce luă contra predominării bisericii, a fost continuu în relațiã amicale cu Roma. Conradin, nepotul lui Frideric II și ultimul vlăstar al Casei Hohenstaufen, care se sforță a cuceri din nou moștenirea părintească din Italia de sud, ce í se luase, căzù captiv în mânilor lui Carol de Anjù și în an. 1268 muri pe eșafod la Neapole.

d. Decadența papismului din culmea puterii sale.

Se părea că planurile papilor despre o monarhie universală nu mai întimpină piedici. Puterea regilor Germaniei fu sdrobită. Chiar după moartea lui Conrad IV ultimul rege din Casa Hohenstaufen (1250—1254), când trecù timpul slabului interegn din Germania (1254—1273) și în 1273 devení rege al Germaniei energicul conte Ruđolf de Habsburg, acesta (1273—1291) în modestia lui căuta a fi de consenz cu scaunul dela Roma și-i făcu concesiuni importante. Dar slăbirea statului Germaniei n-a fost efectiv în avantajul scaunului dela Roma ci în al Franciei. Și pe când papii se credeau în culmea puterii, Francia, pe care ei o favorizau, i-a răsturnat fără veste din această culme. Incă dela 1269 Ludovic IX Sfântul († 1270) a dat mai multe decrte, prin care el restrânse drepturile papii în Francia și mări autoritatea lui proprie mai ales prin dreptul așa zisului „*recursus ad principem*”, adică prin dreptul de a apelă contra sentinței bisericii la suveranul țării. Mai târziu fu plăsmuită sub numele lui Ludovic IX Sfântul și „prima sancțiune pragmatică” adică cea dintâi constituție fun-

damentală, ce lovea în autoritatea papii; ea se numi „cea dintâi” spre deosebire de o a doua ordonanță fundamentală de acest fel, ce este autentică și a fost dată în a. 1438 de Carol VII regele Franciei. Această din urmă constituție a jucat rol în istoria bisericii franceze, deaceia vom reveni asupra ei mai târziu. Iar papa Bonifaciu VIII (1294—1303) care se purta cu mare cutezanță ca suveran al regilor din timpul său, suteri la sfârșitul vieții umilirea de a fi răsturant dela această înălțime de un nepot alui Ludovic IX și anume de vicleanul Filip IV Frumosul, regele Franciei (1285—1314) și iată cum: În an. 1295 papa invită pe Filip IV Frumosul și pe Eduard I regele Angliei (1272—1307), cari aveau rășboiu între sine, a face pace și a o păștră. Filip respinse acele ordine, iar papa ridică contra lui diverse acuzațiuni și în 1296 prin o bu'ă, numită „Clericis laicos”, după cuvintele cu cari ea începe, interzise puterii politice a pune la contribuții biserica și clerul fără autorizația papii; în contra acestei bule Filip interzise orice export de aur și argint la Roma. Deși în interes comun Filip IV Frumosul și Eduard I se împăcară așa că în 1298 ei chiar lăsară papii, ca unui arbitru privat ales de dânșii, să decidă despre diferendele dintre ei, iar Bonifaciu a dat sentința sa, totuș Filip nici de astădată nu voi a se supune și atacă drepturile bisericii. Papa furios invită în 1301 la Roma pe episcopii Franciei, ca să poată cerceta abuzurile regelui Franciei și în Decembrie 1301 dădă bula: „Ausculta fili”, apoi în Noiembrie 1302 bula: „Unam sanctam”¹. În această bulă el declară că totul e subordonat papii. Dar după prima bulă, răspândindu-se o corespondență între papa și rege, ce mai târziu fu declarată apocrifă de Curtea Romei, anume o scrisoare laconică a papii, care cerea imperios regelui să i să supună chiar în afaceri politice, cu un răspuns tot atât de laconic al regelui, care respingea pretenția papii și-l numea un mare nebun, Filip în an. 1302 făcū să se convoace o adunare națională, care declară că cine ar consimți la pretențiile papii e un trădator, tot așa după a doua bulă, în an. 1303, fu convocată altă adunare națională, care acuză pe papa de mari crime. Ca răspuns la aceste deciziuni papa era ga-

¹. Această bulă hotărăște că cel ce va voi să se mântuiască trebuie a crede că papa a primit dela Dumnezeu putere asupra tuturor făpturilor și că Dumnezeu a dat bisericii două săbii anume: cea spirituală, pe care o poartă papa însuș și cea politică, pe care el are drept a o da suveranilor politici și a o și lua dela ei. Această bulă este cea mai gradată expresiune, ce papii au dat ideii teocratice.

ta să declare pe Filip excomunicat și destituit. Însă Filip trimise la Roma oamenii săi sub conducerea lui Vilhem de Nogaret, vicecancelar al regelui, cari se aliară acolo cu partida puternicei familii Colona, ostilă papii, luară captiv pe papă și-l maltratară. După 3 zile papa fu liberat de compatrioții săi, dar muri curând (tot în 1303) adânc mâhnit de umilirea ne mai auzită atunci despre un papă. Și dela umilirea ce suferi Bonfaciu VIII papalitatea se prăbuși efectiv din culmea puterii sale.

e. Captivitatea babilonică a papilor (1305—1377).

Filip IV Frumosul, regele Franciei, nu-și schimbă atitudinea, ce luase acum în lupta contra papii Bonfaciu VIII († 1303), spre a zdrobi puterea papilor. El reuși a face papalitatea să depindă de regii Franciei aproape $\frac{3}{4}$ de secol și să fie în serviciul lor. Lucrul s-a petrecut astfel: Următorul papă Benedict IX (1303—1304) murind îndată, Filip știu a reuși, ca cardinalii să aleagă papă pe un arhiepiscop frances, care în 1305 începu a păstori primind numele Climent V. Dar Filip nu i-a permis a pleca din Franca, deaceea în 1309 Climent V (1305—1314) își luă în sfârșit reședința permanentă la Avignon, în sudul Franciei, unde veniră și toți cardinalii din Roma și unde el precumși alți 6 papi următori au rămas ca la 70 ani sub influența regelui Franciei, încât acest timp (1305—1377 sau 1309—1377) se numește timpul captivității babilonice de 70 ani a papalității. Atunci papii erau în mare depedență de regii Franciei; dovadă e faptul, că Climent V a trebuit să dea lui Filip Frumosul concurs a desființa ordinul Templierilor, și a-l moșteni; căci acest ordin pierzând locurile sale din Răsărit se stabilise în Franca. Urmarea fu că Filip voea să ia averile ordinului Templierilor din Franca; pelângă aceasta ordinul îl incomodă să-și exercite ilimitat autoritatea sa regală. Deci dela 1307 bazat pe zvonuri ordonă a se ridica prin uneltirile sale acuzații grave contra ordinului și a le face și mai grave prin torturi; ceva mai mult el arestă pe toți cavalerii ordinului, arse pe mulți dintre ei din propria lui autoritate și în an. 1311 înduplecă pe papa a convoca la Vienne contra ordinului un sinod, pretins ecumenic, iară de altă parte a suprima ordinul după dorința regelui fără să aștepte decizia sinodului și a consimți ca regele să confisce averile ordinului și să ordone ca cavalerii distinși ai ordinului unii să piară prin închisori, iar unii să fie arși în 1314 împreună cu Iacob Molay, generalul ordinului. Dar și papii urmă-

tori au fost siliți a servi politica regilor Franciei și din acest motiv a turbura pacea Germaniei. În 1314, când în Germania o partidă alese rege pe Ludovic de Bavaria și alta pe Frideric cel Frumos de Austria și când soarta armelor fiind favorabilă lui Ludovic de Bavaria, acesta și reuși curând ca mai toți să-l recunoască rege legitim al Germaniei, atunci papii din Avignon, în interesul politicii Franciei, au fost siliți să conteste legitimitatea lui Ludovic și să provoace războaie civile în Germania, precum și războaie între regii Germaniei și papi, ce aminteau pe cele de supt Hohenstaufeni, resculând iar pe Guelfi și Ghibellini unii contra altora. În 1327 papa Ioan XXII (1316—1334) fu nevoit a excomunica și destitui pe Ludovic de Bavaria regele Germaniei și a rosti asupra Germaniei interdictul, așa că Ludovic se văzu provocat a și răzbuna contra papii făcând o expediție contra Romanilor, adică o expediție spre a se încorona în Italia, iar în 1328 a pune în Roma un antipapă, anume pe Nicolai V. Totuș fiind părăsit de soarta armelor în Italia, Ludovic trebui a se întoarce învins și Nicolai V, papa ales de el fu estradat lui Ioan XXII. Teologi dela curtea lui Ludovic Bavarul și anume Ioan din Jandun (†1318) Marsiliu din Padua († c. 1340) și Vilhem Occam († 1349 sau 1350) deasemenea au negat că Primatul ar fi o instituție divină și au pus în dubiu afirmarea că papa ar fi succesor al apostolului Petru. Papa Benedict XIII (1334—1342), care succedea lui Ioan XXII era dispus a se împăca cu Ludovic, dar aceasta nu convenea politicii franceze așa ca papa Climent VI succesorul său (1342—1352) fu silit a începe lupta din nou și reuși chiar a câștiga pentru politica sa o parte din principii germani, nemulțumiți de Ludovic, deși în 1338 ei în convenția încheiată de principii electori sub numele de „Asociația electorală din Rense” (Rhenese) exclusese solemn orice ingerință a papii în alegerea Regelui; astfel în 1346 Climent a dat lui Ludovic de Bavaria un rege rival în persoana lui Carol IV de Luxemburg, educat la Curtea franceză, fiind fiul lui Ioan Orbul regele Boemiei amic intim al Casei regelui din Francia. La început Carol a fost silit a face războiu cu Ludovic pentru tronul Germaniei, dar murind Ludovic în 1347 el rămase curând victorios și, după concesiuni umilitoare, fu recunoscut în fine și de papa ca împărat Roman (1347—1378). Reședința papilor în Avignon avu și consecința că deoparte curtea papală, așa numita Curie papală, s-a molipsit de viața lumeață, ce domnea la curtea regilor Franciei, iar deal-

tă parte statul ecleziastic decăzu din punctul de vedere administrativ și financiar. De aici necesitatea de a exploata bisericile din toate țările în interesul financiar al Curții papale și al servitorilor și favoriților ei. Cât a durat captivitatea papilor tot Apusul a suferit, însă mai mult au suferit Romanii; deaceia ei cereau de urgență reîntoarcerea papilor. Încă în an. 1367 al șaselea dintre acești papi și anume Urban V (1362—1370) contra voinții regelui Franciei și chiar a cardinalilor se hotărî a se întoarce la Roma; dar din cauza turburărilor ce erau atunci în Roma el după 3 ani adică în 1370 își luă din nou reședința la Avignon. Totuș în an. 1377 Grigoriu XI (1370—1378), al șaptelea papă din Avignon pleacă deacolo definitiv împreună cu toți cardinalii și se întoarse la Roma. Romanii l-au primit în triumf, însă papa muri curând; el fu cel din urmă francez între papii de până astăzi.

**f. Shisma cea mare a Papilor
numită îndeocomun marea shismă din Apus (1378—1417).**

Când în an. 1378 trebui a se alege la Roma alt papă, poporul roman se temea să nu fie ales iar un francez și ceru cu amenințări a se alege papă un italian. Cardinalii au ales în unanimitate pe Urban VI (1378—1389). Noul papă începu îndată a reforma colegiul cardinalilor, însă reformele lui nu plăcură cardinalilor francezi, cari vedeau în ele un indice că papa este implacabil și sever. Deci cardinalii francezi, fiind în majoritate, au decis a alege alt papă și a se întoarce cu el la Avignon. Ei se refugiară pe teritoriul Neapolitan și acolo aleseră efectiv pe francezul Climent VII (1378—1394), declarând că pe Urban VI l-au ales numai sub presiunea amenințărilor populației din Roma, așa dar nu l-au ales liber, deaceia acum anulează alegerea lui. În 1379 Climent VII și cardinalii lui s-au stabilit în Avignon, pe când Urban VI și cardinalii italieni au rămas în Roma. Acum erau 2 papi, fiecare din ei declara că el e legitim, excomunicând pe rivăluul său și pe adepții sau *Obediiența* acestuia. Nu numai cardinalii ci și țările se desbinară, căci unele din ele recunoșteau pe Urban, iar altele pe Climent. Astfel se ivi shismă cea mare din Apus sau Marea shisma a papilor. Având fiecare papă adepți, fiecare obținu și succesori, așa că shisma dura aproape 40 ani, adică până la 1417. În Roma după Urban VI (1378—1389) fu ales

Bonifaciu IX (1389—1404), Innocentiu VII (1404—1406) și Grigoriu XII (1406—1415), iar în Avignon după Climent VII fu ales Benedict XIII (1394—1424). Când mai târziu în an. 1409 spre a stârpi răul, s-a făcut la sinodul dela Pisa încercarea zadarnică de a curma shisma decalarând scoși pe ambii papi și alegând papă pe Alexandru V (1409—1410), atunci în anii 1410—1415 au fost chiar 3 papi deodată, cei doi depână atunci cari continuară a se menține și al 3-le, cel ales spre curmarea shismeii. Dacă timpul captivității papilor în Avignon a fost un timp foarte defavorabil pentru biserica de Apus, timpul shismeii papilor a fost și mai funest; în adevăr:

Papii din Avignon și cei din Roma se excomunicau nu numai reciproc, ci fiecare excomunica și pe adepții sau obedi-ența celuilalt.

Apoi fiecare voia să țină o Curte papală completă și să aibă tot fastul papal, deaceea s-au creat prin regulamente tot felul de mijloace pentru a procură banii necesari Curții sau Curiei fiecărui din papii în luptă unul cu altul; totul se vindea.

Pelângă acestea fiecare papă era mai dependent de adepții săi, decât aceștia de dânsul, fiindcă se temea că nu cumva adepții să-l părăsească și să treacă la rivalul său; deci ceace ei nu puteau obține dela unul, obțineau cu siguranță dela cellalt, dacă treceau la dânsul, în sfârșit.

Pentru importanța capitală, ce papalitatea avea în biserica de Apus, a trebuit să se producă o confuziune totală în conștiințe și în rostul bisericii. Deci nu e de mirare că toată lumea din Apus și chiar cardinalii fiecărui dintre papii rivali aveau convingerea că shisma aceasta este un rău mare, ce trebuie vindecat. Numai papii nu voeau nici decum să țină seamă de aceasta, căci fiecare se temea pentru persoana lui. Însă mai cu seamă universitățile (ce dela sec. 12 s-au înființat din scoalele de pela episcopii și mănăstiri, sau și din alte începuturi, dar tot cu concursul bisericii) au jucat în biserică rol important, așa universitatea din Paris cu doctorii săi în teologie și în dreptul canonic, apoi principii, cari alătura cu cardinalii mai liberali, făceau proiecte pentru curmarea shismeii. În fine în an. 1408 cardinalii ambilor papi de atunci, după consiliul ce le-au dat universitățile, căzură de acord a decide contra voinței căpeteniilor lor să convoace în anul 1409 un sinod așa zis ecumenic la Pisa (în Italia). Dar această deciziune a produs un rău și mai mare, căci spori

numărul papilor încă cu unul; așa încât shisma fu curmată abia în an. 1417 la un al doilea sinod așa zis ecumenic, adunat în Constanța (1414—1418), când s'a decis totodată ca și la Pisa a reforma papalitatea, precum vom vedea mai jos.

**g. Incercările de a reforma papalitatea
la sinoadele din Pisa, Constanța și Basel (1409—1443).**

În an. 1408 mai toată lumea era de acord a se convoca un sinod ecumenic, spre a curma shisma papilor, ce dură atunci de 30 ani mai ales că papalitatea acaparase și mulțime de privilegii abuzive, ce aveau consecinți foarte funeste pentru biserică.

Între aceste erau mai ales dările, onorariile și taxele, ce sca-unul papal încasă sub diverse numiri și mai întâi annatele, o dare în suma întregă sau pe jumătate din veniturile anului întâi ale beneficiilor acordate de papa¹. Apoi erau și multe așa numite Rezervațiuni ale Curții papale pentru numiri în oficiile eclesiastice, a căror ocupare și-a rezervat-o papa și pe care apoi el le acordă la favoriți². Privilegiile abuzive și domnia bunului plac a papilor în toate privințele erau capetele de acuzație (gravamina), ce clerici și laici, principii și episcopi pregăteau și reclamau remediu urgent. Acest remediu primi numele de reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei (reformatio ecclesiae în capite et membris). Când deci în 1409 se întruni sinodul din Pisa, au venit acolo 24

¹. Între aceste dări și taxe pelângă annate mai erau: a. Servitia communia (onorariile în uz pentru oficii), sau taxele pentru numirea și confirmarea episcopilor și a egumenilor. b. Visitationes (onorarii pentru vizite) sau onorariile achitate la vizita periodică a bisericii sf. Petru din Roma; ele erau obligatoare pentru episcopi (visitatio liminum apostolorum); c. Census (darea anuală), ce se încasa dela mănăstirile exempte, adică scoase de sub jurisdicțiunea chiriarhului local, precum și dela statele obligate la cens și dela bisericile, ce plăteau dinarul sf. Petru; d. subsidia, adică zeciueli și subvențiuni prevăzute la diferite ocațiuni. e. Fructus medii temporis adică veniturile beneficiilor vacante. f. Beneficiul succesiunii prelaților, în virtutea unui drept „*ius spolii*“, în vigoare atunci și în alte părți; g. Procurațiō cononica sau onorariul pe care în vizitele canonice îl da vizitatorului, acela pe care-l vizita.

². Pelângă aceste din urmă venituri, papa mai avea și alte privilegii la acordarea de posturi bisericesti (beneficia) și anume: a. Expectantiae, sau acordarea de drepturi expectative la posturi eclesiastice, ce încă nu erau vacante; b. Mandata de providendo sau ordine către episcopi și colegii electorale de a prevedea cu anumite posturi persoane hotărâte. c. Cumu's beneficiorum sau cumularea a două sau mai multe oficii eclesiastice la o singură persoană, în fine d. Commendatio, adică transmisiunea provizorie a unui oficiu eclesiastic la o persoană cu drept de a încasa veniturile respective și de a pune un suplinitor plătit, spre a împlini obligațiunile aceluia oficiu.

Cardinali, 200 episcopi, unii în persoană, iar unii prin reprezentanți, numeroși egumeni și canonici, delegați ai universităților, doctori în teologie și dreptul canonic și reprezentanți ai principilor. În zadar protestară contra acestui sinod ambii papi, Ruprecht din Palatinat regele Germaniei (1400—1410) și Vladislav de Anjou, regele Neapolei (1390—1414), din a cărui Casă fusese și Carol Robert (1308—1342) și Ludovic cel Mare, (1342—1382) regii Ungariei. Sinodul s'a declarat ecumenic și suveran. El scoase pe ambii papi și a ales alt papă, pe Alexandru V (grec latinizat). Sinodul voi a proceda și la reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei, însă în această privință n-a putut cădea de acord și în sfârșit a admis propunerea noului papă, a convoca după 3 ani alt sinod, iară până atunci a pregăti proiectele necesare pentru reformațiune. Dar în fond nici papa, nici cardinalii nu luară lucrul serios, căci reformațiunea ar fi adus Curții papale mari daune. Alegerea lui Alexandru V n'a paralizat nici shisma; din contra acum erau 3 papi, având fiecare adepții lui, obediința lui. Alexandru V nici n-a intrat în Roma; el muri chiar în anul următor (1410) la Bologna și i succedă Cosa cardinalul legat al său, ca Ioan XXIII¹. Răul era mult mai mare decât înainte, căci acum se dă drept papi 3 deodată: Ioan XXIII, Grigoriu XII și Benedict XIII.

Dar fiind înzistențe de a se 'nlătura răul și a se efectua reformațiunea proiectată, Sigismund I regele Germaniei (1410-1437) convinse pe Ioan XXIII, ca spre curmarea shismei și reformațiunea bisericii să convoace în 1414 un Sinod la Constanța (Kostnitz), oraș liber al Germaniei. Acolo s-a și adunat sinodul, cel mai mare sinod, ce a fost până atunci în biserica de Apus. Au venit la Constanța cardinali și episcopi cu clerici foarte numeroși (18000), apoi egumeni, doctori în teologie și dreptul canonic, principii cu mari suite și însuș papa Ioan XXIII și regele Sigismund². Ioan XXIII a deschis sinodul și nutrea speranța că

¹. Ioan XXIII se zice că în juneța lui a fost pirat, iar ca papă fu plin de păcate. Contra lui s'au ridicat acuzații de sperjur, asasinat și alte crime.

N. B. Gregorovius în voluminoasa lui operă „Geschichte der Stadt Rom“, Vol. VI p. 626 spune că s-au ridicat contra lui Ioan XXIII 55 capete de acuzație: omnia peccata mortalia et innarabilia crimina continentis“ (N. B. N. Tr).

². La acest sinod au asistat și delegați din partea lui Mircea Vodă cel Bătrân, alui Alexandru c. Bun și a 14 târguri din Principatele Române. Cf. Constantin I. Karadja. Delegații din Țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415, Cultura Națională, București 1926 pag. 11 (N. Tr.)

numai ceilalți doi papi Grigoriu XII și Benedict XIII vor fi scoși iar el va fi recunoscut ca succesori al lui Alexandru V. Dar curând se sveni că toți 3 papii vor fi scoși; deci el prinzând de veste crezù că va dizolvà sinodul și fugi din Constanța, travestit ca vezeteu, cu concursul lui Frideric, ducele Austriei, lăsând sinodul fără președinte. Sinodul însă n-a stat mult pe gânduri, se declară adunat întru Duhul Sfânt și reprezentant al întregii biserici, și că toți chiar papa, trebuie a i se supune în ce privește credința și curmarea shisme; acest mod de a considerà sinodul s'a numit în biserica de Apus „Teoria sinodală”. Deci în 1414 Ioan XXIII fu scos, Grigoriu XII abdică prin delegatul său, numai Benedict XIII rezistă și-și strămută reședința dela Avignon în Spania, fiindcă între aceste venise în conflict cu Franția. Sigismund s-a dus la el spre a-l îndupleca să abdice, dar bătrânul îndărătnic n'a voit să abdice. Atunci sinodul îl declară și pe el scos, așa că în urmă Benedict XIII fu părăsit de toți adepții afară de 4 cardinali. Sinodul sau mai precis colegiul cardinalilor, prezent la sinod și sporit de astădată în mod excepțional încă cu alți 30 membrii ai sinodului, au ales apoi în 1417 papă pe Martiu V și shisma fu curmată; căci deși Benedict XIII se consideră papă până la moartea lui (1424), totuș nimenea nu l-a recunoscut. Acum veni la ordinea zilei reformațiunea, atât de neplăcută Romei. Deci Martin V se grăbi, îndată ce membrii sinodului se împărțiră în grupe după națiuni (Germani, Italieni, Francezi, Englezi și Spanioli), a încheia concordate cu fiecare națiune, făcând fiecărei națiuni concesiuni, cu care ea provizoriu câtă să se mulțamească. În 1418 sinodul din Constanța fù închis; el a ținut 45 ședințe; în prima parte a sesiunii sale s'a supus judecății lui doctrina lui Ioan Hus (Huss), preot din Boemia, acuzat de eres și sinodul l-a osândit a fi ars pe rug împreună cu discipolul său Ieronim din Praga, iară despre o unire cu biserica ortodoxă de Răsărit, ce deasemenea urma să fie rezolvită nici nu s'a ncercat a discuta, deși negreșit puțin înainte de închiderea lui, sosise din Răsărit pe lângă câțiva delegați laici 19 episcopi, între

¹. După cercetări foarte recente Grigoriu Țamblac, împreună cu toți delegații dela Răsărit ar fi venit la Constanța puțin timp după deschiderea sinodului, adică în Fevruarie 1415, iar nu puțin înainte de închiderea lui în 1418 cum spune autorul nostru în text, pe baza mai multor autori streini și Români; deci chestiunea unirii Bisericilor se va fi amănat pentru că Grigorie Țamblac chiar înainte de sfârșitul anului 1415 s'è întors în Lituania. Cf. Karadja, op. cit. pag. 13. și urm (N. Tr.).

cari și Grigoriu Tamblac, mitropolitul Chievului. Astfel papa, încheind concordate separate, scăpă de reformațiunea bisericii în capul și membrii ei, ce-i făcea atâta sânge rău; reformațiunea fu amănată la un viitor sinod, ce avea să fie convocat peste 5 ani. Și deci Martin V (1417—1431) putu să-și ia reședința în Roma, fără nici o piedică și fu recunoscut de toți fără nici o opoziție. În 1423 fu convocat efectiv un sinod, zis ecumenic, la Pavia, de unde fu transferat la Siena; dar puțini membri se adunară; de aceea în 1424 reformațiunea trebui amănată din nou. Totuș strigătul pentru reformațiune nu încetă, așa că Martin V se văzù silit a convoca pentru anul 1431 un sinod reformator la Basel în Elveția, unde totodată avea să se rezolve și chestiunea unei uniri cu biserica ortodoxă de Răsărit, afacere demult pendintă, pe care sinodul din Constanța o amănase. Martin V muri înainte de a se aduna sinodul și succesorul său Eugeniu IV (1431—1447) confirmă convocarea sinodului. Acesta se adună și cardinalul Cesarini îl deschise ca delegat al papii. Sinodul resolvi și alte chestiuni, în special în 1433—1437 el împacă cu biserica Romei pe Husiții moderați, cari se numeau Calixtini (partizani ai potirului, dela calix potir), din cauză că introduseră din nou la cuminecătură potirul, ce era eșit atunci din uz în tot Apusul. Venind la rând chestiunea reformațiunii, sinodul deasemenea se consideră ca reprezentant al bisericii întregi și ca autoritate supremă a bisericii, căreia și papa e dator a se supune. Se intră în cercetarea diverselor abuzuri ale Curții papale și începură a se da hotărâri, ce erau absolut desagreabile papii. De aceea încă în 1431 papa Eugeniu declară că transferă sinodul din Basel la Bologna (Italia), crezând că acolo cu concursul episcopilor italieni va putea împiedeca sau cel puțin atenua reformațiunea. Dar sinodul și însuș delegatul papii s-au opus energic acestei măsuri, în cât papa cedă și sinodul continuă sesiunea sa în Basel. El dădu din nou hotrâri, ce limitau atribuțiile papalității (sistemul papal, constituțiunea papală) și puneau în vigoare mai mult drepturile episcopale cum erau ele în anticitate (sistemul episcopal, constituțiunea episcopală). De aceea papa profită de negocierile unirii cu Grecii, ce s'au propus și determină pe Greci a veni să negocieze la Ferrara (Italia), nu la Basel. În an 1437 au plecat acolo împăratul Grecilor împreună cu patriarhul, episcopii și alți clerici, precum și laici numeroși, iar în 1438 papa deschise acolo sinodul, după ce convocase și pe sinodalii din

Basel. Dar aceștia în majoritate n'au cedat, căci numai câțiva răspunseră convocărei, ce le făcuse papa la Ferara. Deci cei rămași în Basel somară pe papa sub pedeapsă de suspendare să închidă sinodul său din Ferara; papa le-a răspuns destituindu-i și excomunicându-i, iar în 1439 transferă sinodul din Ferara la Florența. Atunci sinodalii din Basel (Bâle), deși scăzuse în număr și importanță, declarară pe papa scos ca un shismatic și eretic, care nu se supune sinodului ecumenic și în an. 1439 aleseră alt papă în persoana ui Amadeu, fost duce de Savoya, atunci eremit, care se numi Felix V. Fără să-i pese de aceasta Eugeniu IV. continuă sinodul său în Florența, unde încheiă unirea cu Grecii ortodoxi, apoi și cu Armenii și cu ceilalți răsăriteni ortodoxi. Sinodul din Basel continuă sesiunea sa până la 1443, când în fine pierdù orice considerațiune în tot Apusul, căci la sfârșit rămăsese numai 7 episcopi, iar ceilalți membri erau doctori în teologie și parohi. În an. 1443 el amână numai ședințele publice, nu și sesiunea lui iar în 1448 se transferă la Lausanne în Elveția franceză, reședința lui Felix V; definitiv s-a dizolvat abia în 1449 când Felix V se supuse lui Niculai V (1441—1453), succesorul lui Eugeniu IV. Cu Felix V dispărù depe scena istoriei ultimul antipapă. Așa de deplorabil s-a sfârșit sinodul, cel ce luase atât de mare avânt, iar reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei a rămas baltă. De decisiunile din Basel au profitat numai două națiuni și anume Francia în măsură mai mare și Germania în o măsură mai mică. Așa Francia la an. 1438 în o adunare a clerului la Bourges adoptă o mare parte din deciziunile, ce s-au dat până atunci în Basel ca „Sancțiune pragmatică”, adică ca o constituție fundamentală pe care o confirmă și regele Carol VII, însușindu-și față de Curia romană un număr de drepturi, ce s-au numit „Libertățile bisericii Galicane”. Papii n-au voit a recunoaște această constituție dar Francezii au menținut-o ferm și prin ea se emancipară considerabil de Curtea dela Roma. Germanii încă nu voiră a pleca fără nici un profit; însă Frideric III de Austria, atunci rege și dela 1452 împărat al Germaniei (1440—1493) eră prea bun amic cu biserica Romei pentru ca Germania să obțină cât obținù Francia. S-au încheiat numai Concordate, așa în an. 1445 la Francfurt, în 1447 la Aschaffenburg și în 1448 la Viena. În aceste concordate a obținut și Germania oarecare ușurare de dările și rezervațiunile papale. Astfel s-a sfârșit mișcarea de Reformațiune, ce începuse la Pisa și continuase la Constanța și Basel fără să 'și ajun-

gă scopul ei. Nemulțumirea cu situațiunea bisericii, ce era expusă omnipotenții și absolutismului bisericii dela Roma a continuat, iar în Periodul următor ea pregăti revoluțiunea bisericească, ce se numește reforma lui Luther, Zwingli și Calvin. Numai dictatura papii pe terenul politic și civil a fost zdrobită. După măsurile ce începură a se lua în această privință încă de timpuriu, adică supt Ludovic IX Șfântul (1226—1270), care institui pe principele țării ca instanța apelativă contra deciziunilor juridice ale bisericii, iar mai cu seamă depe timpul lui Filip IV cel Frumos, regele Franciei (1280—1315), care umili papalitatea și dela Ludovic de Bavaria regele Germaniei (1314—1347), adversar al papalității, toți principii începură a respinge de pe terenul civil influența puterii papale și a bisericii în general.

§. 146. Colegiul cardinalilor și Inchiziția, o nouă instituțiune papală.

În strânsă legătură cu dezvoltarea papalității în acest Period IV) e și dezvoltarea consistoriului papii sau a colegiului cardinalilor, ce exista încă mai de mult precum și a inchizițiunii, tribunal papal deosebit, înființat acum decurând pentrueretici.

La începutul acestui Period, în an. 1059 supt papa Nicolai II (1059—1061) cardinalii obținură prerogativa exclusivă de a alege pe papa și astfel ocuparea scaunului papal fu numai de atribuțiunea cardinalilor. În an. 1179 supt Alexandru III (1159—1181) s-a luat dispozițiunea că alegerea papii este valabilă dacă va intruni cel puțin $\frac{2}{3}$ din numărul cardinalilor prezenți, iar în 1274 supt papa Grigoriu X (1271—1277) s-a stabilit că alegerea papii trebuie a se face în o încăpere închisă cu zid, ce se numi „conclava” spre a fi cu totul la adăpost de orice presiuni din afară. În an. 1245 supt Innocentiu IV (1243—1254) cardinalii, cari erau clerici mireni, obținură ca semn distinctiv al demnității lor pălăria roșie, ce fu acordată și cardinalilor din clerul monahal abia în an. 1591 supt Grigoriu XIV (1590—1591). Alegerea de papă nemaifiind supusă dela Grigoriu VII (1073—1085) confirmării împăratului sau a regelui Germaniei, ci atribuită cardinalilor, aceștia deveniră un colegiu înzestrat cu cele mai mari drepturi și dobândiră influență din ce în ce mai mare. Chestiuni, pe care odinioară papii le supuneau sinoadelor spre delibărare, de aici înainte se expediau de consistoriul cardinalilor. Cardinalii aveau rangul imediat după papa, indiferent dacă ei erau episcopi, presbiteri sau diaconi. Dar în curând cardinalii presbiteri și cardinalii dia-

coni nu mai fură recrutați din clerul catedralei și al parohiilor din Roma, ci papa conferi demnitățile acestea la bărbați eminenți sau favoriți din toate țările, chiar la episcopi, totuș în timpurile normale el le acordă de preferință la Italieni; astfel demnitatea de cardinal fu un mijloc de a pune în serviciul papii bărbați influenți de pretutindenea și mai cu seamă din sferile Italie-rilor. La începutul acestui Period cardinalii erau în număr de 53 (7 episcopi, 28 preoți, 18 diaconi), mai apoi se 'mpușinară considerabil și tocma în Periodul următor (V), în an. 1586 s-a fixat numărul lor la 70.

O emanațiune din omnipotența papii a fost și închiziția; ea datează din acest Period (IV). Eresurile cu tendință destructivă, ce preponderau în Italia de nord și în Franția de sud mai ales la sfârșitul sec. 12 și începutul sec. 13 au dat ocazie papii Inno-
centiu III (1198—1216) ca în an. 1215 la sinodul 4 din Luteran, considerat ecumenic, să ia și măsura de a se înființa la toate episcopiile tribunale pentru urmărirea, ascultarea și pedepșirea ereticilor. cum ordonase în 1184 sinodul din Verona și după el mai multe sinoade particulare. După invitarea papii s-a decis și în 1229 la sinodul particular din Toulouse (Franția de sud), ca episcopii să urmărească pe eretici, să-i citeze la tribunalul lor și să-i pedepsească, iar cine va proteja un eretic să piardă toate drepturile și chiar casa în care ar fi fost ascuns ereticul să fie rasă din temelie. Dar s-au părut că episcopii nu sunt destul de abili judecători ai ereticilor (inquistores); deaceea în an. 1232 papa Grigoriu IX (1227—1241) a decis ca ordinul dominicanilor, înființat atunci nu demult (1215) și foarte zelos pentru combaterea ereticilor, să exercite de regulă jurisdicțiunea asupra ereticilor (inquisitio haereticae proventus adică cercetarea răutății ereticilor) sub privigherea directă a papii. Astfel s-au înființat tribunale papale de închiziție mai ales în Franția, Italia și Germania; aceste tribunale fură inzestrate cu mari prerogative și aveau în practică o putere redutabilă. Ele puteau cită înaintea lor la judecată și arestă pe oricine, puteau uză de tortură spre a smulge mărturisiri, admiteau ca martori pe criminali, infami și complici și țineau secret numele marturilor¹. Ele puteau condamna nu numai la penalități bisericești ci și la confiscarea averii

¹. Comp și L. Tanon, Histoire des Tribunaux de l' Inquisition en France Paris 1893, citat în Revue Encyclopédique (Larousse) Paris 1893 pag. 1128 (N. Tr.).

la temniță grea chiar pe viață și la pedeapsă cu moarte. Dar executarea acestei pedepse o lăsă în seama autorității politice, ca să se zică că urmează preceptul: „ecclesia non sîtit sanguinem, biserica nu-i însetată de sânge” căci autoritatea politică a declarat că e de acord cu instituirea inchiziției, așa Francia supt Ludovic IX Sfântul (1226—1270), iară Germania, supt Frideric II (1215—1270), acuzat de alt fel ca impios și ireligios. Inchizitorii făceau uz de atîta rigoare, în cât dominicanii fură numiți pentru aceasta și „Domini canes (câinii Domnului)”, și poporul își răsbună cîntă diferiților inchizitori prin răscoale singeroase. Așa încă în 1233 a fost asasinat Conrad de Marburg, șef al inchiziției din Germania, cunoscut și ca director spiritual și confesor de o rigoare fără seaman al văduvitei Elisaveta de Turingia († 1231), principesă foarte pioasă și nobilă; dar Conrad poate în mod excepțional nu va fi fost dominican, ci preot de mir. Închizițiunea a ajuns la desvoltarea ei cea mai reductabilă tocma în Periodul următor (V) în Spania, unde prin ordonanță regală fu reorganizată și era un guvern de teroare, care innăbușia orice idee liberă în biserică și stat.

§. 147 Sinoadele

În acest Period (IV) sinoadele sau conciliile din Apus au fost mai mult adunări, ce executau ordinele papilor. Chiar sinoadele provinciale și mitropolitane adesea erau conduse de trimiși ai papii, prin urmare derijate de papa. Și la Roma chiar, după ce cardinalii deveniră influenți, în locul sinoadelor se ntruneau mai mult konzistorii de cardinali. Dar acest Period este fecund mai ales în sinoadele generale de Apus, pe care catolicii români le consideră ca continuând seria vechilor sinoade în adevăr ecumenice, deaceea ele se și numesc astfel. Pe lângă cele 7 sinoade ecumenice, comune bisericii de Apus și de Răsărit, a mai fost încă în Periodul precedent (III) unul, ce-i considerat în Apus ca al 8-lea sinod ecumenic; el s'a adunat în 869/870 după cererea partizanilor patriarhului Ignatiu în biserica sf Sofia din Constantinopol contra lui Fotiu. Atunci Ignațienii au recunoscut că scaunul dela Roma are jurisdicțiune și asupra bisericii de Răsărit și e superior acestiea. Dar în acest Period (IV) sinoadele ecumenice din Apus au fost mult mai numeroase.

1. Mai întâi 5 sinoade, ce s-au adunat la Roma în biserica zisă Luteran; ele se consideră ca sinoadele ecumenice al 9-lea 10-lea, 11-lea și 12-lea sau ca sinoadele 1, 2 3 și 4 din Lateran,

după locul în care s-au adunat și datează dela sec. 12 până în deceniul al doilea din sec. 13. Biserica în care sau adunat ele se numește Lateran, fiindcă e lipită de vechiul palat imperial Lateran, pe care împăratul Constantin cel Mare l'a lăsat în posesiunea papilor; ei chiar au avut aici reședința până la captivitatea babilonică (1305), iar după ce papii s-au întors din Avignon (1377), și-au luat reședința în palatul Vatican, unde au reședința și astăzi¹. Sinodul 1 din Lateran s-a adunat în 1123 supt papa Calixt II (1119—1124) și a confirmat mai ales „Concordatul din Worms” dela 1122, care stîpulă că episcopiile și egumeniile se vor ocupa prin alegere liberă, iar împăratul sau regele va instală în bunurile feudale pe episcop sau egumen numai cu scepstrul adică încredințându-î scepstru. La sinodul 2 din Lateran adunat în 1139 supt Innocențiu II (1130—1143) au fost condamnați mai ales partizanii lui Anaclet II, antipapă (1130—1138) și s'a respins ca eres doctrina lui Arnold de Brescia († 1155), un preot care susținea că biserica nu trebuie să poseadă bunuri materiale. Sinodul 3 din Lateran, adunat în 1179 supt Alexandru III (1159—1181), care tocmai ieșise victorios în luptă cu împăratul Frideric I Barbarossa (1152—1190), a dat 37 canoane disciplinare și a hotărît că alegerea papii e validă numai dacă întrunește o majoritate de $\frac{2}{3}$ din numărul tuturor cardinalilor prezenți. Sinodul 4 din Lateran, al 12 ecumenic, adunat în 1215 supt Innocențiu III (1198—1216) a dat 70 canoane disciplinare foarte importante; între ele se află și canonul că tot creștinul e dator a se mărturisi în fiecare an; acest sinod a definit și dogma despre transubstanțiație; a condamnat mai multe eresuri, a proclamat o nouă cruciadă și a pus bazele pentru jurisdicțiunea inchiziției în tot Apusul². La el au asistat 1500 episcopi și alți prelați (clerici superiori).

2. După sinoadele din Lateran, au urmat în sec. 13 încă 2 sinoade, cari deasemenea să numără între cele ecumenice ale Apusului, ca al 13-lea și 14-lea. Ambele s-au adunat la Lyon, unul în an. 1245 și altul în 1274. Cel întâi din Lyon, adunat în 1245 supt papa Innocențiu IV (1243—1254) a excomunicat pe împăratul Frideric II (1215—1250) ca ereziarh și fur de cele sfinte. Sinodul al doilea din Lyon, adunat în 1274 supt papa Grigoriu X (1271—1276) a încheiat o unire între biserica de Răsărit și cea

¹. Vezi și vol. II al acestei Istorii p. 70 (N. Tr).

². Tot acest sinod a proclamat scaunul de Constantinopole ca al doilea scaun ierarhic al Bisericii creștine. Vezi mai sus pag. 35 not. (N. Tr).

de Apus după stăruința împăratului bizantin Mihail Paleologu (1261—1282), care vână favoarea Apusului. Dar această unire, cunoscută sub numele : Unirea dela Lyon, n-a fost nici decum recunoscută în sferile mai largi ale Răsăritului și nici n-a durat.

3. La începutul sec. 14 urmă, ca al 15-lea ecumenic, sinodul din Vienne (1311—~~1312~~) supt papa Climent V, (primul papă cu reședința în Avignon 1305—1314). Motivul principal, din care s'a convocat acest sinod, au fost acuzările, ce Fillp IV Frumosul, regele Franciei (1285—1314), aduse contra ordinului Templierilor și anume : că s-a lepădat de Creștinism, se'nchină la un idol zis Bafomet și se deda la bestialitate. Sinodul luă în desbatere aceste acuzări și ceru a fi ascultați cavalerii ordinului ; dar aceasta nu stă în planul regelui, care se temea că vor fi achitați și deci el înduplică pe papa a declara ordiul suprimat fără știrea sinodului și a dizolva sinodul. Negreșit acest sinod a desbătut și alte chestiuni și a accentuat ca o necesitate urgentă îndreptarea moravurilor și a stării clerului.

4. Ca sinod ecumenic fu convocat și sinodul din Pisa în 1409 ; despre convocarea, și istoria acestui sinod am tratat mai pe larg în §. 145 f. și g. Totuș el nu și-a atins scopul de a curma shisma papilor și a reforma biserica ; deaceea în Apus e cel puțin mare îndoială că el ar fi ecumenic ; indecomun se contestă că ar fi ecumenic.

5. Dar ca sinod în adevăr ecumenic e privit indecomun sinodul reformator din Constanța sau Kostnitz (1414-1418). Pe lângă chestiunea despre curmarea shismei papale și reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei, acest sinod mai avu a cerceta controversele dogmatice ivite în Boemia din cauza lui Ioan Hus, preot și profesor, precum și a negocia unirea cu biserica Grecilor ; în acest din urmă scop, în Fevruarie 1418 pelângă delegați laici ai împăratului din Constantinopol și ai Domnului Moldovei s'au dus la Constanța 19 episcopi ortodocși din Răsărit, în frunte cu Grigoriu Țambac, mitropolit de Chiev¹. Shisma papală a fost curmată în an. 1417 ; doctrina lui Hus a fost condamnată și el cu discipolul și amicul său Ieronim, cavaler de Praga, au fost arși ; dar reformațiunea bisericii și negocirile pentru unire s-au amănat. În acest sinod voturile s-au dat după națiuni, iară nu îndi-

¹. Despre delegații din țara noastră la acest sinod și identificarea mai corectă a târgurilor, ce reprezentau ei, cf. Karadja, op. cit. pag. 8 scv. (N. Tr).

vidual. În fiecare națiune aveau vot nu numai episcopii ci și reprezentanții capitulilor dela catedrale, ai universităților, ai principilor etc. Despre acest sinod trătăm mai pe larg în §§. 145 g. și 153, 12.

6. Sinod ecumenic fu și sinodul reformator din Basel (Bâle), care mai rezolvi și alte chestiuni, iară mai ales în an. 1433 a împăcat pe Calixtini, partizani moderați ai lui Hus. Acest sinod avu sediul în Basel 1431—1447, apoi în Lausaune 1448—1449; indecomun el e recunoscut numai până la ședința 26 adică numai în sesiunea dela 1431—1437, căci celelalte ședinți ale lui din timpul dela 1438—1443, precum și sesiunea lui fără ședinți, ce continuă dela 1443—1449 au fost respinse ca ne valabile de papa Eugeniu IV († 1447) și de succesorul său Nicolai V (1447—1455). Ca unul și acelaș sinod cu cel din Basel e privit.

7. Sinodul dela Ferrara și Florența. Acest sinod s'a adunat în an. 1438 la Ferrara, în 1439 s'a transfirat la Florența unde au funcționat până la an. 1442 și dela 1443—1445 a continuat în Roma supt papa Eugeniu IV (1431—1445), fiind declarat ca continuarea sinodului ecumenic din Basel, cu care se și numără în decomun ca unul și acelaș sinod. Se știe că la sinodul din Basel (Bâle) s-a tratat mai cu seamă despre reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei, iar la cel din Ferrara și Florența, care fu închis în Roma, s'a tratat despre unirea bisericilor de Răsărit cu cea de Apus. Deaceea despre istoria ambelor sinoade din urmă, ce stau în legătură unul cu altul, vom trata mai pe larg odată cu istoria negocierilor pentru unire, ce formează obiectul lor (§§. 145 g. și 156).

Sinoadele din Pisa, Constanța și Basel (Bâle) se numesc sinoade reformătoare ale sec. 15, fiindcă contemporanii au adus în discuția lor chestiunea de a reforma biserica în căpetenia și membrii ei; deaceea ele nu au bună reputație la partizanii riguroși ai papalității. Dacă nu privim ca ecumenic sinodul din Pisa, și în decomun el nu e privit astfel, atunci cel din Constanța se poate socoti în senzul catolicilor Romani ca al 16-lea sinod așa zis ecumenic, iar cel din Basel (Bale) împreună cu cel din Ferrara și Florența, ce fu continuat și în Roma, ca al 17-lea. Despre debaterile sinoadelor din Pisa, Constanța și Basel (Bale) și rezultatul lor relativ la reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei am tratat mai sus, iar despre cele ce s-au decis la Constanța în chestia lui Hus, la Basel (Bale) pentru împăcarea Husiților moderați și la Ferrara și Florența pentru unirea bisericii de Răsărit cu cea dela Roma, vom trata încă mai jos.

§. 148. **Episcopi, oficii episcopale**

și jurisdicțiunea episcopală, precum și jurisdicțiunea bisericii în general.

În acest Period arhiepiscopii și episcopii bisericii de Apus obținură în cardinali o treaptă esențială între ei și papa. Apoi nu numai arhiepiscopii ci dela papa Martin V (1417-1431) și episcopii fură obligați a presta jurământ de fidelitate; ei pierdură încă multe drepturi, ce în Periodul precedent (III) le mai lăsase papii, dar acum toate le acăpărară aceștia. Așa numai singur papa canoniza sfinți și deslega de oarecare păcate grele, iară pe lângă acestea papii au restrâns încă drepturile episcopale mai cu seamă prin numiri în oficiile eclesiastice ale dieceselor, ce le făcea Curia romană sub diverse titluri (ca rezervațiuni expectative, proviziuni etc). Mai târziu Curia au restituit episcopilor numai o parte din aceste drepturi după deciziunile sinodului din Basel (1431—1437).

În acest Period și jurisdicțiunea în chestii de dogmă trecu dela dicasteriile episcopale la inchiziția papală, pe care dela an. 1232 o exercită în numele papii de regulă ordinul monahilor dominicani, înființat în 1215. Acum și monahii în multe privinți au fost scoși de sub autoritatea episcopului și subordinați papii prin mijlocirea superiorilor lor, adică au fost exemți sau detașați de sub autoritatea episcopilor, cu modul acesta s-au înființat numeroase mănăstiri exempte. Tot în acest mod mulți clerici de mir, din treapta preoției dar de rang superior, adică prelați, obținură exempțiune de sub jurisdicțiunea episcopilor eparhiali ai lor și o autoritate ca de episcopi asupra subalternilor lor, mai cu seamă pe timpul captivității babilonice (1305—1377) și a shismeii papilor (1378—1417). Dar arhiepiscopii și episcopii, mai ales cei din Germania s-au rădicat sub raportul politic, devenind principii și seniori puternici, după ce vasalii statului în general ajunseră principii naționali mai independenți iar arhiepiscopii de Mainz, Colonia și Trier chiar primii dintre cei 7 principii electori cu dreptul de a alege pe regele Germaniei sau pe împăratul roman al Germaniei. Concordatul din Worms (1122) pentru Germania și convențiunile anologhe pentru celelalte state luară principilor și dreptul de a numi pe episcopi și-l acordară capitulilor dela Catedrale. Papa și rezervă confirmarea alegerii și cu această ocaziune punea pe episcopi să depună jurământ de credință și arhiepiscopilor le trimitea și paliul, ce deveni indispensabil pentru a exercita drepturile de mitropolit. Totuș Curia papală sub diverse pretexte curând își arogă nu-

mirea episcopilor pentru o mare parte din dieceze, cu timpul însă trebui să cedeze principilor și numi pe episcopi în unele din ele sub numele de Indulte (indulto, concesiuni indulgente), în schimbul altor concesiuni, ce așteptă dela ei, așa că în sfârșit capitulii dela Catedrale alegeau numai un mic număr de episcopi, iară cei mai mulți erau numiți unii de papa și alții din nou de principi, deastădată însă pe baza unor concesiuni speciale din partea papii. În administrațiunea diecezei episcopii se serveau mai na- iște de arhidiaconi, dar acum aceștia căzură în disgrație, din cauză că aveau prea multe drepturi și biziundu-se pe ele devenise cutezători; episcopii deci se dispensară de ei treptat și numiră acum ca reprezentăți ai lor în jurisdicțiunea episcopală peste toată dieceza alți clerici, a căror funcțiune era revocabilă după plac și oricând. Acești clerici se numiră vicari generali ai episcopilor sau și șefi de serviciu pe când însiși episcopii rămaseră „Ordinarii” adică depozitarii ordinari ai jurisdicțiunii în cuprinsul diecezei lor. De aici urmă apoi că uneori ei însiși, iar uneori și consistoriile episcopale, ce le ținea locul se numeau „Ordinarie”, iar consistoriile se mai numeau și vicariate generale sau oficialate diecezane. Diferitele circumscriptiții rurale au rămas încredințate arhipresviterilor așa ziși decani (dechants); aceștia se numeau acum uneori și arhidiaconi, fiindcă înlocuiră pe arhidiaconi, între cari era împărțită dieceza mai înainte. Uneori dieceza se împărțea în arhidiaconate și acestea în decanate. Pe lângă acești funcționari episcopii aveau ca auxiliari pentru serviciile lor arhieresti pe așa ziii „episcopi în partibus” adică pe episcopii titulari, sau pe episcopii hirotoniți „în partibus (infidelium, haeticorum sau schismaticorum)” așa dar pentru reședinți episcopale din Răsărit, de unde și aveau titlul, dar unde nu și mai putură exercita oficiul lor, decând cruciferii nu mai aveau dominațiunea prin acele părți. Deaceea în Apus ei erau întrebuițați mai ales ca: „Coadiutores în pontificalibus” sau ca auxiliari ai episcopilor diecezani în exercițiul atribuțiunilor lor liturgice de episcopi, sau al drepturilor episcopale de a efectua hirotonii. Spre a caracteriza relația episcopilor titulari cu episcopi diecezani, ai căror auxiliari au devenit, episcopii titulari fură numiți și sufragani, episcopi suffraganei sau episcopi numai cu drept de sufragiu (suffragium, vot) ca și ceilalți clericii din dieceză, prin urmare cu drept de a fi de ajutor, iar nu cu drept de a dispoza în dieceză; de altfel și episcopii diecezani în raport

cu mitropolitul lor se numeau episcopi sufragani (episcopi suffraganei), fiindcă în provincia eclesiastică, a cărei căpetenie era mitropolitul, ei exercitau numai un drept de sufragiu (suffragium), așa dar numai un drept de auxiliieri față de mitropolitul lor.

Până la jumătatea acestui Period episcopii, precum și biserica în general, aveau o jurisdicțiune foarte întinsă, din cauză că crescuseră puterea suverană a papii și împreună cu ea puterea bisericii în general (ierocrația).

Pelângă afacerile religioase episcopii expediau încă multe altele, ce se considerau că sunt în legătură cu religiuinea, precum afaceri matrimoniale, testamente, contestațiuni, în cari părțile recurgeau la jurământ, afaceri de patronat eclesiastic și toate cazurile civile și criminale, ce priveau clerul. Dar după jumătatea Periodului statele curând au început a restrânge jurisdicțiunea de tot întinsă a bisericii, așa Franția mai ales dela Ludovic IX Sfântul (1226—1270), iar Germania dela regele Ludovic Bavarul (1314—1347). Între acestea pe când biserica avea jurisdicțiunea cea mai întinsă, dreptul canonic ajunsese la o dezvoltare extraordinară, fiind aplicat în foarte multe cazuri și trebuind a se da continuu decisiuni și suplimente nouă, căci cele vechi nu mai erau suficiente. După dreptul canonic dezvoltat astfel s-a dezvoltat și dreptul civil, când acesta luă din dreptul canonic o parte din cuprinsul prea larg al său, adoptând multe materii din dreptul canonic cel mai dezvoltat. Însă dreptul canonic, în partea lui mai veche fu colecționat pe la 1150, cu autoritate recunoscută în general, de Grațian, monah jurisconsult din Bologna în un manual, ce se numește după el: „Decretum Gratiani“ adică Constituțiunea lui Gratian, iară partea lui suplimentară, ce conține decretul papilor sau constituții date de ei în cursul ulterior al acestui Period fu codificată în o serie succesivă de colecții de decrete, dintre care cea dintâi, între anii 1230—1234 din ordinul papii Grigoriu IX (1227—1241) și toate aceste serii s-au codificat în o colecție întreagă, numită: „Corpus juris canonici“.

§. 149. Monahismul și Ordinele de monahi.

În acest Period clerul, ce nu era din monahism, spre distincția de acesta, s-a numit cler secular sau mirean; clerul mirean fu cutropit de cel monahal, și în Apus, precum era de mult în Răsărit, clerul monahal, numit și cler regulat, dela regula monastică după care trăia, supără clerul mirean prin concurența

lui, mai ales că avea multe privilegii și exemptiuni și luă un avânt extraordinar. Ordinile monahale și anume cele pe cari le vom indica mai la vale ca ordine de monahi mendicanți sau cerșetori, cu privilegiile și exemptiunile lor, acăpărară mai toate serviciile parohiale, predicau fără permisiunea parohior, spovediau, înmormântau creștini dela parohii în biserici de ale lor, sau lângă ele, distribueau indulgențe și da deslegări de păcatele, ce puteau fi deslegate numai de episcopi. Apoi se înființau continuu ordine nouă, cari având regule riguroase produceau reacțiune contra moleșirii și a imoralității dominante în biserică, mai vârtos că se aplicau și la servicii speciale de dragoste către Dumnezeu și către aproapele, câștigându'și prin atari servicii o mare influență. Cu timpul, ajungând avute sau cu prea mare influență, ordinele adesea abuzau de influența lor și-si atrăgeau uneori chiar ura generală; dar atunci mai totdeauna veneau în loc alte ordine, cari prin viață austeră și prin opere de caritate și binefaceri se distingeau în mod avantajos de restul clerului. Astfel s-au înființat multe ordine propriu zise de monahi și de maici, aceste din urmă, adese după modelul celor de monahi și cu specialitatea lor, precum și ordine improprie de monahi, ce semănau cu ordinele monahale și anume congregațiuni, comunități sau societăți de canonici și clerici mireni, deasemenea confrățimi pioase de bărbați și femei sau societăți de mireni, cari se asociau pentru o viață pioasă în comun. Când aceste societăți de frați și surori se alipeau de un ordin monahal, se numeau al treilea ordin (Tertiari), fiindcă ordinul de monahi respectiv era întâiul ordin, apoi ordinul de maici respectiv era al doilea, și o atare societate de frați sau surori, alipită de ordinele respective de monahi și de maici, era al treilea ordin. Dar se formau și confrățimi de bărbați și femei, ce nu se alipeau de un ordin, așa dar erau independente. Deasemenea se înființară și ordine militare cu juruinți monahale, deaceea se numără ordine religioase de cavaleri. Aceste ordine religioase de cavaleri precum și alte ordine de monahi primară o organizare centralizătoare, în virtutea căreia în fruntea întregului ordin stă un general, iar în fruntea ordinului de prin diferite țări, câte un provincial.

A. Ordine mari.

Ce privește ordinele propriu zise de monahi și de maici (ordines religiosorum și ordines religiosarum), încă din Periodul

precedent (III) existau Benedictinii și monahii din Clugny, cari erau o ramură rigoristă a celor dintâi, apoi monahii din Camalduli și cei din Vallombrasa, dar acești din urmă s'au răspândit mai puțin. Iar în Periodul prezent (IV) s-au înființat numeroase ordine, dintre cari cele mai însemnate sunt următoarele: 1. Cartusianii, 2. Cisterțienii, 3. Premonstratenii, 4. Carmeliții, 5. Franciscanii, 6. Dominicani și 7. Augustiniani.

Dintre aceste ordine franciscanii și dominicanii practicau dela început mai ales sărăcia riguroasă; ei trăiau din cerșit, de aceea s-au numit ordine cerșitoare; ca atari ei dobândiră multe și mari privilegii, ce s-au întins apoi și la carmeliți și augustiniani odată cu caracterul de ordin. Monahii cerșitori se numeau și Terminantes, iar cerșitul lor se chemă Tarminare, fiindcă fiecare din ei aveau permisiune de a cerși numai în un ținut anumit, bine determinat (terminus).

1. Cartusianii (ordo Carthusianorum). Acest ordin s-a înființat în an. 1086 în o fundătură sălbatică numită Carthusium (Chartrreuse) lângă Grenoble (sudul Franciei); de aici și ordinul s-a numit Cartusiani. Fundatorul său fu sf. Bruno, canonic din Reims, care voi a introduce o disciplină monahală mult mai riguroasă decât cea prevăzută în regulile monastice de până atunci. Cartusianii aveau permisiune a mânca numai pâne și legume cu apă, erau datori a munci din greu și a trăi în mare sărăcie, nu aveau voie a primi nici daruri, fără numai articule de hrana permisă lor, sau material pentru scris (piei de bou); ei mai erau obligați la singurătate și tăcere. Această rigoare au practicat-o mult timp și chiar până astăzi cine are viață aspră și singuratică se zice că trăiește ca un Cartusian

2. Ordinul Cisterțienilor a fost mult mai cu influență și mai răspândit. El fu înființat în 1098 tot în Franția spre est, aproape de Dijon în o vale numită Cistercium (Citeaux). Fundatorul său fu Robert, egumen benedictin nemulțumit cu monahii săi. El a dat mănăstirii lui o regulă mult mai riguroasă decât a Benedictinilor și chiar a monahilor din Clugny. Curând s-au înființat și alte mănăstiri, ce adoptară regula lui și formară astfel ordinul Cisterțienilor. Acest ordin ajunsese la mare considerație mai ales dela 1113, când a intrat în el celebrul Bernard de Clairvaux (Clara Vallis), supranumit așa fiindcă mai târziu a fost egumen al mănăstirii Cisterțienilor din Clairvaux. Acest bărbat care muri în 1153 prin spiritul foarte religios, prin elocința extraordinară și prin

viața lui austeră avu o influență imensă asupra principilor și papilor, precum și asupra popoarelor din Europa de apus. Exemplul său a influențat extraordinar pentru răspândirea ordinului. În timp de 50 ani acesta câștigă 500 mănăstiri și astfel întrecu în rang pe Cluniacensi, cu toate că și aceștia avură pe Petru Venerabilul († 1156), contemporan cu Bernard și bărbat cu mare influență. Cisterțienii se mai numesc și Bernardini dela Bernard de Clairvaux.

3. Premonstratenii. În a. 1120—Norbert, canonic în arhiepiscopia din Colonia părăsind viața lumească de până atunci a fondat la Premontrè (Praemonstratum), regiune solitară aproape de Lyon, o mănăstire pentru canonici regulari (ca preoții din cor). Această mănăstire deveni treptat ordin, ce se numi Premonstrateni. Ordinul avea de scop a pregăti predicatori ai pocăinții. Norbert însuș care curând își câștigă renume de sfânt s-a distins în mod strălucit ca un astfel de predicator. El deveni apoi arhiepiscop de Magdeburg (1126—1134), unde și-a făcut intrarea în haină de cerșitor. Ordinul Premonstratenilor a fost mult timp celebru pentru bărbații erudiți și predicatorii zeloși, cari s'au format în sinul său.

4. Carmeliții. Acest Ordin s-a înființat în Palestina pela jumătatea sec. 12. Fundatorul său fu Bertold din Calabria, crucifer; în an. 1156 el începu cu câți-va soți ai lui a se deda la un traiu solitar pe muntele Carmil. Însă dela 1238 ordinul fu nevoit a se transfera în Europa, căci în Palestina nu mai putu trăi din cauza mohamedanilor și pela 1245 din ordin de eremiți el se transforma în ordin de monahi chinoviți. Pentru pierderea patriei sale depe muntele Carmil ordinul primi dela papa diferitele privilegii, ce erau acordate ordinilor cerșitoare, dar Carmeliții s-au silit și singuri a-și da importanță. Așa mai întâi ei negară că au originea dela Bertold, un simplu crucifer, și pretindeau că provin dela profetul Ilie. Apoi de pela 1287 afirmău că la an. 1251 sf. Fecioară s-a arătat lui Simeon Stock, egumenul general al ordinului și i-a dat o învălitoare pentru umeri, numită scapular. Acest veșmânt se compune din două bucăți, una pe piept și una pe spate; bucățile sunt legate una de alta cu șnur iar bucata depe piept are pe ea o cruce cusută, ca analavul (ἀναλάβων) sau paramanul (παράμανθρον) monahilor greci. Veșmântul era de culoare închisă și-l purta și alți monahi la lucru peste haina lor obișnuită. Tot atunci sf. Fecioara ar fi zis lui Simon că acest scapular va fi veșmânt

special al Carmeliților și pe cel ce va muri îmbrăcat cu el îl va scoate din purgator însaș sf. Fecioară. Firește că această legendă a atras apoi în ordin foarte mulți membri; aceștia ca să poată muri îmbrăcați în scapularul ordinului îi aduceau și avuții, pe cari el le primea, deși avea caracterul de ordin cerșitor. Dar cu toate privilegiile cele acordate lor de papi și cele dobândite de ei înșiși Carmeliții nu s-au putut măsura în reputație și influență cu Franciscanii și Dominicani, cele 2 Ordine primitive de monahî cerșitori, înființate la începutul sec. 13.

5. Ordinul franciscan fu fundat de Francisc din Assisi (Umbria), un tânăr Italian născut în an. 1180, fiul unui comerciant avut. La vârsta de 26 ani Francisc părăsi casa părinților spre a se devota la asceza cea mai riguroasă, la servicii de caritate creștină din cele mai de rând și la predica pocăinții, îmbrăcat cu o haină neagră, încins cu funie și desculț. Tatăl lui fu așa de indignat, că-l desmoșteni și-l blestemă. Cunoscuții lui deasemenea îl declarară nebun. Dar el prin predicile lui curând făcu așa de mare impresie asupra celor ce-l ascultau că atrase la felul lui de viață mulțime de tineri și bătrâni; o mănăstire din Assisi îi lăsă pentru scopurile activității lui o capelă a ei numită portiuncula (părticică, proprietate mică), pe care el o făcu celebră. Mai târziu însuș Innocențiu III, marele papă (1196-1216), se minună de tânărul bărbănt pentru marele lui zel în acte de caritate creștină și pentru spiritul lui de devoțiune extraordinară către Dumnezeu, deși îl respinse la început, când Francisc îl rugă să confirme ordinul, ce fundă în 1209 cu dorința expresă ca să nu aibă absolut nici o avere, ci să 'și câștige toate cele necesare pentru existență prin cerșit și să-i servească de model îmbrăcămintea activitatea și felul de traiu al fundatorului. Franciscanii s-au mai numit și *Minoriti* (*fratres minores*, frați mai mici), pentru că se devotau la servicii de caritate mai de rând. Superiorii lor aveau numele italian de *Guardian* (păzitor, străjar), ce corespundea cu originea italiană a ordinului¹. În an. 1212 Clara din Assisi, compatriotă cu Francisc fu înflăcărată de acelaș spirit și împreună cu alte fecioare fundă un ordin de franciscane, iar în 1224 se formă și o confrățime de laici, cari

¹. Această ramură a ordinului franciscan a obținut dela Domnii Țărilor Române învoire de a împlini serviciul păstoral pentru catolicii romani din Muntenia și Moldova cf. L. Andrei, *Incercările Romano-catolicilor etc.* pag. 80. Iar despre ordinul Franciscanilor în scop de propogandă papistă în Principatele Române, cf. Iorga *Gheschichte des rum. Volkes* I p. 283. (N. Tr.)

trăiau în lume dâr erau alipiți de ordin ca al treilea ordin de pocăință al sf. Francisc (ordo tertius sancti Francisci de poenitentia). Francisc muri în vârstă de 44 ani († 1226) cu așa renume de sfânt că doi ani după moartea lui papa Grigoriu XI l'a pus între sfinți. Curând apoi între discipolii și frații lui de monahism circula tradiția că Francisc în ultimii ani ai vieții a purtat pe corpul său ranele lui Hrisos, așa numitele stigmata, despre care se cunosc în biserica catolică romană mai multe cazuri celebre chiar din timpul modern; un serafim i-ar fi făcut aceste semne cu un fer ars în foc, pe când el se afla în extaz, pentru că s-a fost silit atât de mult a asemena viața lui cu a lui Hristos. Datorită acestei tradițiuni, Francisc precum și oridinul său a primit supranumele de „Serafic” (Seraphicus). Ce autoritate avu Francisc asupra contemporanilor lui se vede din numărul mănăstirilor ordinului său, fondate în curs de 40 ani după el; aceste mănăstiri se urca la 8000. Unii Franciscani s-au silit a atrage membri în ordin lăudându-se că haina ordinului lor aduce ușurare la moarte. Dar curând după moartea fundatorului ordinul s'a desbinat în două partide și anume: în conventuali și observanți. Cei dintâi preferau viața monahală în comun, Conventus; ei erau de opinie că monahul individual nu are permisiune a poseda avere, dar comunitatea monahilor poate poseda. Iar observanți erau cei ce păziau regula, cei ce voiau a trăi după regula primitivă cea riguroasă. Acești rigoriști se mai numiră și „spirituali” sau „zelatori” adică Franciscani dispuși la lucruri spirituale sau zeloși, iară cei moderați se numiră „fratres de comunitate” adică frații cu idei favorabile vieții monahale celei comune. Aceste partide se combătură extrem ară papii intervenind în disputa lor au consimțit în sfârșit cu conventualii. Aceasta a iritat așa de tare pe Franciscanii riguroși în sec. 13 și 14, că parte din ei s-au revoltat contra papilor (1254—1318), cari din această cauză i-au dat pe mâna inchiziției. În Italia Franciscanii cei mai fanatici, cari priveau pe papa, adversarul partidei lor ca antihrist, se numeau fraticelli, sau fraticelli adică frățiori; ei s'au stins complet dela an. 1352. Dar sinodul din Constanța (1414—1418) curmă disputa aceasta în senzul, că ordinul Franciscanilor s-a împărțit în 2 ramuri cu organizare de tot diferită: în observanți sau rigoriști și în conventuali sau moderați.

6. Dominicăni. Acest ordin fu înființat la an. 1215 în sudul Franței de Dominic Guzman (†1221), canonic spaniol. El era atunci în vârsta de 45 ani și știa din experiență, că în împreju-

ările de atunci predicatorul putea face deosebită impresiune asupra contemporanilor prin sărăcia lui de bunăvoie. Tocmai pe acel timp viața moleșită a clerului provocase secte numeroase de opoziție ; acele secte disprețuiau pe preoții avuți și refuzau serviciile lor preoțești, dar lăudau foarte mult sărăcia evanghelică, spre a converti pe acești sectari. Dominic, aprins de zel pentru predica pocăinții, trecu la 1205 din Spania peste Pirinei în sudul Franței, îmbrăcat ca un sărac și desculț. Prin predicile sale pline de sinceritate și prin sărăcia lui evanghelică el reuși a converti mulți sectari, numiți albigensi, fiindcă se iviră mai întâi în regiunea Albi (Albigo). Deaceea Dominic se hotărî a înființa la Toulouse un ordin de atari predicatori și-i dădu regula Franciscanilor cu puține modificări. Acest nou ordin de monahi cerșitori primi numele de ordin al predicatorilor sau al dominicanilor (*ordo fratrum praedicatorum*). Dominic muri la vârsta de 57 ani cu renume de sfânt. Ordinul său nu s'a răspândit așa de extraordinar ca cel franciscan, totuș cu mare iuțeală, așa ca în curs de 5 ani înființă 60 mănăstiri mari. Mai târziu și acest ordin și anume întregul ordin dominican, iară nu numai o parte din el cum s-a întâmplat în cel franciscan, a părăsit rigoarea sa primitivă și îi plăcea foarte mult avuția conventuală adică a comunității sau a mănăstirii sale. Dar ordinul dominican a câștigat o influență redutabilă, când în an. 1232 papa Grigoriu IX i-a dat jurisdicțiunea asupra ereticilor. Ordinul execută această jurisdicțiune cu așa de mare severitate, că a provocat jocul de cuvinte, prin care Dominicanii erau numiți câinii Domnului (*Domini canes*). Ca ordin instruit el a răzbit curând și la catedrele universităților, iar exemplul lui îl imită și ordinul franciscan, care rivaliza cu el.

În vîrtutea privilegiilor, ce papii acordară ordinelor de monahi cerșitori, ambele aceste ordine mai puteau îndeplini pe unde se iveau și servicii de păstori sufletești în numele papii și ca atari erau oaspeți foarte neplăcuți clerului de parohii, precum și episcopilor, a căror autoritate nu o recunoșteau, fiindcă ele erau ordine exempte și depindeau direct de papa. Deaceea ambele ordine se arătau pretutindenea ca apărători zeloși ai drepturilor papii și când despotismul papal își atrase dezaprobarea generală, iar ele din contră îl apărau cu însuflețire, a trebuit firește ca și ele să și atragă ura generală. Astfel aceste ordine la capătul Periodului erau foarte antipatice. Dar ele ambele rivalizau și între dănsese, combătându-se nu numai în activitatea lor practică, ci și

în cea teoretică. Erau mulțime de chestiuni, despre cari între Franciscani și Dominicanii se încingeau dispute pasionate și une ori recurgeau încă la manopere nedemne, ba chiar criminale. Despre aceasta vom trata mai pe larg în istoria teologiei de Apus din acest Period (IV)'.¹

7. Augustiniani. Acest ordin, zis și ordinul eremiților sf. Augustin, este unirea diverselor societăți de eremiți, cari viețuiau după o regulă, atribuită sf. Augustin. Ei au fost uniți mai întâi la 1243 de papa Innocețiu IV (1243—1254), apoi, la 1256 de papa Alexandru IV (1254—1261), mai complet cu datorii și drepturi ca ale monahilor cerșitori.

Trebue a distinge bine pe eremiții augustiniani de canonicii din cor augustiniani. Aceștia existau încă dela sfârșitul sec. 11; ei sunt canonici regulari, trăind după altă regulă, ce se 'ntitulă: „regula sf. Augustin“.

B. Ordine mici și asociații similare cu ordinile.

1. Afară de ordinile mari, despre cari am tratat până aici, s-au înființat în acest Period și alte ordine mici de monahi și de maici, dintre cari notăm următoarele:

a. In an. 1073 Marianus Scotus sau Marian Irlandezul (el se numea Scotus, căci Scotus în accepțiunea originală a cuvântului însemnează locuitor din nordul Irlandei, deci Irlandez) a pus în Regensburg bazele unei asociații de mănăstire a fraților irlandezi sau ale Scoților (monasteria fratrum scotorum. monasteria Scotorum) adică mănăstiri irlandeze, ce datoreau înființarea lor gustului Irlandezilor de a emigră; la început ele erau mănăstiri de model, iară mai târziu și anume mai cu seamă în sec. 14 se discredită.

b. Ordinul monahilor Antonii. Acest ordin, numit și al fraților ospitaliți (hospitalitae) ai sf. Antonie, s-a înființat în sudul Franciei, pela sfârșitul sec. 11. El se devota la căutarea bolnavilor.

c. In acelaș timp (1094) s-a format în nord-vestul Franciei ordinul din Fontevraud sau Fontevrault (fons Ebraldi), un ordin de

1. Ordinul duminicanilor în curând după înființarea lui a răsărit și în Principatele Române, spre a propaga papismul și a stârpi.eresul Patarenilor sau Bogomililor. Cf. Iorga, Geschichte des rum. Volkes I p. 136 (N. Tr).

maici cu preoți deservenți; el se compunea din câte două mănăstiri și anume o mănăstire mare de maici și o mănăstire filială de monahi închinată sf. Fecioare; în această mănăstire viețuiau preoții deservenți, ea era subordonată superioarei mănăstirii celei mari¹. Acest ordin avea mai ales misiunea de a îndrepta și a moraliza femeii căzrte.

d. Spre sfârșitul sec. 12 s-a înființat în Franția ordinul zis al fraților de spital sau al ospitaliților pur și simplu (adică fără altă numire specială); acest ordin se răsădi curând și în Roma; el avea de scop a îngriji bolnavi; tot pe atunci (1198) s-a înființat ordinul sf. Tremi sau al Trinitarilor, cu misiunea de a răscumpăra creștinii robiți de Saracini.

e. Mai târziu (1218) s-a înființat un ordin similar în Spania; el se numi al Mercedarilor (celor ce plătesc prețul) sau ordinul sf. Maria de Mercede, adică de plata prețului, fiindcă era închinat sf. Fecioare și scopului bine plăcut Ei de a răscumpăra pe creștinii căzuți în robie. Ordinul se numea și al Nolasrilor, dela Petru Nolasque fundatorul său.

f. În sec. 13 și 14 s-au înființat în Italia ordinele următoare: La 1233, ordinul de monahi, numiți Serviți, (servi beatae Virginii); membrii săi erau consfințiți a servi sf. Fecioare. Mai târziu acest ordin obținu și privilegiile ordinilor cerșitoare, ca al cincilea între ele. La 1294 papa Celestin V înființă ordinul de monahi Celestini. La 1313 s-a înființat ordinul de eremiți din Olivet sau ordinul de premiți al sf. Fecioare depe muntele de maslini. El s-a numit astfel, fiindcă prima mănăstire a acestui ordin închinat sf. Fecioare fu zidită pe un munte de maslini (Olivetum) de lângă Siena. La 1367 tot lângă Siena s-a fundat ordinul de monahi Iesuați; ei salutau cu numele Iisus și se devotau îngrijirii de săraci și de bolnavi. Ordinul acesta degenerând fu desființat la an. 1668.

g. Pela 1350 s-a înființat în Germania ordinul Elisavetinelor, în memoria landgrafinei Elisaveta din Turingia, fiica lui Andrei II regele Ungariei; această principesă muri în 1231 după ce rămăsese văduvă dela vârsta de 24 ani și se devotase unei asceze foarte riguroasă, la care a supus-o confesorul ei, Conrad de Mar-

¹. Apologiști ai papalității invoacă organizarea acestui ordin, ca dovadă că în catolicismul roman feminismul a avut încă din evul mediu campionii săi chiar prin mănăstiri de maici, cf. Gratry, *Lettres sur la Religion*, Paris 1869, p. 91, not. (N. Tr).

burg († 1233), un rigorist extrem; ea era foarte iubită și caritabilă, și încă dela 1235 fu venerată ca sfântă.

h. La 1363 (unii zic chiar la 1346) Birgitta († 1373), o văduvă de neam princiar, în entuziasmul ei religios a înființat în Suedia ordinul Birgittin sau al Birgittei, zis și ordinul Mântuitorului, închinat sf. Fecioare și spre îndreptarea moravurilor. Ordinul se compunea din mănăstiri de maici și mănăstiri de monahi, aceste din urmă subordonate superioarelor celor dintâi, prin urmare era organizat ca cel din Fontevraud sau Fontevraud (Fons Ebraldi).

i. Spre jumătatea sec. 15 (1433) s-a înființat în Italia ordinul Oblatelor (ordo Oblatarum), adică ordin de femei consfințite lui Dumnezeu; acest ordin s-a numit astfel fiindcă membrele sale nu și luau un angajament solemn pe viață, ci numai promiteau că se consfințesc sau se oferă, spre a întimpina necesitatea unei asceze temporale din dragoste către Dumnezeu între femeile de condiție nobilă, cari nu voeau a se angaja pe toată viața. În an. 1436 s-a înființat și ordinul de monahi numiți „Cei mai mici“ (Minimi), cari covârșeau în asceză pe monahii, „minorii“, sau pe Franciscanii riguroși. Minimii se mai numeau și „Paulani“, fiindcă acest ordin fu înființat de Francisc de Paula.

II. Pe lângă aceste ordine s-au format și confrățimi sau asociații pioase de laici, și anume de bărbați și de femei.

a. O atare societate pioasă sau confrățime de femei, independentă, s-a înființat în sec. 12 mai întâi în Țările de Jos cu scopuri de pitate și de fapte bune de tot felul. Aceste femei se numeau Beghine (Beghine, Begutte) poate dela vorba flamandă beggen sau begen¹ a se ruga. Tot de aici poate și preotul Lambert din Liège, (Lüt-tich), care pela 1180 înființă un institut de Beghine, va fi primit supranumele său „Le Begue“, pe când în deocomum numele Beghin e dedus viceversa dele acest epitet al preotului Lambert. Dacă cuvântul „Begin“ se deduce neapărat dela „beggen“ sau „begen“, atunci el înseamnă rugătoare, soră de rugăciune. Beghinele au luat mare avânt mai ales în sec. 13 și avură imitatori și bărbați, cari s-au numit apoi „Begharzi“, adică rugători, frați de rugăciune. Dela 1300 o specie de Begharzi se numără Lolharzi, fiindcă cântau cu voce joasă (dela lollen; de sigur Beghard și Lol-

¹. Ele se mai numeau Oblate (oblatae) ale sfintei Francisca din Roma spre deosebire de alte cofrații moderne, tot cu numele de oblate (oblatae), adică oferite lui Dumnezeu.

lard poate avea senzul de rugător sau cântător cu glas jos, precum Neidhard are senzul de invidios). Begharzii și Beghinele se aliau cu câte un al treilea ordin de bărbați și femei (Tertiarii, Tertiariae), căci în unele timpuri Terțiarii unui ordin veneau în conflict cu ierarhia și fiind persecutați de aceasta se refugiau în asociațiile de Begharzi și viceversa.

b. În sec. 12 s-a înființat și în Lombardia (Italia) o confrățime de laici din clasa meseriașilor în scop de pietate creștină mai adâncă precum și de moralitate și dragoste către aproapele. Această confrățime se numi „Umiliți” (Humiliați), dar mai târziu se transformă în ordin de monași, și ordinul degenerând, a fost suprimat în an. 1571.

c. După jumătatea sec. 14 (pe la 1380) s-a înființat în Țările de Jos asociația numită „Frații de viață în comun” (fratres de vita communi) sau „Frații de bunăvoință” (fratres bone voluntatis) Ea era deasemenea o confrățime de bărbați consfințită vieții pioase în comun și instrucțiunii. După modelul ei s-a înființat și o asociație de femei. Din cea de bărbați făcea parte mai cu seamă preoți mireni sau canonici, pe cari Germanii îi numeau în special „Fraterrhern” adică preoți înfrății.

Asociația mistică a „Amicilor lui Dumnezeu” era liberă sau fără nici un angajament; ea se răspândi în sec. 14 în sudul Germaniei cu scop de încurajare reciprocă la o viață plină de pietate interioară. Despre această asociație vom trata mai departe în istoria vieții religioase și morale din acest Perioad (IV), fiindcă aici intră numai asociațiunile cu organizare colegială, iar asociația „Amicilor lui Dumnezeu” nu era organizată astfel.

C. Ordine militare.

În acest Perioad (IV) s-au înființat și ordine de militari eclesiastici sau asociații, în cari monahismul pios era unit cu cavalerismul spre a lupta cu armele pentru cauza bisericii. Aceste ordine s-au înființat mai întâi în Palestina, cu ocaziunea Crucadelor, apoi și în Europa cu ocaziuni analoage.

1. Ordinul Ioaniților. Încă dela jumătatea sec. 11 (1048) au pus baza acestui ordin comercianții italieni din Amalfi, cari zidiră în Ierusalim un ospiciu pentru a găzdui pelerini și a căuta bolnavi. La sfârșitul sec. 11 personalul acestui azil s-a transformat în asociație cu voturi monahale sub numele de: „Frați os-

pitalieri“ sau Frații de spital, Hospitalitae, iară pela an. 1118 au devenit ordin militar, cu scop și de a apăra cu sabia creștinismul contra necredincioșilor. Frații ospitalieri se mai numeau și Ospitalieri ai sf. Ioan, Cavaleri ai sf. Ioan, fiindcă azilul era închinat sf. Ioan Botezătorul.

Expedițiile cruciate neajungând la scop, acest ordin a trebuit să părăsească Ierusalimul. El încercă a se așeza mai întâi în diferite părți așa pela 1250 chiar în partea de sud a Transilveniei¹, dar în fine la 1310 cucerind insula Rodos se stabili acolo; deaceea Ioaniții se mai numesc și Rodosieni. Ei s-au menținut în Rodos mult timp contra Turcilor; abia în 1522 aceștia i-au alungat din Rodos și astfel dela 1530 se stabiliră în insula Malta; deaceea s-au mai numit apoi și Maltezi. În an. 1798 au pierdut și insula Malta la Francezi, cari chiar în 1800 și definitiv în 1814 au fost siliți să o cedeze Englezilor. În prezent ordinul mai există în Italia, Austria și Spania sub un Vice-mare-măestru cu reședința în Roma. El servi de model ordinului Ioaniților protestanți din regatul Prusiei, ce datează din sec. 19 (intemeiat 1812, reorganizat 1852) și e devotat îngrijirii bolnavilor.

II. Ordinul Templierilor. Acest ordin fu înființat în 1118 la Ierusalim de cavaleri francezi, cu acelaș scop ca și ordinul Ioaniților, înființat tot atunci (1118). Regii creștini de apus ai Ierusalimului din acel timp i-au dat ca reședință un palat depe ruinele vechiului templu al Iudeilor, de unde i vine și numele. În 1291 și Templierii au fost nevoiți să părăsească Palestina și posedând averi mari în Franca s-au stabilit aici și și creară o situație în câțva inepedentă. Cu bogăția s-a introdus în Ordin viața lumață și demoralizarea; deaceea la începutul sec. 14 Filip IV Frumosul, regele Franței (1265—1314), viclean, ambițios și avid acuză ordinul că s-a lepădat de creștinism, că proferă injurii contra lui Hristos, se închină la un idol numit Bațomet și comite bisticalitate. Deci l-a dat în judecată. Pe baza acestor acuzații dela 1307 cavalerii ordinului au fâst arestați și mulți dintre ei chiar arși. Dar Filip dori totodată a salva în aparență și dreptatea, deaceea conpinse pe papă Climent V (1305), care i era cu totul supus și avea reședința în Avignon, a da ordinul în judecata bisericii. Atunci papa convocă sinodul din Vienne (1311—1312). Sinodul însă nu voi să condamne ordinul fără a-l asculta, dară papă după în-

¹. Vezi mai sus nota de la pag. 33 și pag. 40.

zistența regelui decretă suprimarea ordinului Templierilor fără o sentință sinodală și închise sinodul. Regele confiscă averile ordinului aflătoare în Franca și în 1314 ordonă a arde pe Iacob Molay, marele maestru al ordinului și pe un alt demnitar al ordinului; Molay dădu din închisoare declarație publică că depozițiile, ce i-au fost smulse prin tortură, nu sunt adevărate. Chiar depe rug el repetă cu jurământ că nu e vinovat și chemă dreapta judecată a lui Dumnezeu asupra regelui și a papii. Aceștia muriră amândoi chiar în acel an, fapt pe care amicii Templierilor l-au considerat ca pedeapsă Dumnezească. Templieri sau societatea Templului se mai numesc și membrii unei secte hiliaste a protestanților Germani, ivită la 1854 în Vurtemberg și strămutată parțial în Palestina.

III Ordinul Teuton. Ospitalierii germani, sau ordinul cavalerilor germani. Acest ordin a fost întemeiat în Palestina la 1190 de cavaleri germani la asediul cetății Aca (Akka, Acre) sau Ptolomaida din Fenicia. El avea acelaș scop ca și cele 2 ordine precedente. Văzând curând că în Palestina e condamnat a vegeta ordinul căută ocupațiune în Europa. Andrei II regele Ungariei (1205—1230) îi acordă posesiuni la hotarul despre apus a Moldovei de mai apoi și la granița despre sud a Transilvaniei, cu obligațiune de a lupta contra Cumanilor păgâni; dar în 1220 i-a luat înapoi posesiunile din Moldova, inclusiv cetatea Neamțu și în 1225 și pe cele dela granița de sud a Transilvaniei. La 1126 ordinul primi propunerea papii și a împăratului Germaniei ei ca o parte din el să treacă în Prusia spre a cuceri și cnverti această țară. Deci dela 1228 ordinul începu cucerirea Prusiei și a luptat în scopul acesta 55 ani cu păgânii, cari locuiau într'însa; tocma în 1283 au rămas victorioși. Locuitorii prusieni propriu ziși fură exterminați mai toți iar în locul lor s'au adus colonii Germane. Dela 1309 ordinul își strămută reședința lui principala în Prusia la Marienburg; el stăpâni apoi țara și se sili a supune dominațiunii sale și Lituania. Dar la 1410 în lupta decizivă de lângă Tannenburg ordinul suferi dela aliații Poloni și Lituanii, ajutați și de Moldoveni, o înfrângere ce zdrobi puterea lui. Din această cauză la 1466 veni în fine sub depedența Poloniei, care îi luă și parte din teritoriu, iar în 1525 pierdu și restul țării, ce mai posedă, căci marele maestru al său Albrecht de Brandenburg o transformă arbitrar în țară ereditară a lui. Dela începutul sec. 19 ordinul mai există în Austria având un arhiduce ca mare maestru.

IV. Ordine similare cu cele militare dar mai mici. Albrecht episcop de Riga spre a cuceri și converti Livonia a fundat în 1209 ordinul fraților Spadei, care supuse și converti apoi și Estonia și Curlandia. Mai târziu (1237) acest ordin se uni cu ordinul Teuton și de atunci formă o ramificare a lui sub comanda unui general propriu. La 1561 o parte din țara lui deveni țară ereditară a generalului său Gotthard Kettler, iar o parte căzu sub dominațiune streină; după ce pierdu țara ordinul s-a stins. În Spania curând după jumătatea sec. 12 (1156—1158) s-au înființat ordinele Calatrava și Alcantara mai cu seamă spre a lupta contra Maurilor. Ele se numesc așa dela orașele în care aveau reședința. În Portugalia la începutul sec. 14 (1317) s-a înființat ordinul lui Hristos, cu acelaș scop ca și ordinul Templierilor și ca succesori de drept al lui. În prezent aceste ordine sunt numai onorifice.

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii

A. Cum a fost ea deformată

§. 150. Eresurile și Shismele.

Introducere.

Dintre eresurile și shismele din Periodul trecut existau acum încă nestorianismul în biserica zisă haldaică și indiană, monofizitismul în biserica armeană, siriană sau iacovită și în cea coptică și abisiniană, în sfârșit monoteletismul, în biserica zisă maronită până când cea mai mare parte din maroniți s-au unit cu biserica dela Roma încă din a. 1182 iar complet în 1445. Deasemenea există și shisma între Răsărit și Apus, iar încercările de unire au dat greș. Dar acum în Răsărit precum și în Apus, s-au ivit și eresuri și shisme noi; eresurile nouă aveau particularitatea că cele mai multe nu erau opozițiuni contra vre unei dogme, ci mai vârtos contra întregii organizări a bisericii și a vieții religioase de atunci, iar în special marea lor majoritate s'au ivit din cauza nemulțămirei cu cultul exterior și cu doctrina bisericii despre sfintele Taine, încă și mai adesea din cauza nemulțămirei cu ierarhia, în atribuțiunile și pretențiile ei.

§. 151. Bisericile eterodoxe dela Răsărit
existente din Perioadele precedente.

a.—La începutul acestui Period nestorianismul încă desfășurà continuă o activitate încâtva prosperă, el era foarte răspândit mai ales spre răsărit de Euftrat. După jumătatea sec. 11 converti un principat chiar între Tătari, iar în China înființă comuni religioase precum am spus la istoria răspândirii bisericii în cursul acestui Period. Dar revoluțiunea Mongolilor, în special sub Cingis-Hân († 1227) și mai ales sub Tamerlan († 1405), a destrus în mare parte biserica aceasta chiar în țara ei de origine; din această cauză la sfârșitul Periodului ea fu așa de redusă că muntele Curdistan, între Armenia și Mesopotamia, deveni refugiul nestorienilor, iar comunele ce ei fundară în China căzură jertfa intoleranței dinastiei indigene, după ce în 1368 China alungase pe Mongoli și își redobândi independența. Catolicosul sau patriarhul nestorienilor odinioară cu reședința în Ctesifon (Seleucia) până la 762 avu de aici reședința în Bagdat. Dar la jumătatea sec. 13 (1258) califatul arab din Bagdat fiind destrus, Catolicosul nestorian pierdu această reședință și de atunci s'a stabilit în diverse localități purtând însă continuu titlul: *Patriarh de Babilon, Ctesifon și Bagdat*. În fine dela 1450 demnitatea lui deveni ereditară din unchiu în nepot, conform unei decisiuni sinodale, spre a evita pe viitor lupte pentru succesiune. Incercările ce biserica Romei făcu dela Cruciade (1096—1291) spre a atrage la sine pe neștorieni, au dat greș. Unirea ce ea încheia cu nestorienii în 1445 la Sinodul din Roma, continuator al sinodului unionist din Ferrara și Florența, privește numai pe nestorienii din Cipru, unde se aflau colonii de nestorienii, maroniți și iacoviți, precum și de Armenii; dar această unire susținută de guvernul apusean al Casei regale Lusignan, ce a durat dela 1191—1489, a rămas încă zadarnică și pentru nestorienii din Cipru.

b. Dintre monafiziți numai biserica iacoviților sirieni și biserica armeană continuară a se desvolta, pe când biserica coptilor și a abisinienilor ajunse în mare decadență. Mai înainte Arabii mohamedani spre a lovi biserica ortodoxă din Egipt protejară biserica coptilor de care depindea și biserica abisinienilor, dar în acest Period (IV) ea fu tratată rău chiar de Arabii, adică de Fatimizii, cari domniră 909—1171, și mai rău încă de Seldgiuci, cari în 1171 au succedat Arabilor; în fine în sec. 14 ea fu perse-

cutată sângeros de Mameluci, cari dominau dela 1254, așa că fu cu totul redusă. La începutul Periodului patriarhul său avea reședința în Cairo ca cel ortodox. Biserica abisienilor ajunsese tot mai în depedință de a coptșilor, care se erija în biserică mămă a acelei abisiniene și voea să o împedice în tot chipul a'și dobândi independența, căci dela sec. 13 biserica coptșilor reuși cu Abuna abisienilor să fie totdeauna numai copt de naționalitate, trimis în Alexandria și să nu mai aibă între ei episcopi mai mulți, ci Abuna fu unicul episcop al Abisinieii. Ambele biserici au respins încercările de unire ale Romei, ce începură tot dela expedițiile Cruciate (1096—1291), iar unirea, ce biserica dela Roma a închieat cu ele în an. 1442 la Florența o fost numai nominală. Dintre celelalte două biserici monofizite biserica iacovișilor din Siria avea patriarh cu titlul de Antiohia, deși reședința lui nu mai era în acest oraș, ci în diferite locuri, iară dela sec. 12 în Mardin (1166). Dar pela sfârșitul sec. 13 născându-se între iacoviși o sciziune, ce avu de consecință instituirea a 2 patriarhi, de atunci unul și-a stabilit reședința în Mardin iară celălalt în Salah (Tur-Abdîn). Ambii acești patriarhi se'ntitulau „Ignatiu” ca demonstrație că sunt succesorii lui Ignatiu cel Mare, martirul, al doilea episcop al Antiohiei, foarte renumit († între anii 104 și 116). Sciziunea dură 200 ani, depășind acest Period (IV) și anume dela sfârșitul sec. 13 până la sfârșitul sec. 15 (1293—1494), ba dela 1364 s-a ales chiar un al 3 patriarh în Meletina și un al 4 în Sis, așa în cât la capătul Periodului iacovișii aveau 4 patriarhi. Mafrianul (Metran) sau primatele Răsăritului (Primas Orientis), sub a' cărui jurisdicțiune erau odinioară numai iacovișii locuitori mai spre ost, la începutul acestui Period (IV) avea reședința tot în Tagrit, apoi dela 1089 în Bagdat și dela jumătatea sec. 12 în Mosul. Unul din acești Mafriani a fost și Grigoriu Abulfaragiu (Abul Faradsch) sau Grigoriu Bar-Evreul († 1286), teolog și istoric celebru. Iacovișii deasemenea au respins încercările de unire ale Cruciferilor și ale misionarilor dela Roma, iar unirea lor cu biserica papală în 1444 la Sinodul din Roma, continuator al celui din Florența, a fost o formalitate goală.

Cea mai înfloritoare biserică monofizită a fost în acest Period biserica Armenilor, mai cu seamă că până la 1080 exista încă un regat al Armeniei Mari și apoi deocamdată un principat al Armeniei Mici, care după aceea sub scutul Cruciferilor s-a consolidat și dela 1095 s'a numit chiar regat cu centrul în Cilicia. Regii aveau acolo reședința în

Cla sau Romcla, ce se scrie și Clah sau Romclah (Rom-clah, adică Clah a Romanilor, sub cari se'nțeleg Bizantinii sau Grecii), mai târziu (dela 1293) în Sis; dar în 1375 Mamelucii au destrus acest regat. Se știe că biserica Armenilor era odinioară sub jurisdicția unui Catolicos sau căpetenie generală, care până la 452 avea reședința în mănăstirea Edgmiazin, pe locul Vağarșabat (sau Valarșapat), vechea capitală a Armeniei Mari, iar de atunci, în mai multe locuri și pentru câțva timp iar în Edgmiazin. În acest Period Catolicosul avu și competitori, cari se ridicară la acelaș rang cu el, numindu-se tot Catolicoși, dar mai târziu îl recunoscură de primat al lor, totuș unii dintre ei se întitulară și mai departe Catolicoși, iar alții purtau titlul de patriarh, ca mai inferior. Catolicosul avu un atare coleg mai întâi la 1144 în Agtamar, o insulă pe lacul Van și iată cum: Agtamar atunci era sub dominațiunea Turcilor seldgiuci, Catolicosul însă era supus bizantin; deaceea Sultanul Turcilor voia a da supușilor lor un șef religios propriu și astfel declarară pe episcopul din Agtamar Catolicos al Armenilor supuși lor, mai ales că și Catolicosul legitim avuse reședința mai înainte și în Agtamar. La 1290 episcopul de Agtamar împăcându-se cu adevăratul Catolicos, fu recunoscut ca patriarh și Catolicos de Agtamar sau de Van. Dar dela 1080 națiunea Armenilor începând a grăvita și spre Cilicia, în 1147 vechiul Catolicos își strămută acolo reședința mai întâi în Romcla, iar după distrugerea acesteia la 1293, în Sis. Cam 70 ani după ce apuse regatul Armeniei Mici (1375) acest Catolicos s-a întors (1441) din Sis în patria lui primitivă, luându-și reședința iar în mănăstirea Edgmiazin (în Erivan, provincia Armeniei de azi). Dar clerul și poporul din Sis au rămas nemângâiați că le-a plecat patriarhul și deaceea s-a ales acolo un nou patriarh, pecare și cel din Edgmiazin fu nevoit a-l recunoaște.

Astfel la capătul Periodului biserica Armenilor avea un catolicos primat și alți doi Catolicoși recunoscuți legitimi, pe lângă Arhiepiscopul independent al Armenilor din Ierusalim, care încă dela 1311 se proclamase patriarh, titlu privit ca mai modest, însă tocma în sec. 17 fu recunoscut de toți ceilalți. În cursul acestui Period atât Grecii cât și Latinii fiecare din punctul lor de vedere încercară a împăca pe Armeni, dar n-au reușit. O atare încercare făcu mai întâi Manuil Comnen, împăratul Bizanțului (1143—1180); spre a ajunge la împăcare el în 1170 trimise pe Teorian, teolog cu cultură filozofică, la catolicosul Nerses din Clah sau din Romclah

(numit de Latini Nerses Clajensis), supranumit „Grațiosul“ pentru talentul lui de poet plin de onțione religioasă și cunoscut încă prin a lui „Expunere a credinții bisericii armene“ scrisă pentru Greci. Nerses era dispus în adevăr la împăcare, dar murind el în 1173 și împăratul Manuil Comnen în 1180, totul a fost în zadar. Mai multă speranță de succes avură încercările, ce biserica dela Roma făcu întru unirea Armenilor cu ea prin Cruciade (1096—1291). Suveranii Armeniei vedeau bine că soarta națiunii lor depinde foarte mult de bunăvoința Cruciferilor, iară după sfârșitul Cruciadelor, de bună voința Apusului întreg, care tot mai avea influență în Răsărit; deaceea ei împreună cu patriarhul lor întâmpinară amical încercarea Romei pentru unirea lor cu dânsa. Armenii chiar adoptase mai dinainte în opoziție cu Grecii unele uzuri dela Latini, și adoptau conținut atari uzuri și acum; așa când în 1182 papa Luciu III dăruie Catolicosului Grigoriu IV Tega o mitră apuseană (infula), după exemplul acestuia și ceilalți episcopi ai Armenilor au început a purta mitre latine (infulae) și inele, iară mitra grecească, de care se serviră până atunci o ceddară preoților. În jumătatea întâi a sec. 14 (1330) misionari dela Roma înființară între Armeni chiar un ordin de dominicani uniți spre a executa mai bine unirea. Ordinul se numi ordin al Uniților sau al Unitorilor sfântului Grigoriu Luminătorul, apostol al Armeniei. Dar în an. 1375 apunând Armenia Mică, toate aceste încercări încetară, după ce chiar mai înainte poporul armean și masa clerului avusese față de ele o atitudine când pasivă, când opozantă. La sfârșitul anului 1439 Roma încheie în Florența o unire și cu biserica armeană, dar această unire fu tot așa de solidă ca și cea încheiată mai înainte cu Grecii; ea a fost un act exterior și o formalitate. Numai Armenii emigrați din patrie și stabiliți în Apus s-au unit mai efectiv cu biserica Romei și au pus astfel bază comunității „Armeano-catolice“ de mai apoi.

c. Dar Roma cu ajutorul cruciadelor tot a câștigat o biserică eterodoxă din Răsărit și anume pe Maroniți sau pe manoteletii din muntele Liban. Aceștia chiar dela început au intrat în relații amicale cu Cruciferii și când s-a înființat în Antiohia o patriarhie latină, Aimeric, patriarhul latin al Antiohiei, reuși în 1182 să decidă pe patriarhul și pe tot clerul maroniților a se lepăda de manoteletism și a se uni cu biserica Romei, recunoscând pe papa de căpetenie supremă a bisericii creștine întregi, iară scaunul papal din parte-i recunoscă pe patriarhul maroniților din

Liban ca ortodox, menajând și confirmând uzurile rituale ale maroniților, căsătoria preoților lor și alte datini ale bisericii de Răsărit s-au uzuri proprii ale maroniților. După unirea încheiată cu Grecii la Florența în 1439, tot în acel sinod, ce continuă la Roma, în 1445 fu reînnoită și confirmată și unirea cu maroniții, cuprinzând și pe maroniții din insula Cipru.

§. 152 Eresuri și Shisme nouă la Răsărit.

În biserica de Răsărit s-au ivit eretici noi mai ales euhiți și bogomilii din imperiul bizantin, în partea despre sud ost a Europei, precum și volhvi și strigolnicii în Rusia, iar o shismă mai importantă în sânul bisericii de Răsărit a fost în acest Period shisma Arseniană (1267—1312), despre care am tratat în istoria ierarhiei.

1. Euhiții și bogomilii sunt lăstari noi ai pavlichianismului (παλιχιανισμός). Se știe că în an. 970 împăratul Ioan Zimisc (Zimisces 967—976) după ce umili cu totul pe pavlichieni, îi strămută dela confiniile imperiului despre sud ost (din Armenia) la cele despre vest, dându-le pământ de locuință în jurul Filipopolei și libertatea cultului. Ei s-au bucurat de această libertate până la începutul Periodului prezent (IV). Însă când în 1085 împăratul Alexiu Comnen (1081—1118) a pretins dela dânșii serviciu militar și ei au refuzat, atunci pierdură nu chiar libertatea cultului ci alte privilegii ale lor, ca foști grăniceri ai imperiului contra Bulgarilor, cari până la 1019 formau încă un stat vecin ostil iară dela 1019 au fost cu totul subjugăți. După 30 ani, când în 1115 împăratul își stabili cartierul de iarnă în Filipopole, uză de toată influența lui ca împărat și cum avea înclinație de a discuta teologie, de toată arta lui persuasivă ca teolog, spre a readuce pe pavlichiani la credința ortodoxă. El reuși în aparență a convinge pe unii și crezu deci că a stârpit pavlichianismul în Filipopole și împrejurimi. Dar s-a'nșelat, căci pavlichienii se menținură până în sec. 17 nu numai acolo, ci încă din timpul lui Alexiu se răspândiră și în restul Traciei, iară de aici spre ost până în Asia Mică și spre vest în Bulgaria. În partea Traciei, cu limba vorbitoare cea greacă, încă din sec. 11 se formase o sectă de pavlichiani cu numele euhiți sau massalieni (messalieni, rugători), așa numiți pentru că adepții acestei secte dedeau rugăciunii o importanță capitală, iar în Asia mică se numeau fundagiagiți (poate în

sens de ceice poartă trăisti, cerșitori), fiindcă poate circulau pe acolo ca cerșitori. În Bulgaria adepții pavlichianismului s-au numit bogomili. Grecii de atunci zic că bogomiliii au primit acest nume, pentru că exclamau des: „κύριε ἐλέησον“, slavonește: „Gospodi pomilui“, dăr e greu a înțelege că din exclamarea: „Gospodi pomilui“, s-ar fi format numele „Bogomili“, ce nu are sunet identic. Cercetători moderni spun cu mai mare probabilitate că pavlichianii din Bulgaria s-au numit bogomili dela un preot bulgar cu numele „Teofil,“ bulgărește „Bogomil,“ care propagă cu mult zel între Bulgari pavlichianismul. Alții deduc acest nume din faptul că bogomiliii se pretindeau a fi adevărații „Iubitori de Dumnezeu“ (θεόφιλοι, slavonește: „Bogomili.“) în tine alții, admitând că numirea lor originală ar fi fost „Bogomoli (εὐχέται, ε), χίται) adică rugători, derivă de aici numele „Bogomili, ca o variantă posterioară a numelui bogomoli, mai ales că în partea Traciei, cu limba vorbitoare cea grecească, numele sectei este „εὐχέται sau εὐχίται“. Euhitiții și bogomiliii s-au răspândit chiar, până la Constantinopol, unde apostolii lor circulau îmbrăcați mai ales ca monahi, deși ei respingeau monahismul. Împăratul Alexiu Comnen, în an. 1118, adică în ultimul an al vieții sale, cunosc pe un șef al bogomililor în port de monah, pe un oare care Vasilie, cătră care împăratul, fiind bine informat despre el, se prefăcu că este coreligionar al lui, ceea ce făcu pe Vasilie a-și deschide inima, și cu această ocazie i-a descoperit tot crezul bogomililor. Atunci împăratul încercă în toate modurile să-l convertiască și văzând că Vasilie refuză, porunci să-l ardă. Dar secta nu s-a intimidat de aceasta și pecând euhitiții dispărură treptat din restul Traciei, ca și fundagiagiții din Asia Mică, bogomiliii se menținură în Bulgaria, supusă atunci imperiului bizantin, nu numai în tot cursul Periodului, ci resturi din ei apar încă în sec. 17 în Filipopole și împrejurimi, precum și în alte locuri din văile Balcanilor, sub numele de pavlichieni, dat lor de catolicii romani, cari îi convertiau. Curând după începutul Periodului (IV) ei s-au răspândit și peste granițele imperiului bizantin, mai întâi în Serbia; dar acolo, după ce un sinod adhoc i-a condamnat, marele Jupân Ștefan Nemanja (1168—1196) i-a stârpit cu pedepse oribile, conform legilor bizantine despre eretici și în timpul următor biserica sârbă, consolidată de sf. Sava (1219—1236), deasemenea i-a ținut la distanță. Dar ei sub numele simplu de creștini, ce și-au dat, deveniră cu atât mai numeroși

și mai tari în Bosnia, care la nceput a fost supusă suveranității Croației și Ungariei, iară dela 1371 formă un stat independent. Biserica Sârbilor ortodoxi din Bosnia era în luptă cu cea catolică romană, care pătrunsese acolo, ba încă suferia împilări chiar dela suveranii și principii săi proprii, cari protejau catolicismul roman. Dela sec. 13 bogomilii ajunseră la atâta preponderanță și popularitate, că episcopul latin de acolo emigră la Djakovar în Slavonia, iară căpetenia lor, numit „Bătrânul“ (și bunicul, Djed) luă și titlul: „Episcop al bisericii Bosniei.“ El avea supt sine slujitori bisericești de trei trepte și anume: „Vizitatorii“ numiți „Oaspeți“ (ciosti), păstorii, numiți „proestoși“, (strojniki) și ajutătorii lor numiți și „Bătrâni (starți)“. Scaunul Romei, care tindea a latiniza Bosnia și regii Ungariei, cari dădeau ajutor Romei, combăteau din toate puterile pe bogomili, numindu-î patareni, sub care numire voeau a se'nțelege sau „drojdia societății“ dela milanezul „pataria“ sau rostitori zeloși ai rugăciunei „Pater noster“. Ei s-au răspândit apoi și mai departe, atât în Herzegovina și chiar în țările vecine, cât și în țările locuite de Români, până în Rusia, precum și în Apus, mai ales în nordul Italiei și sudul Franciei, o parte din ei sub numele patareni și o parte sub numele grecesc „Catari (καταροι, cei curați)“, mai puțini dintre ei au trecut în Germania și Anglia. Bogomilii țin următoarea doctrină mai principală: Dumnezeu Tatăl are ca fiu întâi născut al lui pe Satanail. Acesta, răsculându-se contra Tatălui, a creat lumea și pe om și a domnit în Vechiul Testament; însuș Mōisi a fost organ al său, pecând profeții cei 16 au fost organele Tatălui. Satanail a fundat și biserica din Constantinopole cu toate celelalte biserici catolice de Răsărit și de Apus. Satanail deveni rău, căci a voit a se face asemenea cu Tatăl, a sedus pe îngeri, a adimenit pe Eva la adulter și a născut cu ea pe Cain. Dela Satanail vin toate bisericile, ce nu sunt bogomile; reședința lui fu odinioară templul din Ierusalim, iar acum e biserica sf. Sofia din Constantinopol. Apoi Dumnezeu născu ca împotrivor lui Satanail alt fiu, pe Logos sau Mihail și-l trimise în lume. Sf. Fecioară a zămislit pe Logos prin ureche și Hristos îmbrăcat în trup pârut (trup de inger) și suferind moartea numai închipuit, a învins pe fratele său mai mare și l-a degradat din Satanail (Dumnezeul satan) în satana simplu, iară spre mântuirea oamenilor a înființat biserica adevăraților creștini, adică a bogomililor. Ei ca și gnosticii riguroși și manihei se dedau mult la mor-

tificarea trupului, care-i făptura satanei, deaceea postiau și îndemneau la feciorie, iară cei mai perfecți dintre ei nu mâncau carne nici nu se căsătoriau. Deasemenea învățau ca și cei mai mulți gnostici că Hristos n-a instituit botezul cu apă, ci numai un botez cu duhul, nici euharistia sub chipul pâinei și al vinului, ci euharistia, ce consista din pâne și vin ale duhului, adică rugăciunea domnească „Tatăl nostru”. Leturghia este idololatrie, Dumnezeu trebuie adorat numai cu duhul și cu adevărul. Ei venerau ca Scriptură sacră numai cărțile profeților, Psaltirea și Noul Testament, mai cu seamă evanghelia dela Ioan. Uriașu cu deosebire ceremoniile religioase și ierarhia, ca organe ale satanei, din contră dă mare importanță rugăciunii stăruitoare și pietății interioare

2. Treceam peste alte eresuri mici din imperiul bizantin, ce au numai câte un reprezentant, precum eresul, pe care-l răspândi în Constantinopol încă înainte de 1118, Constantin Hrisomal, un monah și eresul din 1143 a lui Nifon (Νήφων) alt monah; aceste eresuri erau cam identice cu al bogomililor, însă ele fură stărpite curând; însuș Cosma Atticul, patriarh de Constantinople (1146—1147), care era amic cu Nifon, a fost scos pentru că susținea pe Nifon. Iar așa zisul „eres alui Varlaam”, care dela 1340 a sguđuit mult Răsăritul bizantin, fu numai o opinie teologică, ce a rămas în minoritate (1341) și numai majoritatea victorioasă a înfierat-o ca eres; despre această opinie teologică vom trata mai departe în istoria doctrinei bisericii din acest Period (IV).

3. În Rusia s-a ivit înainte de jumătatea sec. 11 mai întâi (1024) la Susdal pe Volga și apoi (1071) la Rostov, niște așa ziși vrăjitori, magi sau volhvi (volhvăi) plini de superstiții păgânești. Cu ocazia unei foamete ei făcură pe popor a crede că această calamitate veni din cauza babelor și deci ele trebuie înecate. În adevăr, după vorba lor au fost înecate multe babe în jurul Rostovului și prin alte locuri. Autorii acestei înșălăciuni continuară apoi a neliniști și a îngrozi regiuni întregi cu profeții înfiorătoare. Dar poporul, pe care autoritățile curând îl aduseră la bunul simț și-l liniștiră și-a răzbunat pe „vrăjitori” și i-a ucis, așa în cât acest eres, sau mai bine acest păgânism nou fu stărpit curând; însă mai târziu iar s-au ivit din când în când așa ziși vrăjitori în Rusia.

4. Pela jumătatea sec. 12 (1149) Martin, un monah din Armenia, a propagat în Rusia eresuri, până ce în 1157 un sinod

i-a impus a se retractă; se zice că a propagat credinți ca ale răscolnicilor sau shismaticilor actuali, cari provin din sec. 17. Așa el ar fi învățat: a nu încunjura biserica dela sud spre nord, împotriva soarelui, ci viceversa dela nord spre sud, după soare, a nu cânta aleluia de 3 ori, ci numai de 2 ori, a nu binecuvântă și a nu face cruce cu 3 degete, ci numai cu 2 degete întinse. Dar se pare că un atare eretic Martin n-a existat și istoria lui a fost inventată tocma în timpul modern de cei ce polimizau cu răscolnicii.

5. Pecând eresul volhvilor ruși din sec. 11 proveni mai ales din păgânism, eresul strigolnicilor ruși (tunzători de bărbi), ce se ivi după 300 ani, a fost curat de origine creștină și un simptom foarte caracteristic al timpului. El e o dovadă că principiile bogomililor străbătuse până'n nordul Rusiei și că poate chiar ierarhia va fi fost în o stare de moralitate, ce a dat ocazie a se ivi atare eres, care'i era ostil și o disprețuea. Astfel pela 1376 un anume Carp de meserie bărbier sau strigolnic, alții zic un diacon Carp, caterisit și prin urmare cu barba rasă, de unde fu numit rade barbă sau strigolnic, cu care se uni un alt diacon, Nechita (Νεχίτα), a răspândit în Pscov lângă Novgorod învățătura că preoția este cu totul stricată și deci și-a pierdut darul, preoții, zicea el, cumpără darul prin simonie și-l necinstesc prin beție, desfrâu și alte păcate. E nedemn, e o blasfemie a mai avea încredere în ei și a se spovedi la ei; oamenii să se mărturisească pământului, maica lor și pentru alte trebuinți să se adreseze direct la Dumnezeu. Tainele trebuie a se lua numai în senz 'spiritual, iar a predica poate oricine. Ierarhia se'ngrozi de aceste învățături, ce săpau biserica, și a pus în cunoștință despre ele chiar pe patriarhii de Constantinopol Nil (1380—1388) și Antoniu IV (1389—1397), cari publicară cărți păstorale contra lor și sfătuiră pe ierarhiile ruși a înlătura acest eres cu binele, prin învățatură, paza canoanelor și viață cuvioasă, evitând a lua în general măsuri riguroase, dar pe căpeteniile sectei să-i excomuice. Tot în acest senz le-a scris mai târziu și Fotiu, mitropolitul Rusiei (1409—1431). Poporul sedus fu din nou adus în majoritatea lui la ortodoxie și liniște prin predici mai cu seamă de Dionisiu, episcop de Susdal, care a venit în acest scop la Pscov și Novgorod. Astfel a fost înlăturat eresul din massa poporului. Carp și Nechita fură excomunicați, iară poporul din Novgorod întors dela ei i-a înecat în

râul Volchov. Dar încă mult timp după începutul sec. 15 au mai rămas strigolnici, chiar în 1427 unii din ei au fost trimiși prin mânăstiri spre pedeapsă și de atunci s'au stins cu totul, cel puțin nu s-au mai ivit în public.

§. 153 Eresuri la Apus.

În acest Period (IV) Apusul încă și mai mult decât Răsăritul a fost bătuit dn răzvrătiri contra dogmelor, a organizării bisericii, a cultului și disciplinei eclesiastice și contra ierarhiei. O parte din aceste eresuri s'au ivit din cauza decadenței vieții religioase și morale, iar o parte au fost reacțiuni contra acestei decadențe sau încercări de reformațiune și ca atari, precursorii ale reformațiunii, ce în sec. 16 protestanții au întâptuit în biserica de apus. Dar în Apus se răspândi din Răsărit și forma nouă de pavlichianism, adică bogomiliu. Încă din sec. 11 aceștia au fost cunoscuți în Apus sub numele de Catari. Pelângă ei s-au ivit ca eresuri și răzvrătiri mari contra bisericii Valdensii, cari se văd în jum. a doua a sec. 12, începând din Lyon. Albigensii, cari în primele deceni ale sec. 13 agitau sudul Franciei și erau Catari puri s'au amestecat cu Valdensii și cu alte secte diverse; după jumătatea sec. 14 în Anglia, Viclefiții; iar în jumătatea întâi a sec. 15, în Boemia, Husiții. Pe lângă aceste eresuri s-au mai ivit un număr de mici secte, cu cari Apusul avu să lupte în tot cursul Periodului; o parte din ele erau de natură reformătoare în mod revoluționar, o altă parte prin rîgorismul lor profetic apocaliptic aminteau vechiul montanism, în fine altele au degenerat în panteism; la acesta înclinau lesne misticii și era propagat încă de filozofia aristotelică și mai ales de cea neoplatonică, pe care Arabii o răspândeau atunci în Apus. Din când în când ele degenerau în indiferentism și libertinism etc.

1. Cel mai vechiu eres dintre aceste este eresul maniheilor noi, al pavlichianilor și bogomililor de apus. În Tracia ei apar încă din sec. 10 (970), iar în Apus s-au ivit pela sfârșitul sec. 11 mai întâi în nordul Italiei și sudul Franciei. Aici ei se arătară sub numiri diverse. Numele lor în general este „Catari“ adică „Curați“ așa se vor fi numit ei înșiși cu numele grecesc *καθαροί* ca semn al originii lor de la răsărit, cum erau novațianii vechi. De altfel se mai numeau și „Bulgari“ sau „Bugri“, apoi și „Publicani“ adică „Vameși“, deci și „Păcătoși“, numiri ce au a se deriva din „Pavlichiani, *πавлиκ-α-*

vol" ca corupt introduse. Dar îi întâlnim și cu numele „Patareni” derivat, cum am spus acum dela milanezul „pataria”, adică „drojdia societății” sau poate și dela deasa repețire între ei a rugăciunii Domnești „Pater noster”. Ei singuri se numeau și „Creștini buni, Oameni buni, boni Christiani, boni homines”; notabil se nu numeau așa cei perfecți dintre dânșii, pe când cei ce nu se angajau a deveni perfecți se numiau simplu: „Credincioși, Credentes”. Toți aveau în comun aversiune contra cultului exterior al bisericii și contra ierarhiei, precum și contra căsătoriei, pe care o considerau ca institut al satanei. În loc de botez aveau așa zisa mângâiere, consolamentum (παράκλησις), primirea mângâitorului sau a sf. Duh, așa dar un botez duhovnicesc prin rugăciuni și punerea mânilor. Ei erau asceți până a muri de foame (ceea ce în limba romanică se numea Indura sau Endura, adică suferință, răbdare). O ramificare antinomistă a acestei secte erau în jumătatea întâi a sec. 13 în Germania luciferianii sau adoratorii lui Lucifer, ori ai diavolului; aceștia priveau pe diavol superior adversarului său arhanghelului Mihail, pe care l identificau cu Hristos. Dar și pe lângă luciferiani au devenit antinomiști unii dintre catari. Secta catarilor a fost persecutată pretutindenea, căci toți o credeau periculoasă nu numai pentru biserică și stat, cum existau acestea de fapt atunci, ci și pentru întreaga ordine socială; totuș catarii s-au menținut încă mult timp. Ei se sting abia în sec. 14 și par a fi exterminați sau contopiți cu alte secte; dar despre ei vom mai vorbi tratând despre albigenși, cu cari stau în conexiune.

2. În jumătatea întâi a sec. 12 apar secte nouă cu caracter revoluționar în biserică, precum în sudul Franței așa zișii petrobrusiani și enriciani. Cei dintăiu avură ca învățător pe un oarecare Petrus Brusius (Pierre de Bruys); acesta era preot, însă adversar al întregului cult exterior, pe cari voea să-l desființeze și tună contra crucii, a botezului pruncilor, a leturghiei, a locașurilor de cult etc până ce în 1137 poporul îl arse pe un rug de cruci, căroră el le dădu foc. Ucenicul său Enric din Lausanne, monah, avea ură în deosebi pe ierarhie; el muri pela 1145 în temnița unei mănăstiri. Tot în jumătatea întâi a sec. 12 Țările de jos, respectiv nordul Franței (Bretagne), erau în fierbere din cauza lui Tanchelm sau Tanchelin și a lui Eon sau Eudon de Stella. Ambii aceștia pretindeau că sunt fiii lui Dumnezeu și că au venit să judece cu asprime pe cei răi, pe cari i vedeau mai

ales în Cler. Ei asasinau monahi și preoți și mergând în fruntea bandei lor incendiau mănăstiri și bisericii, până ce în 1115 un preot ucise pe Tanchelm, iar Eudon de Stella muri în temniță la an. 1148.

3. Tot în jumătatea întâi a sec. 12, nu mult înainte de 1139 s-a sculat și în Italia Arnold de Brescia, ascet riguros și predicator foarte elocvent și zelos. El era discipol a lui Abelard († 1142), care profesa teologia la Paris cu mult talent și erudiție însă nu tocma ortodox. Arnold pretindea că ierarhia trebuie să revină la sărăcie, umilință și cuvioșie, ca în antichitate. La 1139 două sinoade din Lateran îl condamnară ca eretic, însă el în 1145 s-a pus în fruntea poporului din Roma spre a executa ideile sale în Roma, așa că papa Eugeniu III (1145—1153) fu nevoit a fugi. Dar în 1154 Arnold, părăsit de popor, a căzut în mâinile împăratului Frideric Barbarossa (1152—1190), care-l predă prefectului de poliție al papei Adrian IV (1154—1159) și în 1155 acesta îl sugrumă, apoi arse cadavrul său și aruncă cenușa în Tibru.

4. În jumătatea a doua a sec. 12 valdensii în opoziția lor contra stării, în care era atunci biserica, au fost mult mai prudenți și mai tenaci; resturi deale lor există și astăzi în Italia. Leagănul acestei partide fu sudostul Franciei. Pela 1173 Petru Valdo (Valdesius sau Valdus), comerciant avut din Lyon, fu cuprins de neliniștea sufilească în urma morții subite a amicului său. Dar neavând încredere în clerul local a pus a-i traduce sfânta Scriptură din latinește în franțuzește; spre a se instrui singur în mod privat. Prin studiul sf. Scripturi ajunse la concluzia următoare: Omul se poate mântui numai prin sărăcie de bună voe și prin pocăință; iar ierarhia poate fi demnă de puterea apostolică numai trăind în sărăcie de bună voe și predicând pocăința. Deci Valdus împărți săracilor averea sa și în 1177 înființă o societate de bărbați cu aceleași idei; ei se numără săracii din Lyon, dar și Leonisti (în loc de Lionisti), purtători de sandale sau sabots (Sabotați) și umiliți, (Humiliati, în afinitate cu confrăția umiliților din Lombardia, mai târziu, ordinul humiliților, adică al celor umiliți, înjosiți, săraci). Valdus împreună cu soții săi au început a predica în Lyon și prinprejur sărăcie și păcăință. Arhiepiscopul din Lyon interzicându-le aceasta, Valdus s-a plâns la Roma, dar în zadar, căci papa Luciu III i-a răspuns excomunicându-l. Atunci Valdus și soții lui se sculară contra ierarhiei, că uzurpă puterea apostolică fără a avea viață apostolică și considerând apostolică viața lor proprie

deduseră din ea și puterea apostolică; pe baza acestei puteri Valduș († cam 1217) consacră pentru aderenții săi episcopi, preoți și diaconi. Partizanii lui, cari se răspândiră și prin Italia, mai ales în Lombardia, s-au împărțit în frați, numiți și magiștri sau bărbi (Barbae) cu angajament de a trăi în sărăcie apostolică, în celibat și a predica, apoi, în amici, cari nu aveau acest angajament. De biserica catolică romană puțin se deosebeau la început în dogme, ci mai mult în dogma despre drepturile ierarhiei și în dogma despre starea celor răposați, pentru cari nu voeau a admite purgatoriul, nici indulgențele; la necesitate luau parte și la serviciul divin al bisericii și la sfintele taine săvârșite de preoți. Dar valdensii se desbinară apoi curând, dela 1218 definitiv în un grup moderat cel din Francia sau din Lyon și unul radical, cel din Italia sau Lombardia; acesta voea să aibă ca normă numai sf. Scriptură și respingea acum brusc ierurghiile săvârșite de ierarhia catolică romană. În an. 1208 papa Innocențiu III (1198—1216) voi să-i transforme în un ordin al „Săracilor catolici“, dar în zadar: acum era prea târziu. Cu timpul ei au voit a și derivă originea lor din epoca bisericii primitive, de predilecție dela Silvestru, episcopul Romei (314—335) sau chiar dela apostolii Iacov cel Mare și Pavel, cari după cum spune tradiția, au călătorit în Spania. În timpul modern ei se siliră a trece, chiar mai mult decât sunt în realitate, ca precursorii protestantismului, înființat în sec. 16, la care s-au și afiliat, după ce el deveni cunoscut. Însă în Francia valdensii radicali de timpuriu au fost crud oprimați și persecutați, deaceea sa refugiară din Francia în Savoia, unde s-au menținut până atsăzi în număr de vre-o 15000 suflete, cu toate că și acolo până la 1848 au fost continuu persecutați. Din Lombardia s-au răspândit apoi chiar prin Germania, Boemia și Polonia, înființând și pe-acolo comunități mici, care însă treptat s-au stins.

5. Mica sectă iudaista—ariană a Pasagerilor (Passagier), ce s-a ivit în Italia de sus în ultimii ani ai sec. 12 datorește originea sa probabil comunicațiunei frecvențe, ce prin Cruciade iudeii și creștinii avură cu țara mumă a iudeilor și creștinilor în comun, precum și dorinței de a împăca pe baza acestei comunicațiuni iudaismul cu creștinismul. Prin numele ei secta însemnează poate și în senz figurat pasageri sau pelerini (passagium-pelerinagiu) la sfintele locuri, țara iudeilor precum și a creștinilor primitivi, cari au fost iudei, sau poate acest nume este un indiciu că fundatorii sectei au fost pelerini la sfintele Locuri.

6. În sec. 12 se răspândise în sudul Franței cu mult succes numeroase secte, așa încât mai toată Franța de sud căzuse în eres. Notabil s'a întâmplat aceasta în orașul Albi (Alby, Albigea) și prinprejur. Aici se'ntâlniră catari cu valdensi și chiar cu alte secte mai mici, iar acest amestec s-a numit albigensi adicăeretici din Albi și din prejur; alții zic că albigensii erau catari puri. În 1208 papa Innocențiu III (1198—1216) a trimis la ei delegați și predicatori, spre a-i converti. Sf. Dominic (†1221), canonic din Spania, care încă dela 1205 se devotase acestei misiuni și veni între ei sărac și smerit, prin predicile sale despre pocăință avu oare care succes negreșit asupra unora dintre ei, dar Petru de Castelnau (chateau neuf, castel nou), delegatul papii, cu măsurile ce luă nu avu nici un succes, din contra a fost asasinat. Atunci papa declară că acești eretici sunt mai răi decât Saracini și invită stăruitor pe creștini a face contra lor o Cruciadă. Astfel începu așa zisa Cruciadă contra albigensilor, ce dură dela 1209—1229 și fu plină de cruzime și de jafuri. În fine papa Grigoriu IX (1227—1241) crezu oportum a pune capăt Cruciatei și contra resturilor eresului a înființa instanța bisericească de instrucție și pedeapsă, cum fu așa numita inchiziție, pe care în 1232 o încredință mai ales ordinului dominicanilor, precum am amintit, tratând despre ierarhia bisericii. Dominicanii zeloși până la exces și cruzi până la vărsare de sânge, prin activitatea lor au stăpînit curând eresul albigensilor.

7. Revolta Stedingilor, pela 1230 fu numai o opoziție pasageră contra ierarhiei, iară nu un eres real. Stedingii, o populație mică de supt jurisdicția episcopului din Brema, se revoltară contra zeciuielilor, ce încasa clerul și deaceea au fost tratați ca eretici. Contra lor s-a făcut o expediție cruciată; revolta lor fu reprîmată în 1234 iar parte din ei au fost exterminați.

8. „Biserica spiritului liber” era o sectă panteistă libertinistă, ce se ivi pela jumătatea sec. 12. Fundatorul ei fu Amalric de Bena, profesor la universitatea din Paris, care muri la 1205. El învăță pe baza filozofiei lui Aristotel, zic unii, dar mai corect, pe bază filozofiei neoplatonice și arabe, că Dumnezeu se întrupează în fiecare om pios, prin urmare fiecare om pios, în care locuște sf. Spirit este fiul lui Dumnezeu ca și Hristos. Adepți ai acestei doctrini au fost descoperiți încă din 1209 și arși ca amalriciani; totuș ei sub diverse numiri s-au răspundit în Franța, Italia și Germania. Pela jumătatea sec. 13 un grup al lor

sub numele „Frați și surori de spirit liber” s-au ivit în Italia și Germania. Din cauză că frații vagabondau cu asemenea surori, poporul german i-a numit și Șvestrioni (cei ce umblă cu surori). Ei propagau că Dumnezeu se întrupează în fiecare om pios și că sf. Spirit naște pe Hristos în fiecare om pios; ceva mai mult: ca consecință a acestei doctrine ei afirmau că omul pios e fără păcat și nu mai are nevoie de legile morale și de sfintele Taine; de aceea cădeau în excese de tot felul. Această sectă panteistă a spiritului liber intră în diverse asociații cu resturile Catarilor și astfel aflăm în afinitate cu ea secte mici, cari erau în afinitate și cu bogomilii. Așa în Austria la începutul sec. 14, în Boemia la începutul sec. 15 au fost Adamiții, sectă antinomistă, care, cum zic unii, voea să readucă omenirea la felul de viață a lui Adam și a Evei; deaceea umblau goli și aveau femeile în comun. În a. 1421 Ioan Žișca, șeful hușiților († 1424), estermină o asemenea sectă de pe o Ținsulă a unui râu, ce se varsă în Moldova din Boemia, dar secta continuă a se menține pe ascuns în alte localități din Boemia până la 1848, când ea fu descoperită din nou.

9. O sectă tot dintr'un timp cu cea panteistă-libertinistă a „Fraților de spirit liber”, dar diferită de ea radical, este secta profetică-apocaliptică, ce se pretindea a fi „Biserica sf. Spirit”, adică secta ioachimiților sau a ioachiților. Fundatorul ei indirect și fără să aibă această intenție fu Ioachim, egumen de Floris în Calabria. El muri în an 1202 cu renume de sfânt. Inșă prin studiul sf. Scripturi și mai ales a Apocalipsului Ioachim a ajuns a profeți despre o evanghelie veșnică, cum o pune în perspectivă Apocalipsul (14, 6) și învăța că sunt 3 Testamente: Vechiul Testament este al Tatălui, Noul Testament, care este al Fiului, dar după 42 generații de câte 30 ani dela nașterea lui Hristos, începe cu anul 1260 un al treilea Testament mai perfect, Testamentul sf. Spirit. Franciscanii rigoriști, cari voeau a păstră sărăcia perfectă pentru totdeauna, dela jumătatea sec. 15 prinseră a iubi „Evanghelia veșnică” a lui Ioachim și crezură că Francisc († 1226), fundatorul ordinului lor este cel destinat a introduce în lume prin acest ordin Testamentul sf. Spirit, dar că papii, după cum a dat a înțelege Ioachim, s-au silit a împiedecă introducerea acestui Testament, ca unul ce însemnează sfârșitul dominațiunii lor și deaceea, a modera și sărăcia riguroasă a ordinului franciscan. Acești franciscani ioachimiți sau ioahiți se numeau în Italia

„Frățiori (Fratricelli)“; ei se organizează până a intra în luptă regulată cu Roma (1254—1318), dar în fine partida lor fu dată pe mâna inchiziției și dela 1352 nu se mai menționează ca existând. Secta profetică apocaliptică a ioachimiților trezește amintirea montanistilor și e o nouă specie de montanism.

10. Frații de apostolat sau apostolicii s'au ivit în Italia de sus în an. 1260, când după zisa lui Ioachim de Floris († 1202) avea să înceapă Testamentul sf. Spirit; ei deasemenea au fost sub influența doctrinei lui Ioachim, dar au asociat ioachimismul cu arnoldismul, adică cu părerile lui Arnold de Brescia, despre care am vorbit mai sus (n. 3). Frații de apostolat erau o asociație contra puterii, avuției și vieții lumețe a ierarhiei și tindea a o readuce la simplitatea apostolică. Această asociație, după uciderea lui Gerard Segarelli († 1300), un meseriaș, fondator și șef al ei, degeneră în o bandă regulată; deaceea la începutul sec. 14 s-a făcut o Cruciadă contra membrilor ei. În a. 1307, după o rezistență vie de 2 ani, banda fu înrântă și noul ei șef, eroicul Fra (adică frate de apostolat) Dolcino, fu ars ca eretic.

11. Cei mai mulți capi ai opoziției revoluționare contra bisericii, despre cari am tratat până acum, n-au avut erudiție teologică teoretică. Dar trebuința, ce simțeau toți, chiar și barbați cu cultură teologică de a se reforma biserica în căpetenia și membrii ei, a fost cauza, că după jumătatea sec. 14 trecură în opoziție și teologi erudiți și și-au atras condamnări caeretici. Așa s-a ntâmplat în mod eclatant mai întâi cu Ioan Viclif (Wykliffe), teolog englez.

Ioan Viclif a fost dela 1360 membru al universității din Oxford, apoi (dela 1372) profesor la ea și dela 1374 avea și parohie, de care îngrija prin un locțiitor. În timpul său era destul de mare indignarea contra papalității, care trata Englitera politicește ca stat vasal supus ei în 1213 de regele Ioan fără Țară (1190—1216) și o exploată bisericește după sistemul dominant atunci la Curtea papilor, apoi contra monahilor cerșitori, cari beneficiind de privilegiul papal, acaparase toate serviciile bisericești, iar în schimb apărau cu zel interesele papii, în fine contra preponderanței monahilor în general. Însă Viclif a dat acestei indignări o expresie și mai energică; el combătu mai întâi (1366) papalitatea în sfera ei politică, iar apoi și ca instituție bisericească, combătu și pe monahi în doctrina lor, și în pretențiile lor cu așa vervă că și-a atras aplausele universității, ale Curții și ale nobilimii. În

an. 1377 Roma condamnă 19 puncte din scrierile lui. Dar el personal nu putu fi atins fiindcă avea în partea lui Curtea, nobilimea și universitatea. Incurajat astfel Viclif a mers înainte, atacând treptat întreaga organizație de atunci a bisericii și iată cum: El învăța că organizațiunea în ființă a bisericii a deviat mult dela creștinismul primitiv al evangheliei și începu a elimina tot ce afla că nu are bază în sf. Scriptură, pe care o traduse în limba engleză parte singur, iar parte cu concursul altora, voind ca oricine să o poată citi. Intre altele el propaga că ierarhia nu are putere absolută de a pedepsi și că ea pierde această putere prin păcate de moarte; că clerul nu are drept a posedă avere, că monahismul nu e de vreo utilitate, că papalitatea nu este o instituție divină și că în Euharistie nu este transsubstanțiație; dar învăța și că omul e predestinat la mântuire sau la pierzare. Acum puternicii săi amici, văzând că el a mers așa de departe, l-au părăsit. În 1382 un sinod din Londra numit al Cutremurului, fiindcă tot atunci s-a nântâplat un cutremur de pământ, condamnă 24 puncte din doctrina lui; Viclif fu nevoit a renunța la profesorat și a se retrage la parohie. El muri în 1384. Doctrina lui pătrunse mai ales între intelectuali iară discipolii săi au fost persecutați crud, unii chiar arși, așa că curând după începutul sec. 15 dispărură din Englitera. Ei au fost supranumiți Lollharzi, cum se numea în Germania o ramificare de Begharzi, dela cântarea lor cu voce joasă (lollen), sau poate cu numire engleză Lollarzi, adecă cei ce seamănă zizanii. Totuș admiratorii lui Viclif au răsădit doctrina lui în Boemia, așa între alții eruditul cavaler Ieronim din Praga, pe care unii l-au numit odinioară și Ieronim Taulfisch, confundându-l din eroare cu Nicolai Taulfisch, contemporan și coreligionar al lui Ieronim din Praga, profesor sau magistru la universitatea din Praga. Aici doctrina lui Viclif află noi partizani și fu reinnoită în parte de așa zișii Husiți.

12. Când pela 1400 doctrina lui Viclif a pătruns în Boemia află ca partizan înfocat mai ales pe Ioan Hus, preot și profesor din Praga foarte respectat, cu viață austeră, predicator excelent și iubit de nobilime și de popor ca mare naționalist ceh; însă el a modificat unele din teoriile lui Viclif.

Ioan Hus din Husineț (născut 1369) a fost dela 1398 profesor la universitatea din Praga, dela 1402 și predicator la celebra capelă Betleem și confesor al reginei Sofia, soția lui Venceslav (Venzel), regele Boemiei (1378—1419), care în 1400 fusese scos

din demnitatea de împărat al Germaniei (1378—1400), ca suveran abuziv și înlocuit întâi cu Ruprecht din Palatinat (1400—1410), apoi cu Sigismund fratele său 1410—1437, dar a continuat a ocupa tronul Boemiei, cu toate că și aici era incapabil de domnie și neagreat, ba chiar despot, căci încă în 1398 ordonase a înneca în râul Moldova pe Ioan de Pomuc sau Nepomuc, vicar general al arhiepiscopului de Praga, pentru că nu voea să facă politică bisericească după placul lui. Hus, ca teolog scolastic adică teoretic, era ca și Viclif adversar așa zisului nominalism, ce predomină atunci în noetica solasticeii¹ și partizan așa zisului realism, opus cu nominalismul și predominant la început iar apoi respins. Despre aceste două sisteme vom mai trata în istoria teologiei teoretice a Periodului. La universitate Hus a făcut să predomine un mare curent naționalist și iată cum: Aici până la el predominau Germanii, așa că aceștia împreună cu Polonii aveau 3 voturi, iară Cehii numai unul. În 1409 Hus reuși ca pe viitor Cehii să aibă 3 voturi, iară ceilalți numai unul. Din această cauză profesorii și elevii germani, cari după datele cele mai reduse erau în număr de 2000, emigrară în număr de cam 400 la Lipsca și cu această ocazie s'a înființat universitatea din Lipsca (1409). Hus a tradus în parte operele teologice ale lui Viclif, iară în parte le-a modificat, și ca profesor și predicator susținea cele mai multe teorii ale lui Viclif. Intre altele profesia și Hus că papa nu are primatul dela Hristos, căci Hristos n-a pus un cap văzut și că norma sigură pentru credință e numai sf. Scriptură. În alte puncte, precum în cel despre prezența corpului și sângelui Domnului în Euharistie, Hus nu era de ideea lui Viclif, ci susținea transubstanțiațiunea. Însă el tuna ca și Viclif contra ierarhiei și a monahilor din timpul său; ca realist era contra nominalismului dominant atunci, iară ca naționalist, contra Germanismului dela universitatea din Praga; deaceea Hus deveni odios Curții din Roma și întregii ierarhii, monahilor cerșitori așa de influenți, nominaliștilor, cari predominau atunci în teologie, precum și Germanilor. În schimb el se bucura de simpatia popoului Ceh, căci era bărbat pios și de o moralitate fără pată. Încă în 1410 el fu citat înaintea Curiei papale și condamnat în absen-

¹. Noetica însemnează teoria cunoașterii, despre care anul acesta (1927) s'a înființat o catedră la facultatea de litere a universității din București (N. Tr).

ță, căci regele Venceslav (Venzel), care avea ură pe Curtea Romei, nu-l lăsase a se prezenta înaintea ei; totuș Hus își păstră funcțiunile. Dar în an. 1412 papa Ioan XXIII (1410—1415), conform unui uz al bisericii dela Roma, ce în cursul acestui Period deveni abuz din ce în ce mai mare, publică o indulgență (act de ertarea păcatelor sau mai precis a pedepselor temporale pentru păcate) tuturor celor cari vor contribui sau vor participa în persoană la o Cruciadă, — ce el voea să întreprindă contra lui Ladislav, regele Neapolei, care nu voea să-l recunoască. Predicatori ai indulgenței veniră și la Praga. Atunci Hus se ridică deciziv contra măsurii anticreștine, ca creștinii să facă Cruciade contra creștinilor, combatând și indulgența publicată în acest sens. Predicile sale înflăcărară spiritele așa, că poporul își bătu joc de bula papei pentru indulgență și o arse în public, înjurând și pe predicatorii indulgenței. Aceste demonstrații avură de consecință că 3 culpabili principali au fost executați. Hus fu excomunicat și asupra locului său de domiciliu fu rostit interdictul. Hus potoli spiritile și se retrase din Praga la țară spre a nu fi piedică liniștii publice. Papa Ioan XXIII ceru împăratului Sigismund pedepsirea lui Hus; dar acesta apelase la un Sinod ecumenic. Atare sinod fiind adunat în Constanța Sigismund a trimis acolo pe Hus ca să se apere și-l asigură că se va întoarce neatins, dându-i scrisoare de protecție pe drum (*litterae salvi conductus*). Pe cât de liberal era sinodul din Constanța pentru a reformă biserica în căpetenia și membrii ei, pe atât de severi erau frunțașii lui, teologii Ioan Gerson († 1429), Petru d'Ailly (1425) și alții, față de revolta contra bisericii. Afară de aceasta Hus, precum am zis, fiind Ceh, deci adversar al Germanilor, avea ca inimici pe Germani, cari erau reprezentați la sinod în mare număr, iar ca realist, pe nominaliștii, cari preponderau atunci în teologie, în fine ca polemist contra ierarhiei și a monahismului, pe ambii acești factori. Chiar după prima ședință Hus fu arestat și invitat a retracta doctrina lui; el însă declara că doctrina lui este ortodoxă. Sinodul iar îl invită categoric a retracta și cum el perzista în declarația de mai înainte, sinodul îl condamnă, îl scoase solemn din preoție ca eretic și-l dete pe mâna autorității civile, care ordonă a-l arde pe rug (6 Iulie 1415). Hus muri cu atâta liniște și blândetă, că însiși judecătorii lui îl admirară. Ieronim amicul și partizanul lui cum auzi că el fu arestat alergă la el în Constanța, unde și dânsul fu arestat. Mai întâi el retractă, dar apoi (1416) reveni solemn asupra retractării și muri curajos și vesel tot pe rug.

Sinodul osândi cu anatemă tot atunci 45 puncte din doctrina lui Viclif și 30 din alui Hus.

Când s'a vestit în Boemia că a fost ars Hus (1415), precum și Ieronim (1416), o indignare groaznică cuprinse pe numeroșii partizani ai lui Hus, cari se numeau Husiți. De altfel aceștia dela 1414, înainte de a fi condamnat Hus, având consimțământul lui și urmând exemplul lui Iacob de Mies, numit și Iacobellus, magistru din Praga, în adunările lor la cultul divin au introdus din nou potirul pentru a împărtași pe mireni și astfel restabilirea mai întâi pe alocuri iar apoi pretutindenea împărtașirea mirenilor sub ambele chipuri, ce fusese desființată în tot Apusul; de aici s-au numit „Calixtini (dela calix=potir, așa dar aderenți ai potirului)“ sau „Utraquisti (communicantes sub utraque forma, cei ce se cuminecă sub ambele chipuri)“. Aceasta a fost o reacțiune contra inovației, ce făcu biserica de Apus în sec. 12, ca laicii să se cuminece numai sub chipul pâinei, pe când până atunci toți creștinii preoți și mireni se cuminecau sub ambele chipuri, adică sub chipul pâinei și sub chipul vinului. Husiții aveau cea mai mare ură pe Sigismund, care nu-și ținuse promisiunea de *salvus conductus*. În 1419 ei ținură o întrunire pe un munte numit de dânșii Tabor (senzu propriu al acestui cuvânt e tabără de războiu, dar trezește și amintirea muntelui, pe care Hristos s'a schimbat la față) și zidiră apoi pe el o fortăreață cu acelaș nume. La acea întrunire au decis a lupta pe viață și pe moarte contra lui Sigismund și a Germanilor, apoi au luat cu asalt primăria din Praga și au aruncat pe fereastră 7 consilieri, pe cari i-au omorât. Faptul acesta irită foarte tare pe regele Vencenslau (Wenzel), care mai'nainte nu le era nefavorabil, însă el muri curând tocmai din cauza unei vărsări de sânge, ce'i veni atunci (1419). Fratele său împăratul Sigismund moșteni corona Boemiei, dar Husiții n-au voit a-l recunoaște și'ncepură războiu cu el. Șeful lor fu Ioan Žiška (Jișca), bărbat încult însă viteaz. Ei susținură lupta 5 ani (1419—1424) cu mult succes și fanatism sub conducerea lui Žiška, ai cărui partizani se numiră Taboriți, în opoziție cu husiții moderați sau cu calixtinii (Utraquistii). După moartea lui Žiška (1424) Taboriții se desbinară, dar continuară lupta. Unii din ei și-au ales șef pe Procopiu cel Mare ca succesori alui Žiška, iar ceilalți n'au voit a da un succesori lui Žiška, ci se numiră orfani, sărmani, dar și-au luat de conducători pe Procopiu cel Mic sau cel Tânăr; a treia partidă dintre ei era Horebiții, numiți astfel dela un munte, căruia i

dădură numele Horeb, asămănându-l cu muntele, pe care Moisi a primit Legea. În fine sinodul din Basel (Bâle), adunat dela 1431, reuși a dispune pe Husiți la negocieri de pace și a împacă cu biserica Romei pe calixtini, partida moderată a lor. Aceștia cereau a li se face 4 concesiuni și anume.

1. Cuminecătura sub ambele chipuri.
2. Libertatea de a predică.
3. Preoții să nu aibă nici o avere și
4. Preoții și mirenii să fie pedepsiți pentru orice păcat de moarte.

După negocieri avute cu ei în Basel (Bâle), apoi în Praga, li s-au admis aceste cereri, dar ~~cu~~ modificări în sensul următor:

1. Cuminecătura pentru cei adulți dintre ei să fie iertată sub amândouă chipurile, totuș numai dacă ei recunosc, că Christos este de față sub fiecare din cele două chipuri.

2. Predica să fie liberă, totuș predicatorii trebuie să fie preoți autorizați și sub priveghierea episcopului.

3. Preoții pot să aibă bunuri materiale, dară trebuie să le întrebuințeze cum prevăd canoanele și ori ce agoniseli nedrepte să fie privite ca sacrilegiu;

4. Orice păcat de moarte, mai ales public, să fie stărpit pe cât posibil și să se pedepsiască de acei, ce au puterea legală spre acest scop.

Pe baza acestor convențiuni (compactata) din Boemia sau din Praga s-a încheiat pacea între calixtini și Sigismund, și ei intrară din nou în legătura spirituală cu biserica dela Roma. Nu tot așa Taboriții. Aceștia au continuat lupta, dar în 1434 catolicii romani riguroși și calixtinii i-au învins la Lipan (Böhmisch Brod), unde căzură și cei doi Procopii. Astfel după o luptă, ce dură 15 ani s-a încheiat pacea, pe care și Taboriții o primiră. Dar și după încheierea păcii, unii husiți riguroși, chiar dintre calixtini nu s-au supus Romei, ci au rămas desbinați de ea; din această cauză, fiind foarte persecutați chiar de calixtini fugeau adesea în Polonia, Ungaria și Moldova. În această țară unii atribue husiților începuturile urbei Huși (dela un oarecare Husul și oamenii lui pe timpul lui Ștefan cel Mare (1457—1504); admitând că Husul are aceeaș însemnare cu husit)¹. Acești Husiți riguroși ca și, Valdensi și Viclifiții, citeau sf. Scriptură în limba poporului

¹. Alții cu mai multă probabilitate atribue husiților, emigrați în Moldova, primele începuturi de traducerea sf. Scripturi în limba românească (N. Tr.).

și pe unde s-au refugiat au dat îndemn ca și credincioșii bisericii naționale din acele localități să înceapă a traduce Biblia în limba poporului. Ei se numiau Frații Boemi și Moravi „Unitatea de Frați sau Comunitatea de frați” și se siliau a imita viața creștinilor, din epoca apostolică, dar erau și sub influența valdensilor, cari se răspândise în comunitați mici până în Boemia și Polonia, așa că în 1467 primiră episcopi consacrați de valdensi. Calixtinii din contra au rămas în legătură cu biserica dela Roma. Ioan Rokyčana, unul dintre ei 1435—1471, a fost episcop de Praga, iar Gheorghe din Podiebrad, tot dintre ei, a ajuns Guvernator al Boemiei (1452—1453) și după moartea regelui Vladislav Postumul în 1457, chiar rege al ei (1458—1471). Ierarhia catolică romană a retras concesiunile făcute calixtinilor de câte ori a putut, iară scaunul Romei nu confirmă pe Rokyčana arhiepiscop de Praga, și astfel acesta rămăse nesfințit; ceva mai mult, în 1462 papa Piu II (1458—1464) rosti anatemia asupra lui Rokyčana, iară Paul II (1464—1471) excomunică în 1466 pe Podiebrad și ordonă a predica o Cruciadă contra lui, ce-ace decise pe Matei Corvin, regele Ungariei (1443—1490) a declara lui Podiebrad războiu, în care se și încoronă ca rege al Boemiei. Dar fu învins de Podiebrad și constrâns a cere pace; însă pacea n'a fost încheiată, căci Podiebrad muri (1470) și în an. 1485 la dieta din Kuttęnberg chiar Vladislav II Jagelon, succesorul lui Podiebrad (1471—1516), catolic roman riguros fu constrâns a confirma din nou drepturile și libertățile calixtinilor. În sec. 16 o dietă din an. 1512 decretă egalitatea de drepturi a ambelor confesiuni, iară în 1575 calixtinii și Frații Boemi și Moravi s-au asociat cu Protestanții din Boemia în o confesiune boemă comună și la 1609 reușiră a obține dela împăratul Rudolf II (1576—1612), prin scrisoarea imperială numită „Cartea Maiestatică” asigurarea liberului exercițiu al cultului; dar supt împărații următori mai cu seamă după edictul de restituțiune din 1629 al împăratului Ferdinand II (1619—1637), catolic riguros, care a permis a-i apăsa, fură constrânși a se uni iarăș complet cu biserica dela Roma, pecând frații Boemi și Moravi, cari fugise prin alte țări și ceice mai rămăsese în Boemia și Moravia intrară în jumătatea întâi a sec. 18 ca membri în o sectă protestantă, ce se forma atunci (1727), anume în secta așa numiților Herrnhuteni, după ce cu 60 ani înainte avuseseră ca ultim episcop al lor (1648—1670) pe celebrul pedagog Ioan Amos Comenius (Komensky). Încă în 1628 acesta fusese nevoit a fugi din Moravia în Polonia, iar în

1656 și din Polonia la Amsterdam. De când ultimii husiți se contopiră cu secta Herrnhutenilor, aceștia se numesc deasemenea și Frații Moravi sau Unitatea de frați, Comunitatea de Frați.

§. 154. Shisma ce continuă între biserica de Răsărit și cea de Apus.

În acest Period (IV) biserica avu a înfrunța în Răsărit și încă mai mult în Apus eresuri și shisme în sânul ei; dintre acestea cele mai însemnate au fost în Răsărit shisma arseniană (1267-1312), iar în Apus cea papală (1378—1417); despre ele am vorbit în istoria ierarhiei bisericii din acest Period. Însă pe lângă aceste shisme Răsăritul și Apusul se aflau și între sine în continuă desbinare. Shisma cea mare, între biserica de Răsărit și cea de Apus, ce începu în Periodul precedent (III) la 867 și s'a împlinit la 1054, rămase durabilă, iar încercările, ce s-au făcut spre a o curmă, fură zadarnice și fără succes. Aceste încercări, așa numite încercări de unire s-au făcut în tot cursul Periodului¹. În epoca împăraților bizantini din Casa Comnen și Duca (1051—1185), din Casa Anghel (1185—1204) și din Casa Lascaris și Duca Vatațe sau Batațe (1204—1264) de ordinar papii au dat impuls sau au invitat la unire, căci ei nu puteau suferi ca orientul să nu li se supună și să nu vină sub jurisdicțiunea lor; ei sperau a atinge acest țel acum, în timpul expedițiilor cruciate, ce păreau favorabile pentru dânsul. Iar în jumătatea a doua a Periodului, dela 1261 adică în epoca împăraților bizantini din Casa Paleologilor luară inițiativa pentru unire mai mult împărații bizantini, căci ei aveau nevoie de ajutor mai întâi contra apusenilor, cari voiau a restabili în Constantinopol imperiul latin, ce existase 1204—1261 și apoi dela 1307, contra Turcilor osmani, cari înaintau biruitori; deaceea prin încheierea unei uniri între biserica de Răsărit și cea de Apus, ce echivală cu supunerea Răsăritului la papa, împărații bizantini voeau a dispune în favoarea lor pe papi, cari erau în fruntea Apusului, precum și pe împărații și principii apuseni, cari recunoșteau pe papa de căpetenie legitimă a în-

¹. Despre aceste încercări de unire, cu priviri pe scurt asupra încercărilor anterioare și posterioare lor Cf. *Ioan Zugrov*, doctor în teologie: Chestiunea unirii între Biserica ortodoxă și Biserica catolică — Încercările de unire dela conciliul din Lyon (1274), până la cel din Florență (1439). Cernăuți 1922. Seriere solidă, din puncte nouă de vedere și cu un bogat aparat critic, indicând unele izvoare, ce n'au mai fost utilizate până acum la noi. (N. Tr.).

trezii biserici creștine. Dar ambele părți, adică atât papii, cu propunerile lor de unire făcute mai întâi, cât și împărații Paleologi, cu negocierile începute de ei apoi, urmăreau interese egoiste, iară nu tindeau la pacea bisericii, bazată pe convingere dogmatică și pe dragoste creștină. De aceea încercările de unire dela începutul Periodului n-au avut nici un rezultat, iară cele dela sfârșit reușiră a încheia un simulacru de unire mai întâi în 1274 la sinodul pretins ecumenic din Lyon și apoi la cel din Ferrara și Florența (1438—1439); dar în ambele rânduri unirea nu s-a putut aduce la îndeplinire și Răsăritul, silit la ea numai prin presiune din afară, iară nu din convingerea lui internă, în ambele rânduri a respins-o degrab ca o unire falsă, ba încă Răsăritenii, cari nu luase parte activă la încheierea ei, nici decum n-au admis'o. Mai mult încă: în cursul Periodului shisma s-a înăsprit, fiindcă precum rezultă din alte părți ale istoriei bisericești din acel timp, ura reciprocă fu hrănită și mai mult prin diferențe dogmatice nouă, precum e mai cu seamă dogma apuseană despre purgator, ce tocma atunci s-a deșvoltat complet; despre această dogmă vom trata în istoria dogmelor, din următorul capitol; apoi nu lipsiră nici polemici din ce în ce mai acerbe, iar expedițiile cruciate cu planurile și lovirile lor contra bisericii de Răsărit, precum și întreaga politică de cucerire, ce biserica de Apus urmări și mai târziu pe teritoriul bisericii de Răsărit cu consecințele acestei politici, au contribuit a crește și mai mult antipatia dintre ambele părți.

§. 155. Încercările de unire între biserica de Răsărit și cea de Apus dela desbinarea lor până la sinodul unionist din Ferrara și Florența (1438/1439).

A. După ce s-a împlinit shisma între Răsărit și Apus în an. 1054 supt Mihail Cerulariu (Κηρουλάριος 1043—1058), patriarh de Constantinopol și papa Leon IX (1049—1054), cari se anatematizară reciproc, numele papii fu șters definitiv din dipticele patriarhilor bisericii de Răsărit și deci Latinii priveau pe Greci și Grecii pe Latini ca shismatici. Dar în jumătatea întâi a Periodului (IV) papii ajungând la culmea puterii lor, se siliau acum mai mult ca oricând a aduce sub autoritatea lor și Răsăritul; deaceea intrară continuu în negocieri de unire cu el.

1. Chiar papa Urban II (1088—1099) fu preocupat de idea de a uni mai întâi cel puțin pe Grecii din Italia de Jos. Spre

acest scop în 1098 el convoca aici la Bari un sinod, în care se adunară episcopi latini și episcopi greci din Italia de sud Cauza Latinilor o susținu atunci Anselm, arhiepiscop de Canterbury († 1109), care era exilat din Anglia. El s-a silit a convinge pe Greci, că n-au „drept” în ce privește mai cu seamă dogma despre sf. Spirit, ci Latinii au „drept”; dar neputând convinge pe Greci Sinodul s'a închis fără nici un rezultat.

2. Papa Pascal II (1099—1118) s'a adresat chiar la Constantinopole cu propuneri de unire și pentru aceasta profită de expedițiile cruciate, ce începuse în 1096. În 1113 el trimise ca delegat al său la împăratul Alexiu I Comnen (1081—1118) pe Petru Chrisolan sau Grosolan, arhiepiscop de Milan. Dar disputa lui Petru în fața împăratului cu Eustatiu, mitropolit de Nicea și cu alți teologi greci despre purcederea sf. Duh, a fost deasemenea în zadar!

3. Papa Onoriu II (1124—1130) reinnoi tratativele cu împăratul Ioan Comnen (1118—1143) și

4. În 1135, supt papa Innocentiu II (1130—1143), Anselm episcop de Havelberg, ambasadorul împăratului Germaniei Lotar II (1125—1137) la împăratul bizantin Ioan Comnen, ajunse la punctul de a începe negocieri generale cu Grecii din Constantinopole. Ioan Comnen i-a dat concurs în acest scop și Nechita (Νεχίτα;) arhiepiscop de Nicomedia a disputat cu Anselm. Însă și această dispută n-avu nici un rezultat cu tot spiritul împăciuitor alui Nechita în punctele de diferență cele secundare.

5. În 1153 pe timpul lui Manuil Comnen, împăratul Bizanțului (1143—1180), papa Eugeniu III (1145—1153) deasemenea a trimis deputați la Constantinopol, iar în 1155 papa Adrian IV a trimis o nouă deputație, care intră în discuțiuni cu Vasiliu de Ahrida, arhiepiscop al Tesalonicului, autorizat de Greci, și luă dela acesta propuneri către papa Adrian IV.

6. Fără rezultat au rămas și încercările papilor următori, așa mai întâi ale papii Alexandru III (1159—1181) tot supt împăratul Manuil Comnen. Alexandru III trimisese delegați la Constantinopol și în 1169 împăratul angaja pe Mihail de Anhial, patriarh de Constantinopole (1169—1177), a convoca un sinod, în

1. În cartea „Tălcuirea Antifoanelor” tradusă din grecește și tipărită în mănăstirea Neamțu la 1817 de Grigorie, mai târziu mitropolit Ungrovlahiei, e dată la sfârșit p. 184 voroava unui teolog grec Fumi cu Petru Chrisolan, la această încercare de unire (N. Tr).

care să se discute despre unire. Dar discuția și de astă dată nu putu avea rezultat, căci Grecii nu primiau o unire, prin care să recunoască doctrina Latinilor și jurisdicțiunea, ce o pretindea scaunul dela Roma.

Chiar pe timpul imperiului Latinilor în Constantinopol (1204—1261), când ei amărâse așa de mult pe Greci, că aceștia au respins pentru câțva timp chiar botezul Latinilor, papii se siliră a convinge pe Grecii slăbiți și umiliți de a se supune bisericii Romei Așa :

7. În 1232 și 1233 papa Grigoriu IX (1227—1241) încercă cu Ioan Vatașe Duca, împărat al Niceei (1222—1254) și cu Ghermanos II, celebrul patriarh al Grecilor (1232—1240), care avea reședința tot în Nicea, de a realiza o unire a ambelor biserici în senzul său. Spre acest scop Grigoriu IX a trimis la Nicea câțiva Franciscani ca delegați și după aceea Ghermanos a scris papii declarându-se dispus la împăcare, dar a criticat cu francheță tot ce crezu el că e susceptibil de critică în biserica latină. Papa răspunse deasemenea conciliant, însă trimițând la Nicea, pentru conducerea tratativilor teologice definitive, doi Dominicani și doi Franciscani, din motive teologice și politice nu s-a putut ajunge la împăcare '.

8. Stăruințele papii Alexandru IV (1254—1291) în 1256 pe lângă Teodor Lascaris II, împăratul Niceei (1254—1258), care însuș polemiză contra Latinilor, deasemenea n-au reușit.

B. Curând apoi împărații Bizantini însiși au început a face propuneri de unire, pentru ca prin uniunea religioasă cu papa și cu occidentul să obțină favoarea și ajutorul papii, precum și a principilor din Apus spre a salva imperiul Bizantin, a cărui existență era în pericol. Iată aceste propuneri :

1. Când în 1261 Mihail Paleologu (1261—1282) restabili imperiul Grecilor în Constantinopol, a fost nevoit a cugeta la o împăcare cu Apusul, căci Latinii isgoniți instigau la războiul spre a restabili imperiul latin. Deci Mihail Paleologu crezu necesar a câștiga pentru cauza lui pe papa și partea încă neutră a Apusului prin o unire cu biserica Romei. El intră în tratative cu papii Urban IV (1261—1264), Climent IV (1265—1268), în fine cu Grigoriu X (1271—1276). Dar era mai greu a decide clerul grec la

' In „Țalcuirea Antifoanelor“ citată mai sus e dată atât mărturisirea credinții Latinilor, trimisă de papa Grigoriu patriarhului Ghermanos cât și răspunsul acestuia pag. 102 în dos până la pag. 148 (N. T.r)

o unire așa cum o cereau exclusiv papii, adică a recunoaște primatul de jurisdicțiune al Romei asupra bisericii întregi, precum și a admite că adausul „filioque”, la Simbol e corect. Deci Mihail Paleolog se silea în tot chipul a hotărî la aceasta clerul și poporul. Însă Patriarhul Iosif I (1268—1275), succesorul lui Ghermanos III, patriarh favorit al împăratului, care după scoaterea venerabilului patriarh Arseniu (1267) abia se menținu 3 luni, nu voea să-audă despre unire și puse pe eruditul Ioan Vec (βέκκος) hartofilaxul (χαρτοφύλαξ) său să apere doctrina bisericii de Răsărit și atitudinea ei de până acum. Ioan Vec a făcut aceasta în așa mod, în cât declară că Latinii propriu vorbind sunt eretici și numai pentru ai menaja nu'i numim așa. Împăratul iritat de aceasta ordonă a-l aresta și-l aruncă în temniță. Atunci Ioan Vec probabil prin amenințări de o parte și promisiuni de altă parte deveni mai docil, studiază toate scrierile pentru Latini și contra lor și în fine declară că a ajuns în convingerea că unirea se poate face, căci după studii solide a aflat cum că punctul principal de diferență este dogma despre purcederea sf. Duh. În această privință Latinii învață ca sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul, iară părinții greci deși nu învață că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul, învață totuș că sf. Duh purcede din Tatăl prin Fiul. Apoi se pare că prepozițiile „ἐκ” adică „din” și „ἐκ” adică „prin” sunt sinonime, deci între părinții Latini și Greci nu este o deosebire esențială și deaceia s-ar putea ceda. Împăratul primi bucuros aceste teorie și bazat pe ea s'a adresat din nou la cler și popor, silindu-se a-i convinge că mai e vorba numai despre 3 puncte și anume: despre primat (πρωτεῖον) sau a recunoaște că papa are primatul de jurisdicție asupra bisericii universale, despre apel (ἐκκλησιον) sau a recunoaște că papa poate primi apeluri din întreaga biserică și în fine despre pomenire (μνημόσυνον) adică a admite că papa are drept a fi pomenit la leturghie și în Răsărit adică a fi primit în rugăciuni și a-fi recitat pe nume. Aceste puncte ar fi așa de nominale și ar aduce așa de puțină schimbare în biserica Grecilor, că s-ar putea ceda papii, de oarece el nu va veni în Răsărit spre a-și exercita primatul, nici va voi vre unul din Răsărit să apeleze la el, iară pomenirea lui se va face numai în biserica Curții și în a patriarhiei. Unii cedară nu însă și patriarhul Iosif. Atunci împăratul îl înduplecă a lăsa numai pe seama lui negocierile și, de se va face unirea să abdice iară de nu, să rămână în scaun. Deci împăratul trimise amba-

sadori ca să încheie unirea la Lyon, unde în 1214 papa Grigoriu IX convocase în acest scop un sinod pretins ecumenic. Ambasada era condusă de Ghermanos III fost patriarh, succesor obscur și pentru scurt timp al patriarhului Arseniu și predecesor a lui Iosif. Împăratul i-a dat și o scrisoare, în care făcea papii declarație că el și poporul lui i-se supun însă totodată'l roagă a nu impune Grecilor adausul „filioque” la Simbol, pe care ei îl vor recunoaște ca ortodox și a le lăsa toate uzurile lor religioase. Cererea lui fu admisă la sinodul din Lyon și prin urmare sinodul declară că unirea s-a făcut iar ambasada s-a întors după ce a depus jurământ pe unire și a recitat în biserică de 3 ori Simbolul cu adausul „filioque”, ca dovadă că recunosc ortodox acest adaus. Când ambasada s-a întors în patrie împăratul declară în 1275 că patriarhul Iosif s-a retras, conform înțelegerii ce avu cu el și în locul sau ridică pe hartofilaxul Ioan Vec (1275—1282), care devenise partizan unirii în temniță. Acum Vec împreună cu împăratul se siliau a aduce la îndeplinire unirea. Dar afară de confidenții lor personali niminea nu voea s-audă de unire. Patriarh și împărat recurg la presiuni, dar nici așa n-au reușit cu toate că împăratul aruncă în temniță chiar rude de ale lui pentru că se opuneau unirii. La Roma era bănuială că unirea nu se aplică efectiv; în 1276 și 1278 veniră delegați ai papii spre a se convinge dacă unirea e sinceră. Împăratul se silia a face să nu se constate adevărata stare de lucruri, dar în Roma s-a remarcat aceasta și afară de alte garanții și concesiuni s-a impus Grecilor a jură din nou și mai în detaliu pe unire și a primi adausul „filioque” și în Simbolul lor, deși la Lyon se stipulase a nu fi constrânși la aceasta. Când în fine Roma s-a convins, că cei din Constantinopole nu voeau serios a aplica unirea, în 1281 papa Martin IV (1281—1285) excomunică pe împăratul Mihail Paleologu, declarându-l înșălător și shismatic viclean. În schimb Mihail Paleologu a dispus a fi retras din diptici numele papii; el ar fi anulat complet unirea, dar politica sa internă și externă l-a constrâns a fi consecvent pe partea unirii. Mihail Paleologu muri în 1282 și indignațiunea generală pentru unirea impusă de el era așa de mare că fiul și succesorul său Andronic II cel Bătrân (1282—1328) n-a cutezat a dispune ca tatăl lui să fie înmormântat cu pompa imperială, ba fu nevoit a declara că el nu mai vrea să știe de unire, pentru care nici odată n-a avut înclinațiune din inimă, iar acum o respinge și formal. Patriarhul Ioan Vec fu scos și reașe-

zat Iosif, care era bolnav de moarte și curând îi succedă Gheorghi din Cipru, numit ca patriarh Grigoriu II (1283—1289). Vec a fost dat și în judecată, dar se apărat declarând, că împrejurările l-au silit a lucra astfel. El fu exilat într'o mânăstire de unde apoi prin scrieri apologetice susținu mai rezolut până la moartea lui (1298) unirea ca legitimă și de folos. Impăratul Andronic II avea acum necesitate mai puțină decât tatăl său de favoarea scaunului Romei contra lui Carol de Anjou regele Neapolei (1265—1284), fiindcă tocmai în 1282 puterea acestuia fu zdrobită prin o revoluție a Siciliei numită „Vespera Siciliană”, a cărei consecințe fu detronarea lui Carol de Anju și chemarea la tron a lui Petru de Aragonia. Apoi și Carol de Anju muri peste 2 ani. Deci din această parte Constantinople scăpă de grijă. Dar cu atât mai amenințător era pericolul din partea Turcilor.

2. Deaceea împăratul Andronic III cel tânăr (1328—1341) fu nevoit a intra iar în negocieri cu papii de atunci, cari aveau reședința la Avignon, spre a primi ajutor contra Turcilor. În 1339 el a și trimis în Avignon la papa Benedict XII (1334—1342) o ambasadă sub conducerea lui Varlaam (Ϝαρλαάμ), egumen grec din Italia de sud, spre a trata pentru unițe și totodată pentru ajutor contra Turcilor. Papa cerea mai întâi supunere iară Grecii, ajutor. Și o parte și ceialaltă se temea că nu'și va atinge scopul, dacă va 'mplini ea întâi dorința celeilalte. Nici una din părți n'a voit a cedă, deaceea ambasada s-a întors la Constantinople fără nici un rezultat. Acum însuș Varlaam a publicat scrieri polemice contra papalității, dar în 1341 la un sinod din Constantinople, ce se'ntitulă ecumenic, pierzând cauza în dispută cu așa zișii Isihăști, sau monahi din Aton, dedați la viață contemplativă, cum vom vedea în Cap. următor, atunci foarte contrariat s-a întors în Italia, a trecut la biserica latină și a scris polemici contra Grecilor, iar în 1348 muri ca episcop latin de Gerace, în Italia de Jos. De ajutor contra Turcilor avu necesitate și mai urgentă decât Andronic cel Tânăr succesorul său Ioan V Paleolog.

3. Acesta domni 1341—1391, dar dela 1347—1355 în asociație cu Ioan VI Cantacuzin. În 1355 el jură că se supune papii și trimise în Apus pe fiul său Manuil, spre a fi educat în credința și ritul bisericii dela Roma; în 1369 el trecu personal la biserica latină în Roma, unde Urban V se'ntorsese din Avignon, pentru scurt timp (1367—1370) și promise papii că va face

tot posibilul spre a aduce la unire și poporul său. Dar toate silințele lui în acest scop au fost zădarnice deși diferiți Greci; cari trăeau în Italia, au scris în favoarea unirii, și pentru aceasta au fost infierați de ceilalți Greci ca latinizanți (λατινόφινοι) iară Latini îi laudau că sunt ortodoxi. Așa au fost mai cu seamă: Dimitrie Cidoniu (κυδώνιος, κυδώνης), care studiase teologia la Milan; el începu a scrie de pela 1340 iar după 1384 muri, tot așa și Manuil Caleca (καλέκας), consângen mai tânăr cu patriarhul Ioan Caleca (1334—1347); în 1360 el intra în ordinul dominicanilor, iar în 1410 muri.

Impăratul Manuil II (1391—1425) deși educat în Apus, totuș saîndu-se pe tron nu voi să știe despre o unire cu Roma, din cauză că speranțele, ce s-au fost pus în ea, fusese zădarnice. Dar dela 1400 și el se văzu constrâns a căuta ajutor în Apus contra Turcilor și deaceea încă odată intră în negocieri de unire cu statele din Apus, cu sinodul din Constanța (1414—1418) și cu papa Martin V (1417—1431). Spre acest scop el trimise și la sinod delegați, cari însă au sosit acolo prea târziu. În fine au căzut de acord ca unirea și să se'ncheie la un sinod ecumenic, în care să fie reprezentate ambele părți. Manuil însă voea ca sinodul să se adune la Constantinopole, iară papa în Italia, după ce între aceste sinodul din Constanța fusese închis încă din 1418, fără să fi lucrat ceva în cauză, deși în Februarie 1418 sosise la el delegați laici din Constantinopole precum și 18 episcopi ortodoxi dela Răsărit, între cari și Grigoriu Țamblac, mitropolit de Chiev. Astfel proiectul unirii rămase deocamdată iarăș zadarnic, mai ales că nu mult după aceea împăratul Manuil II muri în 1425, iară papa Martin în 1431. Abia succesorii lor:

4. Impăratul Ioan VI (sau dacă socotim și pe Ioan Cantacuzin), împăratul Ioan VII Paleolog (1425—1441) și papa Eugeniu IV (1431—1447) căzură de acord ca sinodul să se adune la Apus iară papa să dea răsăritenilor cheltuelile de drum și de întreținere, pe care ei atunci nu le mai puteau suporta. Eugeniu IV deschisese încă din 1431 sinodul convocat de Martin V la Basel unde erau să vină și Grecii și unde ei trimisese delegați pentru negocieri preliminare¹. Papa precum și Ioan Paleolog făceau propagandă cu zel între răsăriteni pentru unire și un oarecare:

¹. Comp. Bikélas, La Grèce byzantine et moderne, Paris, 1893 pag. 111 scv. (N. Tr).

„Grigoriu mitropolit al Moldovei“ de alt fel necunoscut mai de aproape, s-a pus în acest scop la dispoziția papii pentru Moldova și țările vecine. Dar papa intră în neînțelegere cu sinodul din Basel, care tindea să reformeze papalitatea și convins că el numai în Italia va putea domina sinodul, declară că Grecii nu se pot duce la Basel și deci e necesar a transfera sinodul în Italia. Dar sinodul nu voi a se deplasa din Basel (Bâle) și așa atât papa cât și sinodul din Basel au trimis Grecilor bani și corăbii pentru călătorie, iar în fața Constantinopolei cărăbiiile papii au fost aproape să se'ncaiere cu cele trimise de sinodul din Basel. În fine în an. 1437 Grecii în număr de 700 pleacă cu corăbiile papii în Italia și acolo aveau să negocieze despre unirea între Răsărit și Apus la un Sinod în Ferrara. În această călătorie au plecat împăratul Ioan VI (VII) Paleologu, patriarhul de Constantinople Iosif II (1416—1439), ca vre-o 20 episcopi, apoi câțiva preoți și diaconi și câțiva mireni erudiți, restul îl forma suita. Unii dintre episcopi și dintre ceilalți clerici reprezentau pe patriarhii de Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Dintre clericii Constantinopolei cei mai însemnați sau cel puțin mai demni de remarcat erau: Visarion (Βισσαριων) mitropolit de Niceia, un platonician cu distinsă cultură, Marcu Eugenicul mitropolit de Efes, un erudit, apoi Antoniu mitropolit de Eraclia, Mitrofan episcop de Cizic, mai târziu patriarh unit de Constantinople (1440—1443), ieromonahul Grigoriu Mamma, confesorul împăratului, care fu făcut în Italia protosinghel, iar în 1445 deveni patriarh unit de Constantinople; Silvestru Siropol, sau Sguropol, mare eclesiarh, care după ce s-a întors din Italia a scris istoria unirii¹. Dintre mireni erudiți cei mai distinși erau; Gheorghe Scolariu (Σχολάριος), care mai târziu ca monah se numi Ghenadiu și după căderea Constantinopolei deveni primul patriarh de Constantinople († 1459), iar atunci era șeful aristotelicilor: apoi Gheorghie Gemist Pleton († 1451), atunci șef al platonicienilor; amhii deci reprezentau antipozii în filozofie Din indemnul împăratului de Constantinople unele biserici și câțiva principii din Răsărit de asemenea au trimis delegați la sinod: așa a venit Isidor, mitropolit de Chiev și de Moscova, care era bulgar născut în Tesalonic și

¹. Această scriere prea frumoasă și prea adevărată, s'a publicat la Hale 1660, textul grec și traducere latină cu titlul: „Vera historia unionis non verae“. Un extract din ea pe românește se află în cartea lui Atanasie de la Paros (citată de noi în Vol. II pag. 161 nota) pag. 399—423 (N. Tr).

educat la Constantinople, apoi Damian, mitropolit al Moldovei¹, cu vicarul său, protopopul Constantin și cu un delegat mirean anume Neagoe (Νεάγωγος), precum și trei delegați ai bisericii din Iberia sau Georgia: mitropolitul Grigoriu cu un episcop și un laic în o înaltă poziție, dintre aceștia se amintesc însă mai târziu numai doi: mitropolitul și delegatul laic. Dar Ungrovlahia sau Valahia n-a trimis reprezentanți, nici Gheorghe Brancovici², despotul Serbiei și Suveran al patriarhiei din Peci, precum și al arhiepiscopiei bulgare din Ahrida, n-a ascultat îndemnul împăratului de a trimite delegați la un sinod unionist, contra căruia erau și Turcii. Sinodul începu lucrările sale în 1438 la Ferrara dar în 1439 fu strămutat la Florența.

§. 156 Sinodul unionist din Ferrara—Florența (1438—1439).

Nărușita lui.

La începutul anului 1438 Grecii erau în Florența. Aici îi aștepta Eugeniu IV cu cardinalii și episcopii săi. Încă mai dinainte papa invită la Florența și pe sinodaliți din Basel rostind pedepse canonice contra celor ce vor mai lua parte la adunarea din Basel. Dar prea puțini veniră din Basel la Ferrara și în total s-au adunat vre-o 70 episcopi din Apus. În Aprilie

¹. Unii scriitori români relatează că Damian a fost numai un uzurpator Grec,* iară mitropolit legitim al Moldovei era atunci Grigoriu Țamblac, fost mitropolit de Chiev (1415—1419), pe care în 1418 suveranul său, Marele principe de Lituania, l-a fost trimis la Sinodul din Constanța (1414—1418) dar sosi acolo prea târziu; tot acei scriitori mai relatează că Grigoriu Țamblac n-a murit în 1418 la Chiev, cum se crede în general, după mărturii veridice, ci a trăit și după 1419 departe de Chiev, iar acum avea să ia parte și la sinodul unionist din Ferrara și Florența ca reprezentant al bisericii Moldovei; dar sosind spre acest scop în Constantinople prea târziu, s-a întors de-aici fără rezultat pela Ahrida, care n-a voit a lua parte la sinodul unionist, iarăși în Moldova. Toate aceste relatări se bazează numai pe conțuțiuni și pe combinațiuni deduse din ele.

* Așa zice și Dr. Sergiu, Arhiepiscop de Vladimir. Cf. Nicodim Munteanu Arhimandrit, apoi Episcop de Huși. Cuvântări Apologetice. Traducere. București 1905 pag. 333 (N. Tr.).

². Acest Gheorghe Brancovici, ultim despot al Serbiei la an. 1459 când ea cazu definitiv supt jugul Turcilor și când toți descendenții familiei regale a Serbiei, din care se trăgea și el, au trecut în Ungaria, este strămoș alui Gheorghe Brancovici, care s'a născut în 1645, a primit o educație aleasă și după o carieră foarte svânturată în serviciul lui Mihail Apoffy, principele Transilvaniei, căzând în desgrație, s'a retras la curtea lui Șerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești, de unde apoi trecu în Transilvania, unde fu ales Mitropolit un frate al său. Se pare că familia Brâncoveanu din Țara Românească e una cu familia Brancovici. (N. Tr.).

1438 după câteva dispute între Greci și Apuseni pentru rang și ceremonial s-a deschis în fine și sinodul, dar el îndată s-a și prorogat până în Octomvrie, ca toți membrii de drept să aibă timp a veni la sinod mai cu seamă episcopii și principii din apus, invitați de Eugeniu IV. Dela Aprilie și până la Octomvrie Grecii și Latinii aveau a se pregăti pentru sinod prin disputațiuni private. Așa ei începură a discuta mai întâi doctrina despre purgator, ce, cum am amintit mai sus, abia în acest Period (IV) ajunsese a fi formulată complet în Apus și era deci cel mai nou punct al diferențelor principale dintre biserica de Apus și cea de Răsărit. Grecii și Latinii și-au ales disputatori dintre ei: în fruntea celor aleși de Greci era Marcu de Efes și Visarion de Nicea, iară disputatorii Latinilor erau mai ales: cardinalul Iulian Cesarini, fost președinte al sinodului din Basel, Andrei, episcop de Rodos, Ludovic, arhiepiscop de Forli (Forum Livii în Italia), Ioan de Turrecremata (spaniol, numit și Ioan de Torquemada) și Ioan de Montenegro (din Lombardia), provincialii ai Dominicanilor, Ioan de Ragusa, dominican și Ambrosiu Traversari, egumen de Camaldule. Dar tot timpul dela Aprilie până la Octomvrie, partidele în dispută n-au putut cădea de acord. Grecii susțineau că sufletele nu primesc îndată după moarte fericirea sau osânda definitivă, ci numai o arvună a fericirii sau osândeii, ce va fi definitivă abia după judecata de apoi. Latinii din contra susțineau că îndată după moartea trupului sufletele dreptilor primesc fericire definitivă, iară sufletele celor căzuți în păcate de moarte, osândă definitivă, pecând sufletele încărcate cu păcate remisibile se mai pot curăți de acestea în purgator. Latinii pela 1333 abandonase acum de mult doctrina de mai sus a Grecilor și nu o mai priveau ca doctrină a bisericii lor, dar încă aveau reprezentanți ai acelei doctrine, dintre cari unul fu și papa lor Ioan XXII (1316—1334), și pe cari au trebuit a-i combate. Grecii ajunseră la neînțelegeri chiar între sine, fie prin rivalitate, fie pentru că unii voeau cu orice preț a încheia unirea după insistența împăratului, pecând alții doreau a o încheia, dar fără prejudiciul credinții ortodoxe. Ca partizani ai unirii fără condiții s-au declarat Visarion (βησαρίων), Isidor și Grigoriu, confesorul împăratului, iar ca adversari ai unei uniri, ce ar trebui să se încheie în orice caz și cu orice preț, s-au declarat din capul locului Marcu Eugenicul, arhiepiscop de Efes și Antoniu, mitropolit de Eraclia. Nici până la Octomvrie numărul membrilor apuseni nu spori mult. Dintre

aceștia chiar după Octomvrie au participat la sinod nu cu mult peste 100 clerici și anume : cardinali, episcopi, generali de ordine monastice și egumeni, iară principii civili nici unul, afară de ducele Burgundiei, care trimise reprezentanți. Acum începură ședințele publice ale sinodului și ca puncte ale diferențelor principale de justificat s-au stabilit următoarele:

I. Doctrina despre purcederea sf. Duh și despre adausul „filioque“ la Simbol.

II. Doctrină despre Purgatoriu.

III. Uzul de a celebra Euharistia cu pâne nedospită sau cu azimă.

IV. Primatul papii.

Indată se și'ncepu discuția despre purcederea sf. Duh. Inșă această discuție nu înaintă mai bine decât cea despre purgator din conferințele private. Discuția despre punctul controversat nu s-a putut termina în 16 ședințe, ce se ținură până la Ianuarie 1439. Atunci papa transferă Sinodul din Ferrara la Florența, situată mai în interiorul Italiei și mai departe de țărmlul mării despre est, invocând ca motiv un pericol iminent de ciumă și speranța de a putea întreține mai lesne sinodul în ce privește aprovizionarea, dar în realitate cel puțin până la un punct și de teamă, ca nu cumva Grecii disgustați de răul mers al desbaterilor și profitând de apropierea mării să părăsească Ferrara și să se întoarcă în patrie fără nici o ispravă. Dupăce Grecii s-au decis în fine contra voei lor a merge și la Florența continuară aici desbaterile despre purcederea sf. Duh. Scriitorul grec Siropul sau Sguropul relatează că aceste desbateri, au durat 3 ședințe: iarăscriitorii latini zic 9 sau 10 ședinte¹. Dar și în aceste ședințe n-au mers mai departe; ceva mai mult desbaterile degenerară în acuzații reciproce. Așa Grecii și Latini se acuzară unii pe alții de falsificare; cânde Latini au arătat un manuscris al sf. Vasiliu, în care scriea că sf. Duh are existența din Fiul și depinde cu totul de El, ca de principiul său, Grecii prezentară alt manuscris mai vechiu în care nu scriea așa ².

1. Despre sinodul din Florența pe lângă grecul Bikelas op. cit. a mai scris și rusul Vasili Popoff. Lucrarea lui e tradusă englezește cu titlul: The history of the Concil of Florence, London, 1861. Cf. și Bis. Ort. pe 1898 p. 13 și No-10 de pe 1897 et pass. In Prologul de Neamțu 1854 pe luna Septemvrie 26 fila 58 acest sinod e numit ironic soboraș (N. Tr.).

². Cine avea drept atunci se vede din o ediție a operilor sf. Vasiliu, publi-

Fiindcă discuția devenia din ce în ce mai aprinsă s-a decis înfine ca Grecii și Latinii să trateze pe viitor între ei numai în scris sau prin delegați, după ce prealabil fiecare parte va fi stabilit în sinul său comunicările ce avea să facă celeilalte. Când Grecii rămăseră astfel, ei între ei, împăratul s-a silit a-i decide să admită doctrina despre purcederea sf. Duh. El se adresa mai întâi la patriarh, care era greu bolnav și-l conjura să-i dea concurs pentru salvarea patriei. Și în adevăr a reușit să înduplece pe patriarh a convoca pe toți la patul său de moarte. Aici el le reprezintă că patria fiind în pericol se impune a ceda, căci prin aceasta și Ortodoxia nu e sacrificată așa, încât cu ceace ne rămâne din ea să nu ne putem mântui. Atunci, afară de cinci, toți admiseră doctrina latină despre purcederea sf. Duh din Tatăl și din Fiul (însă ca purcedere din un *unic* principiu și din o *unică* suflare, cum au clarificat Latinii doctrina lor, iar nu ca purcedere din două principii și din două suflări, cum interpretase până atunci Grecii această doctrină a Latinilor). Intre cei cinci Greci, cari nu cedară, era în primul rang Marcu Eugenicul din Efes și Antoniu din Eraclia. Curând după aceasta patriarhul muri la 30 Iunie. Latinii spun că el a lăsat un act în care declară că cedează în toate punctele, dar Grecii n-au cunoștință despre un atare act. După moartea patriarhului împăratul luă în mâinile lui negocierile și pentru ele se consultă numai cu Visarion, Isidor și Grigoriu. Astfel în mai puțin de 4 Săptămâni se stabili și în celelalte puncte, acordul cu Latinii. Fiind admis odată că doctrina Latinilor despre purcederea sf. Duh este corectă, s-a admis că și adausul „filioque“ la simbol e fundat și justificat. Deasemenea au căzut de acord și în chestiunea despre purgator, s-a admis că între cer și iad e te încă un al treilea loc, unde sufletele încărcate cu păcate remisibile se jurifică prin pedepsele, ce sufăr acolo și apoi sunt primite în cer. Curând s-a admis și punctul că Euharistia poate fi celebrată în mod valabil atât cu pâne dospită cât și cu azimă și că în această privință fiecare biserică poate păstra obiceiul ei. Numai despre momentul prefacerii nu s-a putut ajunge la un acord. În această chestie încă din Periodul II (312—622) s-a

cată dela anul 1721-1730 în Francie de Benedictini, numiți și Maurini, dela Maurus discipol al sf. Benedict. Ei au examinat pentru această ediție atât edițiile anterioare cu manuscriptele, pe care s-au bazat acele ediții, cât și manuscriptele ce erau în posesiunea lor în număr de 7 și au aflat pasajul respectiv așa, cum era în manuscriptul, ce Grecii prezentară la Florența.

ivit diferența. Latini se siliu a convinge pe Greci să primească teoria latină și să omită din vechile lor leturghii rugăciunea prefecerii, ce urmează în ele după cuvintele, cu care Hristos a așezat această taină, așa dar să omită epiclesa (ἐπίκλησις) adică chemarea sf. Duh a săvârși prefacerea), fiindcă latini erau de idee că prefacerea e săvârșită deja prin recitarea cuvintelor lui Hristos: „Luați, mâncați”. Dar aici Grecii n-au voit absolut a ceda și contraversa a rămas nerezolvită. La urmă veni în discuțiune punctul 4, despre primatul papii. Aici a fost lupta cea mai grea. La început cei patru Greci erau ca totul în contra, dar în fine cedară și în acest punct și admiseră că papa este succesorul lui Petru, pe care Hristos l-a pus locțiitor al său și păstor și învățător al întregii omeniri, cum au hotărât despre aceasta sinoadele ecumenice și canoanele¹. Ei declarară că papa este supremul cârmuitor și judecător al biericii întregi, iar al doilea după el în rang este patriarhul de Constantinopole, apoi cei de Alexandria Antiohia și Ierusalim. După ce s-a înțeles astfel asupra tuturor punctelor semnalate ca diferenți principale, prcedară la compunerea actului de unire. Actul conține declararea că Grecii s-au unit cu Latini în totul, iar în special în cele patru puncte, din a căror cauză fusese desbinate până atunci și că au restabilit unitatea din vechime a bisericii. Actul urmă să fie semnat. Însă la început Grecii nu voiră să-l semneze afară de cei cari negociase cu Latini despre adausul: „filioque” la simbol și despre punctul 2, 3, și 4, fără a fi invitat și pe ceilalți să ia parte. Împăratul și agenții papii abia reușiră cu mare greutate a face ca în fine toți să se decidă a semna actul, unii prin amenințări și rugăminți, alții prin daruri și făgăduinți. N-au semnat însă Marcul Eugenicul de Efes, nici cei cari fugiră spre a nu fi constrânși a semna contra conștiinței lor și n-au mai putut fi aduși înapoi; între aceștia era și mitropoșitul Iberiei sau Georgiei cu celalt deputat laic, iar alții au fost ajunși în fugă și aduși înapoi. La 6 Iulie 1439 papa cebebra leturghia însoțit de Latini și de Greci, după care fu promulgat decretul de unire. Sinodul a mai continuat mult, până în anul 1445, căci papa voi să ncheie uniuni și cu eterodocșii din

1. Despre interpretarea cuvintelor „cum au hotărât despre aceasta sinoadele ecumnice și canoanele” au fost chiar în Apus mare discuție, de au să se ia aceste cuvinte în senz confirmativ sau restrictiv și dacă versiunea corectă e *cea de sus* sau următoarea: „Cum au hotărât despre aceasta și sinoadele ecumenice și canoanele. Deasemenea în conceputul *intregului* act s-au găsit diferenți între textul grec și latin.

Răsărit; în ultimii 2 ani 1413—1445 el strămută sinodul din Florența la Roma dar negocierile cu Grecii fură terminate în 1439 și ei se găteau de drum. Atunci papa le-a mai făcut câteva cereri. El voi ca Grecii să se acomodeze cu Latinii și relativ la divorț și să considere ca și Latinii absolut îndizolubilă o căsătorie validă și consumată, deci să o trateze astfel; însă în privința divorțului încă de mult timp Grecii aveau o teorie și o practică mai moderată; ei considerau admisibil divorțul din cauză de adulter, uneori chiar și din alte cauze, ce se priveau ca egale cu moartea și cu adulterul. Papa mai ceru ca Marcu Eugenicul de Efes, care respingea unirea încheiată, să fie imediat judecat și pedepsit; în fine dori ca noul patriarh în locul lui Iosif să fie ales acum în Florența. Dar Grecii refuzară politicos toate aceste cereri și plecară în patrie cu corăbiile papii. Între acestea în patrie ajunsesse deja vestea despre rezultatul sinodului unionist și ori pe unde treceau ei li se făceau reproșuri. În Constantinopole au fost persiflați ca azimiți și trădători ai ortodoxiei; din această cauză cei mai mulți dintre ei declarară că au fost constrânși a subscrie unirea și se leapadă de ea; prea puțini mai rămaseră fideli unirii. Visarion încă pe cale fu primit pretutindenea așa de rău, că din Creta crezu convenabil a se întoarce în Italia, unde rămase până la moarte și ca răsplată primi dela papa demnitatea de cardinal ba în două rânduri fu aproape de a deveni papă. Isidor întors în Rusia ca cardinal, un sinod din Moscva îl condamnă în an. 1441 ca apostat, iară marele principe al Rusiei îl aruncă în temniță și numai prin fugă scăpă de moartea pe rug, ce-i fusese hotărâtă. El s-a dus la Roma și a rămas acolo până în 1463, când muri, după ce în 1452—1453 mai făcuse efortări zadarnice pentru unire ca delegat al papii la Constantinopole. Cum vedea mai departe că și biserica Românilor a respins unirea și mitropolitul Damian s-a lepădat de ea. Dar Ioan VI (VII), împăratul Grecilor, care speră că prin unire va salva imperiul, voi să aleagă un patriarh dispus a aduce la îndeplinire unirea. La aceasta se găsi dispus mai întâi Mitrofan episcop de Cizic, care în Florența vânduse împăratului semnătura sa pentru un ogor; acum el deveni patriarh de Constantinopole cu numele Mitrofan II (1440—1443). El a scos pe episcopii și clericii, cari se declarară contra unirii și-i înlocui cu alții, cari primeau unirea. Dar nimenea nu voea să meargă la serviciul divin, celebrat de acești uniați. Mitrofan fu numit și ucigaș de ma-

mă Μητροπόλις. În 1443 ceilalți 3 patriarhi, adunați la Ierusalim în sinod, au declarat unirea din Florența nulă, iară pe Mitrofan scos împreună cu toți adepții lui. Curând apoi Mitrofan muri. Împăratul ajunsese în așa de mare impas, că timp de 2 ani n-a putut alege un nou patriarh; abia în 1445 înălță la scaunul de patriarh pe confesorul său, protosinghelul Grigcriu Mamma, ca Grigoriu III (1445—1450). Acesta deasemenea se sili a merge pe urmele lui Mitrofan și a propaga unirea, dar avu acelaș succes negativ ca și Mitrofan. Despre o promulgare solemnă a uniunii în Constantinople nu putu fi vorba. În an. 1450 ceilalți patriarhi iarăși s-au adunat în sinod, acum chiar la Constantinopol; ei se putură aduna aici, fiindcă în 1448 murise împăratul Ioan VI (VII), cel foarte zelos pentru unire, dar care puțin timp înainte de a muri se lepădase de ea, iară succesorul său Constantin XII sau XI după altă numărare (1448—1453), era indiferent în chestia unirii, a cărei nereușită o vedea. Patriarhii declarară din nou sinodul din Florența nul și fără valoare, patriarhul unit fu scos, iar în locul sau fu ales și consacrat patriarh Atanasiu II (1450), care demisionă în acelaș an.¹ În 1451 Grigoriu cel scos a fugit la Roma unde în 1459 muri. Împăratul Constantin, fiind foarte strâmtorît de Turci, se adresă la Roma, cerând ajutor contra lor, dar i s-a răspuns cu reproșuri, că n-a fost fidel în chestia unirii. Acum a trimis papa la Constantinopol pe cardinalul Isidor, fost mitropolit al Rusiei, pentru a promulga unirea. În Decembrie 1552 împăratul a și pus pe cardinal să promulge în biserica sf. Sofia decretul de unire. Dar acest fapt a iritat poporul așa de tare, încât a strigat: „Mai bine să vedem în Constantinopol turbanul turcesc, decât pălăria roșie a Romei”; și în adevăr, Isidor încă era în Constantinopol când cetatea ajunsese în o situație disperată și abia avu timp să fugă, căci în Mai 1453 ea căzu în mâinile Turcilor. Împăratul Constantin muri în luptă. Turcii însă s-au stabilit în Constantinopol și prefăcură biserica sf. Sofia în moschee. Prin căderea Constantinoplei supt Turci n'a mai rămas nici urmă de unire în fostul imperiu bizantin. Totuș faptul că patriarhii, cari au păstorit înainte de căderea Constantinoplei și anume: Mitrofan II (1440—1443) și Grigoriu III (1445—1450) menținuse unirea, apoi faptul că în De-

¹. După două secole Grecul Leon Alatiu, savant latinizant († 1661) au pus în dubiu, dar fără dovezi destul de fundate, că acest sinod e istoric și că actele sale sunt autentice.

cemvrie 1452 unirea fusese promulgată în biserica sf. Sofia, au fost cauza, ca bisericile ortodoxe a Slavilor și Românilor, cari respingeau unirea, să se ferească mult timp de comuniunea cu Constantinopole. Moldova, care avu reprezentanți la sinodul din Ferrara—Florența, deasemenea respinse unirea și unii zic că Damian, mitropolitul Moldovei, după ce s-a întors în patrie fu rău primit și alungat din țară, iar alții relatează, că el nici n-a cutezat a se întoarce în Moldova. Alți autori nu relatează nimic de acest fel și se pare că Damian a rămas efectiv în scaun. Totuș și el s-a lepădat de unire, primind și sinodul ținut în 1450 la Constantinopol, deși n-a fost față personal, ci prin un coleg grec, imputernicit de el. Succesor al său fu mitropolitul Teoctist (1451 sau 1452—1477), despre care tradiția zice că era Bulgar de neam, și diacon al lui Marcu Eugenicul din Efes († 1447), dar istoricul Iorga opinează că era Român; tradiția mai spune că el a fost hirotonit de arhiepiscopul Ahridei, pe care se pare că-l suplinea patriarhul sârb din Peci, Nicodim II. S-a putut în adevăr, ca bisericile Moldovei și Munteniei, cari respinse uniunea, să fi intrat atunci în uniune cu biserica Ahridei, fiindcă arhiepiscopul Ahridei nu luase parte la sinodul unionist din Florența, nici nu primise unirea. Această legătură se pretinde că ar fi atestată prin o corespondență din an. 1456 între Ștefan cel mare, Domnul Moldovei (1457—1504) și Dosoftei, arhiepiscopul Ahridei; din corespondență ar rezulta că acesta avea drept a hirotoni pe mitropoliții Moldovei și Valahiei, căci Ștefan îl invita acum a hirotoni pe urmașul mitropolitului Visarion (Βησαριων). Dar corespondența în chestiune de sigur nu este autentică; ea stă în contradicțiune nu numai cu informațiunile menționate mai sus, ci și cu altele, mult mai bine atestate, că atunci mitropolit al Moldovei era Teoctist și deci n-a putut exista alt mitropolit, Visarion. Mai târziu, când în Constantinopol n-a mai rămas nici urmă despre unire, aflăm biserica românească iarăș în legătură cu patriarhia de Constantinopol. Astfel unirea dela Florența n-avu succes la nici un popor de confesiunea ortodoxă. Dintre puținii Greci, cari au rămas fideli unirii, a scris în apărarea ei mai ales Visarion ((† 1472), Grigoriu Mamma († 1459), Iosif episcop al Metonei de sub dominațiunea Veneției, care deasemeni au fost membru al sinodului din Florența, precum și Ioan Arghiropul și Gheorghe din Trapezunta, cari după sinod au rămas în Italia. In contra unirei au scris Marcu Euge-

nicul de Efes († 1447) și savantul Gheorghe Scholarius, care în Florența fu partizan unirii, dar după ce s-a întors în patrie trecu în partea lui Marcu Eugenicul, se tunse monah, primind numele Ghenadiu și după căderea Constantinopolei fu patriarh (1453—1456 † 1459), Partizanii unirii dela Florența de predilecție declară că căderea Constantinopolei și celelalte consecințe triste ale ei pentru Răsăritul creștin sunt pedeapsa lui Dumnezeu asupra Grecilor și a celorlalți creștini de Răsărit, pentru că au fost ostili unirii; acei partizani atribue adversarilor unirii deasemenea toate nenorocirile și le privesc ca și cum ele prin o unire cu biserica Romei s-ar fi putut înlătura sau ameliora considerabil, cel puțin în privința bisericească¹.

CAPITOLUL IV

Doctrina Bisericii

B. Cum a fost ea definită.

Dogme și opiniuni teologice.

§. 157. Puncte dogmatice, ce s-au dezvoltat încă în comun la Răsărit și Apus.

În acest Period (IV) puține puncte dogmatice s-au dezvoltat în comun la Răsărit și la Apus. Dintre aceste puncte cel mai remarcabil este dezvoltarea completă a doctrinei despre cele 7 Taine (mistere, sacramente). Ele toate au fost grupate sub acest nume specific și numărate ca atari abia acum, adică în un timp, când activitatea de a pune în sistem teologia luă mare avânt, cum vom vedea în istoria teologiei. Astfel doctrina despre sf. Taine fu închiegată și în forma ei, căci acum noțiunea despre „Taină” în senz strâns al cuvântului s-a stabilit precis și cele 7 lucrări sfinte, ce intră în această noțiune, fură întrunite și numărate ca atari. Așa le aflăm în sec. 12 la Apus. unde se

¹. Chestiunea unirii bisericilor preocupă continuu lumea teologilor Așa în timpul recent din partea catolicilor romani prințul Max de Sacsonia a scris „Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage”, Freiburg (Schweiz) 1907. Din partea ortodoxilor, Seraphim Lade a scris: „Rom und der orthodoxe Orient. Petersburg—1909 ca răspuns la scrierea prințului Max, care apoi schimbând frontul a scris un articol în revista unionistă Roma e l’Orient pe 1910 Acest articol de tot irenic a fost tradus și românește și publicat în revista „Biserica ortodoxă” pe Ianuarie 1911 cu titlul: „Cugetări asupra chestiei Unirii Bisericilor” (N.. Tr).

lăcură progrese mai mari în activitatea de a pune teologia în sistem, iar în sec. 13 și la Răsărit. Teologii protestanți, cari profesază că din început au fost numai 2 Taine, Botezul și Euharistia, iau de aici motiv a susține, că doctrina despre cele 7 Taine s-a ivit abia în sec. 12. Dar în istoria Perioadelor precedente am văzut, că fiecare din cele 7 taine era în ființă în biserică din timpul cel mai vechiu și se poate dovedi că fiecare din ele avea încă din acel timp întreaga ei însemnare de acum și că chiar în această însemnare era obiect al doctrinei și că numai în teorie nu ajunsese a fi întrunite toate și numărate exclusiv sub numele comun de „Taină“. Totuș în acest Period (IV) chiar doctrina despre sf. Taine, identică în esență la Răsărit și la Apus, în detalii însă s-a dezvoltat diferit la Apus și la Răsărit. În special e demn de remarcat că Răsăritul privi continuu ca săvârșitor al tainei Nunții pe preotul oficiant, pe când la Apus a prins consistență teoria—fără nici o analogie cu doctrina despre celelate Taine—că însuș mirele și mireasa prin consimțământul lor își săvârșesc Taina reciproc, iară binecuvântarea preotului este numai consimțirea solemnă a bisericii la acest act. Din contră faptul că Grecii pe timpul expedițiilor cruciate și mai cu seamă dela 1204 sau de când Latinii ocupară Constantinopole, respingeau botezul Latinilor — și în acest senz s-a pronunțat în an. 1274 și Rușii la un sinod în Vladimir — apoi faptul că Latinii din partea lor, deși în principiu recunoșteau valabil Botezul săvârșit de eretici și shismatici, totuș botezau din nou pe creștinii Răsăriteni, cari treceau la biserica Romei, sub pretext că ea nu are siguranța că s-au împlinit condițiunile pentru validitatea unui atare Botez: aceste fapte sunt consecinți ale urii reciproce dintre Greci și Latini.

§. 158. Deciziuni dogmatice mai mărunte din Răsărit.

Biserica de Răsărit menținu și în acest Period ciclul dogmelor din Perioadele precedente. Ortodoxia ei consistă în a nu crede nici mai mult nici mai puțin de cât ce ne-a învățat a crede sf. Părinți și cele 7 sinoade ecumenice. Cu toate acestea în cursul Periodului ea a explicat mai în detaliu diferite puncte dogmatice și a avut o mare dispută teologică. În jumătatea a doua a sec. 12 supt împăratul Manuil Comnen (1143—1180), care se deda și la discuțiuni teologice, precum și supt primii săi succesori, s-au agitat câteva controverse teologice mai mici. Supt

acești împărați și unii teologi au ridicat diverse chestiuni, pe care le-au rezolvit apoi sinoadele patriarhale din Constantinopol. Așa :

1. Chestiunea următoare : Adus-a Hristos jertfa lui pe cruce numai Tatălui sau întregii Treimi, deci și sieș ? În 1156 un sinod contra lui Soteric, patriarh de Antiohia, a rezolvit această chestiune în sensul, că Hristos a adus jertfă și sieș.

2. Cevă mai târziu s-a rădicat chestiunea : Putem oare zice, și până la ce punct, că Tatăl este mai mare decât Fiul ? Chestiunea s-a rezolvit în 1166 contra unui oarecare Dimitrie, că putem zice astfel, în considerație că Tatăl este principiul sau cauza Fiului și că Fiul are și natură umană.

3. S'a rădicat încă chestiunea : Oare botezul copiilor de Saracini este valabil, când aceștia îi botează numai ca să înșale ? Răspunsul fu că ei sunt botezați valid, dacă botezul s-a săvârșit după rânduială.

4. Dar pela 1180 însuș împăratul Manuil Comnen provocă o desbatere teologică, fiindcă se scandaliză de formula anatemei în uz până atunci la botezul mohamedanilor. Această formulă conținea între altele și blestemul ; „Anatema lui Mohamed și Dumnezeului său.“ Împăratul zicea că această anatemă ar fi o blasfemie, căci și Mahomed învață a adora pe adevăratul Dumnezeu. Dar clerul și mai ales Eustațiu, celebrul și savantul arhiepiscop de Tesalonic († 1194), i-a obiectat că Mohamed învață a adora alt Dumnezeu, care nu naște din sine un Fiu, și nici nu purcede din sine un Duh Sfânt, așa dar un Dumnezeu *ὁ ὄντορος* adică dintr'o bucată, ca de fier. Dar în fine episcopii au fost nevoiți a ceda inzențenții împăratului și formula s-a modificat astfel ; „Anatema lui Mohamed, învățaturii sale și adepților săi.“

5. Supt împăratul Alexiu III Anghel (1195—1203) s-a desbătut întrebarea : Oare corpul lui Hristos din Euharistie este corpul cel muritor, cum era el înainte de a învia, sau corpul cel proslăvit de după învierea lui, și oare creștinul, care se cuminecă, primește tot corpul Domnului sau numai o parte din el ? Întrebarea fu ridicată de Mihail Sichiditul, un monah, cu care s-a unit și savantul Mihail Glică după jumătatea sec. 12. Contra lor s-a răspuns că în Euharistia e corpul, cu care Hristos a înviat, iar nu cel cu care a murit, apoi că corpul Domnului e prezent întreg în fiecare particică a Euharistiei și e primit întreg.

Ș. 159. Controversa din Răsărit între isihasti și Varlaamiți.

O controversă mult mai vehementă fu cea din sec. 14 despre isihasm. Controversa luă început din mistică, adică din teologia sentimentului confemplativ și se sfârși în scolastică, sau în teologiă filosofică de școală. Ambele aceste metode ale teologiei erau cunoscute și puse în practică nu numai în Apus, unde Periodul (IV) a fost epoca proprie a scolasticei și a misticei, ci și în Răsărit; negreșit că în Răsărit ele nu s-au dezvoltat așa de mult și nici n-au avut aceste numiri, ci scolastica s-a numit în Răsărit, deși nu constant, învățătură ($\mu\acute{\alpha}\theta\eta\sigma\iota\varsigma$) sau știință, iară mistica mistogogie ($\mu\upsilon\sigma\tau\alpha\gamma\omega\gamma\acute{\iota}\alpha$) sau introducere, inițiere în sfintele miste-rii, în tainele inimii celui credincios. Ocazie la această controversă au dat monahii din Aton, cu felul lor de viață, căci acum ei se dedară din ce în ce isihiei (ἡσυχία , liniște) sau vieții contemplative și liniștite, pecând mai'nainte monahii atoniți se aplicau la lucrul mânilor. Însă isihastii (ἡσυχασταί) sau monahii cu viața liniștită ca toți cei ce au o viață contemplativă, se dedeau la mistică; ei își făceau cultura lor în mistică nu numai după instrucțiunea scrierilor atribuite lui Dionisiu Areopagit, ci și după instrucțiunile lui Simeon, supranumit „Noul teolog”, un mistic celebru din Constantinopol, în sec. 11. Acum unii din acești monahi credeau că stând în contemplațiune se pot apropia de Dumnezeu așa, încât pot să vadă cu ochii trupești lumina dumnezească. Spre acest scop ei aveau metodele lor proprii. Cel puțin unii relatau ca spre a'și atinge scopul trebuie a se așeza într'un unghier al chili-ei și a sta cugetând întru sine cu ochii așințați într'un loc de preferință în buric ($\delta\mu\gamma\alpha\lambda\acute{o}\varsigma$). Deocamdată nu văd nimic, dar mai apoi văd lumina Dumnezească, pe care au văzut-o Apostolii în muntele Tavor ($\tau\alpha\acute{\omega}\rho$). Despre aceasta a auzit în 1340 și Varlaam (Ἰαρολάμ), egumen grec din Italia de sud cu o cultură clasică, despre care știm din istoria negocierilor pentru unire între biserica de Răsărit și cea de apus, că la început fu partizan unirii, dar când propunerile pentru unire, ce făcu în 1339 papa Benedict XII în Avignon, deteră greș, a scris polemici contra Latinilor. Acum el începu a scrie contra monahilor atoniți și a-i acuză de misticism fals, numindu-i totodată în derâdere privitori la buric sau cu sufletul în buric ($\delta\mu\gamma\alpha\lambda\delta\iota\beta\upsilon\chi\epsilon\iota$), adică oameni cari se reculeg cu sufletul în buric și caută luminare într'insul. Însă partida isihastilor avea atunci reprezentanți de mare valoare

ca teologi; deaceea cel mai distins dintre ei, savantul isihast Grigoriu Palama (Γρηγόριος παλαμάς), foarte atins, a luat condeiul contra lui Varlaam și i ripostă că nu e nici cum imposibil a privi lumina Dumnezească, că Apostolii au văzut-o pe muntele Tavor, când Hristos s-a schimbat la față; ea este o lucrare Dumnezească (ἐνεργεία), ce emană din Dumnezeire și se deosebește de ființa nevăzută a lui Dumnezeu. Varlaam a replicat lui Palama, că după cum afirmă el, isihastii cred în doi dumnezei, adică în ființa nevăzută a lui Dumnezeu și în energia lui vizibilă, ce se deosebește de El, cuprinzând în această și lumina dumnezească, pecând lumina, ce văzură Apostolii pe muntele Tavor, a fost creată. Desbaterea luă proporții din ce în ce mai mari și în 1341 un sinod adunat în Constantinopol a curmat-o contra lui Varlaam. Acesta indignat părăsi Răsăritul, se'ntoarse în Italia și îndată trecu la biserica Romei, devenind în scurt timp și episcop. De atunci polemiză contra bisericii sale de mai'nainte († 1348). Dar un discipol al lui, bizantinul Grigoriu Achindin (Αχιλίνδος) a continuat în biserica Greacă lupta contra isihaiștilor și dela 1341—1351 pelângă mai multe adunări mici au fost încă trei sinoade mai mari la Constantinopol în 1345, 1347 și 1351, cari afară de cel din 1345 s-au pronunțat contra adeptilor lui Achindin și Varlaam. Ioan Cantacuzin, care fu regent (1341—1347) pe timpul minorității împăratului Ioan V Paleologu (1341—1391) și apoi asociat la imperiu (1347—1355), iar în urmă monah, în mania lui de a discuta teologie, deasemenea a luat parte la această desbatere încă din 1341, adică de când începu a fi regent și era partizanul isihaiștilor, pe când Ana împărăteasa văduvă coregentă, precum și patriarhul Ioan Caleca (Καλέκας) între anii 1343—1347 erau pentru Varlaamiți. Această împrejurare contribuă la victoria Varlaamiților în 1345. Dar când în 1347 Ioan Cantacuzin deveni asociat la tron, atunci triumfară din nou isihastii și patriarhul Ioan Caleca (1334—1347) fu scos. Teoria lui Varlaam și Achindin a fost înfierată ca eres varlaamit și achindinit, iară contra ei s-a definit ca doctrină a bisericii, că negreșit sunt lucrări dumnezești, cum e și lumina din Tavor, ce se deosebesc de ființa lui Dumnezeu, totuș nu sunt create și nici separate de ființa dumnezească, ci sunt neseperate și depind de ea și se numesc uneori deasemenea „Dumnezeu” sau Dumnezeire. Miezul acestei doctrine este că ființa și atributele lui Dumnezeu nu sunt separate, totuș fără prejudiciul acestei unități este între ele o de-

osebire reală, pecând în Apus încă cu 70—80 ani înainte Toma de Acvino († 1274), celebrul teolog, adusese la preponderanță doctrina că între ființa și atributele lui Dumnezeu nu este deosebire reală. Controversa isihastă a fost o controversă de școală, ce se transformă în controversa dogmatică, așa în cât partidele în dispută se acuzau reciproc de eres. În cursul sec. 14 și chiar al 15 diferiți clerici din patriarhia Constantinopolei fură obligați a da declarație că nu sunt adepții varlaamiților. Venerabilul Grigoriu Palama († 1360), care combătu acest așa zis eres, fu slăvit ca un alt Atanasiu, iar în 1368 un sinod l'a pus între sfinți osândind totodată pe Prohor Çidoniu sau Cidon, monah atonit, de o socotință cu Varlaam. Dar apusenii infuriami, fiind de acord mai mult cu Varlaam, pe care Grigoriu Palama l-a combătut și în alte privinți, numiră eretic pe acest din urmă și-l numesc așa până astăzi¹ deși doctrina lui este identică în fond cu a lui Ioan Duns Scot († 1308), care între teologii lor e slăvit aproape ca Toma de Acvino și a fost în floare după timpul lui Toma de Acvino, dar înainte de Palama. Teologii greci în majoritate au fost negreșiți de partida isihastilor, însă unii luară și partida lui Varlaam și Achindin, precum Nichifor Grigoră (Νικηφόρος Γρηγοράς † 1359), cronicar însemnat și cu cultură întinsă; din această cauză el a suferit arest în mănăstire; apoi Constantin Armenopul sau Harnenopul († cam 1380), savant jurisconsult și canonist, magistrat superior în Tesalonic. Iar Nicolai Cavasila (Καβασιλας † 1371) arhiepiscop de Tesalonic, cel mai celebru teolog mistic în acel timp și isihast, ca și savantul Nil Cavasila († 1361), unchiu și predecesor al său în scaun, precum și alți teologi celebri de mai târziu, ca arhiepiscopii Simeon de Tesalonic († 1429) și Marcu Eugenicul de Efes († 1447): toți aceștia au apărat cu autoritate doctrina lui Palama. În timpul modern această doctrină are reprezentanți în biserica de Răsărit mai ales teologi greci, pecând teologi dogmatici din Rusia nu voesc să aibă a face cu Varlaam și Achindin, ca unii cari au fost osândiți de biserică, totuș înclină mai mult pentru aceeaș doctrină ca Toma de Acvino.

§. 160. Doctrini nouă ale bisericii de Apus.

În istoria dogmelor bisericii de Apus trebuie să punem în evidență pentru consecințele lor mai cu seamă patru puncte dogmati-

¹ Grigorie Palama e numit eretic, din eroare credem, și de istoricul Iorga. Comp. Istoria Bisericii Românești etc. Vol. I. pag. 48. Vezi și pag. 21 (N, Tr.).

ce ce deviază dela vechea doctrină a bisericii și o parte din ele acum s-au dezvoltat complet, iar o parte acum s-au construit. Ele sunt:

1. Dogma despre purgator, 2. Cea despre tezaurul indulgențelor, 3. Cea despre concomitanța sau inseparabilitatea corpului și sângelui Domnului în Euharistie și 4. Cea despre zămislirea fără prihană a sfintei Fecioare Maria.

1. Dogma despre Purgator urzită încă din Periodul II, abia în Periodul prezent (IV) s-a dezvoltat complet și în legătură cu întreaga doctrină despre starea sufletelor celor adormiți. Ea s-a formulat astfel: Orice păcat de moarte atrage osândă veșnică și vremelnică din partea lui Dumnezeu. Orice păcat remisibil atrage numai pedepse vremelnice. Prin taina penitenței se iartă pedepsele veșnice, dar nu și cele vremelnice; pedepsele vremelnice trebuie a fi ispășite în lumea aceasta prin acte de penitență, cari să fie satisfăcătoare sau dacă nu s-au ispășit aici se vor impune spre ispășire în lumea cealaltă și aceasta se face în purgator sau în locul de purificare numit și Foc curățitor (Ignis purgatorius), pentru proprietatea ce are focul de a curăți. Acolo sufletul se curăță prin munci de păcatele vremelnice și numai astfel se învrednicește de fericirea veșnică. Așa dar îndată după moartea trupului sufletele celor drepti ajung la fericirea cerească deplină și definitivă sau la privirea lui Dumnezeu și sufletele celor încărcăți cu păcate de moarte merg definitiv în munca veșnică a iadului, iară sufletele celor ce nu sunt drepti deplin sau ale celor, cari nu s'au îndreptat încă deplin, adică ale celor, cari, au dobândit în această viață iertare de pedepsele veșnice, dar cari n-au făcut încă acte de penitență cu totul satisfăcătoare pentru pedepsele vremelnice, ce au meritat, merg în purgator spre a primi aceste pedepse, cari li se ușurează prin rugăciunile celor vii. Dar în biserica veche iată cum era formulată învățătura bisericii: Pedepsele vremelnice, ce Dumnezeu impune pentru păcate, au numai scop de îndreptare iară nu de satisfacere, de aceea pentru ele nu este penitență pe cea lume și apoi acolo nimine nu mai poate aduce vre-un remediu el însuși, ci păcătosul, care a murit în căință, poate spera iertare numai dela milostivirea lui Dumnezeu, mai ales prin rugăciunile bisericii până la judecata de apoi, căci până atunci încă nu e dată sentința definitivă. Un rest ultim din această dogmă a bisericii vechi mai fu susținut în Apus de papa Ioan XXII (1316—1334); acesta învăța că dreptii răposați ajung la fericirea desăvârșită sau la privirea sla-

vei lui Dumnezeu abia după judecata de apoi; dar pe la 1333 toți coreligionarii săi l-au contrazis, chiar cu amenințări,

Astăzi catolicii romani, ca apărători ai dogmei despre purgator, afirmă de predilecție că și dogma despre starea sufletelor celor răposați pe care o conservă biserica de Răsărit până astăzi și pe care am redat-o acum, implică în sine dogma despre purgator, întru cât ea învață că unii răpdași pot ajunge la o soartă mai bună până la judecata de apoi și că rugăciunile bisericii le sunt de folos; iară protestanții ca adversari ai dogmei despre purgator combat și dogma despre vre-o ușurare a soartei răposaților și vre-o utilitate a rugăciunelor de mijlocire pentru ei. Dar aceste declarații nu privesc dogma despre purgator, care în esența ei consistă în afirmarea, că sufletele unor răposați aduc înseși ele satisfacțiune pentru păcatele lor, suferind chinuri vremelnice și că mai cu seamă atari chinuri le ameliorează soarta, pecând rugăciunile celor vii numai le-o îndulcesc.

2. Dogma despre purgator stă în legătură cu dogma despre tezaurul indulgențelor (*Thesaurus indulgentiarum*). Practica de a distribui indulgențe există încă în Periodul precedent (III), însă teoretic ea fu justificată în Periodul prezent (IV) prin dogma despre tezaurul indulgențelor. Scolasticii sau teologii teoretici din școale au formulat această dogmă, iar ierarhia a aprobat-o. Iată cum a fost ea formulată: Meritele imense ale lui Hristos și meritele ce prisosesc ale sfinților compun tezaurul meritului supra abondent a lui Hristos și a sfinților, adică a creștinilor perfecți (*thesaurus supererogationis Christi et perfectorum*). Acest tezaur e la dispoziția bisericii; ea îl întrebuițează spre a plini lipsa meritelor bineplăcute lui Dumnezeu și a faptelor bune suficiente pentru creștinii, cari au căzut în păcat să între în împărăția cerurilor. Biserica face așa, acordând din acest tezaur și imputând prin indulgență fiecărui creștin viu sau răposat, atâtea fapte de penitență satisfăcătoare câte ea crede că-i lipsesc și astfel îl scutește parțial sau total de penitența, ce el este obligat a face aici pe pământ sau de chinurile purgatorului, cel așteptă pe cea lume. Dogma învață mai departe că biserica a primit puterea de a lega și a deslega și pentru ca să satisfacă prin tezaurul de indulgențe necesitățile respective ale creștinilor, iar iconomii tezaurului de indulgențe sunt episcopii și în ultima instanță, papa. Practica indulgențelor bazată pe această teorie a luat apoi proporții foarte mari, așa că pe la sfârșitul Periodului în toate părțile s-au ridicat proteste contra abu-

zului, ce se făcea cu indulgențele și în Periodul următor acest abuz a provocat o revoluție religioasă, ce se 'ntitulează Reformațiunea. În prima jumătate a Periodului creștinii jărtfeau pentru expedițiile cruciate serviciul lor personal sau „prețul păcatelor“, adică banii cu cari ei cumpărau indulgențe în scop de a câștiga o parte din tezaurul de indulgențe, iară mai târziu aceste jărtfe, ce veneau neîncetat, se 'ntrebuințau pentru răsboaie contra Turcilor, pentru clădiri de biserici și pentru alte scopuri ale bisericii sau ale ierarhiei și mai ales ale Curiei dela Roma.

Dar biserica veche învăța astfel: Meritele imense ale lui Hristos negreșit sunt o visterie neîmpuținată, din care vine satisfacțiune pentru păcatele lumii întregi. Din această visterie și biserica dă credincioșilor prin taina pocăinței iertare de păcate în virtutea puterii ce are de a lega și deslega. Sfinții însă cu meritele lor câștigă loruși fericire mai mare, iară nouă ne folosesc numai rugăciunile bineplăcute lui Dumnezeu, ce face ei pentru noi. Și noi înșine suntem datori a aduce orce satisfacere pentru păcatele noastre prin o viață plină de căință și prin fapte bune, ce isvorăsc din ea; aceasta însă nu este o satisfacțiune propriu zisă, ci numai improprie, adică o condițiune de a ne împărtăși de satisfacțiunea, ce Hristos a adus pentru noi. Spre a ne ierta Dumnezeu de pedepsele pentru păcate, Biserica lucrează împărtășindu-ne tainele respective, iară pe lângă acestea numai prin rugăciunile ei pentru noi. Când biserica găsește că ne e de folos, ea poate reduce sau chiar rădica epitimia, ce ne-a dat ea însă și astfel ne acordă indulgențe de pedepsele pentru păcate. Dar epitimiile ei ca orice pedepse temporale au de scop numai a ne îndrepta iar nu a aduce vre-o satisfacere propriu zisă.

3. Dogma despre concomitanța corpului și a sângelui Domnului în Euharistie învață precum urmează: Corpul și sângele Domnului se însoțesc necondițional unul pe altul, așa încât, dacă primim corpul Domnului, primim astfel și sângele său și viceversa; deci comuniunea se face și sub *un singur* chip; însă la comuniunea sub chipul vinului se poate 'ntâmpla foarte ușor a se vărsa, ceea ce ar fi o mare profanare, deaceia e destul ca mireni să se cuminece *numai sub chipul pânei*. Dar biserica veche bazează dogma respectivă a ei numai pe cuvintele și porunca Domnului și crede că nu poate pătrunde mai adânc în acest mister mai pre sus de fire; conform lui deci pânea euharistică este corpul Domnului, iară vinul sau paharul euharistic este sângele

său. Acum Apusenii, încrezători în capacitatea minții omenești de a pătrunde misterul, au formulat această dogmă și dela sec. 12 au și pus-o în aplicare, cuminecând pe creștinii mireni numai cu corpul Domnului în forma de turte de azimă, sau numai cu hostia, iar paharul îl mai întrebuințează numai spre cuminecarea preotului, care săvârșește leturghia. Doctrina și practica aceasta s-a confirmat la sinoadele din Constanța (1414—1418) și Basel (1431—1438); ea s-a menținut în principiu și contra Husiților opozanți, căci după negocieri anterioare din (1433—1434) li s-a permis a se cumineca și mireni sub ambele chipuri, însă numai ca o concesiune cu totul excepțională, menținând dogma despre concomitanță; iară în 1462 Papa Piu II retrase și concesiunea compactatelor din Praga.

4. În acest Period (IV) a fost mai puțin generală dogma, că sf. Fecioara s-a zămislit fără de păcat. Încă din Periodul precedent (III) s-au sculat în Apus unii, cari în opoziție cu vechea dogmă a Bisericii, că numai Hristos e născut fără păcatul strămoșesc, iar sf. Fecioară când zămisli mai pre sus de fire pe fiul său a fost curățită de sf. Spirit mai întâi de tot păcatul, așa dar și de cel strămoșesc; în opoziție cu această dogmă, unii deci fără dovezi mai solide, crezură și propagară că și sf. Fecioara s-a născut din Ana, muma sa, fără păcatul strămoșesc, așa că ea dela naștere a fost curățită de pata păcatului strămoșesc, însă nu pentru că s-ar fi zămislit mai pre sus de fire ca Iisus, ci pentru că prin harul lui Dumnezeu încă din pântecel maicii sale fu curățită de păcatul strămoșesc; această lucrare s-a numit: slințirea prea fericitei Fecioare din pântecel maicii sale (Sanctificatio beatae verginis in-utero). În sec. 9 a fost de această părere mai ales Pashaziu Radbert († după 856). Dar în sec. 12 sfințirea cea din pântecel s-a transformat în zămslirea fără prihană a prea fericitei fecioare (immaculata conceptio beatae virginis). În 1140 câțiva canonici din Lyon proclamară această doctrină și în loc de „sărbătoarea zămslirii prea fericitei Fecioare (dies conceptionis beatae virginis)” în uz până atunci și identică cu „sărbătoarea zămslirii sf. Ana” din biserica de Răsărit, închinată numai întru amintirea ascultării pline de har a rugăciunii Anei, care mai înainte era stearpă, iar apoi deveni muma Maicii Domnului, acei canonici, spre a pune în practică doctrina lor, au introdus „sărbătoarea zămslirii fără prihană a sfintei Fecioare (festum immaculatae conceptionis beatae virginis)”. Indată de

atunci s-a ridicat în contra acestei doctrine Bernard de Clairvaux († 1153) și după mai bine de o sută de ani Toma de Acvino († 1274), învățător și mai renumit al bisericii. Dar Ioan Duns Scot († 1308) rival mai tânăr a lui Toma, susținu imaculata concepție a sf. Mariei. Deci pe când Dominicani, ca tomiști, adică școlari ai lui Toma de Acvino, care a fost din ordinul lor, învățau ca măestrul lor, Franciscanii susțineau cu acelaș zel doctrina lui Ioan Duns Scot, luceafăr al ordinului lor. Ambele păreri se sileau în tot chipul a triumfa una contra alteia, nu numai prin argumente din sf. Scriptură și Tradițiune și din rațiune, ci și prin minuni și revelațiuni, ce ei inventau unii contra altora. Și oricât de mare autoritate avu Toma de Acvino, cu avântul ce luase în acest Period în occident cultul sf. Fecioare, a prevalat treptat doctrina lui Ioan Duns Scot despre imaculata concepție a Mariei. Insuș sinodul din Basel (1431—1438) aderă la doctrină lui Duns Scot, însă fără a declara eres doctrina opusă, sau a proclamă dogmă doctrina despre imaculata concepție a sf. Fecioare. Dar astăzi ea este dogmă a bisericii catolice romane, proclamată cu atare în 1853 de papa Piu IX (1846—1878).

CAPITOLUL V.

Doctrina Bisericii.

C. Cum a fost ea tratată științific și literar.

Știința și literatura religioasă.

§. 191. Știința și literatura religioasă din Periodul IV în general.

În acest Period la Răsărit și la Apus a domnit pe terenul științii și literaturii religioase o activitate mult mai vie de cât în Periodul precedent (III), care urmă imediat epocii clasice a Părinților bisericii. Dar între răsărit și Apus a fost numai deosebirea că Răsăritul a dat puține lucrări originale, ci mai mult reproduceri și compilații din literatura patristică, punând în sistem producțiunile ei teologice, iar Apusul pelângă aceasta a croit și direcții nouă științei și literaturii religioase, aducându-o la o nouă înflorire.

§. 162. a. Știința și literatura religioasă la Grecii ortodocși.

În biserica de Răsărit pe lângă Greci au fost activi pe te-

renul științific și literar încă Slavii și Iberienii sau Georgienii ortodocși, iar dintre eterodocși mai ales Armenii, iacoviții și nestorienii sirieni; totuș imperiul bizantin și teritoriul grecesc al bisericii a fost mai productiv în știința și literatura religioasă și a stat pe o treaptă mai superioară. Astfel s-a cultivat teologia pozitivă pe baza sf. Scripturi și a sinoadelor ecumenice, precum și teologia teoretică mai cu seamă pe baza filozofiei lui Aristotel, în parte și pe baza filozofiei lui Platon. La capătul Periodului s-a încins chiar luptă între ambele sisteme filozofice pe terenul teologiei și a rămas victorioasă filozofia lui Aristotel. S-a construit încă și teologia mistică, adică teologia sentimentului, a dragostei către Dumnezeu și a vieții contemplative. Iar dintre obiectele teologiei, pelângă dogmatică s-a dezvoltat în Răsărit mai ales polemica, în special contra Latinilor, apoi dreptul canonic, care în acest Period a avut literatura cea mai fecundă și a ajuns la cea mai mare amploare. Nu tot așa s-a dezvoltat studiul sf. Scripturi. Pentru aceasta s-a crezut suficient a da mai mult prescurtări din operele exigeților anteriori, sau a face din ele și catene sau serii paralele de explicațiunile mai multor exegeți vechi, dintre cei mai însemnați. În acest Period s-au scris foarte puține lucrări proprii de istoria bisericii, dar cu atât mai abundentă a fost istoriografia bizantină, ce conține și istoria bisericii. Cronicarii numeroși au scris istoria imperiului bizantin și anume istoria veche după autori anteriori, iară pe cea contemporană după isvoare și din observațiune proprie. Din acest Period sunt cei mai mulți scriitori ai istoriei bizantine (*Scriptores historiae byzantinae*).

Iară reprezentanții cei mai distinși ai literaturii religioase la Greci sunt următorii:

a. În Jumătatea a doua a sec. 11.

Am citat încă în istoria Periodului precedent (III), fiindcă țin în parte de el, doi scriitori celebri ai bisericii dela începutul Periodului (IV), adică pe Simeon cel tânăr, „Noul Teolog” (după 1092) și pe contemporanul său Nechita Peptosul (*Νεχίτας Στηθάρτος*), teolog mistic și polemic. Afară de ei sunt încă: 1. Ioan Mavropus 2. Mihail Pselu, 3. Teofilact Bulgarul.

1. Ioan Mavropus (*Μαυρόπους*), mitropolit al Euhaiti (*Εὐχαιτά*) din Pont, activ poate de pela 1047, înainte de a fi mitropolit el trăia în Constantinopol ca învățător și predicator și, după

ce s-a retras din demnitatea de mitropolit, ca ascet de mare considerație și muri pela 1108 în vârstă înaintată. Afară de o cronică și vieți de ale Sfinților, el a scris mai ales imnuri religioase, omilii și epistole.

2. Mihail Pselu (Ψελλός), Bălbutul, numit cel tânăr spre a se deosebi de un omonim al său, care trăi pela 800. El s'a născut la 1020 și a fost filosof și teolog. Discipol alui Mavropus, a murit înainte de acesta, unii zic pela 1106, iar alții chiar în 1078. Pselu a fost un savant laborios și scriitor versat în toate științele, mai târziu și monah. A scris opere diverse și foarte erudite, dar puține originale.

3. Teofilact Bulgarul († 1108), arhiepiscop al Ahridei (Bulgaria), mai independent și mai original de cât Pselu; era Grec de origine și s-a distins ca autor de scrieri exigetice, dogmatice și polemice. A dat comentare de valoare la sf. Scriptură, negreșit bazându-se mai ales pe lucrările sf. Hrisostom și ale lui Teodorit. A scris încă lucrări dogmatice și polemice, în cari știu a pune în armonie Ortodoxia cu liberalismul respectiv de diferențele dintre biserica de Răsărit și cea de Apus.

b. In sec. 12.

1. Eutimiu Zigabin sau Zigadin. 2. Ioan Zonara, 3. Alexiu Aristin, 4. Nil Doxapatriul, 5. Nicolae de Metona, 6. Eustațiu de Tesalonic, 7. Teodor Valsamon, 8. Nechita Acominat, 9. Mihail Acominat, 10. Dimitrie Homatênul (Chomatenus).

1. Eutimiu Zigabin sau Zigadin (Εὐθύμης Ζυγαβίνος sau Ζυγαβίνος, monah din Constantinopol, contemporan cu împăratul Alexiu Comnen (1081—1118), a fost în floare pela 1118. A dat rezumate de exigeza biblică și prelucrări mai cu seamă din comentarele lui Ecumeniu (care a scris pela 990, alții zic, chiar pela 600), precum și un volum mare de dogmatică și polemică intitulată „Arsenal dogmatic (πανοπλίχ διαγματικῆ)”. În această scriere el reproduce doctrina Părinților și polemica patristică contra eresurilor din timpul vechiu și mai posterior, iar eresurile din timpul său le combate și cu argumente proprii.

2. Ioan Zonară (Ζωναράς), monah din jumătatea întâi a sec. 12, a scris o cronică a imperiului bizantin și comentare la canoane.

3. Canonist de aceeaș valoare cu Zonară și contemporan cu el fu Alexiu Aristin (Αριστινόδης), mare iconom al bisericii din

Constantinople, el încă a scris comentare la canoane și anume comentare scurte la o colecție anterioară de prescurtări sumare din canoane.

4. Nil Doxapatriul (Νεῖλος Δοξαπατριῆς), arhimandrit grec, care trăiește în Italia de jos până la 1140. El a dat o statistică a celor 5 patriarhii; în ea combate teza că papa are prerogativele sale dela Hristos, căci el le are mai vârtos, ca episcop al primei capitale a imperiului roman, dela sinoadele ecumenice și dela împărați.

5. Nicolae, episcop de Metona în Peloponez (ὁ Μεθώνης † după 1166), a scris mai multe cărți, în parte filozofice în parte teologice, care sunt lucrări științifice originale.

6. Eustațiu, arhiepiscop de Tesalonic (1115—1194), este comentator celebru alui Omer și Pindar; însă și pe terenul teologic are lucrări de valoare și originale. El are multă admirație pentru monahism, până și pentru stâlpnici, dar totodată și cenzurează ipocrizia monahilor din timpul său. Ne-a dat mai multe scrieri teologice, între cari și una despre monahism.

7. Teodor Valsamon (Θαλαμών, † după 1203), hartofilax al bisericii din Constantinople și mai apoi cam de până la 1190 patriarh de Antiohia. El fu cel mai mare canonist al bisericii grecești. A trăit în Constantinople și ca patriarh, fiindcă pe atunci Antiohia era pe mâna Cruciferilor și astfel n-a putut să-și ia reședința acolo. Operile sale principale sunt un comentariu celebru la colecția canoanelor și altul la nomocanonul lui Fotiu¹

8. Nechita Acominat sau Honiat (Νικήτας Ἀκομινάτος sau Χωνιάτης, † 1206) din Hone, vechea Colose din Frigia. El a scris o cronică precum și un manual de dogmatică, intitulat: „Comoara ortodoxiei (θησαυρὸς ὀρθοδοξίας)” operă mai originală decât „Arsenalul dogmatic” a lui Eutimiu Zigabin, care i-a servit de model. Fratele său:

9. Mihail Acominat sau Honiat († până la 1220), arhiepiscop al Atenei și demn discipol alui Eustațiu († 1194), a fost celebru ca și acesta prin o solidă cunoaștere și cultivare a literaturii și științei clasice, precum și a celei religioase.

10. Dimitrie Homățianu sau Homaten (Δημήτριος ὁ Χοματιανός) mai întâi hartofilax, iar dela 1190 arhiepiscop al Ahridei

¹ Valsamon a introdus în Sintagma lui așa zisul act de donație a lui Constantin cel Mare, trimis de papa Leon IX lui Mihail Cerulariu, patriarhul Constantinoplei, fără a bănuși că introduce într'însa un falsificat (N. Tr).

† 1222, a fost învățător de dreptul canonic și ierarh de mare considerație în biserica bulgară și sârbă și din când în când în divergință de idei cu canoniștii erudiți și cu ierarhia din Constantinopole; așa d. e. el a combătut emanciparea bisericii sârbești de arhiepiscopia Ahridei, când ea în 1219 fu recunoscută ca arhiepiscopie autocefală.

c. Secolul 13.

Acesta e secolul imperiului latin din Constantinopole (1204—1261); în el întreaga literatură religioasă a Grecilor a fost cam sterilă. Afară de cei doi scriitori de mai sus, care intră și în secolul acesta, s-au mai distins: 1. Ioan Chitru, 2. Nechifor Vlemid, 3. Ioan Vec, 4. Gheorghe Pahimer.

1. Ioan Chitru, episcop de Chitru (Macedonia) la începutul secolului, a fost canonic și polemic de valoare contra Latinilor.

2. Nechifor Vlemid (Νικηφόρος ὁ βλεμμύδης), sau βρειμύδης † 1272, monah și cenzor sever și îndrăzneț chiar față de împărați și de magnați; în an. 1255 a refuzat propunerea lor de a-l alege patriarh. El a dat mai multe scrieri contra Latinilor, iar unele scrieri atribuite lui de Latini și în favoarea lor sunt contestate de Greci ca neautentice.

3. Ioan Vec (Ἰέκκος, † 1298), mai întâi hartofilax al patriarhiei de Constantinopol și adversar Latinilor, iar apoi atras în partea lor. În 1274 când Mihail Paleolog încheia unirea a fost înălțat la scaunul de patriarh unit al Constantinopolei, din care fu scos după moartea împăratului († 1282). Dela 1274 el a scris numai în favoarea unirii. În aceste scrieri el voea să convingă pe compatrioții lui că unirea se poate admite și e necesară, și-i îndemna la unirea cu biserica latină.

4. De altă opinie a fost contemporanul său mai tânăr Gheorghe Pahimer (Παχυμέρης), diacon și proteed († 1310). El a scris o cronică și cuvântări polemice contra Latinilor.

d. In sec. 14.

1. Nechifor (alui) Calist, 2. Matei Vlastar, 3. Varlaam, 4. Manuil Caleca, 5. Grigoriu Palamà 6. Nil Cavasila, 7 Nechifor Grigorà, 8. Nicolai Cavasila, 9. Maxim Planudi, 10. Nil Damila.

1. Nechifor (fiul lui) Calist (Νικηφόρος Καλλιτοῦ) monah din Constantinopole după an. 1340. Pelângă alte scrieri a dat o is-

torie bisericească în 23 cărți, ce merge până la an. 610. Dar această istorie nu e scrisă cu destul spirit critic.

2. Contemporanul sau, canonistul Matei Vlastar (βλάσταρις, mai rar βλαστάρις, tot monah însă în Tesalonic. El era în floare pe la 1335, dar e și astăzi foarte apreciat pentru opera lui de drept canonic intitulată: „Syntagma alfabetică (σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον), Syntagma alphabeticum) “ sau manual alfabetic. Opera lui este un lexicon de canoane, foarte mult întredunțat de canonici ca și syntagma lui Valsamon.

3. Varlaam (βαρλαάμ, † 1348) monah grec din Calabria; după ce tratativele de unire din an. 1339, făcute prin intermediul lui, n-au reușit, el a scris polemici vehemente contra Latinilor, iar în 1341 intrând în controverse teologice cu monahii isihasti din Aton și în 1341 un sinod din Constantinopol declarând eres doctrina lui, atunci trecu la Latini și în 1342 deveni episcop latin. De atunci a scris contra Grecilor. Discipolul său

4. Manuil Caleca (Μανουὴλ Καλέκας), grec, rudă cu Ioan Caleca patriarhul de Constantinopol, care în 1347 fu scos pentru că era de socotința lui Varlaam; în 1360 Manuil a intrat în ordinul dominican († 1410). El a scris deasemenea contra foștilor săi coreligionari și compatrioți. Din contra.

5. Grigoriu Palamă (Γρηγόριος Παλαμάς) fu de socotința isihastilor contra lui Varlaam și contra Latinilor. El a fost mai întâi monah, apoi arhiepiscop de Tesalonic (1347—1360), predicator excelent, scriitor dogmatic, polemic și apărător al isihastilor (ήσυχασταί), precum și al bisericii de Răsărit în genere. Pentru virtuțile și meritele lui, precum și pentru lupta energetică a lui contra partidei lui Varlaam și Achindin, pe cari majoritatea teologilor îi priveau ca eretici, fu slăvit de admiratorii săi ca al doilea Atanasiu, iar în 1368, curând după moartea lui, un sinod patriarhal din Constantinopol l-a pus între sfinți și e venerat ca atare în fiecare an, nu numai în ziua morții sale¹ ci și în Duminica a doua din postul mare. Dar inimiții lui, varlaamiții și Latinii, adesea l-au persiflat ca eretic.

6. De aceeaș socotință cu Grigoriu Palamă a fost și Nil Cavasila (Νεῖλος Καβσίλας, † 1361), ales că succesori al său în scaunul arhiepiscopal de Tesalonic, însă muri înainte de a fi in-

¹. Ea se prăznuște bisericește în 14 Noembrie (N. T).

stalat. El s-a distins mai cu seamă ca scriitor polemic contra Latinilor¹.

7. Din contra, cronicarul Nechifor Grigorà (Νικηφόρος Γρηγοράς, † 1359) și Constantin Armenopul sau Harmenopul († pela 1380), jurisconsult de mare considerație, care și-a făcut nume și ca canonist; ambii aceștia au fost adversari decise ai isihastilor și ai lui Palamă,

8. Nicolae Cavasila († 1371), nepot alui Nil Cavasila și succesor al său ca arhiepiscop de Tesalonic, a fost deasemenea adversar alui Varlaam, iar în acelaș timp și cel mai celebru teolog mistic al bisericii grecești și unul din misticii cei mai nobili ai creștinismului. El are scrierile mistice escelente, care sunt: „Despre viața cea în Hristos (περί τῆς ἐν χριστῷ ζωῆς) și o explicație care mistică a sf. leturghii.

9. Contra Latinilor a polemezat încă: Monahul Maxim Planud (Πλανονδύτης, pela 1340), bărbat versat în teologia Grecilor și a Latinilor, apoi.

10. Nil Damila (Δαμιλάς), monah care era în floare pela 1400.

e. In jumătatea 1-a sec. 15.

1. Simeon Tesalonicul, 2. Iosif Vrieniu 3 Silvestru Siropul sau Sguropul, 4. Gheorghe Gemist Pliton și Gheorghe Scolariu 5. Visarion și Marcu Eugenicul, 6. Gheorghe Amiruță sau Ameruță (Amyrytzes).

1. Simeon, arhiepiscop de Tesalonic, de unde i vine și numele Tesalonicul θεσσαλονικεύς, Thessalonicensis † 1429. El a scris dialoguri, unele de conținut dogmatic, altele polemice, acestea mai ales contra lui Varlaam și a Latinilor. Celebre sunt însă dialogurile sale liturgice; ele sunt un izvor de mare valoare pe acest teren.

2. Iosif Vrieniu (Ἰωσήφ βρυέννιος) contemporan mai târziu cu Simeon Tesalonicul, era monah din Constantinopol, între anii 1431—1436; el s-a distins ca polemizător contra Latinilor.

3. Silvestru Siropul sau Sguropul, eclesiarh mare al bisericii din Constantinopol și asistent la sinodul unionist din Ferrara și Florența (1435—1439). După ce s-a întors în patrie a scris is-

¹. Una din scrierile sale polemice contra Latinilor e tradusă românește cu titlu: „Carte sau lumină cu drepte dovediri despre Vavilonul cel tăi-nuit... citată mai sus, vol. II pag. 375, nota 1 (N. Tr).

toria acestui sinod, cunoscută sub titlul, ce i-a dat în 1660 editorul ei din Apus, un protestant: „Vera historia unionis non verae, historia adevărată a unirii cei neadevărate“.

4. Gheorghe Gemist Pliton (Γεωργιος Γεμιστός Πλήθων † 1454) și Gheorghe Scholariul (Γεωργιος Σχολάριος, † 1459) erau 2 antagoniști în știință; cel întâi, partizan al filozofiei lui Platon, iar acest din urmă al filozofiei lui Aristotel. Mai târziu acesta s-a tuns monah luând numele Ghenadiu și a combătut cu zel unirea, deși la sinodul din Florența fusese favorabil ei. După căderea Constantinopolei el fu primul patriarh de Constantinopole sub dominațiunea Turcilor (1453—1456, † 1459). Pe timpul sinodului din Ferrara și Florența el împreună cu Pliton erau celebri numai ca savanți dintre mireni și aveau între sine o controversă, ce dăinuia atunci pe terenul teologiei între platonici și aristotelici. Platonicii susțineau că trebuie să se introducă din nou în studiul teologiei filozofia lui Platon, cum era ea predominantă în epoca Părinților vechi, Aristotelicii din contră susțineau că sistemul filozofic al lui Aristotel e mai util pentru studiul teologiei și acuzau pe adversari, că cu platonismul lor voesc a introduce un păgânism nou și că mai puțin interes au pentru biserică decât pentru a regenera păgânismul lui Platon. În adevăr Pliton și unii discipoli ai săi, în predilecția lor pentru filozofia lui Platon, au mers până la exagerarea de a considera filozofia lui Platon mai superioară și mai perfectă decât religiãonea creștină.

5. Visarion (Βεσσαριων), mitropolit al Niceei, era discipol a lui Pliton. El a susținut unirea la Florența și a murit cardinal în Italia la 1475¹. A apărat unirea și după sinodul din Florența prin scrieri, precum adversarul său Marcu Eugenicul a scris contra ei.

6. Gheorghe Amiruță sau Ameruță (Ἀμιρούτζης, Αμοιρούτζης) și Αμηρουκῆς era din Trapezunta, bărbat plin de talent și cu situație înaltă. După căderea Trapezuntei (1461) intră în ser-

1. Cf. Le Cardinal Bessarion ..* par Henri Vast Paris 1875. Această scriere conține multe detalii și despre așa zisa unire dela Florența, citând o bogată literatură. Autorul e papist însă dă vină și pe papi că nu s-a putut înfăptui unirea. „Mais la faute est aussi aux papes... Eugène IV a forcé les Grecs a céder sur tous les points de doctrine... il a fait reconnaître sa primauté sans restriction, sans laisser aucune trace d'autonomie aux Églises d'orient...“ pag. 111. Despre Visarion a scris și un autor ortodox sub titlul: „Visarion al Niceei, Rolul sau la sinodu din Ferrara-Florența“ de Sadoff, profesor la Academia spirituală dia Petrograd. 1890 (rusește). N. Tr.

viciul lui Mohamed II, ba unii zic chiar că s-a turcit, însă toate documentele atestă că a fost un om fără caracter și un flagel pentru biserică pe timpul dominațiunii Turcilor, cum fu și fiul său, care 'i semănă în totul. El muri în an. 1475. După ce azistase la sinodul din Ferrara și Florența (1438—1439), a scris și el despre acel sinod un raport nefavorabil; a mai scris și alte opere, în parte filozofice, în parte poetice.

**§. 162. b. Literatura religioasă la Ortodocși,
Sârbi, Bulgari, Ruși, Români, Iberi sau Georgieni
și la eterodocși: Armeni, Iacoviți Sirieni și Nestorienii Siro—Haldei.**

Biserica greacă din imperiul bizantin a dat mai multe lucrări în sfera literaturii religioasă; totuș în această sferă și alte biserici din Răsărit nu sunt fără merit, așa dintre cele ortodoxe mai ales bisericile slave, cari toate aveau ca limbă literară în comun limba slavonă, introdusă de apostolii Slavilor, iară dintre cele eterodoxe: biserica Armenilor, a iacoviților sirieni și a nestorienilor sirieni sau haldei.

La Slavi începù a se cultivà literatura religioasă încă din Periodul precedent (III). Pe acest teren au fost activi dela an. 863 în Moravia, Chiril și Metodiu, iară după moartea lui Metodiu dela 885 în Bulgaria, numeroșii săi discipoli, cari fiind alungați din Moravia s-au refugiat în Bulgaria. Aici literatura religioasă progresă curând mai ales sub țarul Simeon (893—927). Sârbii vecini mai întâi luară de model în literatura religioasă pe Bulgari, iar apoi îi întrecură. Cel mai celebru reprezentant al literaturii religioase vechi a Sârbilor în acest Period (IV) este sf. Sava, primul arhiepiscop autocefal al Sârbilor, în jumătatea întâi a sec. 13 (1219—1236), mai ales prin scrierea sa: „Cartea cârmuirii“ colecție slavonă de legi eclesiastice, ce se răspândi apoi din Serbia la Bulgari și la Ruși¹. În fine veni la rând și Biserica Româno—Bulgarilor. În ea literatura religioasă s-a cultivat tot în limba slavonă după modele grecești, dând mai mult traduceri și prelucrări de scrieri grecești, iară lucrări originale, mai puține. Literatura acestei biserici are ca reprezentant celebru pe Eutimiu, ultimul patriarh al bisericii din Târnova (1360—1393), meritos și pentru că a revizuit textul Bibliei din limba slavonă bisericească. La 1394 el fu exilat de Turci și muri în exil

¹. Vezi mai sus pag. 79 not. 1. (N. Tr).

la 1400. Dominațiunea Turcilor a paralizat apoi firește avântul ulterior al literaturii Sârbilor și Bulgarilor. Dar între acestea literatura religioasă începu a se desvolta la Ruși. Ea s-ar fi putut desvolta și mai mult la Ruși, de n-ar fi venit asupra Rusiei la 1238 Mongolii, cari o subjugară și o ținură supt jugul lor apăsător și barbar până la 1480.

Reprezentanți notabili ai literaturii religioase la Ruși au fost mai întâi Ilarion, mitropolit de Chiev (1050—1054), autor de mai multe scrieri clasice și instrucțiuni religioase și morale; apoi, Nestor, monah în Lavra Pecerscă dela Chiev (1141), celebru aghiograf rus, adică autor de biografii ale sfinților rusești, iar mai ales cronicar, tratând despre istoria politică și bisericească a Rusiei dela 852—1110. După jumătatea a doua a sec. 12 Chiril, episcop de Turov în Rusia meridională († pela 1185), și-a făcut mare nume ca predicator și autor de scrieri omiletice, pentru care e și numit Hrisostom al Rușilor. În jumătatea întâi a sec. 13 Simeon, episcop de Susdal în Rusia septentrională, era în floare ca aghiograf. Iar în jumătatea a doua a sec. 13 Chiril II mitropolitul Rusiei (1250—1280) și-a făcut nume neperitor prin lucrări și scrieri practice religioase; el e și creator și culegător al dreptului canonic în biserica Rusiei. În jumătatea întâi a sec. 14 au scris deasemenea lucrări practice religioase mitropolitul Petru Sfântul (1308—1326), iar în jumătatea adoua a aceluiaș secol mitropolitul Alexiu Sfântul (1354—1378). Sărbul Chiprian († 1406) dela 1376 mitropolit de Chiev, iară dela 1380 mitropolit de Chiev și de Moscva cel puțin de drept dacă nu de fapt, i-a întrecut pe cei doi de mai sus prin scrieri literare fecunde și variate¹. Dar Grigoriu Țamblac mitropolit de Chiev (1415—1419) a întrecut pe toți predecesorii săi prin erudițiune. Unii zic că el era Român din Bulgaria, fiindcă s-a născut în Târnova și a învățat la Eutimiu, celebrul patriarh al Târnovei († 1400), alții zic că era sârb de origine, fiind rudă cu Chiprian. Acest bărbat a servit câtva timp în biserica Serbiei ca egumen ai mănăstirei Deciani și poate să fie identic cu ieromonahul Grigoriu, duhovnic autorizat (π.α.ῆρ. πνευματικός) și singhel patriarhal, pe care în 1401 patriarhul de Constantinopole l-a trimis în Moldova spre a cerceta cazul lui Iosif episcop și candidat la Mitropolia Moldovei, iar în 1402 avu un rol în

¹. Despre toți acești scriitori ai bisericii rusești, cf. Boissard, op. cit. Tom. II pag. 151 scv (N. Tr).

biserica Moldovei, la mănăstirea Neamțu și la Suceava, ca dascăl bisericesc de valoare. În 1415 el ajunse mitropolit al bisericii Lituaniei în Chiev cu concursul lui Vitold, sau Vitovd, mare principe al Lituaniei, contra mitropolitului Moscovei din Rusia de nord. Marele principe l-a trimis în negocieri de unire la sinodul din Constanța (1414—1418), unde plecară episcopi și delegați mireni și din Constantinopol și din Moldova; dar trimișii ajungând în Constanța prea târziu, sau întors fără nici o ispravă. Țamblac apoi muri curând (1419 sau 1420) cum atestă mărturii istorice de valoare. Totuș unii scriitori moderni, precum Melhisedec, episcop de Roman († 1892), pe care alți scriitori l-au combătut decisiv, afirmă că Țamblac n-a murit în 1419 sau 1420, ci în acest an a căzut în disgrația marelui principe și a pierdut scaunul de mitropolit de Chiev, trăind încă după aceea mai întâi în Serbia apoi în Moldova. La 1440 când Moldovenii, cum zic unii, alungară pe mitropolitul Damian, fiindcă primise unirea la sinodul din Florența, Țamblac ar fi fost ocărmitorul mitropoliei sau, cum sunt de părere unii cronicari români, ar fi fost identic cu acel „Grigoriu mitropolit Moldovei”, care în 1435 oferii papii serviciile sale pentru Moldova și țările vecine, încă după altă combinație istorică ar fi fost chiar căpetenia legitimă de atunci a bisericii Moldovei contra lui Damian, care era numai un pseudomitropolit grec al Moldovei, iar în calitate de mitropolit legitim Țamblac ar fi evitat a participa la sinodul din Ferrara-Florența (1438—1439), întârziind pe cale și a intrat în relație cu arhiepiscopia Ahridei, care s-a ferit de unire. Toate acestea sunt simple combinațiuni nefundate. Țamblac și-a făcut nume în literatură scriind vieți de ale Sfinților, precum viața sf. Ioan cel Nou, ale cărui moaște s-au adus la Suceava în an. 1402, când Țamblac era în Moldova, apoi predici, epistole și cărți polemice contra Latinilor.

Până la întemeierea principatelor române independente și a mitropoliilor, Românii în acest Period (IV) ca și în Periodul III erau în foarte strânsă legătura politică și religioasă cu Slavii, superiori lor în număr, cari aveau organizație politică și religioasă mai veche. Așa la sud Românii erau în legătură cu Bulgarii și Sârbii, iar la Nord cu Rutenii din Halici. Fiind în această situațiune Românii încă nu și-au putut forma o limbă proprie în biserică, nici o literatură profană și religioasă. Dar la capătul acestui Period ei poate vor fi urzit începuturile literaturii române de conținut religios, ce s-a păstrat în scris în Codicile Voronețean

(Bucovina) din sec. 16, conținând Faptele Apostolilor și Epistolele sobornicești, precum și în Codicele Sturzan, scris pela 1600 de preotul Grigore din Măhaci (Transilvania) și conținând rugăciuni, predici, scrieri apocrife, povestiri etc. Tot din acest timp, sau mai în general din sec. 15 revendică istoricul Iorga și o traducere românească a Psaltirii, cum ne-o prezintă 2 manuscripte (Psaltirea Șcheiană și Psaltirea dela Voroneț) și o ediție imprimată prin îngrijirea diaconului Coresi (1570), deasemenea Tetraevanghelul românesc, imprimat în 1561 tot de Coresi, în fine Apostolul și Praxapostolul, editate de el în 1563. Iorga atribuie toate aceste traduceri românești de cărți biblice și de alte texte religioase influenței husiților și chiar unui preot român din Maramureș sau din nordul Transilvaniei, care avea idei de ale husiților¹.

În biserica Iberiei (Georgiei, Gruziniei) literatura religioasă ajunsese în floarea ei în sec. 12 și mai cu seamă sub domnia reginei Tamar (1180—1198). Reprezentații săi principali au fost Arseniu din Icaht, teolog cu cultură universală și Teofil scriitor de imnuri religioase.

În acest Period ca și în cele anterioare bisericile eterodoxe din Răsărit n-au fost cu totul lipsite de merit literar. În acest Period biserica Armenilor precum și a iacoviților sirieni și a nestorienilor siro-haldei au avut scriitori celebri. După jumătatea sec. 12 în Armenia erau în floare doi scriitori distinși ai bisericii armenice, cei mai distinși din acest Period. Și lucru remarcabil, erau unchiul și nepotul, ambii cu simpatie pentru biserica grecească și dispuși a recunoaște sinodul din Halcedon. Ambii se numeau Nerses. Nerses din Clah (Rom-cla, Rom-clah sau Rum-clah) capitala regatului Armeniei mici (Cilicia) numit de Latini Nerses

1. Cf. Iorga, *Histoire de Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Bucarest 1915 I 1245 ; vorbind despre silința Husiților unguri, cari trecând în Moldova dădură cea dintâi traducere în limba vulgară a unei părți din evanghelie dela 1416 în târgul Troțuș, autorul adăogă la pag. 125 „Cette profonde transformation religieuse, consistant surtout a donner au peuple l'Écriture dans sa propre langue créa les premiers monuments de la langue littéraire roumaine. Ils apparaissent dans une contrée, qui pourrait être limitée entre la partie orientale de Transylvanie, le Marmoros voisin et certaines régions moldaves, qui leur correspondent. On traduissit, tant bien que mal, d'après un text slavon, mais en employant un vocabulaire d'un caractère latin très prononcé, le Psautier, les Évangiles, les Actes des Apôtres, bref cette partie de l'Écritures, que les Hussites affectionnaient“ Autorul indică Mănăstirea din Peri ca locul de unde s'au propagat această literatură prin copii. Vezi și Hasdeu, *Cuvente din Bătrâni* (N. Tr).

Clajensis, a fost Catolicos (1166—1173) cu reședința în Romclah. Pentru talentul său poetic plin de oncțiune religioasă fu supranumit „Grațiosul”. Poema lui principală e: „Iisus Fiul”. Dar el n-a fost numai poet religios ilustru, ci s-a distins și pe terenul științei teologice și e cunoscut mai ales prin scrierea lui: „Expunerea credinții bisericii armene”, compusă pentru Greci. Iară Nerses din Lampron, contemporan și nepot al celui de mai sus, a fost episcop de Tars (Cilicea) și a scris diverse lucrări teologice. În acest Period și biserica iacoviților sirieni a avut doi scriitori celebri. Unul dintre ei, contemporan cu cei doi Nerses fu Dionisiu Bar-Salibi († 1171), episcop de Amidā în Mesopotamia; el e meritos că exiget și dogmatist. Iară celălalt fu Grigoriu Abulfaragiu sau Abulfaragius (cum îi zic Latini); el se numește și Bar-evreul, fiindcă tatăl său era evreu botezat. El a fost în floare între anii 1264—1286 ca Primate de Orient al iacoviților sau ca Mafrian în Mosul, lângă Tigru. El e renumit ca istoric și canonist precum și ca dogmatist și exiget. Ceeace a fost pentru iacoviții sirieni Grigoriu Abulfaragiu, a fost pentru nestorienii sirieni sau haldei (sirieni de naționalitate iar haldei fiindcă țineau de biserica Haldeilor), contemporanul său mai tânăr Ebed-Iisus (Abdișo † 1318), mitropolit nestorian de Nisibi. El deasemenea fu canonist, istoric, exiget și dogmatist.

§. 163. Știința și literatura bisericii de Apus.

I. Scolastica și Mistica.

În acest Period Răsăritul n-a stat rău în privința științei și a literaturii, dacă făceam abstracție că în general i-a lipsit originalitatea, dar biserica de Apus a fost atunci în o stare mai superioară și în ce privește știința și literatura. La aceasta contribuia situațiunea sa politică și națională mult mai favorabilă, precum și sporirea progresivă a școalelor teologice mai ales a celor dela catedrale și dela mănăstiri. Multe din ele provin din Periodul precedent, însă după exemplul lor multe s-au creat acum și în toate domnea o vie activitate științifică și didactică. Dar scoalele superioare sau universitățile, ce s-au înființat dela sfârșitul sec. 12 și până la capătul Periodului și erau mai mult de 50, contribuie și mai mult la înflorirea științei și literaturii religioase. Mai întâi s-au transformat în universități școalele dela catedrale și cele din mănăstiri. Una din cele dintâi școale, ce se transfor-

mă în universitate fu școala dela catedrala din Paris; în ea se predă cu preponderanță teologia și filozofia. Cea din Bologna deasemenea fu una din cele mai vechi universități; în ea se predă eminentemente jurisprudența; tot așa cea din Salerno, în care se predă ca cea dintâi știință medicina. Una din universitățile cele mai vechi era și cea din Oxford. Cu înălțarea școalelor începu și uzul ca scriitorii bisericești cei mai mulți și mai însemnați din Apus să poarte și titlul universitar de „Doctor” sau „Magistru”, ce însemnă la început simplu „Învățător” respectiv „Măestru”. La acest titlu școlarii și admiratorii învățătorilor, cari se destingeau prin erudiție, mai adăogiră dela sec. 14 câte un epitet encomic mai adesea ori după moartea lor, iară celor vechi abia târziu după moarte. Atari epitete erau: d. ex: „Doctor sublimis”, „Magister sententiarum”, „Doctor subtilis, irrefragabilis, mellifluns, mirabilis”, etc. adică: „Învățător sublim”, „măestru de sentințe”, „învățător ager”, irefutabil, cu graiu dulce ca mierea, admirabil” etc. Tot atunci s-a introdus uzul a se conferi școlarilor dela universități (școlarii), cari dădeau în ele probe despre știința lor, titlurile gradate de: „Baccalaureus” „Licentiatus” „Magister” „Doctor”. Astfel dejă în jumătatea a doua a Periodului aflăm că se conferia regulat grade de Magiștri și Doctori în teologie și în dreptul canonic.

Metodele teologiei erau din cele mai complexe. Totuș pe când în Periodele precedente teologia se cultiva în o formă mai liberă precum și mai adesea ori pe baza sf. scripturi și a sf. Părinți ca teologie pozitivă, în Periodul prezent ea se trată aproape esclusiv în o formă cu preponderanță sistematică școlară, și speculativ adică filozofic sau scolastic, cum se numea această metodă, iar în măsură mai mică după metoda mistică, ce era opusă cu cea precedentă și chiar cu teologia pozitivă, căci ea nu dă așa de mare atenție inteligenței, cât mai vârtos inimii iubitoare de Dumnezeu.

A. Teologia speculativă se trată mai cu seamă pe bază filozofiei lui Aristotel, deși teologii nu cunoșteau această filozofie din textul ei original ci din traduceri mai vechi, latine sau arabe, de cari dispuneau mai cu seamă Spaniolii. Teologia speculativă se numi scolastică, fiind că se cultivă de predilecție în școale și admitea numai o metodă sistematică, cum e regula în școale. Deci scolastica este pur și simplu metoda, dominantă în evul mediu la apuseni, de a trată teologia sistematic și filozofic, pe

baza filozofiei lui Aristotel, ce era cunoscută la'nceput numai din traduceri și abia mai târziu și din textul original. Această metodă eră o sforțare de a demonstra dogmele religiunii și prin filozofie și a transformă pe cât posibil credința în știință. Primul filozof, cunoscut în Apus, care a deschis încâtva acest drum și deci se poate privi ca precursor al scolasticeii, fù Lanfranc, celebru învățător în școala mănăstirii Bec din Normandii; el a predat aici dela an. 1042—1062 și apoi (1070) trecù în Anglia, la Cantorbery, unde fu arhiepiscop până la 1089. Dar mai mult a cultivat această metodă Anselm, discipol alui Lanfranc și successor al lui în Bec (1063—1093) și apoi în Canterbury ca arhiepiscop (1093—1109). Anselm e părintele propriu al scolasticii. El stabili raportul între credință și știință în sens bisericesc prin formula : „Credo ut intelligam” adică în scolastică trebuie să plecăm dela credință și apoi prin argumente raționale să ne silim a înțeleg și a face și pe alții să înțeleagă ceea ce credem. Inșă nu toți scolasticii fură satisfăcuți cu acest raport între credință și știință. Scolasticul frances din Paris Abelard, care eră în floare în jumătatea întâi a sec. 12 și muri în 1142, a pus invers acest raport prin formula : „Dubitando ad inquisitionem venimus, inquirendo veritatem percipimus” adică : Indoeala ne face să cercetăm, iară cercetând, aflăm adevărul, sau „Intelligo ut credam” adică : Trebuie să înțeleg spre a crede, sau trebuie să plecăm dela indoeală și prin investigații și demonstrațiuni, să ajungem a ști și apoi să credem ceea ce am cercetat și demonstrat. Abelard opină că cu această metodă se pot demonstra toate dogmele și se poate pune în perfect acord credința cu știința. Dar această metodă eră periculoasă; după ea atât Abelard cât și scolasticii sceptici de mai târziu au șovăit, până ce în jumătatea a doua a Perio-dului, partizanii acestei direcții, începând cu Vilhem de Occam († 1347) au ajuns la expedientul sofistic să afirme, că în teologie poate fi adevărat ceva, ce e fals în filozofie și viceversa, deci pot exista două adevăruri contradictorii între sine, adevărul filozofic și cel teologic; această sofismă eră în aparență prăbușirea teologiei speculative, iar în realitate bancrota scolasticii sceptice. Scolasticii nu erau de acord nici în alte privințe, precum în privința raportului dintre cugetare și ființă, adică dintre idee și realitate, sau în cheștiunea, dacă noțiunile generale ale cugetării noastre, ce au de obiect specii și genuri ale ființelor, iară nu ființe singulare sau indivizi, se bazeze pe realitate, așa dar : „num

universalia sunt realia" adică: „Oare genurile și speciile sunt reale?”. În această chestiune încă dela început scolasticii sau dezbinați în nominaliști și realiști, precum și în conceptualiști, ca direcție conciliantă între cele două dintâi. Realiiții numărau între ei pe cei mai mulți scolastici religioși și credincioși din sec. 12 până la începutul sec. 14. Ei afirmău că noțiunile generale au o bază reală și că genurile și speciile sunt realități.¹ Nominaliștii numărau între ei la începutul Periodului, cel puțin în sec. 12 și 13 puțini scolastici, dar nu dintre cei notabili, iar dela jumătatea sec. 14 majoritatea scolasticilor. Ei, în opoziție cu realiiții, afirmău că indivizii sau ființele singulare sunt reale, iară genurile și speciile sunt abstracțiuni și exprimău această socotință, ce și avea baza în stoicism, încă și prin formula: „universalia sunt nomina” adică: noțiunile generale sunt nume, sau și prin formula: „universalia *post rem*” adică: noțiunile generale pot avea senza abia *după* obiectele singulare. Noțiunile generale, ziceau ei, sunt abstracțiuni arbitrare ale rațiunii sau concepții subiective ale minții noastre. În această direcție ei din când în când au căzut în extrem, așa chiar înainte de sfârșitul sec. 11 Roscelin, canonic frances († după 1120) ajunse la concluzia că și sf. Treime este numai un nume, iar nu reală ca persoanele singulare din Dumnezeu: pentru aceasta cu drept cuvânt a fost acuzat de Triticism, adică ca unul ce învăță, că în Dumnezeu numai persoanele sânt realé, iar unitatea celor trei persoane este numai o abstracțiune a rațiunii noastre și nu există în ființa ei, nu este una în realitate. Deaceea în 1092 Roscelin fu nevoit a retractă această teorie. Nominalismul riguros căzū astfel în discredit; el mai putū să și prelungească existența numai în nominalismul moderat. Atari nominaliști moderați erau în special conceptualiștii. Ei declarău că noțiunile generale sunt abstracțiuni ale rațiunii (conceptus), au însă o bază reală în indivizii de acelaș gen, pe cari mintea noastră îi coordonează ca genuri, prin urmare genul este ceva real, întru cât indivizii de acelaș gen constituie și în cașetarea noastră un gen. Dar dela sec. 14, când scolastica decăzū, ajunse din nou dominant nominalismul riguros și el chiar

¹. Realismul eră de două feluri: 1. Realismul extrem sau platonice: el afirmă că noțiunile generale sau genurile și speciile au existență mai înainte de obiectele individuale, ca prototip al lor („Universalie *ante rem*”) 2. Realismul moderat sau aristotelic; el afirmă că noțiunile generale au existență reală în individele înseși („universalie *in re*”).

predomină în scolastică. Așa dar scolastica începù în jumătatea a doua a sec. 11, se dezvoltă în sec. 12 și ajunse la cea mai mare dezvoltare în sec. 13; cari dela sec. 14 decăzù treptat, până ce degeneră în dispute seci și în arguții sau subtilități. Deaceea atunci cu tot dreptul se putea imputa scolasticilor că în mânele lor întreaga religie și teologie a ajuns un corp fără suflet. În sfera moralei scolastica pe timpul decadenței sale, cu predilecția ei pentru distincțiuni și subtilități în locul unui sistem de morală, închiegat după principiile ei, a produs așa zisa cazuistică, adică doctrina despre cece trebuie să facem sau să nu facem în fiecare caz singular.

B. Inșă scolastica avù de timpuriu adversari. Aceștia susțineau că în religie mai puțin importă cece cunoaștem cu rațiunea decât cece simțim cu inima; deaceea nu trebuie să tindem așa mult a sondă pe Dumnezeu cu rațiunea, cât a-l iubi cu inima, căci adevărata religie consista tocmai în dragostea către Dumnezeu. Abatelè mistic Bernard de Clairvaux († 1153) zicea: *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur* adică: Pe Dumnezeu îl cunoaștem în măsura în care îl iubim. Toate persoanele cu entusiasm pentru religie și distinse prin viața religioasă cea practică au fost mai mult sau mai puțin dintre mistici. Unele dintre ele nu respingeau nici scolastica, ci se sileau a o pune în acord cu mistica și prin aceasta paralizară efectiv tendința unilaterală a scolastice precum și a misticei. Scoala mănăstirii st. Victor din Paris a fost o pepenieră fecundă a misticei, în prima epocă de înflorire a ei; superiorul acestei mănăstiri, celebrul Hugo de st. Victor († 1141) se sili a pune în acord scolastica și mistica și a face din ele un tot armonios. Discipolul său Rihard de st. Victor († 1173) avea înclinare mai mare pentru mistică; această preferință pentru mistică degeneră la succesorul său Valter de st. Victor († 1180) în opoziție formală contra scolasticei. În sec. 13 vedem din contra că scolasticii cei mai mari precum Albertus Magnus († 1213), Toma din Aquino († 1274), dominicani celebri și mai ales Bonaventura († 1274), franciscan celebru, puneau în acord scolastica cu mistica. A doua epocă de înflorire și mai mare a misticei dar și cu înclinațiuni sporadice spre panteism fu sec. 14 și 15, când scolastica era în decadență. Atunci mistica fu cultivată mai cu seamă în Germania și anume de Dominicani germani.

C. Dar pelângă scolastică și mistică și direcția mediastrice a

lor, care nu 'ncetă nici în sec. 15, au fost și teologi, relativ mai puțini, cari tratau teologia numai după metoda pozitivă, adică numai pe baza sf. Scripturi și a Tradițiunii, sau cari pelângă acestea se refereau și la științele naturale, adică la cartea revelațiunii adăugeau și cartea naturii, voind a cunoaște pe Dumnezeu și cu ajutorul teologiei naturale (theologia naturalis); au fost apoi teologi, cari declarau că scolastica este o ocupație ce tâmpește mintea și credeau că nu putem scăpa de ea prin mistică, ci numai revenind la studiile clasice; acești din urmă teologi s'au numit umaniști; fiind că studiile clasice se considerau ca studii superioare, ca studii ce favorizează cultura pur umană (studia humaniora); cât timp ei nu renegau teologia și biserica, puneau în acord teologia cu studiile clasice, ca cu concursul acestora să în-lature scolastica și să introducă în teologie un senz istoric mai sobru și un gust mai ales; au fost încă și teologi, cari voeau a regenera teologia cu ajutorul tuturor științelor. Toate aceste din urmă direcții s-au afirmat în jumătatea a doua a Periodului, dar scolasticii riguroși le-au persecutat și le-au făcut suspecte.

II. Scriitori mai însemnați

1. Lanfranc, învățător la mănăstirea Bec din Normandie 1042—1062; el a fost întâiul teolog în direcția scolastică și adversar alui Berengar din Tours 1040—1088 în controversa despre Euharistie, cum am arătat în istoria dogmelor Periodului precedent (III). Dela 1070—1089 a fost arhiepiscop de Canterbury. Lanfranc intră parțial și în Periodul precedent și deaceea l-am pus și între scriitorii de atunci. Tot așa:

2. Petru Damiani, cardinal († 1072), amic a lui Hildebrand și de aceleași socotinți cu acest bărbat, care delà 1049 fu consilier al papilor cu idei riguroase și mai târziu papă, cu numele Grigoriu VII (1073—1085). Damiani e autorul cărții despre Gomora „Liber Gomorrhianus,” pe care o am citat în istoria Periodului III; ea zugrăvește cu culori vii imoralitatea clerului de atunci.

3. Anselm, născut în Piemont, a fost discipol alui Lanfranc și i-a succedat ca învățător în școala mănăstirii Bec din Normandie (1062—1093) precum și în Anglia, ca arhiepiscop de Canterbury (1093—1109). În această demnitate fiind a venit în conflict cu regele și a fost nevoit a pleca de două ori în exil în Italia (1097—1100 și 1103—1106). În primul său exil a luat parte în 1098 la sino-

dul din Bari (Italia de Jos) și avu dispută cu Grecii din Italia de Jos despre purcederea sf. Duh. El e fondatorul propriu al scolasticeii în direcție religioasă și deveni celebru prin operele sale dogmatice pline de profunziune. El a construit și mult combătutul argument, zis ontologic, despre existența lui Dumnezeu (în cartea sa: „Proslogium” adică „epilog” și în „Liber apologeticus” adică: „Carte de răspuns”, adresată contra monahului Gaunilo, adversarul său în această chestie). Anselm a construit și o nouă teorie despre Satisfacțiune sau despre mântuirea lumii prin Hristos; el adică demonstrează din nou cu argumente filozofice necesitatea întrupării lui Dumnezeu pentru răscumpărarea omenirii, ce s-a putut înfăptui numai prin o satisfacțiune *corespunzătoare* cu ofența adusă majestății *infinite* a lui Dumnezeu prin păcatul omului (teoria aceasta e în opera lui: „Cur Deus homo [factus est]?” adică: „Pentru ce Dumnezeu s-a întrupat?”).

4. Roscellin, canonic în Compiègne († după 1120) și nominalist, a fost combătut de Anselm pentru că profesa ca nominalist triteismul, cum am amintit mai sus și în 1092 un sinod din Soissons l-a constrâns a retracta socotința lui.

5. Abelard († 1142) contemporan celebru cu Bernard de Clairvaux, deși eterodox în multe chestiuni. De pela 1100 el fu învățător în Paris. Discipolii săi îl admirau foarte mult pentru talentul și știința lui, dar bărbații maturi ai bisericii l-au combătut pentru doctrinele lui eterodoxe. Încă înainte de 1119 el era cel mai slăvit învățător de teologie și filozofie din Paris. Aici pasionat de Héloïse eleva lui a sedus-o. Frumoasă, instruită și cu mult spirit, ea, după cum zice Hase în istoria lui bisericească, renunță de a mărturisi că e soția lui Abelard, cu care se cununase în secret, căci voea să-l vază în cel mai înalt post de onoare al bisericii. De aceea canonicul Fulbert, unchiul Héloïsei, considerând pe Abelard ca un seducător de rea credință și-a răsbunat castrându-l. Atunci Abelard intră în 1119 în mănăstirea st. Denis, iar Héloïse luă vâlul în o mănăstire de maici. Ei au stat până la moarte în o strânsă legătură spirituală și în corespondență prin scrisori. Héloïse muri în 1163 ca stăriță, iar Abelard, după ce s-a ilustrat din nou ca profesor mai mulți ani, retrăgându-se la o mănăstire muri în 1142, condamnat de repește ori ca eterodox (în 1127 și 1141). La aceasta contribui Bernard de Clairvaux († 1153), care-l combătea cu mare ură, pecând Petru Venerabilul († 1150) egumen de Clugny, tot atât de celebru.

a oferit azil la sine lui Abelard, când acesta fu condamnat a doua oară¹.

6. Bernard de Clairvaux, celebru teolog practic în direcție mistică. Pe cât fu de vestit Anselm ca dogmatist, pe atât de vestit fu Bernard ca predicator. Născut din părinți francezi nobili, se făcu din cavaler monah și egumen al mănăstirii Cisterțienilor din Clairvaux. Prin renumelē său atrase pe mulți a intră în acest ordin, care se numi dela el și Bernardin. Bărbat cu multă influență și în toate privințele mare, Bernard era foarte renumit ca predicator și om sfânt. Papi și principi, mari și mici primeau sfat dela el și se'nchinau înaintea lui. Dar el a refuzat toate demnitățile eclesiastice, ce i s-au oferit. Prin elocința lui înflăcărată a pregătit a doua expediție-cruciată (1147—1149), dar a combătut cu asprime și direcția ireligioasă a scolasticeii, iar în special ideile lui Abelard. Pentru elocința lui cea abondentă în dragostea cătră Dumnezeu, primi titlul onorific de „Doctor cu gura de miere” („Doctor mellifluus”) și muri în 1153.

7. Hugo de st. Victor din Paris († 1141) și discipolii săi Richard de st. Victor († 1173) și Valter de st. Victor († 1180), despre cari am vorbit mai sus și dintre cari cel întâi e însemnat și ca scolastic, au fost mistici speculativi sau teoretici², pecând Bernard de Clairvaux a fost mistic în direcție mai mult practică.

8. Gratian, monah și profesor la Bologna pela jumătatea sec. 12 (1140—1150), deveni celebru prin manualul său de Drept canonic intitulat: „Concordantia discordantium canonum” adică: „Concordanța canoanelor, ce nu sunt de acord între sine”. Acest manual a fost apreciat că în curând s-a introdus pretutindenea ca manual didactic de Drept canonic, ceva mai mult, el era tratat ca un codice de legi pentru cari fu intitulat: „Decretum Gratiani”³. Ordonanțele posterioare ale papilor au intrat

¹. De eterodoxie fu condamnat și contemporanul lui Abelard, Gilbert Porretanul (dela Porrée), episcop de Poitiers († 1134); el făcea între ființa Dumnezeuască și cele 3 persoane dumnezești așa deosebire, că în 1148 doctrina lui fu condamnată în parte ca triteism, iar în parte ca tetrateism.

². Hugo de st. Victor are și un comentariu la cartea despre ierarhia cerească alui Pseudo-Dionisiu Areopogit (N. Tr.).

³. Cum apreciază istoricii profani mai liberali Decretul lui Gratian, cf. Alcide Bonneau „La donation de Constantin” scriere citată de noi în volumele precedente, d. e. Vol. II pag. 15 not. 2. Bonneau analizează Decretul lui Gratian în introducerea istorică a acestei scrieri pag. LX—LXVI și'l declară: „Une encyclopédie de fraudes et de supercherie clericales; afirmă că deși acest decret e fără sancțiune, fără autoritate în regulă totuși a fost admis chiar în France, unde se primeau ca canonice numai decretule culese de Dionisiu cel Mic și a avut autoritate de lege în tribunalele civile (N. Tr.).

ca compliment la Decretul lui Gratian în așa numitele Colecții de decrete sau „Libri decretalium“ formând partea 2 a codicelui de canoane din Apus numit „Corpus juris canonici“, pecând Decretul lui Gratian formează partea 1. Colecțiile de decrete ce compun partea a doua a codicelui de canoane numit „Corpus juris canonici“ sunt acestea: „Quinque libri decretalium“, „Cele 5 cărți de decrete“ aranjate de papa Grigoriu IX (1227—1241); ele se mai numesc și: „Libri extra“, „Cărțile apărte de decretul lui Grațian“ și sunt însemnate în citațiuni cu: X, apoi: „Liber sextus“, „Cartea a 6-a“, de Bonifaciu VIII (1294—1303) mai departe: „Liber (constitutionum) Clementinarum“, Cartea Climentinelor sau a constituțiunelor Climentine“, de Climent V (1305—1314). La acestea s'au adus mai târziu așa numitele „Decretales extravagantes“, adică: „Decretele ce mai sunt în circulație (și în vigoare) și anume: Extravagantes Iohannis XXII“ (1316—1334) și: „Extravagantes communes“, adică: „Decretele încă în circulație dela diferiți pași, întrunite în o colecție comună“.

9. Petru Lombard, numit „Magister sententiarum“, „Măiestru al sentențiilor“ († 1164). Până la 1159 a fost profesor la Paris, apoi episcop acolo până la moarte. El deveni celebru prin un manual de dogmatică foarte bun pentru acel timp, intitulat: „Quatuor libri sententiarum“. „Patru cărți de sentenții“. Acest manual intră în uz în evul mediu în toate școalele din Apus; el nu ieși din uz nici după 100 ani, când apărură: „Summa theologiae“ grandioasa operă alui Toma din Acvino.

10. Alexandru de Hales (Halensis), Franciscan englez și profesor la Paris († 1246). El fu supranumit „Doctor irrefragabilis“, adică „Doctor imposibil de combătut“ precum și: „Monarha theologorum“, adică: „Monarhul teologilor“, fiindcă era teologul cel mai ingenios din timpul său și superior mult celorlalți teologi, deaceea domină el între toți.

11. Albert cel Mare (Magnus) scolastic cu erudiție variată și celebru. Conte german din naștere, el se făcu de timpuriu monah în ordinul franciscan și dela 1243 fu profesor mai ales în Colonia, iar dela 1260 episcop în Regensburg contra voei sale, apoi dela 1262 când se retrase, reveni profesor în Colonia și în 1280 muri la vârsta de 73 ani. Albert fu celebru atât ca teolog și filozof, cât și ca naturalist și medic; deaceea inimizii lui și populația l-a numit vrăjitor, iar discipolii lui i-au dat titlul de

„Doctor universalis“, adică „Doctor versat în toate științele“, precum și „Magnus“, adică „Cel mare“.

12. Ioan Fidenza sau cum se numește el îndecomun, Bonaventura, adică norocosul; acest nume i s'a dat fiind încă copil, pentru că peste așteptare s-a însănătoșat de o boală. El era din Florența; mai întâi a intrat în ordinul franciscan și fu profesor la Paris. După aceea la vârsta de 36 ani deveni generalul ordinului și după 16 ani, cardinal. În această calitate azistă la sinodul al doilea din Lyon în 1274 și muri în cursul sesiunii sinodului la vârsta de 53 ani. El a pus în acord scolastica cu mistica, așa cum n-a făcut alt teolog. Pentru candoarea lui angelică și dragostea lui către Dumnezeu fu supranumit „D-r Serafic“, un titlu ce mai dă a înțelege că el, ca adevărat succesori a sf. Francisc, care deasemenea fu supranumit „Seraficul“, a fost totodată și adevăratul reprezentant al ordinului său, care se mai numea și „ordinul serafic“. Opera lui „Breviloquium“ adică: „manual pe scurt“, e slăvită ca cel mai bun compendiu de dogmatică din evul mediu.

13. Toma din Acvinó, Thomas Aquinas (născut 1226), conte italian, intră în ordinul dominican și fu profesor celebru de teologie la Paris, Roma și Neopol. El refuză ca și Bernard de Clairvaux demnitățile înalte ce i se oferea în biserică și fără de îndoială este cel mai mare scolastic. Contemporanii îl venerau ca pe oracolul teologiei și ca atare el fu chemat în 1274 la sinodul 2 din Lyon, însă muri pe cale spre Lyon în vârsta de 48 ani. Discipolii săi i-au dat supranumele de „D-r angelicus“ pentru blândețea și curățenia vieții sale. Opera lui cea mai celebră este „Summa theologiae“ un manual de dogmatică și etică, foarte apreciat până astăzi; manualul său e studiat în detaliu de teologi și explicat foarte scrupulos în biserica catolică romană. Toma s-a silit a combate și pe Greci în un opuscul propriu; „Contra errores Graecorum“ însă în el n-ai recunoaște marele geniu alui Toma din Aquino, căci apusenii însiși recunosc, că acest opuscul e plin de falsificări în date istorici și în citate. Scolastica a atins în Toma de Aquino culmea înfloririi sale.

14. Bertold de Regensburg († 1272), franciscan, a fost un predicator faimos în limba germană¹.

¹. Iacob de Voragine, contemporan mai tânăr alui Bertold de Regensburg a fost monah dominican, apoi arhiepiscop de Genua († 1298). El a

15. În sec. 13 a ajuns o mare celebritate și Roger Bacon, franciscan englez, care muri în vârstă de 80 ani și recomanda a se reforma teologia și celelalte științi. El cerea ca științele naturale să se construiască pe baza matematicii și a experienței, filozofia, pe baza scrierilor originale alui Aristotel și teologia, pe baza sf. Scripturi în textul ei original. Pentru investigațiunile sale în științele naturale deveni suspect de magie la oamenii ignoranți din timpul său, și pentru criticile sale, ce le făcu teologiei și clerului din acel timp, a suferit persecuțiuni și temniță. Dar discipolii săi îl slăviră cu supranumele: „D-r mirabilis“ și: „D-r profundus“.

16. Ioan Duns Scot, D-r subtilis († 1308 în vârstă de 42 sau 43 ani), scolastic de o agerime extraordinară. El intră în ordinul franciscan și dela 1300 fu profesor la Oxford, apoi la Paris și în fine la Colonia. Ca filozof precum și ca teolog el se deosebia în multe chestiuni de Toma din Acvino și-l combătea. Astfel formă școala scotistă, în opoziție cu școala tomistă alui Toma din Aquino. Și fiindcă Toma era dominican iar Scot franciscan, apoi și dominicanii erau tomiști iară Franciscanii scotiști. Tomiștii și Scotiștii se combăteau pentru diverse chestiuni teologice. În dogma despre harul Dumnezeuesc și voea liberă tomiștii erau Augustiniști iar scotiștii anti—Augustiniști. Tomiștii profesau că Hristos a adus pentru păcatele noastre o satisfacțiune mai mult de cât suficientă, o satisfacțiune peste măsură de mare (satisfactio superabundans Christi). Scot afirma din contra că satisfacțiunea lui Hristos (satisfactio Christi) pentru păcatele noastre este suficientă (sufficiens) numai pentru că Dumnezeu s-a milostivit a o primi, adică i-a făcut grația de a o primi (acceptatio gratuita), pecând ea în sine, adică fără această grație, n-ar fi suficientă. Scotiștii susțineau că sf. Fecioară s-a zămislit fără păcatul strămoșesc, iară tomiștii contestau aceasta. Centroveșele despre voea liberă a omului și harul Dumnezeuesc, despre satisfacțiunea adusă de Hristos și despre zămislirea sf. Fecioare cu sau fără păcatul strămoșesc, au fost cele mai importante, dar nu chiar toate diferențele dintre ambele aceste școale.

17. Un contemporan mai tânăr al lui Roger Bacon și mai

scris în latinește multe cuvântări și mai ales „Viețile sfinților“, scriere ce fu supranumită „Legenda de aur“, tradusă în toate limbile apusului. Ediția cea mai recentă a acestei scrieri în traducere franceză de Teodor de Wizewa (Paris, 1910) este încoronată de Academia franceză. (N Tr).

bătrân al lui Duns Scot, care muri în floarea vârstei, fu Raimund Lullus († 1318), Spaniol. El voi a introduce în filozofie și teologie un fel de algebră și a demonstra astfel cu intuiție matematică principiile teologiei și ale filozofiei¹. Această metodă alui fu numită „Ars Lullica” adică: „Arta lui Lul”, iar el o numi „Ars magna” adică: „Arta cea mare”. Lul voi să o utilizeze și spre a converti pe Saracinii din nordul Africei, dar încercarea lui nu reuși, ci i-a atras din partea Saracinilor maltratări, în urma căror a murit, fiind și în vârstă de 81 ani².

18. Vilhem de Occam († 1347 în vârsta de 77 ani) fu franciscan și nominalist. El făcu prin influența lui ca nominalismul dat uitării dela Roscellin, să aibă din nou trecere, ba chiar să prepondereze mai târziu. Deaceea nominaliștii posteriori l-au slăvit ca pe un venerabil deschizător de drum (venerabilis inceptor). El era englez de origine, dar dela 1328 trăi la curtea lui Ludovic Bavarezul, regele Germaniei (1314—1347) și luă partida acestuia contra papii, profesând cu această ocaziune un cesaropapism extrem și contestând că Primatul e o instituție divină. El e celebra ca scolastic original și ingenios (D-r singularis et invincibilis), dar și deprecia ca eterodox. Nominalismul său, numit mai precis terminism (teorie despre denumirea noțiunilor), fiindcă el numi noțiunile generale „termini” (denumiri ale noțiunilor), degeneră în teoria sceptică despre un adevăr teologic și unul filozofic.

19. Toma Bradwardin, profesor la Oxford, apoi arhiepiscop de Canterbury, a fost Augustinist extrem și învățătorul lui Viclif.

20. Măestrul (Magister) Eckhard sau Eckart (1328), era mistic celebru și profund însă cam eterodox, în special cam panteist. El fu provincial al Dominicanilor din Germania și profesor în diverse locuri și la Paris, iar în urmă la Colonia. Dela el au rămas predici, tractate și sentenții mistice, pline de oncțiune, totuș cenzurate de biserică.

21. Ioan Tauler, mistic, D-r sublimis et illuminatus † 1361. El a fost dominican și predicator faimos în Colonia și Strasburg.

22. Enric Suso, dominican, † 1366, cunoscut în Constanța

¹. După o metodă analogă a scris la noi principele Grigori Sturdza cartea sa: „Les Lois fondamentales de l'univers” Paris 1891. (N. Tr).

². Raimond Lull e citat de fiziologi ca exemplu celebru de vocațiune extraordinară la monahism. Cf. Ch. Letourneau, Physiologie des Passions, Paris 1878 pag. 274 not (N. Tr).

și Ulm și cu numele mistic „Amandus”, adică „Cel amabil”. El s'a distins între misticii germani prin farmecul scrierilor sale.

23. Ioan Ruisbruc (Ruysbroek), mistic din Țările de Jos și prior de părinți din cor (canonic), s'a distins mai ales prin sbor înalt al cugetării, deaceea fu supranumit D-r extaticus, adică D-r în uimire, D-r răpît în cer, privitor al lui Dumnezeu ¹.

24. Nicolae din Lyra (Normandie) poate nu chiar iudeu din naștere, totuș discipol al unui rabin erudit în studiul Vechiului Testament. El eră franciscan și profesor la Paris; cam indiferent cătră scolică s-a aplicat cu diligență la interpretarea fidelă a sf. Scripturi în senz istoric și literar, Comentarul său poartă numele: „Postilla” fiindcă întâi citează textul sf. Scripturi și după cuvintele textului (post illa verba textus), urmează interpretarea. Din acest Period numele „Postilla” intră în uz general pentru interpretări și explicațiuni la sf. Scriptură, iară mai târziu chiar pentru orice instrucțiuni religioase. Paul, episcop spaniol din Burgos († 1435), iudeu convertit, a dat o nouă ediție a Postillelor Lyrane cu multe corectări. Nicolae din Lyra poartă titlul bine-meritat de: D-r planus et utilis, adică învățator clar și util. Postillele sale au stimulat în multe privinți pe Luter, reformatorul bisericii Germane din sec. 16, așa ca de-aici veni dictonul: „Si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset” (Dacă lira nu cântă, Luter în danț nu intră).

25. Ioan Gerson († 1429) rector al universității din Paris și

26. Petru Alliac (D'Ailly) franciscan, profesor și predecesor alui Gerson în rectoratul universității, apoi episcop și cardinal în Franca († 1425). Ambii au fost scolastici și mistici, totodată și adversari ai scolastice extreme în decadență precum și ai abuzurilor din biserică și ai pretențiilor Curiei papale. Ambii jucară mare rol la sinodul reformist din Constanța (1414—1418).

27. Nicolae Clemanges, rector al universității din Paris † 1440, discipol alui Gerson, este și el unul din partizanii reformațiunii bisericii și ai purificării scolastice prin studiul sf. Scripturi și al literaturii clasice. El adresă sinodului din Constanța scrierile sale despre reforma bisericii și a scolastice.

¹. Între acești mistici intră și clericul necunoscut, care a trăit în Francfurt' pela finea sec. 14 sau începutul sec. 15, autor al „Teologiei germane”; această carte mistică este o introducere în viața creștină cea perfectă. Martin Luther, reformatorul bisericii Germane, o consideră ca o carte de mare valoare.

28. Raimund din Sabunda († pela 1450), medic și teolog, contemporan cu cei trei partiziani de mai sus ai reformei; el eră originar din Spania, dar a trăit în urmă la Toulouse. Pela 1436 se'ncercă a regenera teologia pe baza observațiunii naturii, paralel cu studiul sf. Scripturi, pentrucă ambele, adică și natura și sf. Scriptură sunt cărți divine. El a pus astfel bază teologiei naturale („theologia naturalis“).

29. Laurentiu Valla † 1465, profesor și canonic italian. E celebru ca umanist și istoric critic. A demonstrat că simbolul apostolic și donațiunea împăratului Constantin c. M. nu sunt autentice¹; a dovedit deasemenea că traducerea latină a Bibliei, ce este în uzul întregii Biserici catolice romane, de unde-i vine și numele „Vulgata“, conține erori. El căzū în mânilor inchiziției și câțpece eră să fie ars, de nu-l scăpă Alfons, regele Neapolei (1442—1458) și papa Nicolai V (1447—1455), care și el era umanist, așa că apoi Valla muri în pace. De aceleași socotinți cu el a fost încâtva și

30. Nicolai Cusanul (din Cusa † 1464), german. El ajunse celebru la sinodul din Basel ca adversar al papii Eugeniu IV și ațărător al drepturilor sinodale, dar în urmă fu partizan al scaunului papal și reprezentant al său. La 1448 fu numit cardinal, iară la 1450 și episcop. Bărbat foarte erudit în toate științele și teolog capabil. Prin opera sa „de docta ignorantia“ adică: Despre erudiția ignorantă, Cusanul voi a remedia scolastica, moderând mândria ei de a ști toate, conciliind toate extremele ei interne și externe prin un contact organic cu toate științele.

31. Toma Hamerken din Kempen, numit și Thomas a Kempis, preot de cor, (canonic) în Țările de Jos † 1471, fu gloria misticilor. Toți îi atribue și poate cu dreptul celebra carte de edificare sufletească: „De imitatione Christi“ adică: Despre urmarea lui Hristos; dar această carte trebuie a fi bine deosebită de cartea lui Tauler: „Despre urmarea vieții cei sărăcești alui Hristos“. Unii se'ndoiră, dar fără rezon, de este autorul cărții:

¹. Cartea lui despre Donațiunea Marelui Constantin e editată în timpul recent pentru întâia oară în traducere franceză cu textul ei latin și cu o introducere istorică de Alcide Bonneau sub titlul: „La Donation de Constantin. Premier titre du pouvoir temporel des Papes. Où il est prouvé que cette Donation n'a jamais existé et que l'Acte attribué a Constantin est l'oeuvre d'un faussaire. Paris 1879 (N. Tr.).

„De imitatione Christi“ Toma din Kempen sau Ioan Gerson sau chiar alt scriitor. Ea e tradusă mai în toate limbile, ¹ s'a imprimat de vre-o 600 de ori și este un produs foarte distins în literatura mistică.

CAPITOLUL VI.

Cultul și disciplina morală a Bisericii.

Pietatea și moravurile creștinilor.

§. 164. Cultul.

În acest Period la Răsărit cultul s-a conservat în general în statu quo, adică în starea de până atunci, totuș cu mici adause la diversele lui părți și cu câteva forme nouă, precum d. e. la cuminecătura mirenilor, pe care acum în general episcopul sau preotul o dă fiecăruia cu o linguriță, luând cu ea din portir corpul și sângele Domnului spre împărtășire. Alte părți ale cultului din contră s-au mai scurtat, asă mai ales viețile sfinților din Minologii s-au prescurtat pentru serviciul divin cel public sau pentru sinaxă (σύναξις), adică pentru credincioșii adunați la serviciu divin; astfel s'au format sinaxarii (συναξάρια) în senz nou al cuvântului, adică istorisiri pe scurt despre sărbători și despre viețile sfinților pentru serviciul divin cel public; aceste istorisiri pe scurt se mai numesc și proloage (πρόλογος), adică vorbiri către credincioși, spre a se învăța cum să sărbeze sărbătorile Domnului și ale sfinților. În cât prevește săvârșirea cultului dumnezeesc nu s'a produs mai nimic original în acest Period, dacă nu considerăm astfel introducerea unor sărbători nouă și a câtorvâ innuri și melodii religioase, ce s-au compus acum. Între acestea se disting mai ales compozițiile muzicale ale lui Ioan Cucuzel (Ἰωάννης Κοκκουζέλης), monah din Aton, care era în floare cam pela 1100, iar nu pela 1500, cum indică unii epoca lui. S-au introdus și sărbători nouă; așa la începutul acestui Period (1081—1084) născându-se dispută, care dintre cei trei mari dascăli ai lumii, venerați de biserică și anume Vasiliu cel

¹. În limba română s'a tradus întâia oară după jumătatea sec 18, dar din grecește, cum citim în un manuscris intitulat: „A Tomei din Kempis, Urmarea lui Hristos“ tradusă din grecește și scrisă cu mâna sa de Ion Duma, dascal în Stefanopol (Brașov), 1774 (N. Tr).

Mare, Grigore Nazianz și Ioan Hrisostom, care dintre ei se cuvine a avea primul rang? Prin influența eruditului Ioan Mavrop, mitropolitul Evhaitei din Pont, care se bucură de mare considerație și la Constantinopole, s-a introdus o sărbătoare, în care toți trei să fie celebrați deopotrivă, așa dar sărbătoarea sfinților trei ierarhi. Intru cinstea lui Grigoriu Palamă arhiepiscop de Tesalonic, pus între sfinți la 1368, pe lângă ziua morții lui s-a mai rânduit și Duminica a 2-a din Tesaracoste sau din postul Paștilor. Apoi și Duminicile a 3-a, a 4-a și 5-a din acest post obținură încă însemnătatea de sărbători speciale; așa Duminica a 3-a ca cea dela jumătatea Tesaracoste fu închinată sf. Cruci, a 4-a, prea cuviosului Ioan Scărariu (Scalarius adică Ioan autorul cărții numită „Scara”), care fu învățător celebru al penitenții; a 5-a, Mariei Egiptencei, marea penitență. Pela 1050 muri în Epivat (Ἐπιφάνεια), orașel între Constantinopole și Selebria (azi Silivri spre apus de Constantinopole lângă marea de Marmara) o feciorăă anume Paraschiva, după ce și-a consfințit întreaga viață lui Dumnezeu și pustniciei. Numele ei grecesc παρασκευή e tradus de Slavi Petca sau Peitnița, iară de Români, Sf. Vineri, ce corespunde cu numele παρασκευή sau zi de pregătire, adică de pregătire pentru sâmbătă, căci așa numea Biblia grecească Vineria „dies Veneris” sau ziua a 6-a a săptămânii din Vechiul Testament și a 5-a a săptămânii creștine). Creștinii o venerară cu ardore, după ce marturi vrednici de credință atestară că moaștele ei sunt făcătoare de minuni. Aceste moaște păstrate dintâi în Epivat între an. 1204 și 1230 au fost strămutate la Târnova, în 1393, la Vidin (Bulgaria), în 1398, la Belgrad (Serbia), apoi în 1520 ele fură duse la Constantinopol și în fine în 1642 la Iași unde se află și astăzi. Am vorbit mai sus despre venerarea lui Ioan cel Nou, martir din sec. 14 († pela 1330) și a moaștelor lui mai ales în Moldova și anume dintâi la Cetatea Albă (Asprocastron Ασπρόκαστρον Bjelgorod la Ruși), iar apoi cam pela 1402 la Suceava. Biserica Sârbilor obținu sfântul ei național, pe care-l venerează în persoana lui Sava, primul ei arhiepiscop autocefal († 1237); moaștele lui au fost așezate în mănăstirea Mileșevo. Biserica Rușilor a canonizat, adică a înscris în canoahul sau catalogul sfinților un mare număr de Sfinți. Nu mai târziu de anul 1148 s-a introdus în ea și o nouă serbare a Maicii Domnului pe care o adoptară apoi și Slavii de sud și Români, nu însă toată biserica de Răsărit. Aceasta este sărbarea Acoperământului Maicii Dom-

nului, la Slavi Pocrov Presvetei Bogorodiția, la Greci, ἡ σκέπη τῆς θεοτόκου spre amintirea unei vedenii, ce se zice că sf. Andrei, monah slav și Epifaniu ucenic al său din sec. 9 sau 10 au avut în Vlaherne, adică în biserica sf. Fecioare din Constantinopole. Se zice că ei văzură pe Maica Domnului întinzând în mod simbolic preste tot poporul, adunat în biserică spre a se ruga pentru ajutor, veșmântul ce acoperea capul și umerii ei, numit omofor (Ὠμοφόριον adică veșmânt pentru umeri cum se numește și veșmântul de pe umerii episcopilor), o învăltoare sau mantie femească, cu care Maica Domnului se vede acoperită totdeauna și pe icoanele ce o reprezintă. Și în adevăr, cu solirile ei cetatea s-a mântuit de primejdia Saracinilor, cari o amenințau atunci.

În sfera arhitecturii și a picturii bisericești, ca și în sfera muzicii bisericești, Periodul prezent s'a îndestulat cu achizițiunile Perioadelor precedente. Dar în sfera picturii bisericești au fost încă în sec. 14 artiști celebri, precum Panselin (πανσέληνος), care n-a trăit în sec. 16 cum opinează Krumbacher, apoi Dionisiu, cunoscut și ca autor al unei cărți despre pictura bisericească. De altfel arhitectura și pictura bisericească au mers chiar spre decadență, mai cu seamă la Greci, consecința necesară a sărăciei poporului grec și a decadenței politice în general a imperiului bizantin. În Rusia dominațiunea Mongolilor (1238—1480) a adus cultului foarte mari daune, căci supt ei clerul căzu în ignoranță și din această cauză s-au strecurat în practicile cultului numeroase erori, ba chiar adausuri arbitrare și deviațiuni dela cultul general al bisericii de Răsărit. Eresiologii mai vechi ai Rușilor, combătând aceste deviațiuni, le-au atribuit în parte lui Martin, un monah eretic, care fu silit a retracta eresurile sale; el era de origine armean, dar trăia în Rusia pela jumătatea sec. 12, mai precis 1149—1157. Acele erori și deviațiuni deveniră din ce în ce mai generale în Rusia, așa că în periodul următor s'a simțit neapărată trebuința de a corecta cărțile cultului; dar corectarea izbindu-se de opoziție după jumătatea sec. 17 (1667) erorile și deviațiunile au provocat așa numitul Rascol, adică o shismă, ce durează în Rusia și astăzi. Dominațiunea Mongolilor avu înrâurire și asupra picturii și arhitecturii bisericești a Rușilor. Gustul mongol s-a amestecat cu cel bizantin și se manifestă în pictură prin ornamentări încărcate și culori prea vii, iar în arhitectură nu numai prin culori vii ci și prin

modificarea cupolelor așa că cupola în stil curat bizantin fu transformată în cupola emisferică, având formă ovală, de pară și de ceapă; cupolele se'ndesiră și obținură un postament în formă de turn mai adăogindu-se și turnuri complete cu cupole rusești. Toate aceste au rămas de atunci forme caracteristice ale arhitecturii bisericești la Ruși. Stilul arhitectonic al bisericii Armenilor și Iberilor sau Georgienilor s-a format tot prin combinarea stilului bizantin cu alte stiluri de arhitectură, în parte răsăriteană (stil arab, pers, mongol), iar în parte apuseană. Cupolele bisericilor construite în acest stil nu sunt așezate direct pe postament, ci pe un gât a lui și au din afară un acoperământ piramidal cam drept în jos.

B. La Apus.

Apusul se află în o situațiune fără de asemănare mai favorabilă, deaceea cultul a ajuns aici la mare desvoltare. În acest Period el avea splendoarea, prin care se disting formele nouă de cult ale bisericii catolice romane; la aceasta contribuiră și artele frumoase.

Leturghia sau missa, centrul cultului, se celebra acum în tot apusul după ritualul din Roma și în limba latină. Leturghia slavă, ce fusese în uz la Slavii de vest, a fost înlăturată. Numai o mică parte de Slavi din Istria și Dalmația, de și se țineau de biserica Romei, n-au voit a cedă dreptul de a li se săvârși leturghia în limba slavă, cu toate că leturghia slavă a lui Chiril și Metodiu fusese suprimată și în 1059 sinodul din Spalato o declară din nou suprimată. Deaceea în 1248 papa Innoncentiu IV (1243--1254) fu nevoit a le încuviința să conserve în traducere slavă cu litere glagolitice leturghia din Roma. Încă până astăzi în Istria precum și în Dalmația se mai află comunități, cari mențin acest uz și se numesc comunități glagolitice. În Spania așa numita leturghie mozarabică sau vizigotică¹, ce se săvârșia în limba latină, dar devia de la leturghia romană și se apropia mai mult de cea grecească, deci leturghia mozarabică sau vizigotică de asemenea a fost mai cu totul scoasă din uz în acest Period de papii Alexandru II 1061—1073) și Grigoriu VII (1073—1085), fără a fi fost însă cu totul

¹. Ea s-a numit mozarabică, fiindcă e leturghia Mozarabilor (cei ce nu sunt arabi curați), adică leturghia creștinilor spanioli de sub dominațiunea Arabilor, iară vizigotică, fiindcă e leturghia adusă în Spania de Vizigoți.

inlăturată, așa că ea s-a conservat sporadic până astăzi. În Periodul precedent Carol c. Mare (768—814) și în Periodul acesta papa Nicolai II (1058—1061) și alți papi următori deasemenea n-au putut inlătura din Milan leturghia lui Ambrosiu, care are aceleași particularități ca și cea mozarabică. În Periodul IV leturghia bisericii de Apus a primit următoarea modificare principală: Dela sec. 12 se suprimă cuminecătura copiilor din ce în ce mai în general, precum și potirul dela cuminecătura mirenilor; dar la începutul sec. 15 (dela 1414), după ce el acum în tot apusul eșise din uz, ridicându-se contra suprimării lui Husiții din Boemia au reușit ca sinodul din Basel după negocieri și convențiuni (*Compactata*), în Basel (Bâle) și Praga, să le admită la 1433 din nou potirul, pentru care ei se și numără Calixtini sau Utraquisti, adică cei ce nu se cuminecă numai sub chipul pâinii ci și din potir (calix) sau sub amândouă chipurile (sub utraque forma). Totuș acest drept, peste puțin timp contestat din nou și restrâns treptat, li s-a luat în fine cu totul dela 1629, adică dela edictul restitativ al împăratului Ferdinand II. Cât privește celelalte acte de cult trebuie să mai remarcăm că botezul prin o singură cufundare, obișnuită la Apus în Periodul precedent, eși din uz acum și în tot Apusul botezul se săvârșește prin stropire cu apă de 3 ori; totuș alătura cu acest uz biserica din Milan și câteva altele au păstrat continuu uzul botezului prin cufundare de 3 ori.

Cultul sfinților luă proporții foarte mari, mai ales că au fost proclamați și mulți sfinți noi. Mai'nainte episcopii aveau drept a proclama sau canoniza sfinți, dar acum dela 1171 papii își rezervară lor acest drept. Canonizare însemnează la Răsărit cât și la Apus mai întâi înscrierea în canon sau în catalog a sfinților, pe cari toți creștinii sunt datori a-i venera și a-i chema ca mijlocitori, iar în Apus încă și înscrierea sfântului în canonul missei, adică în partea principală a missei, spre a-l pomeni pe nume în ziua sărbării lui. Când încă nu era oportun a se proclama sfânt un decedat, atunci el se proclamă deocamdată fericit, adică se notifică a fi demn de venerare și de invocare. Se formau și versiuni nouă despre sfinți și ele serveau de bază pentru a-i proclama sfinți mai târziu¹).

¹. În 1393 la Praga Ioan Nepomuc sau Pomuc, canonic al catedralei și vicar general al arhiepiscopului de Praga fu înecat în râul Moldova din ordinul regelui Venceslav (1378—1419), pentru că era partizanul arhiepiscopis-

Sărbătorile sporiră așa de mult, că erau sărbători de tot felul, unele din ele chiar cu nume profan și cu ceremonii profane, deși unele din acestea aveau loc în biserică. Așa erau chiar sărbători ca cea a nebunilor și a asinului, contra cărora la capătul Periodului s-au ridicat voci cerând a fi suprimate, dar în zadar. Un caracter în adevăr mai religios decât sărbătoarea nebunilor și a asinului sau decât basmele și glumele ce'nsoțiau sărberea Paștilor aveau spectacolele religioase ce'nsoțiau slujbele din postul mare și din sărbătorile cele mari și cari stăteau în acord cu acestea. Ele se reprezentau prin bisericii sau în fața bisericilor, etc.

Aceste spectacole se numiau „Mistere”, când reprezentau subiecte din istoria sacră, precum erau spectacolele dela Crăciun, dela patimile Domnului și dela Paști. Ele se mai numeau: „Moralități”, când reprezentau alegorii morale. În această din urmă serie intră și așa numitul „Danț al morților”, ce tindea să reprezinte alegoria cum moartea mătură pe toți fără deosebire. Francezii au numit acest spectacol: „Danț macabru” (*Danses macabres* dela *Choreae Maccabeorum*), fiindcă la'nceput el avea loc în ziua de Macavei; mai târziu el se reprezenta și prin tablouri¹. Cele mai însemnate sărbători mari, ce s-au introdus în cursul acestui Period sunt următoarele: Sărbătoarea zămislirei fără prihană a sf. Fecioare („*festum immaculatae conceptionis beatae virginis*”), despre care am trata mai sus; ea s-a introdus mai întâi la Lyon în 1140 și cu toată opoziția lui Bernard de Clairvaux și alui Toma din Aquino, precum și a tuturor Domini-

copului în lupta acestuia cu regele. Pela capătul Periodului s-a înjghebat și închiegat despre faptul acesta versiunea, că Ioan Nepomuc a murit așa în 1393, pentru că n-a voit a trăda regelui ce i-a spus regina la confesiune. În consecință Ioan Nepomuc fu prezentat ca martir pentru secretul confesiunii și deci a ajuns sfânt și patron al Boemiei. Din sfortările de a pune în acord această versiune cu istoria, s'a recurs mai târziu la coniectura istorică, cu totul neprobabilă, că au fost 2 Ioani Nepomuc, unul din ei fu înecat în râul Moldova la 1383 ca martir al secretului confesiunii, iar altul în 1393 ca partizan zelos al arhiepiscopului de Praga, care căzuse în disgrația regelui.

¹. Danțul morților e reprodus în tablouri mai mari și mai mici după Holbein în „*Les Evangiles des Dimanches et Fêtes d'el'année*” Paris, Edit. L. Curmier, 1864. *Troisième Partie, Notices* pag. 29 scv. *L'ornementation de l'appendice* p. 145, unde sunt explicate tablourile date ca vignete la sfârșit dela pag. 174 de supt text și urm. (N. Tr).

canilor, ea se menținu și se răspândi treptat ; apoi sărbătoarea „Corpului Domnului” (festum corporis Domini). Această sărbătoare s-a introdus în sec. 13 spre glorificarea Euharistiei sau a Corpului Domnului ; ea fu celebrată curând cu o procesiune teoforică (ce poartă pe Dumnezeu), adică cu purtarea în procesiune a Hostiei, spre a fi adorată ca corpul Fiului lui Dumnezeu, cel ce s-a făcut om ; e ca mai strălucită și mai pompoasă sărbătoare a bisericii din Apus. Însă Maicii Domnului pe lângă sărbătoarea de mai sus s-au mai consfințit și alte multe sărbători nouă peste an, precum și toată luna Mai, luna rozelor și pe fiecare săptămână, ziua sâmbetei, aceasta fiindcă Domnul s-a odihnit în pântecul ei, cum s-a odihnit în ziua sâmbetei ca creator. Întru cinstea Maicii Domnului s-au introdus slujbe, la săvârșirea cărora se întrebuință așa numitul rozariu (rosarium), deaceea ele se și numără slujbele rozariului (officia rosarii, devotiones rosarii). Rozariul consta din o cunună de boabe mici și mai mari ; numele acesta fu explicat în diverse moduri, iară mai frecvent ca cunună dedicată rozei mistice adică sf. Fecioare ; mai probabil însă e numit așa pentru că boabele sale aveau să servească a numără rugăciunile de închinăciune de multe ori repetite, ce se făceau către sf. Fecioară de către închinătorii ei, ca o cunună de roze spirituale. Apoi rozariul nu era ceva nou și propriu apusenilor ; încă din sec. 4 monahii din Răsărit și Apus se serviau de această cunună spre a numără rugăciunea „Tatăl nostru” și alte rugăciuni ce rosteau, precum și plecările de genunchi (prostrationes), ce făceau în mare număr, după regulile lor și mai ales pentru pocăință ; deaceea cununa de boabe, ce servia spre a numără rugăciunile și plecările de genunchi, se numește la Răsărit metanii (μετανοια) adică obiect pentru pocăință. Deci la Apus, la rostirea nouălor rugăciuni către Maica Domnului, fiindcă închinăciunea bisericii către sf. Fecioară : „Bucurate cea plină de dar, Marie (Ave Maria), ce-i compusă după modelul închinăciunii îngerului, trebuia să se repete de multe ori, și anume până de 150 ori, iară după fiecare 10 repetiri ale ei se rostea odată „Tatăl nostru”, deaceea Dominicanii au introdus în uz spre numărarea acestor rugăciuni aceeași cunună de boabe, numindu-o cunună de roze sau psaltirea sf. Fecioare (această din urmă numire i s'a dat, fiindcă boabele pentru Ave Maria erau în număr de 150 ca și psalmii lui David, cu o boabă mai mare după câte 10 boabe pentru „Tatăl nostru”), iară rugăciunile către Maica Domnului se

numără de preferință rugăciunile cununii de roze (praeces rosarii). În sec. 13 intră în uz tot în cinstea Maicii Domnului tragerea clopotului în fiecare seară și o rugăciune (numită „Angelus“, adică Arhanghelul Bunei vestiri)¹. În sec. 14 la acest uz s-a adăugit încă unul identic în fiecare dimineață, în fine în sec. 15 (1456) din cauza pericolului Turcilor intră în uz tragerea clopotului cu rugăciune și la amiazi. Astfel fu introdus uzul tragerii clopotului de 3 ori pe zi.

În acest Period artele frumoase decorară cultul cu o deosebită splendoare. Sentimentul religios al epocii a pus în serviciul cultului poezia și muzica, precum și pictura, sculptura și arhitectura. Din acest timp provin cele mai frumoase imnuri religioase și cântece populare, precum e imnul: „Salve regina, Bucurăte împărăteasă“, ce fu cântat chiar în prima expediție cruciată (1096—1099), imnul: „Stabat mater, Stă Maria lângă cruce“, imnul: „Dies irae, ziua mâniei Domnului“ și alte Secvențe (adică imnuri, ce trebuiau executate în secvență sau în urma cântărilor tradiționale ale liturghiei), ce sunt admirate până astăzi. Pictura bisericească mai ales dela începutul sec. 14 se emancipă de formele uscățive ale picturii bizantine celei târzii, dominantă până atunci și la Apus. În pictura bisericii începu o nouă direcție, ce tindea să întrunească sentimentul religios și pietatea cu frumosul și naturalul. În această direcție pictorii italieni au produs opere de mare preț, iară spre finea Periodului au călcat în urma lor și pictorii din Țările de Jos. Cu pictura bisericească fu strâns unită sculptura, după ce fu cu totul înlăturată repulziunea bisericii vechi de a utiliza arta plastică. Dar arhitectura bisericească ajunse la apogeul ei. Încă din Periodul precedent vechea arhitectură bisericească, ce conservă stilul basilicelor, prim în Lombordia o formă particulară, ce ajunse dominantă la începutul Periodului (IV). Ea se numi arhitectura bisericească în stil roman, fiindcă desvoltă și modifică stilul roman. Stilul romanic a fost aproape singur dominant în secol 11 și 12. Particularitățile lui sunt: un plan în formă de cruce latină, adică cu brațul de jos mai lung și împărțit în secții curat pătrate și dreptunghiulare, apoi arcuri rotunde mai cu seamă la uși și ferești și turnurile. Dar și plafondul e adesea în formă de boltă cruciformă, iar acoperișul, în formă de culme, are pe alocuri la mijloc o cupolă poligonă. Numai în Sicilia și Spania fu preferită parțial arhitec-

¹. Despre „Angelus“ cf. Vast, op. cit, pag. 223 (N. Tr).

tura maură; mai cu seamă aplicarea arcului ascuțit și arcului în formă de potcoavă, ce-i o particularitate a acestei arhitecturi, apoi ornamentarea boltelor cu stalactite și a pereților cu chipuri de plante și animale sau cu figuri geometrice; aceste din urmă ornamentații se numesc arabescuri. Dar dela jumătatea Perioadului, începând din nordul Franței se formă un nou gen de arhitectură, anume stilul gotic, ce a produs cele mai mărețe clădiri bisericești. El se numește astfel, nu doar că ar fi fost în uz la Goți, ci numai pentru că Italienii voră a-l caracteriza ca o arhitectură streină germanică, ce a emigrat din Germania la ei, ca și dominațiunea de odinioară a Goților. Această arhitectură se caracterizează prin o tendință spre înălțimi amețitoare, ca și cum ar voi să simbolizeze înălțarea sufletului la Dumnezeu. Cu această tendință corespunde aplicarea de arcuri ușoare, înalte cu coarda nu rotundă ci ascuțită și de turnuri ascuțite, dar totodată se face și un mare lux de statui înalte și subțiri și de coloane de acelaș fel precum și de sculpturi cu felurite figuri din regnul animal și vegetal. Ferești înalte și geamuri colorate, spre a lăsa să pătrundă în interiorul catedralelor o lumină misterioasă, sunt deasemenea particularități ale acestui stil. Catedrala cea mai celebră și mai măreață în stilul gotic este catedrala din Colonia. Incepută în 1248, ea fu terminată cu toate detaliile abia în 1880 de Vilhem I, împăratul Germaniei (1870—1888). Arhitecții în majoritatea lor erau monahi, dar principii, orașe și mănăstiri suportau pe întrecute cheltuielile, iar episcopii și papii dădeau concurs lucrărilor publicând indulgențe pentru cei ce contribueau la ele. În fine domnea pretutindenea o mare însuflețire de a zidi biserici mărețe. Dela sec. 15 în multe orașe deveniră locuri preferite pentru rugăciuni stațiunile drumului crucii, pe care'l făcu Hristos spre răstignirea lui. Aceste stațiuni în număr de 7, sau și 14, ba chiar până la 34, s-au înființat după modelul stațiunilor drumului crucii, arătate pelerinilor în Ierusalim dela pretoriul lui Pilat până la Golgota și fură decorate artistic în scopul devoțiunii.

Un pelerinagiu celebru și de importanță constantă fu orașul Loreto pe teritoriul Anconei (Italia) pentru așa numita: „la casa santa” (casa sfântă). Se zice că această casă, în care a lăcuit sfințita Fecioară la Nazaret, a fost adusă de îngeri între anii 1291—1295 întâi în Dalmația, apoi în Italia și aici la urmă în Loreto, unde dela jumătatea sec. 15 stă în o măreață biserică catedrală.

§. 165. Pietatea și moravurile creștine, Disciplina morală a bisericii.

a. La Răsărit.

La Răsărit viața religioasă morală, cum și disciplina bisericii din Periodul IV sunt puțin remarcabile. Chiar în acele vremi grele sentimentul religios nu fu pierdut pentru Răsărit, căci împrejurările critice externe nu-l innăbușesc, din contra cei opriți află în religie mângâierea cea mai eficace. De altă parte viața sub jugul apăsător al mohamedanilor și al Mongolilor păgâni precum și dese atingeri cu mohamedanii și păgânii avură de consecință nu mai puțin o slăbire a sentimentului religios și indiferentism religios. Nu arare ori femei creștine se căsătoreau cu mohamedani și păgâni și nu lipseau creștini, cari să treacă la mohamedanism și păgânism, așa dar exemple de renegați, cum se numeau de preferință cei ce se leapădă de religia creștină și trec la Islam. De asemenea decadența din zi în zi a imperiului bizantin și luptele continue pentru apărarea existenței, ce susțineau toate statele creștine din peninsula Balcanilor, n-au putut fi favorabile pentru viața morală la Greci și la Slavii de sud¹. Tot așa ignoranța, ce a produs în Rusia dominațiunea Mongolilor, nu se poate crede că a fost acolo favorabilă vieții morale, această ignoranță s-a resimțit neapărat și în cler și nu e de mirare, că după jumătatea sec. 14 aflăm în Rusia eresul Strigolnicilor, cari făceau bisericii imputări, negreșit exagerate, că clerul ei este nedemn.

b. La Apus.

Sentimentul religios al epocii s-a dezvoltat mult în Apus prin ideea expedițiilor cruciate, prin entuziasmul pentru viața consfințită lui Dumnezeu și prin mistică, adică prin silința de a iubi pe Dumnezeu din toată inima și de a-l cunoaște. Dar de altă parte iarăși chiar expedițiile cruciate cu consecințele lor, închiziția cu ferocitatea ei și cu abrutizarea ce producea, luptele papilor cu regii, captivitatea babilonică a papilor și schisma papilor cu consecințele lor, precum și decadența scolasticeii, au sgduit sentimentul religios. Deaceea pelângă exemple numeroase de băr-

¹ Comp. cu deosebire pentru Greci Bikélas op. citat, les Grecs au moyen age pag. 80 scv. (N. Tr.).

bați foarte religioși, ce cunoaștem din istoria acestui Period și pe lângă exemple numai puțin numeroase de femei, dintre cari cele mai celebre sunt femeile și fecioareleenerate ca sfinte, precum Hildegarde († 1179) Elisaveta din Turingia († 1234) Mechthilda din Magdeburg († 1294) și Mechthilda de Hackeborn († 1299), Gertruda cea Mare († 1302), Birgitta din Svedia († 1373) și Caterina din Siena († 1378); pe lângă aceste exemple se pot observa în Periodul prezent și numeroase fenomene de slăbirea sentimentului religios. Inșă cu deosebire starea *morală* în biserica de Apus a fost în *general* insuficientă cu toate numeroasele figuri, instituțiuni și sforțări de înaltă moralitate, fiindcă tocma în această privință avură efect foarte nefavorabil nu numai luptele și frământările religioase și politice, ci și expedițiile cruciate și inchiziția. Aplicarea strictă a legisției celibatului negreșit a făcut pe preoți a nu se mai căsători, dar în schimb concubinajul deveni cu atât mai frecvent în cler. De aceea la sinodul din Constanța (1414—1418) și la cel din Basel (1431—1438) însuș împăratul Sigismund a propus a se abroga legea celibatului. Contemporanii au acuzat deasemenea mai tot clerul apusean din acest Period, că e lipsit de duh bisericesc și de cuvioșie, că e dedat la lucruri lumești, la avariție, că împilează poporul ba chiar că comite acte de cruzime. Despre aceasta mărturisesc și apelurile continui la reforma bisericii, precum și eresurile, ce s-au ivit în cursul Periodului, cele mai adeseori din cauză că clerul era nedemn și fără viață preoțească; cel puțin unele eresuri au pus înainte pretextul acesta. Chiar numeroasele ordine de monahi și de maici, confrățimi de bărbați și de femei sunt până la un punct numai reacțiuni contra clerului și contra ordinelor vechi, cari nu aveau destulă demnitate morală și considerație, precum și contra decadenței morale în general. O atare reacțiune a fost în sec. 14 în Germania și în părțile vecine cu ea și societatea mistică a așa numiților „Amici ai lui Dumnezeu”, cari erau liberi și nu făceau nici o juruință monastică. Stimulați de scriitori și predicatori mistici din acel timp „Amicii lui Dumnezeu”, fără să fie conduși de vre-o ierarhie, se încurajau reciproc la o viață plină de pietate interioară. Unul dintre ei, anume Rulman Mersvin, comerciant din Sfrassburg († 1382), relatează că șeful lor, marele „Amic alui Dumnezeu”, era din „țara de sus”. Dar persoana și viața acestui bărbat sunt învăluite în mister așa că unii s-au îndoit chiar de a existat el și-l considera numai ca o ficțiune de roman alui Mersvin.

Cu toate că universitățile și teologia și literatura erau în floare, clerul în masă chiar în Apus nu excela în cultură, ci în multe privinți era lipsit de știință și de învățatură. De aceea în Periodul prezent și serviciul pastoral în genere era cam insuficient deși unii păstori s-au distins în activitatea lor. Astfel această epocă are și la Apus multe părți slabe în sfera pietății și a moravurilor. Această rezultă și din împrejurarea că au putut exista acolo sărbători ca cea a nebunilor și a asinului, apoi ceremonii ca acelea, ce însoțiau Paștele cu basme și cu răsese în biserici, precum și că peste tot era răspândită credința în preținși vrăjitori (malefici) și vrăjitoare (maleficae), pe cari ierarhia însăși i-a persecutat și curând după începutul Periodului următor (1484) chiar un papă, Inocențiu VIII (1484—1492), a înființat tribunale pentru a judeca pe vrăjitori și vrăjitoare; aceste tribunale conform instrucțiunii din un manual compus anume pentru ele (1489) și intitulat: „Malleus maleficarum” adică „Măișorul vrăjilor” se sforțeau a stoarce prin tortură mărturiile dela persoane suspecte de vrăji sau de farmece și le condamnau în decomon la moarte pe rug. Indulgențele, de cari se făcea foarte mult uz, au fost negreșit o cauză de demoralizare. Deși, după cum spune teoria bisericii catolice romane, indulgența e de folos numai când e unită cu pocăința și cu sdrobirea inimii, totuși în practică predicatorii nu inzistau mult asupra acestui punct și lumea s-a obișnuit a crede că indulgența curățește păcatele omului cu cea mai mare ușurință, fără ca el să mai aibă nevoie de a se pocăi. Iar papii și episcopii publicau neconținut indulgențe pentru expediții cruciate, clădiri de biserici, de spitale și de alte așezăminte, precum și pentru pelerinagii la Sfintele Locuri și participare la oarecare devoțiuni. Indulgențe se mai publicau chiar când un papă sau un episcop avea nevoie de bani, atunci predicatorii o vesteau mulți ani și o vindeau pe bani. Papii și episcopii publicau indulgențe încă și când ei ca seniori politici purtau războaie și pentru aceasta le trebuiau bani și oameni. Poporul însuși pricepea une ori că cu modul acesta nu se poate dobândi iertarea păcatelor și se resculă contra predicatorilor de indulgențe. În a. 1300 papa Bonifaciu VIII (1294—1303) institui o indulgență proprie și iată cum: Spre a sărba sfârșitul sec. 13 el publică o indulgență generală pentru creștinii, cari în anul acela (1300) vor vizita cu pietate și cu inimă înfrântă biserica sf. Apostoli din Roma. Spre a beneficia de această indulgență

peste 200,000 de oameni din toate țările s-au dus la Roma. După decizia lui Bonifaciu o asemenea indulgență jubilară avea să se publice numai la sfârșitul fiecărui secol. Dar încă înainte de jumătatea secolului următor, în a. 1343 papa Clement VI (1342—1352) ordonă ca indulgența jubilară să se publice tot la 50 ani, iar în 1389 papa Urban VI (1378—1389) a redus acest interval la 33 ani, așa încât o asemenea indulgență avea să se publice de 3 ori pe secol; în fine, la începutul Periodului următor (V) în 1470 Paul II (1474—1478) decretă ca indulgența jubilară să se repete la *fiecare* 25 ani. Acest termen s-a menținut de atunci până astăzi, căci din cauza revoluțiunii religioase din sec. 16 papii nu mai avură curajul de a decretă mai des indulgențe. În timpul posterior s'a mai ușurat modalitatea pentru a obține indulgența jubilară. Creștinii nu mai erau datori a merge în pelerinagu la Roma, ei puteau merge și la alte biserici, anume menționate în publicația despre indulgență. Dar degenerarea disciplinei de penitență a bisericii, ce rezultă din abuzul practicei indulgențelor, decise pe unii creștini, mai îngrijați de mântuirea lor, a inventa ei înșiși practici nouă de penitență. Încă pela începutul acestui Period (IV) în unele mănăstiri și în diferite cercuri de monahi, chiar afară din mănăstiri, începù flagelațiunea (bătaia cu vergi) ca o epitimie, în care singur penitentul se bătea până'i da sângele. În Italia, după jumătatea sec. 13 și mai vârtos în a. 1260, când după precizarea lui Ioachim din Floris († 1202), avea să'n-ceapă un al treilea Testament mai perfect, mulțime de creștini veniră la idea de a'și aplica singuri bătaia cu vergi, ca să li se ierte păcatele ce au făcut; astfel de penitenți se vedeau desbrăcați până la brâu, cu capetele acoperite, circulând în procesiuni lungi din oraș în oraș în cântece de penitență și flagelându-se până la sânge; ei se numiră flagelanți iară procesiunile lor, pelerinagii de flagelanți. Aceste pelerinagii se răspândiră curând în tot apusul, afară de Franția, unde li s-a interzis intrarea și au ținut până la capătul Periodului. Ele erau foarte obișnuite mai ales în timp de calamități publice și ajunseră la apogeul lor pela jumătatea sec. 14 dela 1348—1350, când toată Europa se'n-grozi de așa numita *moarte neagră*, o ciumă înfricoșată și foarte răspândită. Unele cete de flagelanți, plecând dela opinia, că omul e dator a se flagela până la sânge, au ajuns la credința că creștinul numai prin sânge poate câștiga iertarea tuturor păcatelor sale, și prin urmare că botezul nu este așa de eficace spre ier-

țarea păcatelor ca sângele pe care ei îl numeau „Botezul sângelui“, denaturand uzul de vorbire al bisericii, care prin „Botezul sângelui“ înțelege moartea de martir. Și când aceste cete de fanatici își închipueau că nu numai ei singuri au provocat mânia lui Dumnezeu, căutau și alți culpabili, pe cari i aflau mai ales în Iudei, ca și cu sângele lor să potolească mânia lui Dumnezeu și să-i aducă satisfacțiune pentru păcatele lumii. Autorități bisericești și civile au trebuit în fine să intervină cu cea mai mare asprime, spre a stârpi această epidemie religioasă. Sinodul din Constanța (1414—1418) deasemenea a dat un canon, contra maniei pelerinagiilor de flagelanți și a înduplicat pe Vincențiu Ferrer († 1419., celebru predicator de penitență și misionar, a renunța la o procesiune de flagelanți, în fruntea căreia se afla. Din timpul sinodului dela Constanța flagelanții nesupuși au fost dați pe mâna inchiziției. După jumătatea sec. 14 (1374) și câțva timp după începutul sec. 15 (1418) în regiunile Rinului s-a ivit încă o epidemie religioasă, mania pentru danțul religios. Această manie cuprinse masse întregi de creștini, așa că toți jucau spre lauda lui Dumnezeu ca niște nebuni furioși. Ei se numiră dănțuitori (Chorisantes). În fine, contra acestei nebulii furioase de danț, unui creștin de Strassburg, crezând că ea este un simptom de îndrăcire, i-a venit ideea de a invoca mijlocirile sf. Vit (Vitus), martir în Roma pe timpul persecuțiunii lui Dioclițian. În viețile sfinților cele populare sf. Vit era renumit mai ales pentru că scotea draci¹. Se zice că invocarea sfântului a vindecat pe acei nebuni furioși de danț. De atunci boalele de nervi, ce produc mișcări identice cu ale danțului și se manifestă astfel cu o nebulie furioasă de danț, au în Apus la popor numirea de danțul lui Vit sau boala lui Vit (Veitstanz sau Veitskrankheit la Germani), adică boală de felul nebuliei furioase de danț, ce se vindecă prin invocarea sf.-lui Vit.

O notiță despre autor. — *În acest spațiu rămas liber, reproducem o epistolă a autorului către P. S. Melhisedec, învâțatul episcop al Romanului. Din această epistolă cetitorul va afla că la data ei autorul era profesor nu numai de istoria bisericească universală ci și de dreptul canonic. Iată*

¹. Cf. Légende Dorée par Teodor de Wyzewa, Paris, 1910 pag. 296. saint Vit et Modeste, martyrs (15 Juin) (N. Tr.).

conținutul epistolei, după scrierea d. Const. C. Diclescu: „Din corespondențele episcopului Melchisedec — București 1909 — pag. 63:

Prea sfințite stăpâne,

Innaltul rang ce ocupați P. S. Voastră în literatura noastră bisericească științifică și renumele ce aveți ca canonist, fie-mi spre disvinuire, dacă s'ar părea nemodestă rugarea cu care voi cuteză a mă îndrepta aici către P. S. Voastră.

Am întreprins, Stăpâne, a scrie un manual de Drept bisericesc și mă cred ca Român îndatorit a lua în privire și particularitățile dreptului bisericesc al României. Posed *Pravila târgovișteană* (ed. d. a. 1652) și numerile *Moniorului Oficial* cele cu legea sinodală și electorală din 14 Dec. 1872 și cu regulamentul modificat despre precaderile primatului României și știu în genere că *Pravila Iârgovișleană* este în biserica românească o codică de autoritate publică.

Dară până la care grad s'a ținut și se ține ea în seamă și dacă a avut și nu are biserica României încă și regulamente deosebite edate prin tipariu¹ și care sunt aceste și de unde se pot căpăta, nu'mi este cunoscut, ba spre rușinea mea și a librăriilor și bibliotecilor noastre de aici nici chiar aceasta nu știu, ce fel de codică este manualul de pravilă bisericească ce l'a publicat d-l Bujoreanu în a sa *Biblioteca de legislațiune sau colecțiune a legiurilor vechi și noui ale României* (București. Socec, 1873) și cum aș putea ajunge la regulămintele disciplinare etc., edate de sfântul Sinod dela constituirea sa încoace. Știu însă că nu este nime în România, carele ca Prea-sfinția Voastră m'ar putea lumina în toate acestea. Și de aceia viu cu respectuoasă rugare, ca P. S. V., neluându'mi în nume de rău cutezarea mea către înaltă-vă persoană, să binevoiți a mă învrednici de o povățuire în materiile numite, adăugându'mi astfel la venerăciunea ce v'o port acum de mult, încă și îndatorirea de adâncă mulțumită.

Cu umilită reverință al P. S. voastre de tot plecat.

EUSEVIU POPOVICI

Profesor de istoria bisericească și de
dreptul bisericesc.

10 Aprilie 1874.

P. S. Melchisedec a răspuns dând toate lămuririle cerute (N. Tr.).

¹. Afară de regulamentele organice ale Principatelor de mai înainte.

PERIODUL V

Dela căderea Constantinopolei supt Turci, când tot teritorul vechii biserici de Răsărit a trecut sub dominația mohamedană până în prezent

(1453—1910).

INTRODUCERE.

§. 166. Privire asupra situației politico.

A. America, Australia, Asia și Africa.

În acest Period scena istoriei universale s-a lărgit considerabil. Numai Asia și Africa intrară în cadrul istoriei universale mai complet decât dela începutul creștinismului până acum, ci încă două continente nouă: America și Australia fură descoperite și începură deasemenea să joace rol în istoria universală: adică America, îndată ce fu descoperită de Christofor Columb în 1492, iar Australia, abia dela 1788 după aproape 2³/₄ secole dela 1521 când ea fu descoperită dintâi. În ambele continente alergară Europeni și fundară colonii, dintre cari cele americane deveniră mai mult state independente; iară locuitorii indigeni autohtoni adică Indienii Americii și Negrii Australiei și Malaiesii din ea și din insulele Oceaniei unii au fost subjuogați iar unii respinși și unii chiar exterminați. Exceptând pe Mexicani și Peruani, ale căror religii se apropiau de cele ale popoarelor păgâne vechi din Asia de vest și din Europa, religia Indienilor era și este și azi o specie de animism, adică credință că toate obiectele sunt însuflețite mai pre sus de om, iar în special un cult al demonilor sau cult al spiritelor inferioare, de o parte aceste spirite având în fruntea lor un „Spirit mare“ care este și demon mare, iară de altă parte cul-

tul lor e unit ca așa zisul Totemism, un cult al străbunilor și totodată al naturii, consistând în faptul că fiecare trib adoră o altă specie de animale („Totem”) ca strămoși ai săi și ca spirite protectoare. Religia locuitorilor autohtoni ai Australiei și ai insulelor Oceaniei este un cult al demonilor și al naturii și mai inferior sau adorarea demonilor și a obiectelor naturii și a forțelor fizice, unită cu așa zisul *Tabuism*, în virtutea căruia anumite persoane, lucruri și locuri sunt consacrate pentru un timp sau pentru totdeauna la scopuri religioase și din acest motiv orice atingere sau utilizare a lor e oprită (tabu) omului. Pelânga aceste credințe la popoarele Americii și la cele din Australia și Oceania se practicau la aceste din urmă chiar până azi și jertfe de oameni și antropofagie (Canibalism). Locuitorii autohtoni au fost priviți prea debili spre a lucra și exploata pământurile, ce Europeii câștigă în America; deaceia dela începutul sec. 16 Europeii aduseră Negri din Africa. Aceștia erau alt gen de animiști și anume fетиșiști, adică ei adorau obiecte corporale în care și închipuiau că locuiesc stabil demoni puternici. Negrii cari n-au primit încă creștinismul sunt fетиșiști și azi; ei au fost apoi tratați rău ca sclavi de stăpânii lor până ce în 1833 fură emancipați în coloniile Engliterei, în 1865 în Statele-Unite ale Americii de nord, în 1871 în Brazilia și în 1880 în coloniile Spaniei.

În America pe insula Haiti sau San-Domingo sunt azi 2 republici de Negri: republica Haiti (întemeiată 1808—1820) și republica San-Domingo (întemeiată în 1843). În Africa Englezii de asemenea au întemeiat în 1787 pentru Negrii emancipați o colonie Sierra Leone, iară în 1824 Statele-Unite, o republică Liberia sau Monrovia (după numele lui Monroe prezidentul de atunci al Statelor-Unite).

1. În America fundară colonii mai ales Spania, Portugalia, Franca, Anglia și Olanda: Franca și Anglia mai mult în partea de nord a Americii, Spania în Mexic, situat între partea nordică și centrală a Americii cum și în America centrală și în partea despre vest a Americii sudice, adică în Brazilia. La început aceste colonii stă în mare dependență de metropolă până ce la sfârșitul sec. 18 după un războiu de 7 ani (1776—1783) partea cea mai mare a coloniilor de origine engleză s-au separat de metropolă și au întemeiat o republică independentă numită „Statele Unite ale Americii de Nord”. Această republică s-a dezvoltat de atunci cu mult avânt în toate privințele a devenit în sfârșit pu-

terea mare și acum ea însuși câștigă posesiuni coloniale. Iară spre nord de Statele-Unite Englezii au și azi colonii, a căror țară principală este Canada. La început (dela 1535) aceste colonii erau ale Franciei și abia în 1763 după un războiu de 10 ani trecură la Anglia. Coloniile Spaniei din Mexic, din America centrală și sudică începură a imita exemplul coloniilor engleze din 1776—1783 și a se separa de Spania; astfel s-au întemeiat și acolo 1821—1824 numeroase republici independente. Încă dela 1821 a urmat acest exemplu și Brazilia, până atunci colonie portugheză, iară atunci deveni mai întâi imperiu independent cu împărat din Casa domitoare a Portugaliei, apoi dela 1889 s-a transformat în republică. La 1898 Spania pierdu la Statele-Unite și Cuba și Portorica (Puertorico) ultimele sale colonii din America; iară Franța, Anglia și Olanda au păstrat mai cu seamă în India de vest, adică în marele arhipelag situat între America de nord și cea de sud, și în Guiana, partea situată spre sudost de arhipelag a literalului nordic al Americii de sud, unde în Guiana franceză capitala ei fortificată, Cayenne, dela 1852 servește metropolei ca loc de deportare pentru condamnați. Danezii deasemenea au păstrat în India occidentală până azi colonii mai mici, iară pelângă acestea dela 1721 Danemarca posedă și Groenlanda, marele teritoriu dela polul nordic al Americii, însă cea mai mare parte din el neospitalier. Dela sfârșitul sec. 18 Rusia deasemenea avu o colonie, Aliasca, dar în 1867 o vâdu Statelor-Unite. În fiecare an Europei mulți emigrează în America și sporesc în ea populația albă, a cărei cultură nu e mai pe jos de cultura europeană.

2. Australia și Oceania, odinioară numite colectiv Australia, pecând continentul numit azi singur Australia mai înainte se numea Noua-Olandă, pentru că Olandezii făcură descoperiri în el și în jurul de insule nenumărate mari și mici, ce se numesc azi Oceania, adică de Noua-Zelandă, Melanezia, Micronezia și Polinezia, care nume din urmă se dă uneori întregii Oceanii. Cât privește populația autohtonă, în Australia și Oceania locuiesc la vest Negri australi, la est Malaiezi mai precis Malaiezii de est, cari mai ales cei de pe insulele Havai sau Sandvic, se numesc și Kanaki. Europeii colonizară Australia abia dela sfârșitul sec. 18 (1788). În timpul prezent Continentul (Noua-Olanda, Australia) și insulele mai mari (Tasmania, Noua-Zelandă, insulele Figi (Fidschi Vit) și parte din Noua Guineea) sunt posesiuni engleze. Insulele mai mici sunt în parte state independente, pierd însă din ce în ce indepen-

dența, iar în parte sunt ale Angliei, Franciei, Olandei și Americii de nord, pecând Spania la 1899 fu cu totul înlăturată și de aici, cum a fost la 1898 și din America. Gradul de civilizație la care au ajuns și coloniile din Australia și Oceania se cunoaște din faptul că pe continentul Australiei sunt 4 universități.

3. Asia. La începutul sec. 15 Asia în cea mai mare parte se emancipă iarăș de dominațiunea Mongolilor, sub care a stat 200 ani; la sfârșitul Periodului precedent (IV) și la începutul celui prezent (V) aflăm în Asia următoarele formațiuni politice:

Asia de nord și în particular Siberia de vest stă încă sub jugul Mongolilor; dar Asia Mică, după ce Osmanii s-au recules curând din marea înfrângere suferită în 1402 dela Mongoli, stă ca și până atunci sub dominațiunea Osmanilor, cari în 1461 cuceriră și Trapezunta, micul imperiu grecesc.

În Siria domneau Mamelucii; Mesopotamia împreună cu țările situate spre ost de ea până la India dela 1502, scăpând de jugul Mongolilor, au făcut parte din imperiul pers restaurat și din statele Afganistan și Belucistan. Iară spre nord de acestea și spre ost de Marea Caspică s-au înființat state Turcomane. Spre vest de Marea Caspică, pe coastele dispre sud ale Caucasului dură continuu statul creștin Georgia sau Gruzinia, vechea Iberie, dar slăbit prin diviziuni, din care cauză Turcii și Perșii l-au atăcat de mai multe ori, iară cei dintâi i-au răpit și din teritor. India (Indostan), numită și India anterioară sau India de ost, dintâi independentă, la începutul sec. 16 (1519) căzu iarăș sub dominațiunea unui descendent al lui Tamerlan, numit Baber Mongolul sau marele Mogul, cum se mai numia el. China avea dinastia ei indigenă, dinastia Ming, ce domnea dela 1368, după alungarea Mongolilor, dar dela 1646 ea fu înlocuită cu dinastia Mandgiu (Mandschu) sau Tsing, care domnește și azi.

Aceste formațiuni s-au modificat în cursul Periodului, afară de China.

În sec. 16 Rusia a pătruns în Asia de nord, în Siberia, silind pe Mongoli a se retrage; în cursul sec. 16 și 17 Rusia și-a întins dominația până la Camceatca (1698) și apoi a pătruns treptat în Asia anterioară și centrală, anume dela sfârșitul sec. 18 (1785) mai întâi între marea Neagră și Caspică în dauna Turcilor și a Perșilor. Astfel Caucazul și chiar Transcaucazul trecu sub dominația Rusiei, până departe înăuntrul Armeniei. Încă dela 1733 Georgia, neputându-se apăra de Turci și de

Perși, trecu o parte sub suzeranitatea Rusiei, care în 1808 o anexă complet. În sec. 19 Rusia și-a întins dominația și peste Marea Caspică asupra Turcomanilor, așa că în 1865 s-a întemeiat un Turchestan rusec, iară celelalte state turcomane (Chiva și Buhara) deveniră vasale Rusiei. Astfel azi dominația Rusiei peste Marea Caspică se mărginește cu Persia, Afganistan și China; dela China deasemenea făcu Rusia câteva achiziții de teritoriu (lângă fluviul Amur) și dela 1895 ocupă Mangiuria până la Marea. Dar prin aceasta stârni gelozia Japoniei și în 1904, un războiu ruso-japonez, care privă Rusia de posesiunea și de influența ei în acea parte.

Osmanii de altă parte în sec. 16 și-au întins dominația din Asia Mică peste Siria, Arabia și Mesopotamia, în dauna Mamelucilor, pe cari i-au respins cu totul și în dauna Perșilor, pe cari i-au împins dincolo de Tigru.

Modificarea cea mai mare s-a făcut în India și anume de către Europeni.

Imperiul Marelui Mogul a durat încă dela începutul sec. 16 până la jumătatea sec. 19 (1857); dar atunci Englezii au destrus acest imperiu, după ce încă dela 1784—1788 îl slăbise și dela 1803 îl rășluiseră foarte mult. Portugezii au fost primii Europei, cari câștigă teren în India; în sec. 16 ei au înființat în India colonii mari, după ce aflară în 1488 calea maritimă spre India prin jurul capului de sud al Africii; iar în 1594 le-au urmat Olandezii și în 1600 Englezii: acești din urmă au respins treptat pe Portugezi și pe Olandezi, așa că Portugezii au rămas în India orientală numai cu câteva colonii, cum e Goa ș. a. iar Olandezii au mai păstrat Arhipelagul indic, adică insulele Sunda și Molucele, pecând Englezii câștigă succesiv toată India anterioară și insula Ceylon. Filipinele erau ale Spaniei dela 1569, când le-a cucerit Filip II, regele Spaniei, dar în 1898 le-a pierdut la Statele Unite, odată cu ultimile posesiuni spaniole din America. Francezii însă dela 1862 au câștigat posesiuni în India posterioară, așa Cochinchina, Cambogia, Anam, Tonchin sau Tonking. Totuș Europeii n-au înaintat în Asia continuu fără mari lupte. Mai ales China, Corea și Japonia au rezistat Europeilor a înainta pe teritoriul lor, cum înaintase în India. Cei dintâi Europei, cari au încercat în sec. 16 să câștige teren în China și Japonia au fost Portugezii și după ei tot Olandezii. Dar atât Chinezii cât și Japonezii n-au permis nici Portugezilor, nici Olandezilor a înainta

mult înăuntrul țării și au refuzat inergic, adesea ori chiar brutal vizitele Europeilor. Tot astfel au procedat și Coreanii. Abia după jumătatea sec. 19 atât Chinezii și Coreanii, cât și Japonezii au fost constrânși, parte din ei chiar cu armele, de Statele Americii de nord și de cele europene a deschide Europeilor țările lor, așa că azi Europeii circulă liber și în China, Corea și Japonia; mai ales Japonia s-a acomodat foarte mult cu Europeii și a adoptat instituțiile europene. Corea, până la 1876 sub dominația Chinei, în 1897 a reușit să se recunoaște independența, dar după războiul ruso-japonez a pierdut-o (1910) la Japonia. China însă a fost constrânsă a concede ca statele maritime din Europa precum și Rusia, care concura cu acestea, să facă mari ingerinți înăuntrul ei. Totuș chiar azi în populația Coreei, Chinei și chiar a Japoniei nu lipsesc izbucniri ale vechii intoleranțe și temeri că Europeii le vor cutropi și domina. O atare erupție de intoleranță avu de efect în China la 1900 măceluri barbare, pe cari le-au comis așa zișii „Boxeri“. Numai o campanie energică și de reciprocitate a tuturor puterilor lezate a curmat acele excese. Dar ceva cu mult mai pre sus de o simplă intoleranță a dat în 1904 Japoniei impuls de a începe războiul mare și sângeros ruso—japonez pentru Mangiuria și a ieși din el victorioasă. Tibetul și azi se apără cu stricteță de vizitele Europeilor.

Însă Europeii, înaintând progresiv în Asia, au ajuns nu numai a cunoaște mai bine religiile de mult cunoscute ale popoarelor culte de acolo, ci s-au familiarizat mai mult și cu religiile până atunci mai de tot necunoscute ale popoarelor sălbatice. Religiile actualelor popoare culte din Asia, pe cari Europeii le-au cunoscut mai de mult și pe cari deci și noi le-am indicat în Perioadele precedente sunt: parsismul, brahmanismul, buddhismul, religia națională a Chinezilor și Japonezilor și mohamedanismul. Dintre aceste religii, în cursul timpului numai buddhismul a format o ramificare nouă, iară religia națională a Japonezilor sau Shintoismul, câte o sectă deosebită, pe cari nu le putem trece aici sub tăcere. Așa în secolele de mijloc în Tibet apoi și la Mongoli și Calmuci buddhismul vechiu monastic și fără ierarhie s-a prefăcut în Lamaism monastic și cu ierarhie, având Lama, adică preoți și egumeni, cari se despărțiră în căciule galbene și căciule roșii. În fruntea căciulelor galbene sta ca preot suprem și egumen suprem Dalai—Lama, care până nu demult avu reședința în Lhassa, capitala Tibetului. Dela sec. 17 el fu și

suveran nominal în Tibet sub suzeranitatea Chinei, dar în prezent el a pierdut reședința lui și suveranitatea lui nominală. Iară căpetenia căciulelor roșii este Bogdo—Lama cu reședința în Tashi Lhunpo. Și unul și altul trece ca încarnația lui Buddha și ca renăscut în succesorul său propriu. Din brahmanism iarăși s-a format o sectă deistă, ce fu înființată pela 1500 de Nanak din Pandgiab (Pandpehab), adică depe teritorul celor cinci râuri din India orientală. Această sectă, numită secta Sikhs (Seikhs), spre a se apăra mai bine de persecuțiile ridicate contra ei în sec. 18 s-a organizat militărește și a ajuns dominantă pe teritoriul său, dar pierdută această dominație în războiul cu Englitera 1846—1849. Dela 1873 când creștinismul fu tolerat în Japonia s-a format în ștful Shintoismului, prin altoirea lui cu idei creștine secta religiei Tenrikyo. Iară religiile popoarelor inculte din Asia au ajuns a fi cunoscute de Europei, cum am zis abia în acest Period. Popoarele inculte depe treapta cea mai de jos din Asia profesează în religia lor un animism de diverse specii, sau cred în mod diferit că toate obiectele au în ele duh mai puternic de cât al omului, derivând în diverse moduri orice faptă și întâmplare din natură dela duhurile sau demonii ce locuiesc într'însa. Acest animism în Asia de sud se manifestează mai mult ca adorarea naturii, adică adorarea unor puteri și lucruri din natură, ce se consideră însuflețite, iar pelângă animism în insula Sumatra se vede încă și antropofagia; în Asia de nord animismul se manifestează mai mult ca șamanism, așa numit dela preoții sau mai bine exorciștii și magii acestei forme de religii, cari se numesc „Șamani”. Șamanismul conzistă mai cu seamă în faptul că acești magi se pun mai întâi în o stare artificială de iritare nervoasă și după aceea sunt considerați capabili a conșura, a vrăji și a supune voei lor spiritele sau demonii, cari se crede că lucrează în natură, dar tot odată și că există liberi de sine și nu au locuință fixă în anumite locuri.

4. Africa. La începutul acestui Period Egiptul și țările vecine se aflau sub dominațiunea Mamelucilor. Restul Africei de nord adică Berberia așa numită dela Berberi, locuitori autohtoni ai săi, iar dela începutul sec. 19 numită și Barbaresca, pentru că abia atunci au fost înfrânați pirații barbari din ea, așa dar Berberia sau Barbaresca se află continuu sub dominația primilor cuceritori Mauri adică Arabi de origină, dar în cursul timpului contopiți cu Mauritani autohtoni. Spre sud de Egipt dură încă Abisi-

nia, vechiul stat creștin, iară spre vest de aceasta se formară statele Sudanului, cele mai multe mohamedane. În cealaltă parte a Africei locuiau populații sălbatice și semi-sălbatice, iar în Africa centrală locuiau Negri. În particular Negrii profesează animismul de specia numită fetișism, ce consistă în a adora obiecte din natură și din artă foarte adeseori de nici o importanță, dar imaginate cu vre-o ocazie oarecare ca locuințe fixe de duhuri inferioare puternice, ce domnesc în natură sau în lume. Atari obiecte se numesc în limbile Europeilor fetișe dela cuvântul portugez: „fei tico” latinește „facticum”, ce li s-a dat lor de Portugezii, cari veniră cei întâi în contact cu Africa centrală și sudică; cuvântul înseamnă ceva artificios, magic. Această specie de animism deasemenea e unită uneori cu jertfe umane și cu antropofagia. Alte populații africane, mai precis din Africa de sud, profesează tot un animism, ce se manifestează mai mult în o credință simplă, inferioară, în spirite și vrăji.

Dela începutul acestui Period (V) în Africa deasemenea s-a modificat mult starea ei de dominație.

În sec. 16 Osmanii au luat dela Mameluci și Egiptul, după ce le luase Asia de vest și au cucerit Barbaresca afară de Fez și de Maroc, care a rămas un Sultanat independent, dar astăzi e sub influența statelor maritime ale Europei de vest. Dintre țările Africei de nord, ce în sec. 16 au trecut sub dominația Turcilor, Egiptul deveni dela sec. 19 viceregat ereditar, al cărui vice-rege se chiamă Chediv (Stăpân) și acum e stat sub protecția imperiului otoman, iară dela 1882 Anglia l-a ocupat militărește; dintre țările Barbarescă-i numai Tripolis mai este astăzi (1910) provincie turcească¹, Tunisul încă dela 1575 stă numai sub suzeranitatea Turciei, iară dela 1881 din stat sub protecția Turciei deveni stat sub protecția Franciei. Încă din sec. 18 Algeria prin revoluție încetă de a mai fi provincie turcească; în 1830 ea deveni provincie franceză. Dar posesiunile cele mai vechi ale Europeilor apuseni în Africa sunt ale Portugezilor și Spaniolilor, vecinii săi cei mai apropiați. Ei le-au câștigat pe coasta nord-vestică a Africei și pe insulele din apropiere, pe unele încă înainte de începutul Periodului, așa Portugezii câștigară insulele Capului verde iară Spaniolii, insulele Canare. Curând apoi Portugezii câștigară posesiuni și pe coasta ostică și sudică a Africei și pe unele le stă-

1. Dela 1912 e provincie a Italiei (N. Tr.).

pânesc până azi. Mai târziu Francezii, Olandezii, Englezii, iară nu de mult și Germanii și Italienii au imitat exemplul Portugezilor și a Spaniolilor. Așa Olandezii încă dela începutul sec. 17(1601) ocupară bogata țară Capul, însă la începutul sec. 19 (1806) le-au luat-o Englezii. La 1836 o mare parte de coloniști țărani din Olanda (Boers, Buri) nemulțumiți cu dominația engleză au plecat din țara Capul și au întemeiat spre nord de ea 2 republici de țărani olandezi, Transvaal sau republica Africei de sud, cum s-a numit ea dela 1884 și republica Orange. Dar în 1899 Engllitera spre a supune și aceste 2 republici începu războiul din Africa de sud, ce se termină în an. 1902 cu supunerea lor efectivă. Albii născuți în Africa de sud se numesc africanzi. În 1787 Engllitera înființă pentru Negrii emancipați colonia Sierra Leone pe coasta Guineei superioare, iar în 1824 Statele-Unite înființară tot acolo republica Liberia sau Monrovia, cum se chiamă ea dela Monroe († 1831), președintele de atunci al Statelor-Unite; republica Sierra Leone s-a organizat apoi după model european, iar republica Liberia sau Monrovia, după modelul Americii de nord. În timpul recent și Germania au fundat colonii în Guinea (Togo și Camerun), în Africa de sud vest (țara Lüderitz etc.) și pe coasta de sud est a Africei (Africa orientală a Germaniei). Italienii însă au înființat pe coasta de sud vest a Mării Roșii coloniile lor Eritreie, adică dela Marea Roșie; din aceste colonii ei voră în 1887—1896 să exercite un protectorat asupra mai multor state africane, mai întâi asupra Abisiniei, dar au fost respinși de Abisinieni. La Ecvator pelângă colonia franceză Congo în 1885 s-a format și statul Congo, o mare colonie europeană neutră sub suzeranitatea regelui Belgiei. Abisinia, vechiu regat creștin, a durat până azi, de sigur slăbită mult de Egipt, dușmanul său vecin, iară dela 1868 și de Englezi și dela 1887 și de Italieni, cari pretindeau protectoratul asupra Abisiniei, până ce în 1896 respinși de Abisinieni au trebuit să renunțe la el. În fine fu remarcabil încă fostul regat al insulei Madagascar spre sud est de Africa; populația principală din el era Malaezi și Malaezi de vest. Acest regat, în 1885 sub protectoratul Franciei, în 1896 deveni, posesiune a Franciei cu suprimarea regalității.

B. Europa.

Constelația politică a Europei în cursul acestui Period de asemenea s-a modificat nu puțin.

1. Turcia, deși în interior chiar până în 1908 a rămas o sim-

plă despoție asiatică și abia în 1908 și-a dat o constituție, totuș dela 1453 prin cucerirea Constantinopolei ea a intrat complet în rândul statelor Europei, căci încă din sec. 14 Sultanii Turcilor osmani subjugase mare parte din peninsula Balcanilor până atunci a Hemului. La 1362 ei își stabilise reședința în Adrianopole, la 1393—1396 transformase în provincie turcească regatul Româno-Bulgar, încă din 1398 ei făcuse Serbia și după știri mai vechi în acelaș an și Muntenia provizoriu, iară din 1411 definitiv, după informații mai noi însă, chiar din anul 1402 definitiv principate tributare Turcilor și anume Muntenia cu 3000 de galbeni tribut anual. Dela 1453 fu subjugată curând mai toată peninsula Balcanilor, la 1459 și Serbia, la 1463 Bosnia, 1478 Albania după ce 1443—1468 fu apărată eroic de principele Gheorghe Castriot, pe care Turcii îl numiră Scanderbeg sau Iscanderbeg, adică prințul Alexandru; în 1483 toate aceste țări au fost prefăcute în provincii turcești Numai principatul deodinioară Zeta, astăzi Cernagora sau Montenegro, cum l-au numit Venețienii, primii occidentali, cari l-au cunoscut, se susținu ca principat sârbesc mai mult independent până la 1499, când deveni în urmă provincie turcească și rămase așa până la 1707; atunci iară începu a lupta pentru neatârnamea lui și o câștigă în urmă prin pacea dela Berlin 1878 deplin și cu o lărgire a teritoriului său¹

Dela 1478 Hanul Mongolilor sau al Tătarilor din Crâm (Crimeia) deasemenea s-a supus Sultanului ca unui suveran, dar aceasta nu-l împiedica de a întreprinde și din inițiativă proprie ca până atunci expediții războinice și de pradă spre Apus până în Polonia și Ungaria chiar și în sec 18. Cu începutul sec. 16 Turcii și-au lărgit hotarale dominației lor și în Europa. La 1514 deveni tributară lor Moldova, pe care Domnului Ștefan cel Mare toată viața lui (1457—1504) o apărase cu mare eroism; în aceeaș situație ajunse la 1526 și republica Ragusa din Dalmația. După bătălia dela Mohaci 1526, în care căzu Ludovic II din Casa Jagelonilor, rege al Ungariei și Boemiei cu țările ei secundare; deși el avea moștenitor legitim pe cumnatul său Ferdinand, arhiduce de Austria dela 1521 înainte, mai târziu rege și în fine împărat al Germaniei (1556—1564), totuș Transilvania și Ungaria, afară de comitatele ei despre nord și nord vest, cum și de Croația, trecură sub suzeranitatea Turciei; Transilvania de altfel a rămas încă cel

¹. Dela 1920 după războiul mondial Montenegro fu anexat la Jugoslavia, adică la statul Slavilor de sud (N. Tr).

puțin principat, ai cărui principii râdicați din nou erau indigeni și vasali ai Turciei, dar Ungaria deveni provincie turcească. În anii 1529 și 1683 Turcii asediară chiar Viena. Ei aveau dominație puternică și spre nord de Marea Caspică și de Marea de Azov, mai cu seamă în urma trecerei Hanatului mongol sau tătar (1478—1783) sub suzeranitatea Turciei, cum am amintit mai sus. Dar spre sfârșitul sec. 17 (1686) Turcii pierdură la Austria țările ce-i luase cu 160 ani înainte, adică Ungaria și Transilvania și de atunci ei fură respinși și dela nordul Mării Negre și al Mării de Azov de către Rusia, complet în 1783. Dela începutul sec. 19 dintre țările supuse Turciei s-a răsculat mai întâi Serbia de nord (1804—1815) și după lupte cu succes se constitui principat al Serbiei, însă tributar Turciei. Grecia deveni regat independent prin războiul de eliberare, ce purtă 1821—1829; iar în 1832 insula Samos delângă coasta Asiei Mici cu locuitori în majoritate Greci formă un principat separat sub suzeranitatea Turciei. Principatele Române Moldova și Muntenia decând deveniră tributare Turciei și chiar sub principii lor indigeni până la 1711 respectiv 1716 au fost maltratate crud de Turci, jăfuite fără cruțare și devastate cumplit, iară dela 1711 respectiv 1716 până la 1821 supt Domnii de origine greci din Constantinopole sau Fanarioți, pe cari Turcii îi trimeteau în ele, avură o soartă și mai tristă; ba încă suferiră chiar mai multe ocupații rusești¹. Abiă dela 1822, după ce Domnii fanarioți se făcură complici cu revoluția grecească din 1821, Principatele obținură din nou Domni pământeni și fură tratate mai bine; la 1829 Principatele Române trecură sub protecția Rusiei și astfel deveniră mai libere față de Turcia, dar acum erau negreșit în o dependență apăsătoare față de Rusia. Inșă după războiul Crimeiei 1853—1856 Rusia a fost respinsă din protectorat și în 1866 pacea dela Paris acordă Principatelor tributare autonomie deplină, în cât ele înfăptuiră unirea lor în an. 1859 și deveniră astfel Principatele-Unite Române dându-și și Domn ereditar (1866). După un nou războiu ruso-româno-turc sau propriu zis după un războiu ruso-româno-turc 1877—1878 Principatele-Unite Române, Serbia și Montenegro obținură independența completă și sporiri de teritor, totodată România și Serbia deveniră regate, iară Bulgaria se constitui principat recunoscând suzeranitatea Turciei; la 1885 Bulgaria anexă și Rumelia

¹. Cea dintâi: 1768—1774; a doua: 1788 respectiv 1789—1792 (pacea dela Iași); a treia: 1806—1812 (pacea dela București); a patra: 1828—1834 (prin pacea dela Adrianopol); a cincea 1853—1854 (războiul Crimeiei N. Tr).

orientală, iară mai târziu Bulgaria dori a anexa și Macedonia. Grecia deasemenea obținu teritorii noi, pe cari după războiul dela 1897 le-a restituit în parte. Bosnia și Herzegovina trecură sub guvernarea Austro-Ungariei, Cipru, sub dominațiunea Engliterei, Egiptul cu Kedivul (viceregele) lui în 1882, sub domnia militară a Engliterei, iar în 1898, după războiul amintit al Greciei cu Turcia, Creta trecu sub administrația puterilor Europei cu un guvernator grec. Pela sfârșitul anului 1908 Bulgaria se proclamă regat independent, tot așa se proclamă regat în 1910 și Montenegro, pecând Bosnia și Herzegovina fură anexate de Austro-Ungaria ca țări ale ei. Azi, în 1910, Turcia 'și apără vigilent teritorul din Europa, ce a mai rămas sud dominația ei și numai în Asia e mai tare. Mai ales dela 1876 i-a adus multă neliniște partidul reformator al Tinerilor Turci, din care apoi la 1910 s'a format încă un partid liberal mai moderat „Uniune și progres“. Tot odată Turcia a încetat a fi stat absolutist. După prima încercare alui Midhat Pașa din Decemvrie 1876 până în Fevruarie 1878, peste 30 ani s'a introdus serios un regim constituțional anume la 1908, iară la 1909 au fost obligați la serviciul militar și creștinii. Sultanul Abdul-Hamid II (1876—1909), care era contra constituției, fu de-tronat și înlocuit cu Mohamed V fratele său.

Dintre toate țările, supuse odinioară Turciei, respectiv tributare ei, vom privi acum mai deaproape soarta politică a Moldovei și Munteniei, cari după jumătatea sec. 19 unindu-se au format România de azi. E necesăr să facem această ochire spre a înțeleghe complet și a studia cum se cade mai în fond istoria bisericii patriei. Vom insista asupra stărei politice a acestor țări mai mult decât am făcut la celelalte țări, pentru că ea avu o influență extaordinară asupra dezvoltării bisericii; facem aceasta și pentru că Moldova și Muntenia au avut un mare număr de Domni, dintre cari cei mai mulți au jucat personal și un rol în istoria bisericii și foarte mulți au fost ctitori de biserici și mânăstiri memorabile chiar până după jumătatea sec. 18, de aceea vom menționă anume pe acești Domni.

1,^{bis}. Ambele țări vecine și surori Moldova 'și Muntenia de când au trecut sub suzeranitatea Turciei, din ce în ce mai împilătoare și anume Muntenia dela 1402 iară Moldova dela 1514, au avut aceeași soartă. Ele s-au desvoltat uniform chiar până la începutul domniei Fanarioșilor (1711 respectiv 1716), impuși lor de Turci. Dar deși se vedeau încunjurate de toate părțile de

state mari averse de a le anexa, ele rar când se aliau una cu alta, ci mai vârtos adesea ori trăiau în dușmănie și în războiu. Osebit de aceasta în interior, când lipseau succesori legitimi la tron, ambele țări aveau a îndura lupte sângeroase pentru tron, la care putea fi pretendent în particular ori care descendent legitim sau ilegitim a unui Domn anterior. În aceste lupte învingătorul pedepsea pe învins cu o cruzime excesivă și după încetarea luptelor învingătorul chiar în timpul domniei sale se siliă a face inofensiv pe cei suspecti că ar fi nemulțumiți cu el sau că ar înclina către compețitorul său. La aceste împrejurări sau mai adaus și răul că Domnul cel nou trebuia degrab să obțină cu bani confirmarea lui la Constantinopol, apoi și răul că în special dela începutul sec. 17 cu noul Domn, care și cumpăra tronul la Constantinopol, veneau în țară și Greci dela Constantinopol, amici și creditori ai lui și se îndesiau între Domn și pământeni, spre a li aduce daune senzibile și a-i exploata, dar și spre a-i indigna la culme și a-i împinge la revoltă. Toate aceste împrejurări au avut de rezultat a slăbi din ce în ce puterea de rezistență a ambelor țări contra Turcilor, a Cazacilor și a Tătarilor din Ucraina, a Polonilor și a Ungurilor, iar în particular Turcii putură exercita suzeranitatea lor asupra ambelor țări tributare în mod din ce în ce mai împilător, mai arbitrar, mai tiranic și mai umilitor: așa ei nu numai numiau și destituiau pe Domni, ci îi și ucideau. Soarta ambelor țări au fost în special următoarea:

a. Dela Ștefan cel Mare (născut pe la 1435) până la moartea lui Mihai Viteazul 1601,

Moldova.

Chiar fiii legitimi ai lui Alexandru cel Bun, frații Ilieș și Ștefan (1432—1447), și-au disputat unul altuia cu multă cruzime tronul în profitul Poloniei, care pretindea suveranitatea asupra Moldovei și părți din teritoriul ei ¹, până ce apoi se asociază la tron (1435-1443),

¹. Polonia ridică pretenții teritoriale în Moldova asupra ținutului Șipeniț (terra Sepenecensis), ce se'ntindea dela Castrul Cecina delângă Cernăuți, dela cetatea Hotin depe Nistru peste pământul Șipeniț (din Bucovina) spre granița de nord a țării și se zice că ar fi fost al Poloniei la începutul domniei lui Cazimir cel Mare, regele Poloniei (1333—1370), adică înainte de întemeierea principatului Moldovei; în 1437 Ilieș Vodă a cedat Poloniei acest teritor ca despăgubire pentru daunele de războiu, ce i-a făcut Alexandru cel Bun: însă curând după aceea veni iar în posesiunea Moldovei o parte din el și în 1456 tot.

iar în urmă fratele mai mic Ștefan îl orbi pe cel mai mare Ilie și domni singur până la 1447, când Roman, fiul mai mare al lui Ilie, îl ucise și-i luă locul. Însă Roman fu înveninat 1448 și Alexandru II (Alexandrel), frate mai mic al său, voi a-i succeda, când tot în 1448 Petru, fiu al lui Ștefan, îl alungă, răzâmat pe favoarea lui Ioan Corvin Huniade, Român ungurit, voevod puternic al Transilvaniei și regent al Ungariei. Pierzând apoi favoarea acestuia, Petru fu respins în 1449 de vîgurosul Bogdan II, fiu natural alui Alexandru cel Bun, care zdrobi pe Poloni, veniți în ajutorul rivalului său. După o domnie de doi ani, Bogdan, pe când petrecea fără grijă la o nuntă în Răuseni, lângă Suceava, fu călcat noaptea și ucis de Petru Aron, alt fiu natural al lui Alexandru cel Bun, sub pretext că susține pe Alexandrel. Ucigașul a împărțit apoi cu această domnia țării (1451—1455), în urmă l-a respins domnind singur (1455—1457) și la 1456 fu nevoit a consimți să dea sultanului Mohamed II un plocon de 2000 galbeni ungurești, ce i-a pretins. Această stare de tristă alternare, ce împingea țara la peire a încetat sub Ștefan cel Mare, fiu natural alui Bogdan II, bărbat tânăr și energic. El învinse de 2 ori pe Petru Aron, cu ajutorul lui Vlad Țepeș, Domnul Munteniei și după aceea îl sili să fugă în Polonia, deci recunoscut de toată țara s'a suit pe tron, ocupându-l apoi până la moarte (1457—1504) cu vrednicie și cu glorie. Înainte de a muri el putu zice: „Am avut 36 bătălii, la cari în 34 am învins și în 2 am fost învins”. Plin de esclavie, pe care o arăta în clădiri de mari și numeroase biserici și mănăstiri (44 de toate) și foarte blând cu norodul și cu prietini, Ștefan era înfricoșat de aspru cu vrăjmașii săi, pe cari i ucidea, când îi cădeau în mână Așa făcu nu numai în 1469 lui Petru Aron, ucigașul tatălui său și predecesor

lară Moldova ridică pretenții teritoriale în Polonia asupra Pocuției adică țara de după punctul de graniță Cuti între Ceremuș, Dnistru și Carpați, cu Halici și Colomea ca localități principale. Acest teritoriu a fost pus amanet în an. 1380 de Vladislav II Jagelon la Petru I, Domnul Moldovei, pentru 3000 taleri; o parte din el cu târgușoarele Sneatin și Colomea a rămas în 1411 amanetate la Alexandru cel Bun pentru 1000 taleri rest din datorie și n-a mai fost scos prin achitarea acestui rest. De aceea până la sfârșitul sec 16 Domnii Moldovei, excepție de unii cari au renunțat, ridicară pretenții asupra Pocuției, unii din ei chiar o și ocupară cu armele și voiră a o stăpâni durabil, dar n-au putut*.

*. Comp. D-r Iancu I. Nistor, Die Moldavischen Ansprüche auf Pocutien. Wien 1910. O recenzie în revista „Viața Românească“ pe August 1910 pag. 332 (N. Tr).

al său, pe care-l alungase și care voi mai târziu să-i întindă curse, ci și lui Radu cel Frumos, socrul său, Domn al Munteniei, care ținea cu Turcii și pe care l-a învins în luptă, când comisese barbarii în ultima lui năvălire în Moldova, foarte umilită atunci de Turci. Deși învins de Turci dn 2 ori, Ștefan apăra țara victorios contra Tătarilor, Turcilor, Ungurilor și Polonilor, cu succesele sale ostășești detronă 3 Domni ai Munteniei, cari țineau cu Turcii, nu cruță nici în alte cazuri această țară în interesul Moldovei și mai ales pentru stăpânirea Chilieii, cetate tare, situată spre nord de gurile Dunării. La 1475, când Ștefan se împacă cu Matei Corvin, regele Ungariei (1458—1490), fiu al lui Ioan Corvin Huniade, după ce-l bătuse în 1467, când năvălise în Moldova, câștigă pentru siguranța lui, la caz de a nu avea succes în vreun războiu, două localități tari în Transilvania anume Ciceiu și Cetatea de Baltă, având împrejur un teritor întins, ce au rămas în posesiunea succesorilor săi până la jumătatea sec. 16. Dar fiul și succesorul său Bogdan III Orbul sau Chiorul (1504—1517), care, cêrând în căsătorie pe Eliza, fiica regelui Polon și fiind refuzat, avu războaie pustiitoare cu Polonia prin 5 ani (1505—1510), la 1514 a și supus de voe Turcilor țara, ca țară tributară, păstrând însă autonomia ei, cu un tribut anual de 4000 galbeni, 40 de cai, 24 șoimi și 400 de ostași pentru sultanul, când acesta merge însuș în războiu, obținând în schimb alegerea liberă a domnului, ce avea a fi întărit de sultan și ca Turcii să nu aibă drept a câștiga posesiuni teritoriale în țară, nici a se stabili personal în ea și nici a se clădi geamii în cuprinsul ei. În această situație primi țara fiul său Ștefan cel Tânăr, numit și Ștefăniță (1517—1527), care se apăra nu fără succes contra Turcilor și Tătarilor, iar întreprinzând o expediție de cucerire contra Munteniei, spre a imita exemplul bunicului său, fu destul de prudent a o revoca la propunerea de pace alui Radu dela Afumați, Domnul Munteniei (1521—1526); de alt fel ușuratic și tiran, în 1526 chiar intolerant cătră Armeni, cari supt Alexandru cel Bun venise în mare număr din Ungaria și Transilvania, căutând ocrotire în Moldova contra persecuțiilor catolicilor romani, Ștefăniță deveni odios prin uciderea fără nici o judecată a renumitului boer Arbore, fost tutor al său cu cei doi fii ai lui și muri, se zice, otrăvit. Succesorul său Petru Rareș (1527—1538 și 1541—1546), fiu natural alui Ștefan c. M. și sămănându-i în spirit și în talent militar, dar nici pe departe prudent că el, la începutul domniei sale se

sili a consolida situația țării față de Turci, obținând în 1529 reînnoirea Capitulațiunei din 1514, dar făcu și alianță cu Polonii și Ungurii contra Turcilor; începând apoi lupte cu multă cuțezanță și iscusință, dar cu puțină bună credință, când contra Ungurilor și în particular a Transilvaniei, când contra Polonilor și când contra Turcilor, a provocat astfel în 1538 o mare expediție a Sultanului Soliman, care devastă Moldova; deci Petru prea slab spre a se apăra, fugi la cetățile sale din Transilvania și până ce obținu în mod abil iarăș favoarea Sultanului, suferi o întrerupere de doi ani și jumătate a domniei, ce i-au făcut-o doi consingeni ai săi și anume mai întâi Ștefan numit de popor Lăcustă (pentru că pe timpul său au venit în țară lăcuste (1538—1540), pe care Sultanul l-a împus cu forța, și care era urât în țară și deci fu omorât, apoi Alexandru Cornea (1540—1541), pe care Petru Rareș revenind la tron l-a învins și l-a ucis. Dară Petru Rareș plătia acum un tribut anual de 10.000 de galbeni. Fiul și succesorul său Iliăș (1546—1551) știu să se apere de împietările Turcilor așa de puțin, că de frica lor se făcu mohamedan și în sfârșit fu nevoit a schimba domnia cu postul de guvernator al unei provincii turcești din Asia; iară fratele și succesorul său Ștefan Rareș (1551—1552) a rămas creștin, însă fu tiran și depravat, și a persecutat pe Armeni, așa că din cauza intoleranței lui, mulți emigrară în Transilvania, unde acum domnea toleranța. Deaceea, după o domnie de 16 luni, Ștefan Rareș fu înneecat de oamenii săi. De o domnie mai lungă s'a bucurat sângerosul Alexandru Lăpușneanu, fiu natural alui Bogdan Chiorul, care veni la rând acum 1552—1561 și 1564—1568), după ce răpise tronul și mireasa (pe Ruxanda, fiica lui Petru Rareș) lui Ioan Joldea, un pretendent, care'i apucase înainte (1552). Domnia lui fu întreruptă de Ioan Eraclid Despot (1561—1563), un aventurier grec, al cărui nume adevărat era Iacov Vasilicos, iar apoi de învingătorul și ucigașul lui anume Ștefan Tomșa (1563—1564) fost Hatman. Acesta după întoarcerea lui Alexandru Lăpușneanu, care venia însoțit de Turci și Tătari, fugi în Polonia, unde muri pe eșafod. Revenind la tron, Alexandru Lăpușneanu, spre a face pe plăc Turcilor, strămută reședința domnească dela Suceava, cetate până atunci foarte întărită, la Iași, oraș neîntărit, și muri otrăvit în o boală grea de cei dimprejurul său, îngroziiți de răzbunarea, cu care'i amenință, pentru că după cererea lui în un moment de criză a boalei îl călugărise, lucru ce până atunci nu era neo-

bișnuit la bolnavi de moarte, dar el îl regretă, după ce trecu criza. Intre' acestea Turcii tot sporiră tributul și pretențiile arbitrare ale lor, deasemenea transformară teritoriul Moldovei delahotarul ei de sud ost și de ost din ce în ce mai complet în provincie turcească (Raia). Deaceea chiar succesorul lui Alexandru Lăpușneanu, fiul său Bogdan IV (1568—1572), care, cât a trăit muma lui Ruxanda, domni în pace sub tutela ei, dar apoi aliindu-se cu Polonia, voi a scăpa țara de Turci, s-a înșălat însă cu speranțele sale în Polonia și fugi în Rusia; acolo ca amic, ce era cu Polonia, fu înecat din ordinul lui Ioan cel Cumplit, țarul Rusiei (1539—1584), inimic al Polonilor. Tronul Moldovei fu cumpărat atunci de un negustor armean, Ionașcu sau Ioan Armeanul (1572—1574), care deasemenea pretindea că e fiu natural de Domn. Pentru cruzimea lui chiar cu episcopii el fu numit Ioan cel Cumplit. Somat de Turci a îndoi tributul, Ionașcu în înțelegere cu sfatul țării s-a împotivit și cu ajutorul Cazacilor a învins pe Turci de trei ori în luptă defensivă, iar la urmă Turcii cu trupe auxiliare din Muntenia și Transilvania și nu fără trădare chiar din partea Moldovenilor, revoltați contra tiranului, l-au contrâns a se predă și apoi l-au ucis, tăindu-l în patru. Acum Alexandru III cel Nou, Domnul Munteniei (1568—1577), fiul unui Mircea, dar nu alui Mircea Ciobanul, spre a scăpa de Petru Șchiopul, rivalul său Muntean, și promițând a îndoi tributul, a putut aduce la tronul Moldovei, devastată barbar de Turcii beți de victorie, pe Petru Șchiopul, fiu alui Mircea Ciobanul fostul Domn al Munteniei și al Chiajnei, o fiică alui Petru Rareș. Petru Șchiopul domnișe în Muntenia (1559—1568) și domni acum în Moldova de trei ori, anume 1574—1577, 1578—1579 și 1582—1591; el avu între altele a înfruntă și năvăliri din partea Cazacilor, dar la urmă cuprins de mustrarea cugetului, că în toată domnia lui a împilat poporul, părăsi țara de bună voe din cauză că Turcii îl somau a îndoi tributul și muri 1594 la Bozen în Tirol, unde și doamna Irina și fiul său Ștefan și-au sfârșit viața. Prima lui domnie în Moldova i-a întrerupt-o un uzurpator, inimic al Turcilor, anume Nicoară sau Ioan Potcoavă, un aventurier tare ca uriașii (frângea potcoave)¹; dar chiar

¹. El rupea nu numai potcoave, ci și taleri, spârgea lemnul cu bucata de metal aruncată, opria o căruță cu șase cai, rupea osia cu genunchii, putea să ție o bute cu miere în dinți, să străpungă o poartă de lemn cu un corn de bou. N. Iorga, Note Polone. București 1924 pag. 12 (N. Tr).

după o lună, nevoit a lua fuga, el fu ucis din Polonia după placul Turcilor, în care împrejurare a arătat o mândrie eroică. Adoua domnie alui Petru Șchioșul au întrerupt-o Turcii, cari vândură tronul lui Iancu Sasul sau Luteranul (1579—1582), aventurier de origine Sas din Transilvania, care se pretindea fiu natural alui Petru Rareș. Ca domn al Moldovei el reinnoi toate neînțelegerile cu Polonia și năvălea în fiecare an în Padolia, dar a devenit odios și în țară ca tiran lacom și ca strein de lege; la urmă Turcii l-au mazilit după cererea Poloniei și neputând fugi pe aiurea decât prin Polonia, pieri acolo executat ca inimic al Statului. În locul lui Petru Șchioșul, după domnia lui cea din urmă, veni la tron Aron, supranumit Tiranul, un domn de specia lui Ioan Armeanul, de condiție de jos, deși fiu natural alui Alexandru Lăpușneanu; el se oferi a plăti tributul urcat, de care se'ngrozise, Petru Șchioșul. Aron Tiranul (1591—1595) mai întâi avu a se apăra de doi pretendenți, cari îi disputară pe rând tronul în 1592; primul fu Alexandru cel Rău, fiu al lui Bogdan IV, pe care Turcii îl trecură la tronul Munteniei, iar în 1593, alungat și de acolo, fu spânzurat în Constantinopol; al doilea pretendent fu Petru Cazacul, tot fiu pretins al lui Alexandru Lăpușneanu, și numit așa, pentru că uzurpase tronul cu oști căzăcești; dar încă în 1592 Aron l-a învins și i-a tăiat nasul și apoi căzu în mâna călăului din Constantinople ca și Alexandru. După aceea Aron, în alianță cu Mihai Viteazul, Domnul Munteniei și cu Sigismund Batori, principele Transilvaniei, care se pretindea suveran peste ambii Domni, s'a răsculat contra Turciei omorând pe toți Turcii din țară (13 Noembrie 1594), dar Sigismund (chiar în Mai 1595) ajutat de un trădător, Hatmanul Ștefan Răzvan, răsturnă pe Aron sub pretext că nu inspiră încredere și prinzându-l îl aruncă în temniță și'l ucise la 1597 în Transilvania. Acum urmară în Moldova Domni din familia Movilă (Moghilă), care era în amiciție cu Polonii și cu Turcii. Mai întâi domni Ieremia Movilă (1595—1606), pus pe tron de Poloni și întărit în sfârșit de Turci el învinse și ucise pe Ștefan Răzvan, trădătorul lui Aron tiranul, pe care-l adusese la tron Sigismund, mai târziu (1600), alungat de Mihai Viteazul însă adus de Poloni curând iarăși la tron, Ieremia s-a putut menține, căci Mihai Viteazul avea lupte mari în altă parte și în 1601 fu asasinat de aliatul său Basta, general austriac.

Muntenia.

Muntenia intră în acest Period (V) în stare și mai dezor-

ganizată și în împrejurări și mai critice de cât Moldova. Domnii Munteniei avură dintâiu reședința la Argeș, de unde încă Mircea cel Bătrân sau cel Mare (1386—1418) o strămută la Târgoviște și curând apoi alternă vara la Târgoviște și iarna la București; dar dela 1698 supt Constantin Vodă Brâncoveanu reședința Domnilor a rămas stabil în București, după ce încă Gheorghe Ghica (1659—1660), spre a plăcea Turcilor, luase măsuri pentru aceasta. În Muntenia răul principal era tot lupta continuă pentru tron întezită prin vecinătatea imediată a Turcilor rapaci, cari o exploatau și o alimentau. Dar această luptă datează încă din timpul lui Mircea. Turcii în luptele ce aveau cu Mircea (1294—1395) i-au opus un rival anume pe un consingen al său Vlad I, de care -a scăpat cu armele aliatul său Stibor, Voevodul Transilvaniei. Turcii însă spre a răsturna pe Mihail fiul lui Mircea, numit și Mircea II (1418—1420), au adus pe Dan II, fiu alui Dan I, al fratelui și competitorului lui Mircea cel bătrân, Dan a biruit pe Mihail și pe aliatul său Ștefan Lozonț, Voevodul Transilvaniei. Dar Dan, care mai întâi devastă Transilvania cu Turcii, având apoi veleități de războiu contra Turcilor, aceștia aduseră în țară la 1422 pe Radu Pleșuvul, fiu natural alui Mircea cel Bătrân. Radu gonî pe Dan II, totuș în 1427 alungat și el de Unguri supt regele Sigismund a fost nevoit a-i cedă iar tronul. Acum Dan II porni războiu și contra Moldovei pentru stăpânirea cetății Chilia la nord de gurile Dunării. Dar în 1430 veni Vlad cu supranumele Dracul, ce i s-a dat mai târziu, alt fiu natural alui Mircea cel Bătrân, crescut la curtea lui Sigismund. Susținut de Sigismund, Vlad a învins și ucis atât pe Dan II cât și pe Radu Pleșuvul, pe care Turcii îl adusesese iarăși, dar trebui să facă loc apoi boerului Aldea, un alt fiu natural alui Mircea, necunoscut ca atare până atunci și susținut de Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei; Aldea luă ca Domn numele Alexandru (1431—1435). Între acestea Vlad Dracul, protejatul lui Sigismund, se făcu ginere lui Alexandru cel Bun, și astfel și protejat al fiilor acestuia, cari domneau în Moldova. Deci Vlad Dracul, după moartea lui Alexandru Aldea, reuși a înlătura pe alți pretendenți și apoi a domni (1435—1446). La început învrăjbit cu Turcii, după moartea lui Sigismund (1437) el deasemenea se 'nchină Sultanului la Constantinopole și-i dădu ca ostatici pe cei doi fii ai săi Vlad și Radu. Acum el năvăli cu Turcii în Transilvania, iară dela 1442 se alia cu Ioan Gorvin Huniadi, marele general creștin, care avea

lupte cu Turcii și cu care fu aliat până după nenorocita bătălie dela Varna (1444), unde căzu Vladislav I regele Ungariei; dar apoi se învrajbiră amândoi și Huniade puternic și necruțator, acum și regent al Ungariei supt regele minor Vladislav Posthumul, năvăli în Muntenia fără veste, ucise pe Vlad și puse în locu-i mai întâi pe cumnatul său Dan III, fiu alui Dan II, numit și Danciul, iar peste un an pe alt fiu natural alui Dan II, pe Vladislav II numit și Vlad III sau II, Domn nu prea deprins la războiu (1447—1456), căci oastea lui predându-se înainte de timp în lupta, ce Ioan Corvin Huniadi pierdu pe Câmpul Mierlei (1448), avu să poarte vină pentru pierderea bătăliei; deaceea în 1456, când Turcii se pregăteau a asedia Belgradul, Huniadi îl și înlocui cu Vlad supranumit Țepeș, pe care-l cunoștea ca bărbat cu o fire cu totul opusă și care era fiu mai mare alui Vlad Dracul. Țepeș amic și cu noul Domn al Moldovei, Ștefan c. M. cărui în 1457 îi dăduse ajutor a ocupa tronul, apăară țara contra Turcilor, cari năvăleau să o prade și ridicau pretenții arogante, cu aceeaș furie setoasă de sânge, cu cari pedepsea pe inimicii săi interni, deaceea și fu supranumit Țepeș. Dar în 1462 nevoit de puterea covârșitoare a Turcilor fugi în Trausilvania sub scutul lui Matei Corvin, regele Ungariei (1458—1490), fiul celui ce-l pusese Domn adică alui Ioan Corvin Huniadi, care murise chiar în 1456, curând după ce repurtase victoria strălucită de lângă Belgrad. În Transilvania Vlad Țepeș căzu în dizgrație fiindcă acum nu mai era inamic așa de hotărît al Turcilor; abia în 1476 trupele regale din Transilvania l-au readus la tron, însă după câteva săptămâni o ceată de Turci l-au suprins și l-au ucis. Dela 1462—1476 domni fratele mai mic al lui Vlad, amic al Turcilor, anume Radu cel Frumos, care avu războaie fără succes cu Ștefan c. Mare, căzând la urmă în mâinele acestui și cu toate că între acestea fiica lui, luată captivă, devenise soția lui Ștefan, lu pedepsit cu moarte pentru că în războiul din urmă, când a năvălit în Moldova, săvârșise barbarii pe teritorul ei și asupra locuitorilor ei. Ștefan c. Mare, mai înainte inamic al Ungariei, acum aliat al ei încă din 1473, a pus Domn în locul lui Radu cel Frumos pe un Laiota Basarab, care domni până la 1477 cu o scurtă întrerupere la 1476, în care domni Vlad Țepeș, iar atunci, fiindcă intrase în amicitie cu Turcii, fu înlocuit de Ștefan c. Mare cu Laiota Basarab cel Tânăr, care era învrajbît cu tatăl său. Acesta (1477—1482), fu numit și Țepeluș, pentru că din când în când îmita în cruzime pe Vlad Țepeș; el intră apoi în

amiciție cu Turcii, și deaceea învins în luptă de Ștefan, fu ucis de ai săi, când o rupse de fugă. Succesorul său Vlad Călugărul (1482—1493), așa numit fiindcă mai înainte fusese călugăr, pașnic din fire, totuș ca aliat al Ungariei avu războiu cu Turcii, pe cari'i învinse cu ajutorul Ungariei, dar muri ucis de un aprod. Fiul și succesorul său Radu cel Mare, datorește acest supranume acțiunelor sale pașnice. El reorganiză biserica țării cu concursul lui Nifon fost patriarh de Constantinopol, se'ncurcă la 1507 în războiu cu Bogdan cel Chior, Domnul Moldovei, dar curând ceru pace, care i se acordă prin solia mitropolitului Maxim, fiu al unui principe sârb; la 1508 obținu în dar dela Vladislav II regele Ungariei (1490—1516), amic cu el, cetatea Gecagiului cu tot cuprinsul ei. Dar după dânsul, în contra lui Dânciul, fiu alui Basarab cel tânăr, care era protejat de Ungari, veni la tron, ajutat de Turci, Mihnea (Mihail, 1508—1510), un fiu alui Vlad Țepeș, nerecunoscut de tatăl său. Mihnea fu supranumit „cel Rău” pentru cruzimea lui; el trimise în Ungaria cu o solie pe mitropolitul Maxim, pe care-l uria și care nu s-a mai întors de acolo, decât doar pentru scurt timp, ca apoi să trăiască ca mitropolit în mănăstirea sârbească Cruședol din Sirmia, unde și muri. În sfârșit Mihnea, alungat din țară, fugi în Transilvania, unde trecând la catolicism fu ucis de Dânciul în fața bisericii principale a Sașilor din Sibiu. Acelaș sfârșit silnic avu și succesorul său Vlad, fiul lui Vlad Vodă Călugărul, numit și Vlăduțul, căci era foarte tânăr (1510—1512); el fu adus la tron de o partidă de boieri și ucis de Turci, pe cari'i chemă partida opusă. Acum urmă la tron Neagoe Basarab (1512—1521), fiul lui Basarab Țepelus; el s-a distins iarăș prin o domnie pașnică: a zidit biserica mănăstirei Argeș, celebră pentru arhitectura ei. Radu dela Afumați, fiul lui Radu cel Mare și ginerele lui Neagoe (1521—1529) a fost Domn abil și cu merite pentru țară; el s-a opus sumeției Turcilor în mai multe lupte vitejești, prin care a respins de repețite ori pe Turci și prin sfat pașnic a înduplicat pe tânărul și ușuraticul Ștefăniță, Domnul Moldovei (1517—1527), să nu mai năvălească în Muntenia, ca dușman, dar jumătate din timpul domniei sale (1521—1525) avu să lupte cu pretendenți, dintre cari unii s-au ridicat mai timpuriu, alții mai târziu (Teodosiu, fiu minor alui Neagoe, Vlad Dragomir sau Vlad Basarab, Radu Bădica, Vladislav III) și fu chiar ucis de boieri conjurați de rudele lui Vlad Basarab, rivalul său la tron, pu-

nând în loc pe ruda acestuia Moise Basarab (1529—1530). Acesta prin tirania și perfidia lui făcu să se ridice contra lui un Domn rival, Vlad, care îl învinse și-l ucise în vălmășeala luptei. Vlad (1530—1532), primul soț al Chiajnei, fiica lui Petru Rareș, de care am amintit mai sus, după ce domni vre-o doi ani, se înecă și de aici fu supranumit Innecatul, iară succesorul său Vlad Vintilă, de aceeași fire cu Moise Basarab, a murit la o vânătoare ucis de cei, pe cari i amenințase. De aici înainte până la suirea pe tron alui Mihai Viteazul, veniră succesiv: 1. Radu Paisie (1535—1545), iarăș un fiu al lui Radu cel Mare, numit și Radu dela Argeș sau Petru dela Argeș, fost egumen al mănăstirii Argeș; el era protejat al Porții și mai înainte de a se călugări avea numele Petru¹. Boerii, nemulțumiți cu dânsul, au ridicat în contra lui mai întâi pe Petru Stanciu, alt descendent domnesc, apoi după respingerea acestuia, pe un Laiot Basarab, însă pierdură lupta împreună cu acesta și în sfârșit Turcii îl exilară și pe Radu Paisie în Egipt; 2. Mircea Ciobanul (1546—1554 și 1558—1559), așa numit pentru că mai înainte fusese neguțător mare de oi; el nu era fiu alui Mihnea cel Rău, ci se pretindea fiu al unui Domn anterior, cu numele Radu, și fu al doilea soț al Chiajnei; tiran crud, el a bântuit țara mai rău decât odinioară Vlad Țepeș; întâia oară fu scos din domnie din cauza plângerilor amară ale țării, iar în a doua domnie muri subit; 3. Intre ambele sale domnii (1554—1557) a fost pe tron din fericire un Domn blând, Pătrașcu cel Bun († 1557), fiul lui Radu Paisie. Din ordinul Turciei Pătrașcu, în unire cu Alexandru Lăpușneanu, Domnul Moldovei, la 1556 au dat ajutor regiunei Isabela, văduva lui Ioan Zapolya, regele Ungariei de sub suzeranitatea Turciei († 1540), fost Voevod al Transilvaniei, ca să câștige din nou Țransilvania, pe care o luase în stăpânire Ferdinand de Austria, rege al Ungariei libere. După moartea lui Mircea Ciobanul veni la tron fiul său Petru Șchiopul 1559-1568) prin influența Chiajnei, muma lui. Mulțămită educației, ce i-a dat aceasta și sub conducerea ei, Petru Șchiopul a fost Domn mai bun și mai înțelept; după ce domni 9 ani Poarta îl destitui pe acuzațiile rivalilor săi și-l exilă împreună cu muma lui, dar mai târziu, cum am amintit, veni iarăș Domn în Moldova de

¹. Acesta a zidit și cocheta bisericuță dela bolnița mănăstirii Cozia. (N. Tr).

3 ori (1574—1577, 1578—1579 și 1582—1591) și în sfârșit părăsi de buna voe tron și țară; 5. Alexandru III sau cel Nou (1568—1577), fiul unui Domn efemer de altă dată, numit Mircea și nepot alui Mihnea cel Rău, a fost Domn pașnic și spre a se curăți de Petru Șchiopul, rivalul său din Muntenia, i-a câștigat tronul Moldovei; 6. Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591), fiul lui Alexandru III; scos din prima lui Domnie, de frică să nu-și peardă viața el s-a turcit; 7. Intre întâia și adoua domnie alui Mihnea Turcitul, s-a suit pe tron Petru Cercel, fiu alui Pătrașcu, crescut la curtea regilor Franciei, talentat, chiar poet și mult umblat; el fu ridicat în tron prin influența Franciei; ajungând odios ca tiran, a fost scos din domnie și năzuind apoi la Constantinopole a câștiga din nou tronul, a fost înecat în Bosphor, ca un pretendent intrigant și supărător. 8. După domnia a doua a lui Mihnea Turcitul s-a suit pe tron Ștefan Surdul (1591—1592), fiu al lui Ioan cel Cumplit, un Domn bătrân și slab: în sfârșit 9. Alexandru cel Rău, fiu al lui Bogdan IV, (1592—1593) care fu strămutat din Moldova, unde fusese domn rival alui Aron Tiranul, în Muntenia; dar alungat și de aici la urmă fu spânzurat în Constantinopol. Acum Muntenia a ales Domn pe Mihai Viteazu, care deveni celebru (1593—1601); el era fiu natural alui Pătrașcu cel Bun și frate cu Petru Cercel. Domn și Căpitan cum fusese cu un secol înainte Ștefan c. Mare, Domnul Moldovei, Mihai voi să pună capăt jălnicei stări a țarei și dependenței ei umilitoare de Turcia. Spre acest scop, în alianță cu Aron Tiranul, Domnul Moldovei și cu Sigismund Batori, principele Transilvaniei, care se dà ca suzeran al celorlați doi și în vederea scopului comun ei aderau la părerea aceasta, Mihai la sfârșitul anului 1594 și începutul lui 1595 a dispus a ucide pe toți Turcii și Tătarii din țară, cum făcu și Domnul Moldovei și începu războiu cu Turcii, pe teritorul vecin de peste Dunărea, apoi repurtă contra lor pe teritorul Munteniei o victorie strălucită și reinnoi ca și Domnul Moldovei alianța cu Sigismund Batori, principele Transilvaniei, recunoscând în sfârșit suveranitatea, ce pretindea acesta și le-o impunea de nevoe. Când însă Sigismund, după ce prigonise mai înainte ca un Neron pe supușii săi, cari țineau cu Turcii, în 1595—1597 se sculă contra lui Aron Tiranul, aliatul său din Moldova, cu perfidia și barbaria unui Sultan sumeț față de un pașă căzut în disgrație, iar în 1597 cedă împăratului Rudolf II Transilvania și în 1598 i-o luă înapoi, atunci Mihai,

trecu în partea împăratului, în calitate, ce a pretins-o, de principe al Transilvaniei, vasal împăratului, la 1599 repurtă o victorie contra nepotului lui Sigismund, Andrei Bathori, Cardinal în vârstă de 20 ani, căruia Sigismund îi cedase Transilvania, repurtă altă victorie și contra succesorului lui Aron Tiranul, Ieremia Movilă Domnul Moldovei, care îi era vrăjmaș și nu voise a se alia cu dânsul și în 1600 Mihai se proclamă Domn al Munteniei și Moldovei, precum și al Transilvaniei sub suzeranitatea împăratului, dar Ungurii din Transilvania, revoltați contra lui îl bătură; apoi, după un nou angajament cu împăratul, la 1601 repurtă în unire cu Basta, generalul împăratului, o victorie contra lui Sigismund Bathori, care revenise în Transilvania, dar după 16 zile soldații lui Basta, din ordinul acestuia, l-au asasinat în tabără la Turda.

b. Dela moartea lui Mihai Viteazu până la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu 1653 și a lui Matei Basarab 1654.

Muntenia.

După moartea lui Mihai Viteazu, dela care dorința de a scutura jugul Turciei cu ajutorul puterilor din vecinătate subzista continuu, Turcii încă deveniră în o măsură oare care mai atenți cătră Muntenia și după ce au succedat la tron Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazu, pus de el însuș, apoi Simeon Movilă, din Moldova, pus de Poloni și Radu Mihnea fiul lui Mihnea Turcitul, pus de Turci, țara putu însăfârșit aduce la tron un Domn ales de ea dintre ai săi și anume pe Radu Șerban (1602—1611), descendent din familia Basarab. Domnitor abil, Radu Șerban, în loc de a răsbuna asasinarea lui Mihai, continuă politica lui de amicitie cu împăratul și în alianță cu imperialii, cari voiaș neîncetat a cuceri Transilvania, repurtă continuu victorii contra Ungurilor, susținuți de Turci, și cari, mai cu seamă sub principele lor sburdalnic Gavriil Bathori, la începutul anului 1611 devastară *Muntenia cu mare salbăticie*; totuș Radu Șerban fu silit în sfârșit dinaintea sus numitului Radu Mihnea, succesorul dat lui de Turci, a fugi mai întâi în Moldova, cu care acum era amic, apoi definitiv pe teritorul Austriei și în 1620 muri la Viena. Cu toate acestea Radu Mihnea (Domn în Muntenia 1611—1616 și 1620—1623, cum și în Moldova 1616—1619 și 1623—1626) a fost din fericire mai ales în Moldova Domn în genere iubitor de pace și bine făcător; în sfârșit el muri în po-

sesiunea tronului său în Moldova, unde primi și supranumele „cel Mare”. Domnia lui din Muntenia fu întreruptă cu domniile scurte și obscure ale lui Gavriil Movilă din Moldova (1616 și 1618—1620) și Alexandru Iliăș (1616—1618) fiul unui fost pretendent la tron; domnia lui semănă cu aceste două domnii prin răscoalele asupra pedepsite, ce sbucniră în timpul lor, contra dregătorilor greci, și după sfârșitul ei avu ca un fel de continuare domnia fiului său Alexandru Coconul (1623—1627), care călcă pe urmele lui. Acesta la rândul său făcu loc lui Alexandru Iliăș a doua oară (1627—1629). După domnia de 3 ani a lui Leon Tomșa fiul lui Ștefan Tomșa III numit și Leon Ștefan 1629—1632), și după domnia de 4 luni alui Radu (1632), fiu alui Iliăș, ambii răsturnați prin răscoale mari contra Grecilor, cari, mai cu seamă dela începutul sec. 17 veniau din Constantinopole cu fiecare Domn nou și în țară se’nmulțiră și ajunseră la o mare influență, urmă domnia de 21 ani a căpiteniei acestor răscoale și anume alui Matei Basarab (1633—1654), vlăstar foarte respectat al Basarabilor. El domni în pace cu bun spor, iubind propășirea neamului său și reprimând pe Greci, cari exploatau țara chiar pe teren religios și anume ca egumeni la mănăstiri. Pacea din timpul domniei sale fu întreruptă numai prin lupte cu Vasile Lupu, Domnul Moldovei (1634—1653), a cărui domnie fu tot așa de prielnică pentru țara lui, dar care avea o fire neastâmpărată, ce-i atrase căderea. Domnia lui Matei Vodă, când el era aproape de moarte, fu turburată în o măsură oare care și de răscoala așa numiților seimeni, adică lefegii streini, sârbi, bulgari, și albanezi, cari ajunseseră de tot aroganți.

Moldova.

După moartea lui Mihai Viteazul (1601) domni încă cinci ani în Moldova Ieremia Movilă cu pace, binevoitor pentru așezămintele bisericesti și mănăstirești și amic cu Polonia și cu papa. O particularitate a domniei sale fu, că el nu avu reședința obișnuit în Iași, ca predecesorii săi, ci iar în Suceava. După moartea lui († 1606) i-a urmat Simeon fratele său, pe care Polonia îl puseseră Domn rival al Munteniei (1600—1612) și apoi fusese cel întâi succesori alui Mihai Viteazu; dar el muri în 1607. Marghita, soția lui văduvă, aduse deci la tron pe Mihail (Mihăiăș), fiul ei, dar Elisaveta, soția văduvă alui Ieremia Movilă, aduse la tron în

locul lui pe fiul ei Constantin (1607—1611), pe care-l răsturnă apoi prin favoarea Turciei țăranul Ștefan Țomșa II (1611—1615); acesta cu toată neomenia lui fu și ctitor al unei mănăstiri (Solca din Bucovina). În sfârșit Elisaveta cu oaste de Poloni reuși a goni pe Țomșa, care reveni mai târziu (1621—1623) și ea acum aduse la tron pe fiul său Alexandru (1615—1616), dar atunci năvălind Turcii au prins-o, au desonorat-o, au dus-o la Constantinopole, unde au dat-o unui agă de femei; cu ea au fost prinși și fii săi Alexandru și Bogdan, cari putură scăpa cu viață numai turcindu-se. Cu toate acestea a fost încă Domn un Gavriil Movilă în Muntenia (1618—1620) și un Moise Movilă în Moldova (1630—1636) și 1633—1634). Dar în an. 1616 Turcii au pus Domn în Moldova pe Radu Mihnea din Muntenia, bărbat prudent, care uită lesne orice dușmănie și făcu bine țării după putere. El după ce domnise în Muntenia 1601—1602, ca rival localnic alui Simeon Movilă din Moldova și 1611—1616 tot în Muntenia, cu buna primire a tuturor, acum domni în Moldova 1616—1619, apoi iar în Muntenia 1620—1623 și a doua oară în Moldova 1623—1626, murind aici ca Domn. Moldova i-a dat și numele de Radu cel Mare deși chiar el era încunjurat de Greci din Constantinopole, cari înlăturau din dregătorii pe pământeni. După prima lui domnie în Moldova, Turcii au trimis ca succesori 1619—1620 pe Gaspar Grațiani, un aventurier din Croația, fost Dragoman al Porții. Aliat cu Polonia, Gaspar a întreprins contra Turcilor un războiu fără succes și fugind a fost ucis de curteanul său cari-l însoția. După Gaspar urmă (1620—1621) Alexandru Iliș, care domnise în Muntenia (1616—1618) și acum odată cu terminarea războiului între Turci și Poloni fu scos din domnie, pentru că aparase rău contra Polonilor cetatea Hotin. În 1621 Turcii chemară pentru adoua oară pe Ștefan Țomșa, cunoscut lor ca inamic al Poloniei, dar în 1623 îl maziliră prin uneltirele Poloniei. După ultima domnie alui Radu Mihnea în Moldova (1623—1626) veni Miron Barnovschi (1626—1629), care îi semănă la fire și eră rudă cu Movileștii, deaceea se numea și Miron Barnovchi Movilă și era deasemenea amic cu Polonia. Turcii înlocuiră pe Barnovschi cu debilul fiu alui Radu Mihnea, Alexandru Coconul (1629—1630), care domnise în Muntenia 1623—1627. Acesta fiind mazilit curând pentru incapacitate veni la tron Moise Movilă (1630—1631). În acest timp (1630) fu mutată și mitropolia dela Suceava la Iași, dar și Moise Movilă pierdu curând

tronul din cauza politicii sale echivoce și neplăcută Porții față de Poloni și de Ruși, inimici unii cu alții. După el urmă acum Alexandru Iliăș (1631—1633) care domnise de două ori în Muntenia 1616—1618 și 1627—1629, urât de toți și odată în Moldova (1620—1621) nu mai puțin urât. El și de astă dată, cu toate făgăduințele ardente, ce a dat țării că va fi Domn bun, s-a purtat așa că a izbucnit în țară o revoltă și l-a gonit cu necinste, iară Vevelli ministrul greç al său fu sfășiat. După dânsul țara alese Domn iarăș pe Miron Barnovschi, care trăia în Polonia; el se sui pe tron fără se aștepte a-l întări Turcia, deci Turcii l-au atras la Constantinopol și aici, mai ridicând acuzări contra lui și Alexandru Iliăș, i s-a tăiat capul. Acum veni la tron, prin influența ce Rusia avea la Poartă, Moise Movilă, amicul Rusiei (1633—1634), dar după nouă luni muri. În sfârșit cu alegerea țării confirmată de Turci veni Domn Vasile Lupu, boer nu chiar curat Român de origine ci în parte albanez, domnind 19 ani (1634—1653). El încă supt Alexandru Iliăș luptase contra acestuia în interesul țării și ca domn desvălui o activitate de organizător și administrator prielnic și meritos pentru popor, clădi în Iași vestita biserică a celor Trei Ierarhi cu o școală și o tîgografie, aduse acolo moaștele Prea Cuvioasei Paraschivei, înnoi și lărgi bogat mănăstirea Golia și făcu să se țină în biserică a celor Trei Ierarhi la 1642 și un faimos sinod anticalvîn; însă nu voi a trăi în pace cu Matei Basarab, Domnul Munteniei, tot atât de meritos și nu se putu eschivă de o încușrire nenorocită cu Bogdan Hmielnițchi, Hatmanul Cazacilor, ce i-a fost impus prin o căsătorie a fiului lui Hmielnițchi Timuș cu Ruxanda fiica lui Vasile; în sfârșit cu toată rezistența lui vitejască vecinii, inimici ai săi, aliați între o laltă l-au răsturnat cu concursul unui trădător, Gheorghe Ștefan, care apoi ocupă tronul (1653—1658) iar Vasile Lupu muri scurt timp după ce scăpă din închisoare la Constantinopole.

c. Dela sfârșitul domniei lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab (1653 și 1654) până la începutul epocii Fanarioților 1712 și 1716.

Moldova.

Domnii, cărora Turcii vândură tronul dela sfârșitul domniei lui Vasile Lupu și până la începutul epocii Fanarioților, au trebuit fiecare să se aștepte a fi curând mazilit, dacă nu apucă a muri și a face loc altuia. Singur bătrânul Constantin Cantemir

(1685—1693) a ajuns a domni 8 ani neîntrerupt și este unul dintre puținii domni, cari au murit în pace pe tron. Apoi acum Turcii mai adese ori decât înainte puneau Domn pe acelaș individ de repețite ori și când în Moldova când în Muntenia, iar unii dintre acești Domni erau déjà Fanarioți și afiliați ai Fanarului, de altă parte capriciul cel mai mare al Turcilor de a pune și mazili Domni, a urca continu tributul și alte dări în bani și în natură, a obligă pe Domn să ia parte la toate războaiele turcești din Europa, precum a face poduri și a procura oștilor turcești și tătarești provizii în timp de războiu, deslănțuirea războaielor cu Polonia și în urmă și cu Rusia pe teritoriul Moldovei, pustiirea țării de ambii beligeranți, trecerea oștilor feroce și nedisciplinate ale Turcilor și Tătarilor prin țară și une ori stabilirea lor iarna în țară, precum și transformarea teritoriului Moldovei despre est și sud est din ce în ce mai mult în provincie turcească (Raia), toate aceste calamități au trebuit să deștepte în toți pamântenii dorința de a scutura jugul Turciei cu ajutorul puterilor creștine din vecinătate, mai precis acum întâi cu ajutorul Poloniei, apoi cu al Rusiei, fie și numai schimbând cu suveranitatea lor pe cea a Turciei; dar rezultatul au făcut iluzorii speranțele puse în aceste puteri și a dat Turciei ocazie a nu mai rândui pe viitor Domni pământeni, ci mai mult Fanarioți atât în Moldova cât și în Muntenia; căci din aceleași cauze și în Muntenia s-au manifestat o atare dorință cu speranțe mai ales în Austria.

Totuș până la 1711 după Gheorghe Ștefan (1653—1658), care luând parte la o expediție aventuroasă și fără succes a aliatului său Gheorghe Rakóczy II-principele Transilvaniei, a fost izgonit de Turci și după încercări zadarnice de a-și păstra tronul, precum și după diverse odisee, Ștefan s-a stabilit în Germania de nord, unde și muri. După el au mai domnit în Moldova următorii Domni:

1. Gheorghe Ghica (1658—1659) albanez de origine și mai întâi grecizat, apoi românizat. El era bătrân și în locu-i domnea de fapt fiul său Grigore Ghica, care în anul următor chiar fu Domn în Muntenia.

2. Constantin Basarab Cârnul, (la sfârșitul anului 1659 și începutul lui 1661); el fusese mai înainte Domn în Muntenia, dar Turcii îl mazilise pentru că a participat la războiul lui Gheorghe Rakóczy II contra Poloniei, iar acum cu concursul lui Rakóczy, care deasemenea luptă pentru tronul său și cu alui Mihnea III (Radu Mihail), Domnul Munteniei, a ocupat de două ori pentru foarte

scurt timp tronul Moldovei, când domnea aici Ștefan Lupu, pus de Turci, tot așa reuși și în Muntenia, dar venind asupra lui Turcii se refugia la Cazaci prin Transilvania și Maramureș, după ce zidi la Muncaci 1661 o biserică catedrală.

• 3. Ștefan Lupu (Ștefăniță II 1659—1661) fiu tânăr și puțin cuminte alui Vasile Lupu, care muri subit. Lui i-a urmat:

4. Istrate Dabijă (1661—1665), boer bătrân și bun la inimă, dar ca Domn fu silit a participa la războaiele Turcilor în Ungaria.

5. După moartea lui urmă ginerele său Gheorghe Duca (1665—1666), fost vistiernic; el fu mazilit peste 9 luni, pentrucă avea înclinație spre Rusia, apoi fu chemat adoua oară (1668—1672) și iarăș mazilit după 4 ani de domnie și trimis în captivitate, fiindcă Grigore Ghica, Domnul Munteniei, i-a făcut suspectă fidelitatea lui, după ce reprimase cu oști turcești (1672) o răscoală, ce izbucnise contra lui și a miniștrilor greci ai lui din cauza activității lor (1671) și apoi își răzbunase crâncen asupra celor revoltați așa că Armenii, cari participară la răscoală fugiră în masse mari în Transilvania, unde se stabiliră; în sfârșit după ce domni și în Muntenia (1674—1678) veni Domn în Moldova pentru a treia oară și domni cinci ani (1678—1683). Cum rezultă din cele de mai sus Duca a fost avid și crud în răzbunarea lui, dar de altfel Domn capabil și respectat dela 1681 și Hatman al Cazacilor, dintre cari unii deveniră supuși ai Turcilor; la 1683 a participat și la asediul Vienei. Intors de acolo bătrân și slab, trupele lui Ioan Sobieski, regele Poloniei, l-au prins și l-au dus în Polonia, unde muri după câțiva ani la Lemberg.

6. Între întâia și a doua domnie alui Duca a fost Domn Iliăș Alexandru (1666—1668), fiu alui Alexandru Iliăș, cel alungat în 1633 cu necinste din Moldova, dar fiul, în contrast cu tatăl, a fost Domn blând și binefăcător.

7. Ștefan Petriceicu (1672—1673 și pentru a doua oară 3 luni 1684). Acesta, după a doua domnie alui Duca, fiind cerut de țară ca succesor al acestuia, la 1673, când Turcii duceau războiul cu Polonii pe teritoriul Moldovei la Hotin, desgustat de jugul strivitor al Turcilor, trecu la Poloni, așa că odată cu oastea polonă fu silit a părăsi țara, pe care apoi Turcii o devastară cumplit; în 1684, readus de oastea polonă, ocupă tronul tot în locul lui Duca, dus captiv în Polonia; dar abia domni 3 luni și gonit de Tătari din porunca Turciei, muri în Polonia.

8. Dumitrașcu Cantacuzino (1673—1675 și 1684—1685), a cărui

familie, indigenată în Principatele Române, și-a dedus originea dela Ioan Cantacuzino, împăratul Bizanțului (1441—1445). Atât în 1673 cât și în 1684 el urmă imediat lui Ștefan Petriceicu. Era un bărbat cu moravuri ușoare.

9. Antonie Ruset (1675—1678) era din familie Levantină, adică o familie cu numele Rosetti din Europa de vest, indigenată pe coasta asiatică a mării Mediterane și cu mare influență la Poartă chiar în treburile ambelor Principate. El urmă lui Dumitrașcu Cantacuzino, după prima domnie a acestuia și precedase lui Gheorghe Duca în a treia lui domnie. A fost Domn slab, pe care l-au compromis în țară doi fii depravați și l-au exploatat în Constantinopole Turcii.

10. Constantin Cantemir (1685—1693), succesorul lui Dumitrașcu Cantacuzino, în adoua domnie a acestuia, era un vechiu soldat viteaz și prudent, dar fără cultură și amic al Turcilor; el chiar în primul an de domnie (1685) luptă la Boian (în Bucovina) alături cu Turcii contra Polonilor și în al doilea an al domniei sale (1686, când și dintre Armeni, cei câștigați la unire cu biserica dela Roma au emigrat în Transilvania), Ioan Sobieski, regele Poloniei, veni în Moldova spre a o scăpa de jugul Turciei cu condiție de a recunoaște supremația Poloniei și primi în Iași închinarea vestitului mitropolit Dosoftei și a boerilor, însă nu obținut ajutorul așteptat nici dela Domn, care se ținea departe de armata lui, nici dela aliata lui Austria, pe care o obligase la 1683, liberând Viena de asediul Turcilor; deaceea s-a retras însoțit de mitropolit, care nu mai putea stă în țară și duse cu sine și odoarele bisericii și moaștele sf. Ioan cel Nou; în 1688 și 1691 Sobieski a venit iară și a devastat țara, lăsând și garnizoane, cari rămaseră în ea până la 1699, adică până la pacea dela Carloviț, dar tot n-a isprăvit nimic.

11. Constantin Duca (1693—1695 și 1700—1703) fiul lui Gheorghe Duca, un bărbat erudit și în timpul așezării în prima domnie ales ginere de Constantin Brancoveanu, Domnul Munteniei, atunci foarte influent la Poartă și învrăjbit cu Cantemir, Duca fu pus Domn întâia oară de Turci după Dimitrie Cantemir, fiul mai mic alui Constantin Cantemir, care-l alesese de succesor; însă domnia de 3 săptămâni, pe care Dimitrie Cantemir o inaugurase prin ungerea lui de către patriarhul Alexandriei Gherasim, n-a fost confirmată de Turci. După doi ani Const. Duca, acuzat de tiranie, s-a retras de bună voe urmându-i Antioh Cantemir, fiul

mai mare alui Constantin Cantemir (1695—1700). Chemat a doua oară la tron (1700—1703) Duca fu din nou acuzat de tiranie și mazilit, urmându-i Mihail Racoviță, unul din acuzatori.

12. Antioh Cantemir (1695—1700 și 1705—1707). Acesta ca și fratele său n-a lăsat nerăsbunate inimicițiile și intrigile lui Constantin Brancoveanu; precum în prima lui domnie i-a precedat și i-a urmat Const. Duca, așa în cea de-a doua i-a precedat și i-a urmat Mihai Racovița, răpindu-i tronul.

13. Mihai Racoviță (1703—1705 și 1707—1709). Acest Domn rădicat întâi dintre pârâșii lui Constantin Duca și răsturnat prin intrigile lui Antioh Cantemir, a fost adus a doua oară la tron după răsturnarea lui Cantemir, uneltită de Constantin Brancoveanu și apoi răsturnat el însuș prin pârele lui Carol XII, regele Suediei, care fugise după bătălia dela Pultava (1709), unde a fost învins de Petru c. Mare. Mihai Racovița era lacom și nestatornic, însă și după aceea a mai domnit odată în Muntenia și de două ori în Moldova. Iară după dânsul au domnit și doi fii a săi, cari se bucurau de aceeaș faoare la Poartă, unul din ei și anume Constantin Racoviță a fost Domn chiar de 4 ori, adică de 2 ori în Moldova și de 2 ori în Muntenia.

14. Nicolae Mavrocordat (1709—1710), fiul lui Alexandru Mavrocordat, care a fost medic și Dragoman în Constantinopole cu mare influență († 1709), cum și nepot de fică alui Alexandru Iliăș; Nicolae, deasemenea a fost mai întâi Dragoman, bărbat erudit și autor de scrieri; a fost chemat la tron după a doua domnie a lui Mihai Racoviță; prigoni cu mare furie pe boeri, cari l răsturnară chiar după un an, însă fu rechemat curând la începutul epocii Fanarioșilor odată la tronul Moldovei și de două ori la tronul Munteniei. In fine veni Domn

15. Dimitrie Cantemir (1710—1711) întărit de astădată de Turci. El s-a aliat curând cu Petru c. M., țarul Rusiei spre a scutura jugul Turciei și a supune țara sub suzeranitatea Rusiei. Dar după ce țarul fu învins la Prvtul de jos, la Stănileşti, Cantemir fugi în Rusia și de aici rezultă că Fanarioșii au venit mai întâi în Moldova. După dânsul urmă în Moldova ca primul Domn fanariot Nicolai Mavrocordat mai sus numit (1711—1716).

Muntenia.

Dela Matei Basarab până la începutul epocii fanariote (1716) domnii nu s-au schimbat în Muntenia așa degrab și des

ca în Moldova, dar numai doi au domnit mai mult de cinci ani și anume: Șerban Cantacuzino (1678—1688), care domni zece ani și muri pe tron, apoi, lucru cu totul extraordinar, Constantin Brancoveanu, care domni 25 $\frac{1}{2}$ ani, dar muri executat în Constantinopole împreună cu 4 fii ai săi. După Matei Basarab urmă imediat un alt boier Constantin, numit Cârnu (1654—1658), ales de țară și întărit de Turci. El fu ultimul descendent al Basarabilor pe tron, ca fiu natural alui Radu Șerban și s-a numit Cârnu, pentru că luptând mai înainte a veni la domnie fu învins de rivalul său, care-i tăia nasul. El alungă pe seimenii răsculați, cari amărâse ultimele zile ale lui Matei Basarab, după ce făcuseră multe cruzimi și după multe lupte, fiind ajutat de Gheorghe Rakóczy II, principele Transilvaniei și de Gheorghe Ștefan Domnul Moldovei, dar în schimb a ajuns în mare dependență de Rakóczy, care-l încurcă ca și pe Gheorghe Ștefan în o expediție nechibzuită și neizbutită contra Poloniei și deaceea Sultanul îl mazili ca și pe Rakóczy și pe Gheorghe Ștefan, dar el precum și Rakóczy (1660) s-a apărat până la 1661 și putu domni pentru scurt timp când în Iași când în București și la sfârșit se refugiază la Cazaci prin Transilvania și Maramureș, după ce zidi la Munkaci 1661 o biserică catedrală. Contra lui Turcii au adus întâi pe Mihnea III, numit și Mihail Radu (1658—1659), fiu natural alui Radu Mihnea († 1626), un tiran crud și perfid, care se'nvrăjbi cu Turcia mai întâi pe ascuns, apoi pe față și avu să lupte nu numai contra predecesorului său, care în alianță și cu Rakóczy se'mprotivi bărbătește a fi mazilit, ci și contra lui Gheorghe Ghica, succesorul său (1659—1660), mutat aici din Moldova, pricinuind Turcilor mari pierderi, până ce la urmă atât el cât și Rakóczy fură ingenunchiați de forța covârșitoare a Turcilor și curând apoi muriră (1660). Bătrânul Gheorghe Ghica, după dorința Turcilor, a dărmădat palatul domnesc din Târgoviște, care era întărit, spre a stabili reședința Domnilor exclusiv în București, oraș deschis; n-a putut însă aduna tributul din țară, care era pustiită de rășboaie, n.olimi și secetă, deaceea fu mazilit, nu fără a contribui la aceasta și Grigore Ghica, fiul său, care-i vâna locul. După recomandăția stolnicului Constantin Cantacuzino, atunci bărbat cu mare influență în Muntenia, Turcii au adus Domn pe Grigore (Grigorașcu) Ghica (1660—1664), dar acesta mai târziu a pus pe viclenii săi sfetnici să piardă pe Constantin Stolnicul și a adus Turcilor în Transilvania mari servicii militare,

pentru cari fu rău răsplătit și din cauză că Turcii dădură din nou ordin a se expune în războiu fugi în Transilvania și de acolo în Veneția pela Viena, unde trecu la catolicism. După el au domnit în timp de 8 ani mai întâi Radu Leon (1664—1669), apoi Antonie dela Popești (1669—1672); pe acesta l-a putut răsturna cu concursul altora Grigore Ghica, care între aceste venise la Constantinopole și se convertise la biserica ortodoxă, așa că fu adus pentru a doua oară la tronul Munteniei. Radu Leon, fiul fostului Domn al Munteniei Leon Ștefan Tomșa II (1629—1632), după ce cumpără tronul dela Turci, călcând în picioare toate făgăduințele ce dăduse, s-a făcut culpabil împreună cu sfetnicii săi de cele mai îndrăznețe exacțiuni și la urmă voi chiar a măcelări pe boeri; dar aceasta i-a adus mazilirea. Succesorul său Antonie dela Popești, ales de țară cu totul liber, era boer bătrân și domni ca un suveran blând și modest, însă tot a aflat acuzatori, cari împreună cu Grigore Ghica, cel ce vâna tronul din nou, reușiră a-l răsturna și a-l arunca în temniță împreună cu sfetnicii săi. Grigore Ghica pentru adoua oara (1672—1674) fu de astă dată mare prigonitor al Cantacuzineștilor și al partidei lor, făcū suspect de infidelitate la Poartă pe Gheorghe Duca pentru că i-a ocrotit, atrăgându-i astfel răsturnarea și temnița; dar și el în bătălia Turcilor cu Polonia la Hotin (11 Noemvrie 1673); unde trebui să se poarte ca și Ștefan Petricescu, Domnul Moldovei, care trecu fățiș la Poloni, deveni cel puțin suspect și deaceea avu ca în Muntenia succesori pe Gheorghe Duca, care domnise până atunci de 2 ori în Moldova și pe care el în timpul din urmă îl făcuse suspect și-l răsturnase. Gheorghe Duca (1674—1678), câștigă acum mari merite la Turci, în războiul acestora cu Rusia (1674—1678); dar și supt el Cantacuzineștii nu se simțiră siguri, deaceea obținură la Poarta transferarea lui în Moldova și înlocuirea lui în Muntenia cu unul dintre ei. Acesta fu Șerban Cantacuzino (1678—1688); deși tiran cu adversarii, dela cari el și toți Cantacuzineștii avură a suferi mult, chiar un vicar apostolic al catolicilor romani de atunci îl numi Aman și dușman înverșunat al catolicilor, totuș el de altfel a fost Domn abil, cu sollicitudine pentru țară, religios și iubitor de progres național; sub dânsul toată Biblia fu tradusă în românește și e dată la anul 1668. În anul 1683 el ca și Gheorghe Duca, Domnul Moldovei, a luat parte la asediul Vienei decătră Turci, dar apoi intră în negocieri secrete cu curtea dela Viena și muri fără

a le fi scos la capăt. După dânsul țara cu învoirea Turciei și cu concursul Stolnicului Constantin Cantacuzin, frate foarte considerat cu Șerban, care murise și omonim cu tatăl său¹, a ales pe fiul surorii sale și anume pe Constantin Brâncoveanu. Acesta era avut și foarte abil, a domnit 25¹/₂ ani, la început sprijinit de Cantacuzinești, iar mai târziu, dușmănit din rivalitate, a fost totdeauna în vrajbă cu familia Cantacuzineștilor și a uneltit contra lor, dar și ei, ca domni în Moldova, l-au tratat în același mod; dealtfel a fost Domn pătruns de sentimentul datoriei către patrie, strălucit prin dărnicia lui și cu multă prudență. A adus Turcilor mari servicii și a luptat alături de ei în Ungaria. Dar acestea toate nu l-au scăpat de a fi executat cu cruzime la Constantinopol împreună cu 4 fii ai săi pe acușările secrete ale vărului său Ștefan Cantacuzin, că stă în relații cu puterile creștine Austria și Rusia. Totuș nici acuzatorul său secret, care i urmă la tron, adică Ștefan Cantacuzin (1714—1716), după ce domni un an și jumătate, n'a scăpat de a fi executat împreună cu tatăl și cu unchiul său, pentru că erau în relațiuni cu Austria. Astfel începu și în Muntenia epoca Domnilor Fanarioți și anume cu Nicolae Mavrocordat, cu carea ea începuse la 1712 în Moldova și care acum în scopul acesta fu mutat din Moldova în Muntenia.

d. Starea Principatelor Române în epoca Fanarioților.

Epoca Domniei Fanarioților începe în Moldova la 1712, în Muntenia la 1716; ea avu de rezultat în ambele țări o desvoltare cu totul paralelă și o soartă comună. Această epocă a durat până la 1821, când Alexandru Ipsilanti, fiul unui Domn fanariot și general rus, încercă cu consimțământul lui Mihai Suțu, Domn fanariot al Moldovei (1819—1821), de a câștiga Moldova și Muntenia pentru revoluția Grecilor contra Turcilor, fără însă a fi reușit; atunci Turcii au ieșit Fanarioților încrederea, ce aveau în ei și au numit din nou Domni pământeni în ambele Principate. Totuș în curs de peste o sută de ani cât a durat epoca fanariotă fură puși în categoria Fanarioților diferiți Domni indigeni din timpul nu demult trecut, precum și diferiți indigeni, cari mai înainte servise la Poartă ca Drago-

¹ Adică cu postelnicul Constantin Cantacuzino, care veni în Muntenia pela 1633. Xenopol Istoria Românilor, Iași 1896 Vol. VII p. 157 scv. (N. Tr).

mani. Domnii, înainte de a fi numiți, fie că se luă în considerare sau nu un simulacru de alegere a țării, ofereau mai adesea ori tributul sporit de cel puțin 200.000 de taleri și o taxă de numire introdusă mai târziu de 100.000 de taleri, pe lângă alte diverse și mari daruri. După un uz, ale cărui începuturi se urcă până în sec. 16, Domnii se numea din principiu pe 3 ani, iară pela sfârșitul epocii fanariote, ca concesie nouă, provizorie se hotări numirea și pe 7 ani, hotărârea însă se observă deabia după timpul Fanarioților; ei puteau fi numiți din nou în schimbul plății din nou a taxei de numire și a oferiței darurilor unite cu ea; dar aceasta se întâmplă rar, căci mai adesea ori Domnul numit era mazilit cu mult timp înainte de a expira termenul de numire; fie din cauza plângerii poporului, fie pe acuzații și pentru daruri mai mari, ce ofereau aspiranții „impacienți, fie chiar și numai din capriciul Turcilor Domnul era lesne „mazil” adică desbrăcat de autoritatea lui oficială, deși la cererea Rușilor de repetite ori se dă asigurare că nu se vor mai face revocări fără culpabilitate. Domnul revocat trecea adesea ori curând sau mai târziu la tronul celeilalte țări sau peste puțin timp revenia la acelaș tron și chiar de repetite ori. Astfel Constantin Movrocordat reuși a fi numit Domn de 10 ori (1730—1769); Grigore Matei Ghica de 6 ori (1726—1752), și mai mulți alții de câte 4 sau de 3 ori. Câte odată Domnii ambelor țări erau siliți a schimba tronul unul cu altul. Pe lângă aceasta chiar unii Domni fanarioți n-au scăpat de a nu fi uciși unii legal iar alții prin asasinat, așa în 1764 Grigore Calimah (Calimachi), în 1777 Grigore Ghica, în 1790 Nicolai Mavrogheni, în 1799 Constantin Hangerliu, în 1806 fostul Domn Alexandru Ipsilanti, în locul fiului său Constantin Ipsilanti, care eră Domn însă fugise, în 1821 Scarlat Calimah, pe când în 1786 Alexandru II Mavrocordat Firaris (adică Fugarul) și în 1806 Constantin Ipsilanti, acum amintit, ambii aceștia au putut scăpa numai prin fugă de calăul trimis ai execută. Dar aceste execuții de Domni n-au împiedecat de a veni la tron chiar fiii celor uciși. Domnii fanarioți, cari nu erau născuți în Principate și nu erau românizați în o măsură oare care de o mumă româncă, nu se puteau alipi de țara, în care domniau, nici prin iubirea de patrie, nici prin vre-o simpatie de neam; numai religia comună, noțiunea umanității în general, sentimentul datoriei de Domn sau și ambițiunea domnească, numai acestea singure îi puteau rădica mai presus de idea, că sunt arendași ai scaunului domnesc, dat

fiind modul în care erau numiți și pericolul ce'i amenință continuu de a fi maziliți; dar chiar Domni cu mai bune intenții și mai binefăcători pentru țară, cum au fost cei, cari desrobiră pe țărani și limitară claca la o măsură suportabilă, chiar atari Domni, în timpul scurt al domniei lor și în nesiguranța cu care domniau, rare ori au putut aduce la capăt sau a consolida binele ce voeau a face, precum a înființa spitale, băi, fântâni publice după modelul celor din Constantinopol, a pavă cu lemn strădele prin orașe, a ilumina orașele, a reguła străji de noapte. Dar cea mai mare daună morală și materială a Principatelor venia dela oamenii din Fanar, pe cari Domnul îi aducea cu sine și cari de asemenea se încunjurau cu alții, toți împreună apăsând, exploatănd și demoralizând pe pământeni; de aici veniau adesea plângeri amară și revolte desperate. Totodată limba greacă și moravuri din Constantinople și dregătorii ridicole de ale Turcilor ajunseră dominante la Curtea Domnilor, precum și ranguri de boerii bizantine. Numai ce era grecesc trecea de nobil. Pela sfârșitul epocii fanariote (1716—1719), atât Moldova cât și Muntenia au fost înzestrate cu câte un codice civil în limba grecească, ce abia în urmă s'au tradus românește. Singure școalele grecești superioare și bine organizate, cum erau de altfel și cele înființate chiar mai înainte de Gheorghe Duca, Șerban Cantacuzin și Constantin Brâncoveanu, pelângă cele slavone bisericești și cele începătoare românești, au adus pământenilor foloasă, căci ele îi familiarizară cu știința din acel timp și în particular cu limba grecească veche și cu limba și literatura franceză, ce de asemenea se predă în ele. Lăcomia Turcilor precum și a Domnilor, nu mai puțin și a oamenilor, cu cari se încunjurau și a slugilor lor, nu se mai îndestulă cu vechile dări și cu exacțiunile, ce devenise uz; au trebuit a sporî dările vechi, până ce nu s'a mai putut și a născoci continuu altele nouă, precum: pogonăritul, vinăritul, vieritul, stupăritul, tutunăritul, săpunăritul, câtvă timp chiar fumăritul; dar birul cel mai jăfuitor, ce sărăciă mai tare poporul, bir desființat de repetite ori cu blestem de a nu se mai reinnoi și totuș reinnoit continuu, a fost văcăritul; el fu născocit în 1579 de Iancu Sasu, detestatul Domn al Moldovei și fu desființat pentru totdeauna deabia în întâia domnie a lui Scarlat Ghica 1758—1761 în Muntenia. În epoca fanariotă Moldova și Muntenia au avut a suferi mare lipsă, împilare, pustiire și nerânduială, iar ca consecință, molime, șaomete și depravare, din cauza

răsboaielor Turciei cu Austria (1716—1718, 1737—1739, 1787—1791) precum și cu Rusia (1736—1739, 1768—1774, 1788—1792, 1806—1812); în cursul acestor războaie Principatele avură a suferi ocupații foarte vexatorii austriace și rusești (austriace: 1716—1718 în Muntenia, 1737 și 1774—1775 în Moldova; 1787—1791 în Muntenia și 1789—1791 în Moldova, rusești: 1739 în Moldova, 1769—1774 în ambele țări, 1788—1792 în Moldova, 1806—1812 în ambele țări, în care timp din urmă (1806—1812) Rușii pustiitori și prădători lăsau țăranilor după mărturisirea proprie a generalului Cutusov numai ochii, ca să plângă și atât Austria cât și Rusia primeau jurăminte de supunere. Principatele au avut a suferi și invaziuni cu intenție de a le subjuca, precum invaziunea austriacilor în Moldova la 1716 și 1717, ce fu respinsă și răzbrunată de Moldoveni cu oaste tătarască, cum amintește o peatră cu inscripție, așa zisul monument al Tătarilor lângă Vama (în Bucovina); după acea invazie urmă în acelaș an încă o expediție a Austriacilor, ca să și răzbrune contra Moldovei, constrângându-o la o despăgubire de războiu. Când se încheia pace între Turci și Ruși, aceștia obțineau pentru Moldova și Muntenia asigurări din ce în ce mai mari că li se vor mai ușura sarcinile, dar protecția rusească, ce li se impunea în schimb eră din ce în ce mai împilătoare. Dela 1782 s-au instituit în Principate și consulate rusești de control, precum și agenții austriace cu acelaș scop. În sfârșit Principatele avură a suferi și pierderi de teritor, unele provizor, altele durabil. În an. 1718 prin pacea dela Passarowicz, încheiată între Turcia și Rusia și favorabilă Austriei, Muntenia pierdù Oltenia la Austria, dar o recâștigă în 1739 prin pacea dela Belgrad, ce fu în paguba Austriei. La 1775 prin o convenție încheiată între Turcia și Austria în timp de pace Moldova pierdù Bucovina durabil la Austria, apoi în 1812 pierdù Basarabia durabil la Rusia¹. Dela 1797—1803 Muntenia suferi mult din cauza prădăciunilor lui Pasvantoglu, pașă rebel din Vidin.

Domnii fanarioți dela 1712—1769.

Ce privește lista Domnilor fanarioți, în ambele Principate au domnit până la începutul ocupației rusești dela 1679—1774 Domni din familiile Mavrocordat, Racoviță și Ghica, iar în Moldova singură și Domni din familia de Moldoveni-grecizați a lui

¹. Și una și alta până la 1918, când reveniră la țara mună (N. Tr.)

Calimah (Calimachi, originar Calmaș, cu mamă originară din Câmpulungul Bucovinei).

I. Domnii din familia Mavrocordat :

1. Nicolae Mavrocordat ; acesta, încă înainte de a veni Fanarioții în ambele Principate, a domnit 1709—1710 în Moldova și acum deveni întâiul principe fanariot atât în Moldova cât și în Muntenia, și anume dela 1711—1715 în Moldova, la 1716 în Muntenia și apoi, după ce a fost luat captiv de Austriaci, dela 1719—1730 tot în Muntenia. El fu vasal fidel Turciei și dușman și tiran al Românilor, mai cu seamă până ce fu luat captiv, iar în urmă deveni mai uman; cu toate exacțiunile pentru Poarta otomană și pentru sine însuș avu ambițiunea de a fi Domn nu fără merite, a zidit și Văcăreștii, mănăstire frumoasă lângă București (azi penitenciar).

2. Ioan Mavrocordat, frate cu cel de mai sus, a domnit în Muntenia, când Nicolae era captiv 1716—1719 ; el a fost de un temperament mai blând ; în timpul domniei sale Austria a ocupat Oltenia și la încheierea păcii a și anexat-o, stăpânindu-o până la 1739.

3. Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae ; a domnit în Principate de 10 ori : 1730, 1731—1733, 1735—1741, 1744—1748, 1756—1758, 1761—1763, în Muntenia, 1733—1735, 1741—1743, 1748—1749, în urmă după un răgaz de 6 ani chemat în contra Rușilor și prins de aceștia, muri la 1769 în Moldova; el eră filozof, filantrop, iubitor de progres în toate ramurile culturii ¹. Totuș nici el nu s'a putut abține de a nu pune dări grele spre a satisface Poarta și pe Grecii, care'l serviau, precum și spre a plăti datoriile făcute cu candidaturile sale la Domnie. În înțelegere cu proprietarii mari și cu vlădicii, el desființă robia țăranilor în Muntenia la 1746 și în Moldova la 1749, fixă claca lor la 24 zile pe an și despăgubi pe proprietari dispunând a li se lasă un număr de țărani, cari aveau să le fie birnici numai lor exclusiv și de aceea se numiră scutelnici. El a constrâns pe preoți să'nvete a sluji, respectiv să'și câștige cel puțin un minimum de cunoștinți necesare, căci până atunci încă nu eră prevăzută o cultură școlară

¹. Acestui Domn, ca „Despote (Prince Souverain) des deux Valachies et de Moldavie“ e dedicată o erudită traducere franceză a operilor lui Virgil de Abatele de Fontaines, Paris 1743 (N. Tr.).

în regulă pentru preoți, și se sili a face și alte îmbunătățiri în administrația țării, dar prea puțin putu consolidă reformele sale, din cauză că fu grabnic schimbat cu competitori, cari i uneltiră dela 1758—1761 chiar temniță și exil, de unde numai prin prea mulți bani trebui să devie iară capabil de domnie.

4. Ioan Mavrocordat II, frate cu Constantin, i-a succedat în Moldova 1743—1747, când acesta fu mutat în Muntenia.

II. Domnii din familia Racoviță, care a domnit și înainte de Fanarioți și era în rivalitate cu familia Mavrocordat, alternând cu aceasta la tronul ambelor Principate.

1. Mihai Racoviță încă dela 1703—1705 și dela 1707—1709 domnise în Moldova, ca rival victorios alui Antioh Cantemir și alui Dimitrie Cantemir. Acum a domnit 1716—1726 în Moldova unde în 1716—1717 a dejucat, cum am amintit mai sus, o încercare a Austriei de a anexa din teritoriul țării, răsbunându-și asupra ei, dar în schimb avu să întâmpine o expediție de revanșă a Austriacilor în Moldova și fu constrâns la despăgubiri de războiu; apoi 1730—1731, întrecând în dări pe Constantin Mavrocordat și iară în scurt timp fiind întrecut de el, și 1741—1744 a domnit în Muntenia, de unde la urmă, după plângerile țării pentru mari împilări, Poarta l-a trimis în exil.

2. Constantin Racoviță, fiu al celui numit aici mai sus, a domnit 1749—1753 în Moldova răsturnând pe Constantin Mavrocordat cu mai mulți bani, și 1756—1757 tot în Moldova, mai înainte însă 1753—1756 în Muntenia, apărându-se cu rea credință în contra pârașilor săi și 1763—1764 iarăș în Muntenia, răsturnând și aici pe Constantin Mavrocordat cu mai mulți bani, un intrigant, storcător și bețiv, care muri 1764 în timpul unei cercetări orânduite de Poartă în contra lui pe pâra grecului Stavrachi, amicul său de mai înainte.

3. Ștefan Racoviță, al doilea fiu al lui Mihai Racoviță, a domnit 1764—1765 în Muntenia, pus după moartea fratelui său prin recomandarea lui Stavrachi, un domn slab și tiranic totodată, care după o răscoală încontra lui ațitată de el prin omoruri, exacțiuni și arestări și reprimată cu arme, pierdu tronul fiind strangulat odată cu Stavrachi.

III. Domnii din familia Ghica, care a domnit și înainte de Fanarioți, și era încusorită cu familia Mavrocordat, alternând acum cu Mavrocordații și Racoviștii la tronul ambelor Princedate.

1. Grigore (Matei) Ghica a domnit în Moldova 1726—1733, 1735—1741, cu o întrerupere în 1739 din cauza ocupației rusești, și dela 1747—1748, iară în Muntenia dela 1733—1735, și 1748—1752 († 1752). A fost Domn bun, deși se văzu silit și el a spori simțitor dările; a zidit două frumoase mânăstiri: Frumoasa din Iași și Pantelimon de lângă București.

2. Mateiu Ghica, un fiu mai mic al celui numit aici mai sus, a domnit 1752—1753 în Muntenia și 1753—1756 în Moldova, un apăsător al poporului.

3. Scarlat Ghica, fiul mai mare al lui Grigore (Mateiu) Ghica la 1757—1758 pus în Moldova în locul mazilitului Constantin Racovișă, a domnit 1758—1761 în Muntenia, unde a cumpărat locul lui Constantin Mavrocordat, și 1765—1766 tot în Muntenia, pus fără mari condițiuni în locul mazilitului tiran Ștefan Racovișă; în cele 2 dintâiu domnii fu în câțva ce'i drept asupritor, dară a fost și crotitor al țării sale; în domnia sa a doua el desființă pentru totdeauna urgisitul văcărit, în domnia a treia însă fu un domnitor numai de bună amintire și ctitor al măreței biserici S-tul Spiridon cel Nou în București.

4. Alexandru Ghica, fiul lui Scarlat Ghica, a domnit 1766—1768 în locul părintelui său în Muntenia și apoi în vederea apropiatului războiu al Turcilor cu Rușii fu înlocuit cu Grigore (Alexandru) Ghica din Moldova, care eră mai abil.

5. Grigore Alexandru Ghica eră fiu al unui Beizedea Alexandru Ghica, ucis de Turci, și el însuș avu la urmă aceeaș soartă, fiind asasinat în 1777; mai înainte a domnit 1764—1767 în Moldova, apoi 1768 în Muntenia, unde acordă Protestanților libertatea cultului și apoi în o încălcare fără veste a Bucureștilor fu dus de Ruși captiv la Petersburg, pe când în Iași și București se jura credință împărătesei Ecaterina II și i-se trimiteau deputații spre închinare.

IV. Domnii din familia de Moldoveni Calimah, alternând cu ultimii doi Ghiculești la tronul Moldovei.

1. Ioan (Teodor) Calimah, fost dragoman, a domnit în Moldova dela 1758—1761.

2. Grigore Calimah, fiul celui de mai înainte, la 1761—1764 așezat în Moldova cu înlăturarea tatălului său și la 1767—1769 tot acolo, ca un principe cam cu aceleaș însușiri în locul lui Grigore (Alexandru) Ghica, care în vederea ocupațiunii rusești fu strămutat în Muntenia ; dar după intrarea faptică a Rușilor și succesul ocupației rusești fu pedepsit cu moarte la Constantinopole ca trădător împreună cu Marele Vizir și cu dragomanul Nicolae Dracu.

Domnii fanarioji dela 1769—1821

În intervalul dela 1769—1821, dintre familiile domnești de mai sus au ajuns iară la tron : familia lui Grigore Calimah, Domnul Moldovei, care a fost executat, și de astă dată tot în Moldova la 1791, iară în Muntenia tocma la 1821, pentru câteva luni, apoi cu sfârșitul tragic alui Grigore Calimah, familia Ghica de astă dată numai în persoana lui Grigore (Alexandru) Ghica, care fusese domn ultima oară în Muntenia, iară acum venind din Rusia, unde fusese dus captiv, a domnit în Moldova dela 1774 și la 1777 a fost ucis mișălește ; după aceea, familia Mavrocordat, care a domnit de astădată numai dela 1782—1786 tot în Moldova și anume doi membrii ai săi, cari succedară unul după altul ; altminte pelângă un membru din familia Ruset, odinioară Levantină, dar în urmă indigenată (Rosetti), care domni în două rânduri câte puțin timp (1770—1771 și 1778), au mai domnit alternativ în ambele țări familiile Ipsilanti, Suțu și Moruzi, cu numeroși domni, doi Hangerlii câte puțin timp (1797—1799 și 1807), unul în Muntenia și altul în Moldova. și pelângă acestea a domnit încă numai în Muntenia un Mavrogheni (1786—1790) și doi Caragea (1782—1783 și 1812—1818).

În particular acești Domni sunt :

1. Emanuil Giani Ruset, fost dragoman, a domnit în Muntenia 1770—1771 și în Moldova 1789, în ambele rânduri pe timpul unei ocupațiuni rusești, ceace nu i-a permis a se face cunoscut și a desfășura vre-o activitate oarecare.

2. Grigore (Alexandru) Ghica, întors din Rusia, unde a fost captiv, după pacea dela Cuciuc Cainargi 1774 a domnit în Moldova dela 1774—1777 ; a fost Domn bun și cu grijă de țară, a ameliorat administrația ei ; între altele a moderat prin anume hrisov (χρυσόϋλον) legea lui Constantin Mavrocordat, ca claca sătenilor de 24 zile pe an, să fie numai de 12 zile pe an și

prin o altă lege în 1776 spre evitare de abuzuri a fixat salarele și veniturile boerilor, a protestat și contra cedării la Austria în 1775 a unei părți din Moldova, numită mai târziu Bucovina și la urmă în 1777 fu ucis mișălește de Turci sub pretest că conspiră cu Rusia.

3 Alexandru Ipsilanti, fost dragoman, a domnit în Muntenia 1774—1782 și 1796—1797, iară în Moldova, 1786—1788, a fost Domn meritos pentru ambele țări: prima lui domnie în Muntenia o sfârși la 1782 abdicând de bună voe, fiindcă cei doi fii ai săi l-au făcut suspect la Turci călătorind în secret la Viena, iar a doua, mai precis domnia lui din Moldova (1786—1788) o sfârși căzând captiv la Austria în războiul ei cu Turcia; în sfârșit la 1806, înainte de a începe războiul între Rusia și Turcia, fu executat în Constantinople ca persoană privată, fiindcă fiul său Constantin Ipsilanti, atunci Domn în Muntenia, scăpase prin fugă de executarea, ce i se pregătise,

4. Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru, a domnit în Moldova 1799—1801 și în Muntenia 1802—1806. El sprijini pe ascuns revoluția Serbiei din 1804 și la urmă, după acuzarea ambasadorului francez Sebastiani, care era învrăjbit cu Rusia, devenind suspect de prietenie cu Rusia, putu scăpa numai prin fugă de executare, care lovi apoi pe tatăl său. De și reabilitat în considerare că Rusia amenințase pe Turci cu războiul pentru el, nu beneficia de această reabilitare, ci după izbucnirea războiului și începutul ocupației rusești domni încă în ambele țări până la 1807 ca vasal al Rusiei, totuș pentru timpul următor fu înlocuit cu un general rus și muri în Rusia.

5. Constantin Moruzi, fost dragoman, a domnit în Moldova 1777—1782 ca succesori imediat alui Grigore (Alexandru) Ghica cel ucis mișălește, însă nu s-a distins prin nimic,

6. Alexandru Moruzi, fiul celui precedent, a domnit în Moldova 1792—1793 și 1802—1806, iară în Muntenia 1793—1796 și 1799—1801. În a doua domnie a lui a luptat cu succes alături de Turci contra prădăciunilor lui Pasvantoglu, care le începu supt Constantin Hangerli, domnul precedent (1797—1799) și neliniști cu ele încă și pe Domnii următori Mihai și Alexandru Suțu și Constantin Ipsilanti. Iară în domniile sale anterioare Alex. Moruzi a ținut seamă și de exigențele civilizației (așa în Iași a dispus a se pavă cu lemn stradele) și chiar în alte privinți a fost

un Domn bun, numai că favoriza prea mult pe proprietari în dauna țăranilor.

7. Nicolae Caragea, fost dragoman, a domnit în Muntenia 1782—1783; dar acuzat de exacțiuni a fost mazilit.

8. Ioan Caragea, din aceeași familie, deasemenea fost dragoman, a domnit în Muntenia 1812—1818, de un temperament exclusiv grecesc și Iacom ca și Nicolae Caragea. Numeroasele plângeri contra lui i-au atras în sfârșit mazilirea; de altfel fu un oblăduitor energetic; în 1816—1818 deodată cu Scarlat Calimah din Moldova, a dat țării un codice civil în limba greacă. Fiind mazilit a putut să scape cu familia lui în streinătate și să ia cu sine 18,000.000 lei, fără să-l poată împiedica cineva.

9. Alexandru Mavrocordat I (Delibei, Nebunul), fiu alui Const. Movrocordat, fostul Domn, a domnit în Moldova 1782—1785.

10. Alexandru Movrocordat II (Firaris Fugarul) văr și succesor celui de mai sus a domnit 1785—1786. Suspect de rusofilism a scăpat numai prin fugă de executare.

11. Mihai (Constantin) Suțu, fost dragoman, a domnit 1783—1786, 1791—1793 și 1801—1802 în Muntenia, 1793—1795 în Moldova. El sfârși a treia lui domnie în Muntenia la 1802 fugind în Transilvania de frica prădăciunilor lui Pasvantaglu, contra cărora declara că n-are cu ce se apăra.

12. Mihai (Grigore) Suțu, nepot al celui numit mai sus, domni 1819—1821 în Moldova. Domnia lui jefuitoare și urgentă, după consimțirea sa la răscularea Principatului, plănuită de Alexandru Ipsilanti, fiu al lui Constantin Ipsilanti și fost general rusesesc în folosul unei revoluții grecești în contra Turcilor, care însă nu reuși, luă sfârșit în 1821 la intrarea Turcilor în Principat prin fuga sa în Rusia, după care o căimăcănie, sub președința Mitropolitului Veniamin Costachi, primi pentru puțin timp cărmuirea țării.

13. Alexandru Suțu, nepot al lui Mihai (Const.) Suțu și fiu al lui Nicolae Suțu; fost mare dragoman și ucis ca trădător a domnit în Moldova dela 1801—1802 și în Muntenia tot în 1802 două luni, în locul unchiului său, care fugise în Transilvania de frica lui Pasvantaglu, apoi iar în Muntenia la 1806 dar numai zece zile, căci Rusia protesta în favoarea lui Constantin Ipsilanti, predecesorul său, în sfârșit, încă o dată în Muntenia dela 1818—

1821 când muri; în această ultimă domnie țara fu foarte nemulțumită de el.

14. Nicolae Mavrogheni n-a servit înainte ca dragoman; el a domnit în Muntenia 1786—1790, a luptat alături cu Turcii, contra Austriei, în războiul ce izbucnise la 1787 și fu ucis în lagăr din ordinul marelui Vizir, fiindcă era în divergență de păreri cu consiliul de războiu¹.

15. Constantin Hangerli n-a fost nici el dragoman; a domnit în Muntenia 1797—1799; când Pasvantoglu începu expedițiile de prădăciuni, Hangerli fu suspect că stă în înțelegere secretă cu el, deci a fost ucis în palatul domnesc, în acelaș mod mișălesc, cum a fost ucis în 1777 Grigore (Alexandru) Ghica la Iași în mahalaua Beilic, unde descinsese calăul său.

16. Alexandru Hangerliu, fost dragoman, a domnit în 1807 prin cinci luni nominal în Moldova, unde urmă după el 1807—1810 în asemenea mod Scarlat Calimah, pecând în realitate domnia (1806—1812) ocupația rusească, care după ce lușe captiv pe Scarlat Calimah 1810, stăpâni singură până la 1812.

17. Alexandru Calimah, fiu mai tânăr alui Ioan (Teodor) Calimah, fost Domnul Moldovei 1758—1761, a domnit în Moldova 1795—1799.

18. Scarlat Calimah, fiul celui precedent, a domnit în Moldova în 1806 zece zile, Rusia protestă în favoarea lui Alexandru Moruzi, predecesorul său; dar acesta n-a putut beneficia de reintegrare, căci curând începu ocupația rusească; apoi mai domni 1807—1810 după Alexandru Hangerliu dar numai nominal, căci ocupația rusească dura continuu; în sfârșit, după pacea dela București și după ce suferi 1810—1812 captivitate la Ruși a domnit efectiv 1812—1819 când fu mazilit, din cauza multelor plângeri contra domniei lui, cari provocară în 1818 și o răscoală, după ce dăduse țării odată cu Ioan Caragea din Muntenia 1816—1819 un codice civil (în limba greacă). La 1821 ca nici un alt Calimah el fu Domn în Muntenia, dar după câteva luni fu scos și ucis la Constantinopole, pentru că nu denunțase îndată revoluția lui Tudor Vladimirescu contra Grecilor.

¹. Acest Domn a dat mult ajutor starețului Gheorghe la restaurarea schitului Cernica, ctitoria vornicului Cernica Știrbei de pela sfârșitul sec. 16. Din descrierile călătorilor streini prin Muntenia pe timpul lui se pare că el nu avea caracter așa excentric, cum scriu cronicarii despre dânsul. Comp. Voyage de Milady Graven à Constantinople en 1786. Traduit de l'anglais... Paris 1789 pag. 226 scv și 283 scv. (N. Tr).

c. Timpul recent.

Epoca Fanarioților incetează în anul 1821 și vin iarăși Domni pământeni, dar totodată începu la Români timpul deșteptării sentimentului național și a năzuinței la cultura națională. Cu această năzuință, încă din ultimile zile ale Fanarioților, la București Gheorghe Lazăr (1779—1832), învățatul Român din Transilvania, căruia îi urmă apoi discipolul său cel foarte talentat și foarte întreprinzător, Ioan Eliad (Heliade Rădulescu, 1802—1872) și la Iași Gheorghe Asachi (1788—1871), învățatul Moldovean, au pus bazele școalelor superioare, din cari s-au format apoi în Muntenia la 1831 colegiul sfântul Sava, așa numit dela locul unde fu instalat, iar în Moldova la 1835 Academia Mihaileană, așa numită dela Mihai Sturza, Domnul de mai târziu (1834—1848); ambele școli deveniră, cea din urmă de tot în apozitie cu voința fondatorului, focare și pentru aspirații la libertate națională. Iară din punct de vedere politic Principatele s-au dezvoltat astfel:

După ce Turcii ocupară un an Principatele, veni la tronul Moldovei în 1822 cu alegerea țării și întărirea Turciei blândul Ioan Alexandru Sturza, boier bătrân, iară la tronul Munteniei Banul Grigore Ghica, nepot lui Grigore (Alexandru) Ghica, cel ucis mișalește în 1777. Ambii Domni s-au silit a ameliora pe cât le permiteau Turcia și Rusia reaua situație, în care intră și starea numeroaselor mănăstiri, administrate de călugări greci din streinătate și închinat de pietatea ctitorilor din timpurile anterioare la sfințele locuri din Orient cu privilegiu de a beneficia de prisosul veniturilor lor. Însă la 1828 Rusia ocupa din nou ambele Principate, având un nou războiu cu Turcia; după pacea dela Adrianopole (1829), care stipulă în favoarea Moldovei și a Munteniei ca Domni lor să fie pe viață și Turcia să aibă a primi numai tributul, ocupația rusească dură încă cinci ani, adică până la 1834, dând în an. 1832 ambelor țări și introducând în ele o constituție nouă, ce era în câțva o ameliorare a celei de până atunci; ea fu elaborată de Conte Pavel Kiselev, general rus împreună cu o comisie de boieri și se numi Regulamentul organic. După Regulamentul amândouă Principatele avea a plăti un tribut anual de 3,000,000 de piastri. Față de țărani însă Regulamentul era apăsător. Lucrul hotărât pentru 24 de zile boeresc era așa, că cerea 60 de zile. Acest Regulament prevăzu în ambele țări pe lângă Domn o adunare obștească, ce se compunea din clerul înalt și din boeri, având și dreptul de a alege Domn și anume pe viață. Dar pentru astădată

cele două puteri contractante și-au rezervat a numi direct Domn ; ele numiră în Moldova pe Mihai Sturza, boier moldovean foarte capabil de domnie, iar în Muntenia pe Alexandru Ghica, frate cu Grigore Ghica, care domnise dela 1822—1828 și adept al ideilor politice din Occident. Și un Domn și celălalt administrau țara cu zel, cum prevedea Regulamentul organic și sub controlul consulilor ruși. Sturza, mai înainte bun patriot român, acum ajunse cu totul devotat Rușilor și totodată nutri idei dispoțice reacționare și se 'ngriji mai pre sus de toate a se îmbogăți ; din această cauză și introduse din Austria o mare mulțime de jidovi, supuși austrieci („tărtani“ — österreichische Untertanen). Ghica nu mulțumea nici pe Ruși nici pe Turci, deci cu concursul Adunării obștești fu înlocuit în 1842 cu Gheorghe Bibescu, boier tânăr, avut și Doctor al universității din Paris ; el avea idei mai mult aristocratice decât naționale, transformă colegiul sf. Sava în un institut francez. Inșă pentru tânăra generație cu aspirații la libertate și pentru șefii ei cultivați în Europa occidentală chiar numai Regulamentul organic și tutela consulilor ruși era o oroare, cu atât mai vârtos încă despotismul reacționar și fără scrupul alui Mihai Sturza din Moldova. Deaceea la 1848 izbucni și în Moldova și în Muntenia o revoluție după exemplul Revoluției franceze din Fevruarie. Mihai Sturza rezistă contra ei în Moldova cu armele și cu temnița și constrânse pe unii din șefii ei a fugi în streinătate, dar în 1849 fu silit a face loc ocupației rusești, care între acestea reprimase revoluția complet. In Muntenia Bibescu fu constrâns a primi o constituție, curând însă abdică și fugi în Transilvania : sub președința mitropolitului Neofit, care fu constrâns a o primi, se formă un guvern provizor ; acesta arse în fața consulatului rusesc odiosul Regulament organic și la urmă se transformă în Căimăcănie (locotenență domnească, compusă din mai multe persoane). Dar curând chiar în 1848, veniră pentru câțva timp Turcii, cari numai în București întâmpinară o mică rezistență sângeroasă de oștire, iară pentru un timp mai îndelungat veniră Rușii și pecând Căimăcănia revoluționară fugia în Transilvania și Mitropolitul plăti președința lui cu depunere, ei numiră Căimăcan (locțiitor de Domn) pe boierul Constantin Cantacuzin, care sub dictatura lor, restabili domnia Regulamentului. După aceasta la 1849 în convenția dela Balta Liman (sat pe țărmul european al Bosforului, lângă Constantinopole) Turcia și Rusia s-au unit a numi iarăși Domni în ambele țări numai pe 7 ani și a-i contro-

la prin Comisari turci și ruși. Acum se sui pe tronul Moldovei Grigore (Alexandru) Ghica, tânăr cu idei generoase și pe al Munteniei Barbu (Dimitrie) Știrbei cu tot asemenea idei, dar mai practic; el era frate cu Gheorghe Bibescu, s-a numit însă Știrbei dela Știrbei, tatăl său adoptiv. Ambii Domni desfășurară o activitate binefăcătoare, după ce în 1850 Rușii eșiră din Principate. Dar în 1853 o nouă ocupație rusească, îndreptată contra Turciei întrerupse domnia lor; ei reveniră chiar în 1854, după ce ocupația rusească făcuse loc unei ocupații austriace și domină alături cu aceasta până la 1856 când pacea dela Paris a curmat războiul Crimeei (1853—1856), pe care Rusia îl pierdu față de Turcia și de puterile occidentale, aliate cu aceasta și anume Anglia, Franca și Sardinia, Atunci se inaugură în Principate o eră prosperă. Rusia fu obligată a restitui Moldovei trei județe dela sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail) și a renunța la „Protectoratul” său în Principate. De acum ambele țări aveau a se bucura de autonomie completă innăuntru recunoscând numai suzeranitatea Turciei și plătind un tribut, acărui sumă fu fixată la 1,500,000 de piaștri pentru Moldova și 2,500,000 pentru Muntenia. Ele au fost puse sub protecția tuturor celor 7 puteri contractante (Rusia, Turcia, Franca, Anglia, Sardinia, Austria și Prusia). Până ce intră în vigoare noua ordine s'au numit Caimacani, în Moldova mai întâi Teodor Balș și după moartea acestuia Nicolae Vogoride, ei amândoi guvernară în mod reacționar și arbitrar, deace se și rădicară contra lor plângeri, ce fură satisfăcute de puterile contractante. În Muntenia fu pus Caimacan Alexandru Ghica, fostul Domn din 1834—1842, care guvernă cu totul corect. Iară în 1857 adunări de reprezentanți ai poporului, numite „Divanuri ad hoc” („Corpuri deliberative, convocate pentru scopuri cu totul determinate”) exprimau pe viitor dorințele ambelor țări. Prin convenția dela 1858 puterile contractante au ținut seamă de dorințele exprimate; numai dorința, ca ambele țări să fie unite în un Principat cu domn ereditar din o dinastie europeană, n-a fost luată în considerare, pe când dorința ca ambele Principate să se numească în comun „Principatele Unite” a fost admisă. În consecință apoi ca legătură între ele, la Focșani o Comisie de 18 membri Moldoveni și Munteni numită Comisiunea centrală avea a delibera sub noua Căimăcănie de câte 3 membri despre legile comune, proprii ambelor țări și s-a dispus pentru ambele Principate alegeri de Domn separate. Deci la începutul

anului 1859 ambele Principate au ales în adunări electiv separate, mai întâi cea din Moldova, apoi cea din Muntenia în deplin acord, pe acelaș Domn și anume pe colonelul Moldovean Alexandru Cuza, care se sui în tronurile ambelor Principate Unite luând numele Alexandru Ioan I. Cuza, iară Sultanul, după oare care ezitare, îl confirmă. Cuza avu la început două reședinți, la București și la Iași, două ministere și două Adunări naționale, cu o comisie centrală în comun la Focșani; dar dela sfârșitul anului 1861 domni cu consimțântul Sultanului peste un Principat unificat „România” având o *unică* reședință la București cu un *unic* minister și o *unică* adunare națională, iară în locul Comisiei centrale dela Focșani fu instituit în București un consiliu de Stat.

Alexandru Ioan I Cuza fu Domn național al țăranilor cu intenții bune și voință energică și gata a lua în considerare și a împlini chiar în timpul său dorința generală a națiunii de a avea Domn strein din o Casă domnitoare a Europei. El s-a silit a înzestra țara cu toate instituțiile statelor moderne; pe lângă foarte numeroase și bune școale primare și secundare, înființă câte o universitate la Iași și București, creă instanțe administrative și judecătorești, promulgă un Codice de legi moderne, puse bazele pentru organizarea unei armate, demne de acest nume și voi a înzăstra și clasa țăranilor cu vatră și pământ propriu; iar în biserică avea predilecție pentru o politică asemenea cu a împăratului Iosif II și în alte direcții înclina chiar spre despotism. La sfârșitul anului 1863 avu consimținântul națiunii de a seculariza averile mănăstirești, tăind astfel totodată și nodul Gordian al chestiei mănăstirilor închinat la sfintele Locuri din orient, cu averile lor ce se pierdeau pentru țara, a cincia parte a averii țării¹. Dar apoi Cuza a pășit și la o organizare sinodală proprie și la numiri „necanonice” de episcopi prin simplu decret domnesc, ce fură foarte combătute. Intâmpinând rezistență din partea adunării naționale, compusă din Conservatori, în tendința lui de a emancipa pământurile țărăniilor, Alexandru Cuza făcù lovitura de Stat dela 2 Mai 1864. Pe baza unui plebiscit (vot al națiunii întregi, ce-i fu favorabil) înlocuî constituția în ființă cu alta, un Statut ce împărți reprezentățiunea națională în Cameră și Senat și largi foarte mult drep-

¹. Alți istorici le evaluează la a 7-a parte din averea țării. Comp. Xenopol, Domnia lui Cuza Vodă. Iași 1903 Vol. I p. 356 (N. Tr.).

turile Domnului și dreptul electoral, iară prin decret domnesc declară pe țărani stăpâni liberi ai pământului aflat în posesiunea lor. Din acest timp Cuza avu contra lui nu numai pe Conservatori ci și pe Radicali, pe așa zișii Roși. În vara anului 1865 izbucni în București o revoltă populară, pe care Cuza fu nevoit a o reprimă cu armele; pe lângă aceasta el producea scandal și prin viața lui privată.

În sfârșit în Fevruarie 1866 conspiratori au pătruns noaptea în palat și au silit pe Domn, care nu opuse nici o rezistență, a abdică și a plecă imediat în streinătate, de unde, după ce muri peste 7 ani (1873), fu adus în țară cu onoruri și pietate.

Acum țara alese un Domn strein, ereditar, mai întâi în persoana lui Filip, conte de Flandra, care refuză alegerea din motive de sănătate, apoi în persoana lui Carol, principe German de Hohenzollern Sigmaringen. Acesta primi alegerea, jură pe o Constituție foarte liberală, acordă bisericii o autonomie moderată și pe cale constituțională corectă dezvoltă creațiunile de stat ale predecesorului său cu energie și succes, formă o armată impunătoare, o rețea de căi ferate corespunzătoare cu exigențele comunicației și o marină de comerț; intră în relații amicale cu puterile vecine, mai ales cu Austro-Ungaria și cu aliații acesteia. Dar în 1877 izbucnind un nou războiu ruso-turc, provocat de cruzimea turcilor în Bulgaria, a trebuit ca România să permită armatei rusești trecerea prin teritoriul ei și a profitat de această ocazie spre a se proclama independentă de Turcia, apoi se aliă cu Rusia, ce era strâmtorată, și prin vigoarea armatei sale, care lupta sub comanda supremă a Domnului, a decis victoria armelor rusești. În pacea dela Berlin din 1878 România trebui a retrocedă Rusiei, care le cerea înapoi, cele trei județe din Basarabia (Cahul, Bolgrad și Ismail), ce le acordase în 1856 României pacea dela Paris, dar de odată cu recunoașterea independenței sale obținū Dobrogea, a cărei stăpânire a adus-o în măsură de a zidi un port excelent la Constanța și a-l face încă mai propriu pentru comunicația cu lumea 'ntreagă prin construirea unui pod pe Dunărea la Cernavoda. Neavând copii, regele obținū în 1881 a fi recunoscut ca moștenitor al tronului nepotul său, principele Ferdinand. Însă trecerea cu vederea a chestiei agrare, ce devenise din nou nesatisfăcătoare, a provocat în 1907 o răscoală crâncenă a țăranilor, ce trebui să fie reprimată cu vărsare de sânge și reclamă de urgență o nouă lege agrară.

2, Rusia. In Periodul precedent (IV) Rusia era sub suzeranitatea Mongolilor sau a Tătarilor, iară la 1480 Marele principe Ivan III (I) Vasilievici (1462—1505) o liberă de jugul Mongolilor, sub a căror stăpânire mai rămase numai Cazan, Astrahan și Crimeia. Apoi succesorul lui Ivan III (I) Vasilievici, Marele principe Vasile Ivanovici (1505—1533), făcù din Rusia un Stat unitar, un imperiu. In sec. 16 supt Ivan IV Vasilievici (1533—1584), supranumit „cel Cumplit” (Grozniij), se alipi la ea Cazan (1552) și Astrahan (1556). In sec. 17 Rusia crescù spre sud cucerind teritorii dela Polonia și Turcia (Ucraina 1667 și Azov 1699, definitiv 1759). La începutul sec. 18 supt Petru cel Mare (1682—1725, singur suveran 1689—1725) Rusia câștigă dela Suedia provinciile Baltice: Ingria (1702), Livonia și Estonia cu Carelia (1721), intră ca imperiu între puterile mari și strămută reședința dela Moscva la Petersburg (1703). Spre sfârșitul sec. 18 (1783) supt Caterina II (1762—1796) Rusia luă dela Mongoli sau Tătari și Crimeia, care era sub suzeranitatea Turcilor și în a treia împărțire a Polotiei (1772, 1793 și 1795) câștigă partea cea mai mare din acest regat, inclusiv Curlandia (1795), ducat ce erà sub suzeranitatea feudală a Poloniei dela 1561, când încetă de a fi țară a Ordinului Spadei. La începutul sec. 19 câștigă încă Finlandia dela Suedia (1809), se mări la Prut cu Basarabia, pe care și-o atribui în 1812 după un răsboiu cu Turcia și obținù în acelaș mod la 1829 protectoratul peste Moldova și Muntenia, dar îl pierdù împreună cu partea de sud a Basarabiei și cu alte privilegii după răsboiul Crimeei (1853—1856); după alt răsboiu cu Turcia (1877—1878) obținù partea de sud a Basarabiei și o parte din privilegiile anterioare, dar în 1904 prin politica sa de expansiune în Asia se 'ncurcă în un răsboiu sângeros și fără succes cu Japonia. In 1905 încheia cu Japonia o pace, ce a pus limită politicii sale de expansiune în Asia de ost, iar în interior a deschis drum pentru o organizație constituțională, precum și pentru libertatea civilă și a cultelor.

3. Polonia. La începutul acestui Period (V) Polonia era unul din statele mai mari și cuprindea Lituania precum și țările Rutenilor, iară după jumătatea Periodului a mers spre decadență. Până la 1570 Polonia era sub dinastia Iagelonilor și cât a domnit aceasta ea fu stat mare, așa că la 1466 după un răsboiu de 12 ani, prin a doua pace dela Torn, Prusia, țara Ordinului Teuton, trecu o parte sub stăpânirea ei directă, o parte sub suzeranitatea

ei și dela 1561, dintre posesiunile Ordinului Spadei, Livonia deveni provincie polonă, iară Curlandia ducat vasal al Poloniei; dar la 1572, după stingerea Casei Iagelonilor, Polonia deveni stat electiv și la tronul ei veniră nu numai principii poloni ci și francezi, suedezi, unguri din Transilvania și germani, nu fără capitulațiuni electorale, ce slăbiau puterea regală, și în consecință deveni teatru de lupte și războaie, mai vârtos că fiecare nobil avea drept de veto („*liberum veto*”) și dreptul de coaliție armată cu alți semenii ai lui. Mai veni și intoleranța confesională a Polonilor catolici romani contra Rutenilor ortodocși de Răsărit și contra creștinilor eterodocși „*Disidenți*”. Aceasta provocă amestecul din afară și iarăș slăbi Polonia din ce în ce mai mult; ca consecință ea încă în sec. 17 pierdu mai multe teritorii, o parte la Germania, o parte la Suedia și o parte la Rusia; tot la aceasta pierdu și Rusia Mică cu Chievul în armistițiul și în pacea dela Andrussov 1667 și 1669, după ce încă în 1664 Cazacii din Rusia Mică, cari în virtutea autonomiei acordate lor aveau drept a face și expediții războinice în alte țări, oprimați de atotputernicii nobili ai Poloniei, se supusese Rusiei sub Hatmanul lor Bogdan Hmielnicki. Sub înfriurirea continuă a acelorași împrejurări statul polon ajunsese la dizolvare completă în așa zisa împărțire a Poloniei din 1772, 1793 și 1795 între Rusia, Austria și Prusia, toate trei state puternice, vecine cu Polonia; căci în acest Period nu numai Rusia și Prusia ci și Austria ajunsese vecină cu Polonia de când câștigase prin moștenire după tratate Boemia și Ungaria cu țările ei constitutive (1526), iară Prusia, din țara unui Ordin monastic dependentă de Polonia, ajunsese dela 1525 ducat civil și ereditar, în 1560 independent de Polonia, apoi o parte constitutivă din ce în ce mai mare a Germaniei, în 1701 regat și în 1740—1786 supt regele ei Frideric II, chiar mare putere europeană. Drept că Napoleon I Bonaparte, nou și mare cuceritor, care din general francez în 1799 ajunsese prim consul și în 1804 împărat al Franciei, odinioară regat, în 1792 republică, în 1804 imperiu, și impusese dictatura lui la jumătate din Europa, a înființat un ducat al Varșoviei (1807—1809) mai mult din părțile Poloniei, ce fusese până atunci ale Prusiei și din Galiția de vest, luată în 1809 dela Austria, care obținuse în 1772 „*Galiția de ost*”, în 1795 „*Galiția de Vest*”: dar după căderea lui Napolion acest ducat fu desființat și cea mai mare din el trecu la Rusia; Prusia a păstrat numai Posen iar Austria numai Galiția de ost pur și simplu, nu-

mită și Galiția și Lodomiria; ca cea din urmă rămasă a Poloniei de odinioară mai există încă republica Cracovia, dar în 1846 și aceasta fu anexată la Austria și alipită ca mare ducat la Galiția de ost, care azi se împarte în Galiția de ost, și Galiția de vest în alt senz al numirilor respective. Partea cea mai mare a Poloniei chiar dela început (1772—1795) trecu la Rusia ca regat al Poloniei și obținu o administrație autonomă și o organizație constituțională; dar în 1830 Polonii, revoltându-se contra dominației rusești, au pierdut constituția; în 1848, revoltându-se din nou, țara pierdu și administrația autonomă ca regat a parte și deveni o gubernie ruscă. În acel timp partea din Polonia, ce trecu la Prusia, avea o situație mai bună, dar în timpul cel mai recent situația ei se înrăutăți, așa ca dela 1902 Polonia ruscă nu era singură în situația cea mai rea; din contra Polonii din Galiția și Lodomiria, ce trecură la Austria, se bucurau de o situație foarte favorabilă.

4. Ungaria și Transilvania. O privire mai de aproape asupra dezvoltării politice a acestor țări deasemenea se impune, pentru că istoria bisericii românești de acolo este pentru noi de un interes deosebit.

a. Ungaria. În acest regat domină Maghiarii, dar într'insul sunt și locuitori de alte naționalități, cari la un loc sunt în număr aproape egal cu Maghiarii; așa în părțile despre răsărit și despre miază noapte răsărit locuiesc Români, cari în Transilvania sunt chiar în majoritate absolută; în părțile despre apus, miază noapte răsărit și la miază noapte locuiesc Ruteni; la miază noapte răsărit, Slóvaci; la apus locuiesc Germani, cari au și în Transilvania, colonii numite „Sași” și în alte regiuni, dela sec. 18 și în Banat, aici coloniile lor se numesc „Șvabi”; la apus locuiesc deasemenea Sloveni; în partea despre miazăzi apus, adică în Croația-Slavonia, țări unite cu Ungaria, ca rest al Croației fost regat constituit din 3 țări: Croația, Dalmația și Slavonia locuiesc Croați; la miazăzi și spre răsărit de Tisa de jos și de mijloc, aici la un loc cu Români, locuiesc Sârbi; aceștia la începutul Periodului V nu prea erau numeroși, dar la sfârșitul sec. 17 și jumătatea întâi a sec. 18 (1690 și 1737) imigrară în mare număr. Ungaria intra în Periodul V ca regat electiv, cum a fost dela stingerea liniei bărbătești a Arpazilor (1301). Ea datori marea importanță, ce o avu în luptele de atunci ale lumii creștine din Europa cu Turcii, cari înaintau continuu în Europa de sud, talentului militar, eroismului

și energiei generalului ei Ioan Corvin Hunyadi, Român ungurit ; dela 1438 Ioan Corvin fu Ban al Severinului, dela 1441 și Voevod al Transilvaniei, iară dela 1446—1452 și regent al Ungariei pe timpul regelui minor Vladislav Posthumul. In 1456 Ioan Corvin a repurtat contra Turcilor la Belgrad victoria lui cea mai strălucită, dar după puține zile muri de ciumă. In 1457 murind regele Vladislav Posthumul fu ales rege Matei Corvin, fiul tânăr al celebrului erou și domni cu glorie 32 ani (1458—1490) cum a domnit înainte numai Ludovic cel Mare (1342—1382). Matei Corvin s'a afirmat viguros, nu numai contra competiitorului său Frideric III, împăratul Austriei și contra aristocraților, cari țineau cu acesta, ci și-a întins regatul și peste Moravia, Silezia și Lusacia, cum și peste țările austriace ale lui Frideric III și dela 1485 luă reședința în Viena ; el bătù de mai multe ori pe Turci, cari veniau asupra Ungariei, dar la 1467 năvălind în Moldova suferi o mare înfrângere dela Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, cu care eră invrăjbit și cu care se'mpacă abia mai târziu. A protejat cu zel artele și științele, a dat legi bune și prin asprimea lui cu nobilii sumeți și-a câștigat dela popor numele de iubitor de dreptate. El avù de succesori 1490—1516 pe slabul Vladislav II, regele Boemiei din casa Iagelonilor. Supt acesta Boemia și Austria recâștigară dela Ungaria ceiace pierduseră mai'nainte. In contra voinței reprezentanților poporului maghiar Vladislav încheiă cu Austria un contract de ereditate cu ocazia căsătoriei fiului său Ludovic cu Maria de Austria, și a fiicei sale Ana cu Ferdinand de Austria. La 1514 spre sfârșitul domniei sale, în o oaste de cruciferi contra Turcilor, compusă din țărani, izbucni o revoltă sângeroasă sub conducerea lui Dozsa Săcuiul ; ea fu reprimată tot așa de sângeros și cu mare barbarie nu numai contra revoluționarilor, numiți „Curuți" adică, după cum zic unii, „Cruciferi", iară după cum zic alții „revoluționari", ci și contra întregii clase a țăranilor din Ungaria și Transilvania. Se dă atunci și legea că țăranul nu are altă avere decât plata muncii sale zilnice („Rusticus praeter mercedem sui laboris nihil habet") și că e rob legat de pământ („Rusticus est servus glebae adscriptus"). Succesorul lui Vladislav II fu fiul său Ludovic II (1516—1526. Acesta muri fugind dela Mohaci după bătălia pierdută, contra Sultanului Soliman, care năvălise în Ungaria. Atunci, din cauză că voturile pentru alegerea de Rege se'mpărțiră, Ungaria se desfăcu în două : Ungaria orientală, care trecu

supt scutul Turcilor, cu regele ei Ioan Zapolya până atunci Voevod al Transilvaniei și Ungaria septentrională și occidentală, care deasemenea fu curând tributară Turcilor, cu regele ei Ferdinand Habsburgul, arhiduce de Austria și apoi rege și chiar împărat al Germaniei, cumnat cu Ludovic II. După ce Turcii și-au întins dominația lor mai departe, la aceste două Ungarii se mai adăogi una turcească, Ungaria centrală, în care domni un pașă dela 1541, când Turcii cuceriră Buda. După moartea lui Ion Zapolya (1540), regatul său în urma lungilor negocieri cu Ferdinand și cu Turcii deveni în sfârșit principat național maghiar al Transilvaniei, tributar Turciei, supt Ioan Sigismund (1556—1571), fiul lui Zapolya, în locul căruia domni regina Isabela, până la moartea ei (1559). Murind Ioan Sigismund fără fii, au urmat prin alegere principii naționali până la 1797, când în sfârșit Transilvania trecu la Habsburgi. Intre acestea Turcii continuau războiul cu Habsburgii sau cu imperialii, de oarece Habsburgii erau și împărați ai Germaniei. Împăratul Rudolf II (1576—1618, rege al Ungariei 1572—1608) în alianță cu Sigismund Bathory, principele Transilvaniei (1581—1602) și cu Mihaiu Viteazu (1593—1601) și Radu Șerban (1602—1611), Domnii Munteniei, cari urmăreau acelaș scop ca și Rudolf, încercară să alunge pe Turci din Ungaria și Transilvania, și să își însușiască Transilvania contra aliaților săi, însă la sfârșit în 1600 obținu numai scutirea de tribut. Totuș în Ungaria Rudolf II nu respecta constituția ei cea pe clase privilegiate, ci voi chiar cu măsuri de silnicie a respinge Protestantismul, noua credință din Germania, ce străbătuse și în Ungaria și Transilvania, câștigând majoritatea clasei nobililor și ajungând dominantă. Ștefan Bocskai, acelaș principe protestant al Transilvaniei, care în 1604, încă înainte de a fi ales, pusese capăt domniei militare și tiraniei imperialiste a generalului Basta în Transilvania, a întreprins apoi o expediție în Ungaria și la încheierea păcii în Viena (1606) a constrâns pe împărat a recunoaște libertatea cultului și constituția ereditară a Ungariei, totodată a ceda Transilvaniei 3 comitate (districte) din Ungaria de sus. Dar și succesorii lui Rudolf II (Matia împărat 1612—1619, însă rege al Ungariei 1608—1619, Ferdinand II 1619—1637, Ferdinand III 1637—1657) au provocat pe principii Transilvaniei Gavriil Bethlen (Bethlen Gabor 1613—1629) și Gheorghe Rakóczy I (1629—1648) a proceda în acelaș mod și cu acelaș succes, câștigând încă 7 comitate în Ungaria de nord la încheierea păcii din Nicolsburg

(în Moravia) 1621 și din Linz 1645. Dar prin aceasta ei n-au modificat durabil politica împăratului, din care cauză pe lângă conspirații, ce avură de rezultat condamnări la moarte, au fost mai târziu (sub împărații Leopold I 1657—1705 și Iosif I 1705—1711) și răscoale cu arme, ca cea a lui Emeric Tököly (1678—1690) și cea alui Francisc Rakóczy II (1703—1711), ai căror partizani s-au numit și Curuți, ca și țărani revoluționari ai lui Dozsa din an. 1514. Totuș împărații cu politica lor și-a ajuns în sfârșit scopul. Ungurii se învățară la urmă a suferi mai lesne împietările asupra constituției lor și în 1687 dieta înaltelor corpuri din Ungaria recunoscă dreptul de moștenire a Habsburgilor în linie masculină, iar în 1722/23, primind sancțiunea pragmatică a împăratului Carol VI (în Ungaria al III-lea 1711—1740) recunoscă indivizibilitatea țărilor coroanei Habsburge și dreptul de moștenire și în linie feminină. Protestantismul, până atunci în majoritate zdrobitoare, deasemenea fu redus la o minoritate modestă nu numai prin singură acțiunea bisericească a iezuiților și a marelui lor elev, Cardinalul Petru Pázmany († 1630), Primate al Ungariei, născut în legea protestantă și prin cea a episcopilor maghiari. Turcii întreprinseră încă odată un atac puternic contra imperialilor și în 1683 asediază Viena. Dar odată cu acest atac nereușit începă și decadența puterii Turcilor; în 1686 ei au fost alungați din Buda. Operațiunile imperiale în Serbia la 1689—1690 nu avură alt succes de cât că Sârbii părăsiră în masse mari patria lor și trecură în Ungaria, sporind enorm aici numărul celor ce imigrase mai înainte de groaza Turcilor și obținând loc de locuință și privilegii în Croația și Slavonia, în Banatul Timișanei și în Ungaria de ost (între Tisa și Transilvania), mai puțin în Ungaria centrală. Dar înfrângerile, ce Turcii suferiră în Ungaria, notabil la Slancamen (Salankamen) 1691 și la Zenta 1699 i-au constrâns a încheia pacea dela Carloviț (1699) și a se retrage din toată Transilvania și Ungaria, afară de Banatul Timișan; totuș după un războiu de doi ani pacea dela Passarovicz (Pasarevac 1718) obligă pe Turci a se retrage și din Banat și totodată a cedă imperialilor și Oltenia și o parte din Serbia cu Belgradul. Inșă după un nou războiu de 2 ani (1736—1738) Turcii au luat înapoi aceste teritorii, prin pacea dela Belgrad (1738). În cursul acestui războiu avu loc în 1737 o nouă imigrare a Sârbilor în Ungaria.

Războaiele Turcești, cari luară sfârșit acum, au dat ocazie a se forma un teritor de graniță militară în jurul tuturor țărilor

Ungăriei de sud și de est, adică a se forma așa numitele graniți militare, a căror locuitori la început Sârbi fugari, mai târziu indigeni, în schimbul scutirii de dări și a autonomiei administrației lor militare, se obligară a apăra, la urmă numai a străjui, granițele și a servi ereditar în oaste. Astfel dela 1535 s'a înființat granița militară a Croației, dela 1702 a Slavoniei, curând după războaiele Turcilor, a Banatului sau a Ungariei și la urmă 1764—1766 a Transilvaniei sau a Săcuilor și a Valahilor, 4 circumscripții generale, împărțite în regimente. În an. 1849 granița militară deveni provincie proprie. Dar chiar în 1851 se desființă granița militară a Transilvaniei, în 1872 cea a Banatului sau cea Sârbo-Bănățană și în 1881 cea Croato-Slavonă și teritoriul lor s'a unit cu teritoriul vecin al țării și s-a pus sub administrația civilă și sub legea generală de apărare. Abia după sfârșitul războaielor Turcești Ungaria se putu aplica la dezvoltarea ei în interior. La aceasta s'a aplicat cu dragoste și zel mai cu seamă împărăteasa Maria Tereza (1740—1780), însă dela 1783 fără conlucrarea înalțelor corpuri reprezentative ale Ungariei, cari dădeau reginei lor tot ajutorul contra inamicilor externi, dar n-ar fi voit a jertfi vechile lor drepturi și datini pentru instituții și reforme, cerute de timp. Iară reformele radicale și pripite ale împăratului Iosif II (1780—1790), care refuză a se încorona rege, precum reducerea unor mănăstiri, edictul de toleranță, desființarea deosebirilor de clase, a tiraniei breslelor, a robiei, a autonomiei județene, proiectul de unificarea întregii monarhii, introducerea limbii germane ca limba oficială și multe altele, grăbiră o încordare periculoasă, așa că împăratul înainte de moartea lui trebui să revoace mai multe ordonanțe ale sale. Leopold II (1790—1792), spre a împăca înaltele corpuri reprezentative, convocă îndată Camera și se încoronă. Francisc I (1792—1835) și ministrul său Meternich la început evitără cât au putut a convocă dietele statului, dar dela 1825, formându-se un partid puternic de reforme sub conducerea contelui Ștefan Szechenyi fondatorul Academiei Ungare, ei au fost nevoiți a convocă diete de reforme. Aceste camere au lucrat și supt Ferdinand I (ca rege al Ungariei al V-lea 1835—1848) până la 1848, au îmbunătățit soarta țăranilor, dându-le și facultatea de a se retrage încotro voesc, au introdus limba ungurească ca limbă oficială în administrație și justiție, au declarat că și cei fără titlu de nobleță sunt admiși în toate funcțiile, au subvenționat industria indigenă. La 12 Noembrie 1847 împăratul

a deschis dieta Ungariei cu un discurs în limba ungară. Revoluția franceză din Fevruarie și cea vieneză din Martie 1848 au electrizat și partida de reforme din Ungaria. Conducătorul ei fu acum Ludovic Kossuth, avocat și publicist. Camera ceru o constituție nouă liberală-democratică și minister responsabil și Ferdinand a admis cererea. După aceea Camera aboli robia țăranilor cu toate sarcinile ei, când și clerul de bună voe renunță la zeciuială, deasemenea camera declară că toate confesiunile au drepturi egale, transformă dieta statului în o reprezentațiune națională ieșită din alegeri directe, uni Transilvania cu Ungaria și introduse libertatea presei și curți cu jurați. Regele confirmă și aceste „legi constituționale”. Dar când ministerul păși la aducerea lor în îndeplinire, întâmpină opoziția națiunilor nemaghiare, pentru că ele nu s-au luat în considerare și erau contra ideii de stat maghiar unificat. Mai întâi Croații, apoi și Românii din Transilvania se deslipiră de Ungaria. Croații se grupară în jurul generalului Jellachici (Ielačić) noul Ban al Croației¹. Camera sub conducerea lui Kossuth, a decis a reprima veleitățile de separatism ale Slavilor de Sud cu o armată națională de 200.000 oameni (Honvezi). Dar împăratul nu confirmă această decizie, mai vărtos Jelacic intră în Ungaria și proclamă un stat austriac colectiv. Impăratul numi un comandant general pentru Ungaria, dar camera nu-l primi și mulțimea îl asasină pe podul dintre Buda și Pesta. Răsboiul de însurecțiune fu astfel declarat; el chiar începù. Camera nu recunoscù abdicarea lui Ferdinand făcută în 2 Decemvrie 1848 și suirea pe tron a tânărului Francisc Iosif. Acesta declară acum încorporarea Ungariei la monarhia colectivă a Austriei. Camera sub conducerea lui Kossuth răspunse cu destituirea dinastiei Habsburg-Lotaringia proclamând totodată independența completă a Ungariei și a țărilor ei anexe și numind pe Kossuth guvernator și dictator al Ungariei. După multe lupte sângeroase în Ungaria și Transilvania, împăratul solicită ajutorul Rusiei și astfel în August 1849 însurecțiunea fu redusă și nu mai putea lupta. Kossuth fugi din Ungaria și armata însurecțiunii, miliția națională (Hoinvezii), capitulă. Au urmat acum execuțiuni și nenumărate

¹. Acest Ban, devotat apoi Curții din Viena, a venit în Transilvania la 1848 spre a o supune împăratului cu forța. Dar a fost respins de generalul Bem, care vesti lui Kossuth victoria sa, ca odinioară Iuliu Cezar, în trei cuvinte: Bem Ban Bum (Bem a bătut pe Ban). Aceste cuvinte deveniră câtva timp vulgare și la Români, atât în Transilvania cât și în Țară (N. Tr.).

condamnări la moarte. În 6 Octombrie 1849 la Arad 13 generali de Honvezi au fost unii împuşcaţi alţii spânzuraţi. Constituţia Ungariei fu declarată ca ne mai fiind în vigoare şi Ungaria deveni o simplă provincie a monarhiei colective a Austriei; Transilvania, Croaţia, Slavonia, Banatul Timişan, Voevodatul sârbesc nou înfiinţat („Voevodina“) şi graniţile militare deveniră provincii independente. Abia în 1852 se sfârşiră procesele tribunalelor de războiu şi se decretă amnistie parţială. Apoi fură trimişi în Ungaria funcţionari austriaci şi s-a introdus în ea administraţie şi justiţie austriacă. Ungurii însă opuneau o rezistenţă pasivă şi persistau în cererea de a li se restabili constituţia lor. Prin diploma din Octombrie 1860 fu restabilită şi vechea constituţie a reprezentăţiei de clase privilegiate, lărgită acum prin reprezentarea tuturor claselor, iară funcţionarii streini şi chiar parte din legile austriace făcură loc celor ungureşti, Banatul şi Voevodatul Sârbilor („Voevodina“) au fost anexate la Ungaria. Dar Ungurii cereau a se restabili complet vechile lor drepturi, incluziv legile dela 1848 şi amnistia generală. În 1861 odată cu promulgarea constituţiunii celei nouă a statului Austriei, dela 26 Fevruarie 1861 guvernul convocă o dietă Ungară; aceasta însă ceru ca bază pentru negocieri o uniune pur personală cu Austria şi legile dela 1848, precum şi unirea din nou cu Ungaria a tuturor ţărilor anexe ale ei şi refuza trimiterea de deputaţi la Cameră din Viena, la care trimisese delegaţi numai Românii din Transilvania şi o parte de Saşi, totodată protestă contra oricărei decisiuni a acelei camere relativă la Ungaria. Ca consecinţă dietă fu dizolvată şi ţara avu provizor iarăş un guvern absolutist. În 1865 sistemul de guvernământ obţinu formă ungară şi regele deschise o nouă dietă cu un discurs în limba maghiară. Acum Francisc Deak, şeful Ungarilor liberali moderaţi, făcu monarhiei colective câteva concesii, cu cari proiectul de uniune pur personală fu părăsit, dar dieta trebui să se închidă din cauză că izbucni războiul cu Prusia (1866), După terminarea acestui războiu scurt, în care Austria fu învinsă, se reluară ourând negocierile şi la 1867 luă fiinţă Dualismul austro-ungar. În virtutea acestuia Ungaria deveni o parte a statului cu totul independentă pe baza legilor dela 1848, cu miliţie naţională proprie (Honvezi), având în comun cu cealaltă parte a statului numai unele afaceri şi anume cele externe, armata şi marina de războiu, asupra cărora înţelegerea se va stabili prin delegaţiuni din adunările de deputaţi ale ambelor părţi şi fiind

unită cu cealaltă parte și prin o convenție vamală și comercială, ce se va încheia pe un timp anumit. Contribuția Ungariei la cheltuielile comune fu fixată întâi în cota de 30 %^o, mai târziu s-a sporit însă prin învoială la 1897 chiar în cota de 36.4 %^o. Transilvania fu degrab unită cu Ungaria; cât pentru Croația și Slavonia s-a făcut în 1868 un aranjament, cum ele să fie ale Ungariei, Chiar în 1867 regele și regina se încoronară cu pompă.

Dar dezvoltarea ulterioară a raportului Ungariei cu Austria, precum și dezvoltarea ei în interior n-au fost fără lupte. Cauza fu dezacordul continuu a partidului extern din 1848 cu partidele mai moderate, în particular cu partidul din 1867. De aici urmară schimbări neconținute de ministere, iar în Cameră scene vehemente, chiar turbulente și violente, proteste, refuz de dări și de recruți, apoi în țară situații în afară de lege (stări „ex lex”) adică guverne fără buget aprobat, apoi revolte și bătăi. În raport cu Austria era greu a pune de acord interesele Ungariei cu ale Austriei și adesea Ungaria nu luă în considerare pe cele austriace. Partidele externe tindeau a transformă și uniunea reală în uniune pur personală cu armată și marină proprie a Ungariei, iară până atunci cel puțin a obține limba maghiară ca limba de serviciu și de comandă pentru contingentele ungare, în ultimul timp a avea și o bancă națională proprie a Ungariei. Pe lângă aceasta, cu tot aranjamentul din 1868, cu Croația se iveau continuu conflicte de competență și de limbă uzuală, iară de altă parte Ungaria ridică și pretenții în numele Croației asupra Dalmației, pierdută încă dela începutul sec. 15 la Veneția, dela care în 1797 respectiv 1814 o câștigă Austria.

În interior au fost apărute cu mare îndârjire unele instituții vechi contra reformării lor, iară altele au fost reformate radical fără nici o dificultate. Pecând se opunea încă continuu rezistență ca vechea administrație a comitatelor să nu treacă la stat, în 1894, după o scurtă opoziție a Casei magnaților, a trecut la stat un vechiu drept al bisericii, ce pentru naționalitățile nemaghiare constituia totodată o porțiune din autonomia lor națională. Iată ce s-a întâmplat: Opoziția clerului catolic roman contra deciziei ministeriale, ce proiubea prozelitismul prin botez între confesiuni, adică de a câștiga prunci de alte confesiuni pentru confesiunea preotului care botează, în particular opoziția contra decretului ministerial din 1890 ca preotul, care botează un prunc de altă confesie, să trimită în termen de 8 zile parohului de acea

confesie actul de botez, a fost cauza că în 1894 s-au introdus obligator actele stării civile și căsătoria civilă și astfel legislația veche a bisericii în materie de căsătorie pierdu caracterul ei oficial. Deasemenea maghiarizarea completă deveni o problemă capitală a statului. Legea despre naționalități din 1868 declară că toți cetățenii statului constituie națiunea maghiară unificată și nedivizată, iară limba statului este cea Ungară. Spre a aduce la îndeplinire această lege fundamentală a statului s-a operat fără scrupul prin legi electorale și de altă natură, deasemenea prin măsuri ministeriale de a majoriza și a maghiariza pe celelalte naționalități. Urmarea fu că celelalte naționalități nu puteau obține reprezentări proporționale nici în dieta statului nici în funcțiunile publice, iar autoritățile administrative și judecătorești nu dădeau nici o atenție la drepturile și interesele lor. În particular Românii, din cauză că fusese împiedicați a avea reprezentări proporționale, au stat pasivi mai mult timp în alegerile pentru dietă; abia în 1906 schimbă această atitudine. Pentru lupta contra apăsării lor naționale, pe care o duceau prin ziare și prin publicațiuni au fost pedepsiți ca pentru o crimă contra statului cu închisoare aspră și totodată cu amenzi mari; așa a fost la 1892 cazul, ce a deșteptat atenția generală, că „Memorandul” adresat de Români împăratului și conținând plângerile lor, însă nefiind primit ei îl publicară. Deși o lege de la 1868 pentru învățământul primar dispunea că fiecare elev are să primească instrucțiunea în limba lui maternă, totuși legile posterioare pentru învățământul primar, cea din urmă adusă din 1909 de ministrul Apponyi, introduc în școlile celorlalte naționalități limba maghiară pe o scară din ce în ce mai întinsă și produc între naționalități neliniște din ce în ce mai mare. Nici chiar legile pentru subvenționarea parohilor și a școlilor primare de celelalte naționalități nu sunt fără tendința de maghiarizare. Ruténii și Românii uniți cu biserica catolică romană și numiți oficial „greco-catolici” în Ungaria și Maramureș, cari trăesc în centre maghiare și dintre cari o parte chiar s-au maghiarizat, vor trebui să primească în scurt timp o episcopie maghiară greco-catolică. Și noul regulament al dreptului electoral pe baza dreptului de vot obstesc, dorit de coroană după cererea socialiștilor, are a se face după opiniunea comună numai „conservând caracterul național al Statului”.

b. O țară deosebită, de mult alipită de Ungaria, este Transilvania; ea are istoria ei particulară.

În Transilvania locuiau la începutul Periodului (V) Români, Maghiari, Secui și Sași. Dintre aceste populații numai cele trei din urmă, deși în minoritate, erau națiuni cu drepturi politice în clasele lor libere și încă dela 1437—1438 (după o revoltă a țăranilor robi contra claselor privilegiate), apoi din nou dela 1459 se aliară între sine spre a-și apăra drepturile lor, iar Românii, deși în majoritate, prin o legislație vitregă erau politicește robi, fără nici un drept și aveau ca administrator un Voevod, numit de regele Ungariei. Atunci era voevod celebrul Ioan Corvin Hunyadi, Român ungurit († 1456). Pe timpul bătăliei dela Mohaci (1526), în care Ludovic II regele Ungariei (1516—1526), pierdu viața, Voevod al Românilor era Ioan Zapolya. Acesta încă avea așa de mare considerație, că jumătatea orientală a Ungariei, în care Transilvania era partea principală, îl recunoscă rege contra lui Ferdinand de Austria. Iară la 1540 când el muri, soția lui văduvă, regina Isabela abia în 1556 putu asigura definitiv fiului său Ioan Sigismund, născut puțin timp înainte de moartea soțului său, această țară ca principat independent cu obligație de a plăti Turcilor 10,000 ducați tribut anual. Până atunci a urmat negocieri cu Ferdinand conduse de cancelarul ei Gheorghe Martinuzzi, episcop romano-catolic de Oradia mare, care era și tutor fiului său și pe care apoi în 1551 l-au ucis oamenii lui Ferdinand, iar acesta chiar domni un timp în Transilvania¹. Dela 1556 domni în Transilvania Isabela pentru fiul său până la moartea ei în 1559, iar după aceea domni el însuș până la moartea lui în 1571. Între acestea Protestantismul reușise nu numai a se introduce în Transilvania, ci chiar a fi dominant decisiv cu cele trei forme principale ale lui și anume: luteranismul la Sași, calvinismul și unitarismul la Unguri și Săcui. În acelaș timp începu și lupta violentă de prozelitism protestant, ce ținu apoi un secol și jumătate, cu succes parțial și trecător și anume calvinismul, având preponderanță, luptă mai ales pentru a atrage la sine pe Români, cari erau de religia ortodoxă. După moartea lui Ioan Sigismund, care nu avu fii, Transilvania deveni principat electiv. Însă deși în țară predomină calvinismul și însuș Ioan Sigismund fu calvin, iar episcopul catolic, roman trăia afară din țară (1556—1716), fiindcă i se confiscase veniturile,

¹ Alte detalii despre acest prelat ambițios, care a stat în relații și cu Petru Rareș, Domnul Moldovei, vezi pe lângă Xenopol în istoria sa a Românilor și Boldenyi, *La Hongrie Historique*, Paris 1851 p. 145 scv. (N. Tr).

ajunse la tron mai întâi familia Bathory, romano catolică, de mare considerație, sub care au putut fi primiți în Transilvania chiar izeziți. Cel întâi principe din această familie fu Ștefan Bathory, (1571—1576), care deveni apoi rege al Poloniei († 1586); el avu de succesori pe fratele său mai mare Cristof Bathory (1576—1284) și acesta, pe Sigismund Bathory, fiul său (1581—1602). Principii cari urmau după ei, au fost calvini afară de Găvril Bathory (1608—1613). Sigismund Bathory se sili a libera Transilvania de supremația Turcilor și spre acest scop se alia deoparte cu împăratul Rudolf II, iară de altă parte cu Domnii Muntenici și ai Moldovei, cari urmăreau acelaș scop pentru țările lor; în 1595 el învinse pe Turci cu ajutorul lui Mihai Viteazu, Domnul Munteniei, dar în 1597 cedă împăratului Transilvania, totuș în 1598 reveni în ea, iară la la 1599 o lăsă nepotului său, tânărul Cardinal Andrei Bathory; după înfrângerea și uciderea acestuia în 1600 și după ce Mihai Viteazu domni în țară câțva timp, veni la tronul ei iarăș Sigismund Bathory, dar în 1601 fu bătut de Basta, generalul imperial și de Mihai Viteazu; în 1601, după ce Mihai fu asasinat de Basta, Sigismund Bathory continuă lupta contra acestuia, dar în 1602 părăsi cauza lui definitiv, plecă din Transilvania și despăgubit de împăratul s-a dus în Boemia unde și muri la 1613. El abandonase Transilvania domniei despotice alui Basta, care apoi în 1603 cu ajutorul lui Radu Șerban, aliatul său, Domn al Munteniei, suprimă pe Moise (Szekely), dar în 1604 nu se mai putu susține contra lui Ștefan Bocskai, comandantul ungarilor revoltați din Transilvania, care se resculă contra lui. Bocskai fu ales apoi în 1605 principe al Transilvaniei, iară Turcii din Ungaria îl încoronară și rege al Ungariei, unde el amenință așa de tare pe împărat, care prigonea pe protestanți, că în 1606 împăratul încheiă cu el la Viena o pace favorabilă pentru libertatea religioasă a protestanților din Ungaria, precum și pentru Transilvania, care câștigă 3 districte în Ungaria superioară. Dar Bocskai muri în acelaș an. După el în 1607 fu ales Sigismund Rakoczy; dar acesta abdică în 1608 și'i urmă tot un Bathory, tânăr neastâmpărat, care n-a trăit în pace cu Sașii. În 1611 făcu de sburdăciune și prin surprindere o incursiune în Țara Românească, pe care o devastă foarte rău iar în 1613 fiind destituit de Poarta în favoarea lui Gavril Bethlen (Gabor), pe care-l amenințase și luând fuga fu ucis chiar de compatrioții săi. Acum au urmat exclusiv principii calvini și 4 dintre ei au

domnit mult timp; cei 2 dintâi și anume Gavril Bethlen și Gheorghe Rakoczi I au adus principatul independent al Transilvaniei la epoca lui de glorie (1613—1648), iară cei 2 din urmă și anume Gheorghe Rakoczy II și Mihail Apaffy i-au adus decadența (1648—1690). În 1619 Gavril Bethlen (1613—1629) cu ocazia începerii războiului de 30 ani și în alianță cu inimicii împăratului a pătruns în Ungaria până la Pressburg; în 1619 dieta Ungariei l'a încoronat rege al Ungariei și în 1621 încheiă cu împăratul pacea dela Nicolsburg (în Moravia), în care împăratul a trebuit a-i recunoaște titlul de rege și a-i ceda 7 districte din Ungaria, asigurându-l că va respecta libertatea religioasă și constituția Ungariei imperiale. Gavril Bethlen a mai făcut atari întreprinderi în 1623 și 1624, așa că în 1626 fu confirmată pacea din 1621. Dela 1626—1629 s-a devotat îngrijirii pentru binele țării și progresul culturii sale. Gheorghe Rakoczy I (1630—1648), după ce năvăli de repetite ori în Ungaria superioară, la 1643, aliat cu Suedia și Franția, a împins mai toată Ungaria la revoltă contra împăratului și se apropia de Pressburg când Poarta l'a decis a se opri și în pacea dela Linz 1645 asigură din nou protestanților unguri liberul exercițiu al cultului, înapoindu-le și toate bisericile, ce li se luase. Gheorghe Rakoczy II (1648—1660) avea la început așa de mare trecere la Turci, că și Domnii Moldovei și Munteniei, Gheorghe Ștefan (1653—1655) și Constantin Basarab Cârnu (1654—1658) se plecau înaintea lui și-i veniau în ajutor cu oaste; în 1657 el se bizui a întreprinde pentru Suedia un războiu fără rost și fără succes contra Poloniei; deaceia în 1658 Poarta îl destituă împreună cu cei doi Domni vecini, cari-i dăduse trupe de ajutor; însă el se apără cu curaj contra destituirii până la 1660, când muri. Rhedei, cel dintâi principe rival, dat lui Rakoczy de Poartă nu putu ținea piept uneltirilor și rezistenței cu forța a celui destituit și după 2 $\frac{1}{2}$ luni abdică. Acum se continuă lupta între Rakoczy și Turci, pricinuind țării mari devastări și Turcii încă în 1658 numiră principe pe Acațiu Barcsai. Dar Rakoczy cu ajutorul celor doi principii aliați ai săi și părtași ai aceleiași sorți cu el, constrânse pe Barcsai așa, că acesta, în 1659 cu tot ajutorul ce'i dădură succesorii puși de Turci sus numiților Domni, a trebuit a se închide în Sibiu, iar în 1660, venind Turcii, Rakoczy s-a retras după o luptă eroică și fiind grav rănit muri în Oradia mare. Dar contra lui Barcsai se făcură revoluții, ce proclamară principe pe Ioan Kemeny, fostul

general alui Rakoczy, reintors acum din captivitate. Acesta luptând contra lui Barcsai l-a ucis și speră să se susțină cu ajutor imperial. Însă în 1661 Turcii i-au pus rival pe Mihail Apaffy și în 1662 Kemeny pierdu lupta contra lui Apaffy, din cauză că generalul imperial întârziă de a-i veni în ajutor, și pieri în fugă. Acum a rămas principe al Transilvaniei Mihail Apaffy (1660—1690), după ce țara fusese pustiită cumplit și Turcii îngreuiase foarte mult sarcinile ei. Până la 1683 Mihail Apaffy a fost în serviciul Turcilor contra imperialilor și în Ungaria, dar în 1686, când imperialii au cucerit Buda și puterea Turcilor în Ungaria fu sdrobotită, el chemă pe imperiali să ocupe și Transilvania și la 1687 recunosc personal suzeranitatea împăratului, ceea ce și dieta Transilvaniei aprobă în 1688. Contra lui Sultanul numi principe Transilvaniei pe Emeric Tököli, care încă dela 1678 a fost șeful răsculaților din Ungaria imperială, 1681 smulsese împăratului Leopold I (1657—1705 rege în Ungaria 1655—1705) la dieta imperială din Odenburg concesiuni nouă pentru protestanți și în 1682 se încoronase rege al Ungariei. Dar deși după succese militare el fu recunoscut principe al Transilvaniei și de înaltele ei corpuri reprezentative, totuș în 1692 armele imperiale îl siliră a fugi și se retrase iarăș în Turcia, unde muri la 1703. După Mihail Apaffy conform convențiunii sale cu împăratul urmă în 1690 fiul său Mihail Apaffy II minor sub tutela împăratului, dar în 1697 fu nevoit a abdica și a lăsa să domnească împăratul direct în Transilvania, după ce acesta în 1691 în diploma Leopoldina recunoscuse constituția țării și drepturile celor trei clase reprezentative. Dar și Tököli avu un succesori și anume pe Francisc Rakoczy II, fiu alui Francisc Rakoczy I și nepot principelui Gheorghe Rakoczy II († 1660). Francisc Rakoczy II în 1665—1671 luase parte la conspirația nobililor contra împăratului în Ungaria, la conspirația așa numită a lui Zrinyi-Wesselényi dar fusese grațiat. În 1703 el începu războiul de insurecție în Ungaria și în 1704 corpurile reprezentative ale Transilvaniei, iară în 1705 și cele ale Ungariei îl aleseră principe; însă trupele sale ce se numiră Curuți, ca și ale lui Tökeli și ca și resculații lui Dózsa din 1514, au fost respinse din Transilvania la 1708 de către trupele imperiale și se predară în Ungaria la 1760; Rákóczy plecă în exil în urmă în Turcia, unde muri în 1735.

Împăratul luând în stăpânire principatul Transilvaniei ca țară deosebită a Coroanei îl supusese la început numai unui guvern

indigen ; iară mai târziu dela 1694 l-a supus „Cancelariei de curte a Transilvaniei“ din Viena. Spre a întări în Transilvania catolicismul roman, confesiunea cea mai agreată de împărat din cele 4 confesiuni admise, Români, cari țineau de biserica ortodoxă și solicitau ca biserica lor să se bucure de o situație egală cu a celorlalte biserici din țară și clerul lor să fie tratat deopotrivă cu clerul acelora, au fost sfătuiți de iezuiți a se uni cu biserica romano-catolică ca să aibă o situație bisericească egală cu a acesteia și când căpetenia bisericii lor, mitropolitul român Atanasie, împreună cu clerul, pe care-l convocă la 1698 și apoi la 1700, primiră acel sfat, au format o biserică unită cu cea romano-catolică și numită oficial „Biserica greco-catolică“ având în fruntea ei un episcop diecezan subordonat arhiepiscopului pimate al Ungariei, iară opozițiunea ortodoxă a fost parte ignorată parte persecutată până ce în sfârșit în 1761 Curtea imperială o încredință spre păstorie mai întâi în trei rânduri la câte un episcop sârbesc din Ungaria și apoi dela 1783 împăratul Iosif II îi acordă un episcop al ei propriu, așa că după aceea episcopia privilegiată a Românilor uniți stă față în față cu o episcopie tolerată a Românilor neuniți. Dar mai întâi episcopul Românilor uniți Inochentie Micul (oficial „Klein“) 1736—1744 și peste jumătate secol ambii episcopi români, Ioan Bob, unitul și Gherasim Adamovici, neunitul, au stărui în baza unei suplici a Românilor numită „Supplex libellus Valahorum“ din 1791—1792 a se acorda națiunii Române egalitate de drepturi cu celelalte națiuni, cari aveau drepturi politice ; dar stăruița lor a dat greș, din cauza rezistenței acelor națiuni. La 1791 s-a recunoscut prin lege și Românilor neuniți numai liberul exercițiu al cultului.

Între acestea împărăteasa Maria Tereza (1740—1780) a fost conferit Transilvaniei în 1765 titlul de mare principat și în 1764—1766 a fost creat și o miliție de grăniceri pentru Transilvania. Apoi între reformele ce Iosif II (1780—1790) promulgase, dar fu nevoit a le revoca înainte de moarte, era și desființarea drepturilor exclusive ale celor 3 națiuni. Țăranii de pe domeniile fiscului la minele de aur din Transilvania, amărăți că în contra așteptării lor până la 1784 împăratul încă nu reformă starea lor cea în afară de lege și împilată, se resculară la sfârșitul anului 1784 sub conducerea a trei țărani : Horia (al cărui nume propriu e Nicolae Ursul), Cloșca și Crișan și în timp de o lună combătură cu o furie complită contra nobilimii ungurești și a proprietăților ei,

dar și dâșii au fost cumplit pedepsiți după represiunea răscoalei; căpeteniile, afară de Crișan, care se ucise în închisoare, muriră după ce au suferit îngrozitoarea tortură a roții. Anul următor împăratul Iosif desființă robia țăranilor, însă și această dispoziție trebui să o revoace la moartea lui. Împăratul Leopold II (1790—1792) restabili complet vechea stare de lucruri. Când în 1848 începură mișcările de libertate, dieta celor 3 națiuni din Transilvania decise și uniunea Transilvaniei cu Ungaria, pe care chiar și până atunci o doreau Ungurii și Săcuii, obținând pentru aceasta și sancțiunea împăratului. Dar Românii, cari erau pentru independența Transilvaniei, în o mare adunare națională pe „Câmpul libertății” dela Blaj au hotărît a lupta pentru egalitatea lor completă înaintea legii și pentru independența Transilvaniei. Când apoi izbucni răsboiul de insurecțiune în Ungaria, Românii sub conducerea lui Avram Iancu, avocat, s-au luptat cu mare bravură și jertfe imense de bani și de sânge alături cu imperialii contra Ungurilor și a urii lor, până ce insurecția fu reprimată în August 1849 cu ajutorul Rușilor. Acum Transilvania deveni din nou provincie deosebită, toate privilegiile ei fură desființate și ea fu administrată în mod absolutist din Viena. La 1851 fu desființată granița militară a Transilvaniei, iară teritoriul ei fu unit cu celălalt teritoriu al Transilvaniei. Prin diploma din Octomvrie 1860, ce inaugură o nouă era constituțională, țara primi din nou constituția ei anterioară și dieta ei de mai înainte, ambele lărgite fiind primiți în ele și Românii, iară în 1863 cu majoritatea Românilor și a Sașilor din dietă s-a supus constituției austriace din Fevruarie 1861, după care Românii și Sașii trimiseră reprezentăți în „Reichsratul” din Viena. Dar în 1865 legea electorală a Transilvaniei fu modificată în avantajul Ungurilor și dieta cu majoritatea ei ungară de atunci a decis unirea Transilvaniei cu Ungaria, ceace se și înfăptui la 1867 și după acea decizie Transilvania are a trimite 75 deputați în dieta Ungariei. Acum se reorganiză întreaga administrație a țării în senz unguresc de centralizare desființându-se și vechea autonomie a Sașilor. Românii, expuși prin legea electorală și prin aplicarea ei a fi majorați de Unguri, se abținură mult timp de bună voe a lua parte la alegeri și din această pasivitate eșiră abia la 1906 sub un guvern liberal. În timpul recent ei luptară în special contra legilor școlare de maghiarizare.

5. Germania intră în acest Perioad (V) ca imperiu, cu îm-

părat dia Casa Habsburg, Frideric III (1440—1493), sau din Casa de Austria, cum se mai numi pentru posesiunea ducatului, dela 1453, a arhiducatului Austriei; dar Germania de la început nu fu stat centralizat, ci consista din un număr mai mare de țări cu suverani proprii, cari recunoșteau pe împăratul numai ca căpetenie a lor; el purta titlul de „împărat roman“. Cei mai principali suverani ai acelor țări și anume principii electori aveau drept a alege pe împărat și un locțiitor și succesor al împăratului cu titlul de „rege roman“. Așa au fost până la 1806. Până atunci Germania a rămas imperiu și cu o scurtă întrerupere (1742—1745), când a ocupat tronul imperial Carol VII de Bavaria, împărații săi au fost numai din Casa de Habsburg, mai precis din linia ei bărbătească vână la 1740, iară apoi numai din Casa de Habsburg—Lotaringia începând cu împăratul Francisc I de Lotaringia (1745—1765), soț al Mariei Tereza de Habsburg, dacă îl numărăm și pe el ca tulpina linei nouă femești a Habsburgilor. Dar suveranii țărilor ce compuneau imperiul deveniră din ce în ce mai independenți de împărat și ajunseră din ce în ce mai puternici, așa că la urmă demnitatea de împărat era numai o demnitate onorifică. Prin slăbirea autorității imperiale Germania pierdu foarte mult. Dela sec. 16 până la al 18-lea ea pierdu treptat Alsacia și Lotaringia la Francia; la 1648 prin pacea dela Vestfalia după așa numitul războiu de 30 ani, pierdu o parte din litoralul nordic la Suedia, în 1792—1814 perdu toate posesiunile principilor germani deastânga Rinului și litoralul ei nordic la Francia, care după marea ei Revoluție dela 1789 se transformase la 1792 din regat în republică, cu tendinți de cucerire, apoi la 1804, în imperiu cu aceleași tendinți, având în frunte pe generalul Napoleon Bonaparte, dela 1799 primul consul, dela 1804 împăratul Napoleon I (1804—1814), ba încă la 1806 toată Germania de vest și chiar Saxonia trecu sub suzeranitatea lui Napoleon sub numele „Confederația de Rin“, ce recunoscă pe Napoleon ca suzeranul ei; deacecea în 1806 împăratul Francisc II (1792—1806) renunță la coroana de împărat al Germaniei și rămase numai împărat al Austriei ca Francisc I (1806—1835), acest al doilea titlu imperial îl luase încă din 1804. La 1814, când Napoleon I căzu, Germania se liberă de suzeranitatea franceză și se constituī în așa numita „Confederație germană“, ce consista mai întâi din 30 state germane, apoi din 35 sub presidența Austriei. Așa a mers până la 1866, când Prusia reuși a respinge pe Austria din Germania,

căci Prusia în 1701, devenind regat din fostul principat electoral de Brandenburg al Casei Hohenzollern, întrase apoi în rivalitate cu Austria. Prusia uni apoi statele de nord ale Germaniei în așa numită „Confederație a Germaniei de Nord” și încheiă cu statele de sud ale Germaniei o alianță defensivă și ofensivă. La 1870—1871 Germania, după un războiu cu succes contra Franciei, ieșind victorioasă luă înapoi Alsacia și Lotaringia germană și ca stat federal din 26 state se constituie din nou imperiu având ca împărat pe regele Prusiei din Casa de Hohenzollern. Până acum (1910), prin dezvoltarea progresivă a puterii sale maritime, Germania câștigă și colonii, precum și teritorii de protecțiune în Africa și Oceania, ca și în China¹.

Principii germani cei mai însemnați erau la începutul sec. 19 deoparte principii electori în număr de 7 la începutul Perioodului (V) și anume 3 eclesiastici de Mainz (Mogunția), Colonia și Trier (Treveri) și 4 civili (de Saxonia, Brandenburg, Palatinat și Boemia), iară de altă parte Habsburgii sau arhiducii de Austria; dela 1453 aceștia purtară și oficial titlul de arhiduci ai Austriei, în loc de duci simplu, cum se’ntitulau până atunci, iară dela 1526, de când au ereditat Boemia, deveniră și principii electori.

a. Deja prin puterea lor dinastică Habsburgii erau primii principii ai Germaniei și astfel menținură prestigiul demnității de împărat, pe care o aveau. Puterea dinastică a Habsburgilor încă dela începutul acestui period (V) consistă din provinciile germane ale Austriei și anume: Austria, Stiria, Carintia, Carniolia, Tirol și Triest, la care se mai adăugeau atunci vechile posesiuni Habsburge din Șvabia și de pe Rin. Pe lângă această putere Maximilian I (împărat 1493—1519) câștiga dela 1470 prin căsătorie Țările de Jos; nepotul său mai mare Carol V (împărat (1519—1556) câștiga la 1516 prin ereditate Spania și țările ei anexe din Italia și din America, de curând descoperită, iară nepotul său mai mic Ferdinand I (împărat 1556—1564) prin căsătoria sa cu Ana de Boemia și Ungaria la 1521 câștiga și aceste două regate, ce deveniră vacante în 1526 prin moartea cumnatului său regele Ludovic II la Mohaci, și anume câștigă Boemia și Ungaria, cu țările anexe ale Boemiei adică Moravia, Silezia, Lau-

¹. Dar după războiul mondial din 1914—1918, care i-a fost nefavorabil, Germania a pierdut aceste colonii și teritorii, iar Franca i-a luat înapoi Alsacia și Lorrena (N Tr.).

sacia și cu cele ale Ungariei adică Croația, Slavonia și Transilvania². Totuș încă în 1521 puterea dinastiei Habsburge s'a împărțit prin contractul între Carol V și Ferdinand, cei doi Habsburgi, nepoți ai lui Maximilian I împăratul Germaniei († 1519) și ai lui Ferdinand catolicul, regele Spaniei († 1516); s-a format astfel o linie germană și una spaniolă a Casei Habsburg. Linia germană sau arhiducele Ferdinand a rămas cu vechile țări ale Austriei, la cari în 1526 s-au adaus apoi Boemia și Ungaria cu țările lor anexe, moștenite de dânsul. Cu coroana Boemiei, arhiducii Austriei câștigară, precum am spus și demnitatea ce avea ea de principe elector. Însă pentru Ungaria și Transilvania Habsburgii germani au trebuit să aibă războaie îndelungate cu Turcii (până la 1699). Deasemenea în războiul de 30 ani ei perdură (1635) Lausacia la Saxonia și în sec. 18 (1742—1745), partea cea mai mare a Sileziei la Prusia, dar în acelaș secol, după stingerea liniei spaniole (1700) Habsburgii germani câștigară Belgia și Milano sau Lombardia, iară dela Turci (1718) definitiv Banatul Timișanei, pe care aceștia îl stăpânise până atunci; apoi asigurară indivizibilitatea țărilor Austriei decretând succesiunea la tron și a liniei femeiești prin așa numita „Sanctiune pragmatică” a monarhiei austriace, o lege fundamentală din 1725 a împăratului Carol VI, suveranul acestor țări; în 1737 câștigară Toscana pentru linia lor cadetă (secunda genitura), adică pentru principele cel al doilea născut și urmașii lui; după războiul pentru succesiune la tronul Bavariei (1779) rotunziră teritorul lor despre Bavaria, iară din împărțirea Poloniei primiră întâi (1772) Galiția și Lodomiria sau Galiția de ost, apoi (1795) și Galiția de vest; în 1775—1777 prin un contract cu Turcia, suzerana Moldovei, câștigară Bucovina, pe care o ocupase încă din 1774; în războaiele cu republica franceză și cu Napoleon (1792—1809) câștigară dela Francia în 1797 teritorul republicei Veneția, Istria Venețiană și Dalmația, iară în 1805 dela Germania, Salzburg, arhiepiscopie secularizată. În aceleași războaie cu republica franceză și cu Napoleon (1792—1809) Austria pierdu la 1794 Belgia și la 1808 pe lângă posesiunea liniei sale cadete din Toscana, posesiunile din Șvabia și de pe Rin, la 1797 Lombardia, Tirol și țările germane din apropierea lor, apoi în 1805 Veneția, pe care o câștigase puțin mai înainte (1797), Istria și Dalmația, la 1809 și Galiția de vest. După

². De aici și celebrul odinioară vers despre Austria: „Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube (N. Tr).

căderea lui Napoleon toate aceste țări pierdute au fost iarăș câștigate, afară de posesiunile din Șvabia și depe Rin, precum și afară de Belgia și Galiția de vest, iară în Italia Habsburgii câștigară și alte posesiuni pentru linia cadetă a Casei lor, în Dalmația au obținut și republica Ragusa deodinioară, pe care o luase Franția în 1805. Încă din 1804 Francisc II, suveranul Austriei și împăratul Germaniei, pelângă titlul acesta luă și pe cel de împărat al Austriei, iar în 1806, când autoritatea de împărat german ajunse numai nominală, renunță la demnitatea de împărat al Germaniei și se numi pe viitor Francisc I împărat al Austriei. În 1815 împăratul Austriei obținu președința confederației germane, ce se formă atunci, deasemenea în 1848—1849 respinse victorios încercarea Sardiniei de a smulge dela imperiu Lombardia și Veneția și reprimă revoluția internă din acelaș timp, ce cu deosebire în Ungaria luase mari proporții sub conducerea lui Ludovic Kossuth. Dar în 1859 Austria pierdu Lombardia, în 1860 posesiunile liniei cadete a Casei sale și în 1866 Veneția, care trecură la Italia, constituită în regat, și tot în 1866 Prusia a respins-o din Germania. De atunci Austria se constituî la 1867 în monarhie Austro—Ungară pe bază dualistă și în 1878 ocupă Bosnia și Herzegovina, dar e sgduită de lupte vehemente ale naționalităților din ea precum și de tendința Ungariei a transforma uniunea ei reală cu Austria în o uniune personală. Pela sfârșitul anului 1908 monarhia austro—ungară se mări prin anexarea completă a Bosniei și Herzegovinei.

Ce privește Bucovina, provincia Austriei, mai adăugim că ea, după ce fu anexată, a stat sub administrație militară dela 1775—1786, apoi a fost un district al Galiției dela 1786—1849 și depindea de guvernul din Lemberg; abia dela 1849 ea este țară propriu zisă a Coroanei și a obținut o administrație proprie, iară dela 1861 și o cameră provincială (dieta) proprie.

b. Pelângă puterea dinastică a Habsburgilor, în Periodul acesta (V) s-a desvoltat mai mult decât alte Case principale ale Germaniei, puterea dinastică a principelui elector de Brandenburg din Casa de Hohenzollern. În sec. 17 (1618) acest principe obținu prin ereditate Prusia, fosta țară a ordinului Teuton, vasală Poloniei dela 1466; în 1525 Albrecht de Brandenburg măestrul ordinului, o transformă în ducat civil pentru sine și pentru Casa lui, și după aceea în 1660 deveni independentă de Polonia și o parte constitutivă a Germaniei. Puterea principelui elector crescă prin achiziții norocoase de țări până la începutul

sec. 18 așa, că în 1701 el fu proclamat rege „al Prusiei”. În cursul sec. 18, și anume Frideric II cel Mare, regele Prusiei (1740—1786), mări acest regat în dauna Austriei și Poloniei așa de mult, că intră în rândul marilor puteri Europene și de aici înainte rivaliza în Germania cu Austria. În războiul Germaniei cu Napoleon I acesta rășlui foarte mult Prusia, dar după căderea lui Napoleon, ea recăștigă tot ce pierduse, precum și teritoriul nouă spre vest, ca compenzare pentru posesiunile cedate Rusiei din împărțirea Poloniei. După ce Prusia anexă ducatele germane Schleswig și Holstein, cucerite dela Danemarca la 1864 în alianță cu Austria, putu respinge în 1866 pe Austria din Germania și a fi ea în fruntea confederației germane de nord. După acest succes contra Austriei, mărindu-și puterea ei, Prusia a putut în acelaș timp anexa Hanovra, Hessa-Kassel și Nassau, detronând pe suveranii acestor țări. Apoi în unire cu celelalte state germane avu la 1870—1871 cu Franția un războiu așa de norocos, că recăștigă Alsacia și Lotaringia germană, iar Germania ca stat federativ din 26 state se putu proclama imperiu, al cărui împărat fu regele Prusiei.

c. Ce s-atinge de ceilalți principii germani, la începutul acestui Period (V) cei mai puternici, după Habsburgi și Hohenzollerni, erau ceilalți principii electori, așa cel de Saxonia, de Palatinat și cei 3 electori eclesiastici. În cursul Periodului numărul principilor electori crescă; în războiul de 30 ani ajunse principatul elector Bavaria (1623), mai târziu și Hanovra (1623), Hessa-Kassel și Württemberg (1803). Dintre aceste principate electorale, Saxonia, Bavaria și Württemberg, în timpul supremației lui Napoleon (1806) ca amice cu el au devenit regate, iară Hanovra, atunci în uniune personală cu Anglia și adversară lui Napoleon, a ajuns regat după căderea acestuia (1814). Principii electori, în urmă regii Hanovrei pe baza eredității (1714—1827) erau totodată și regi ai Angliei; aceștia au fost: Gheorghe I, II, III, IV și Guillom IV unchiul și predecesorul Victoriei, regina Angliei, care muri în 1901, după ce domni 64 ani. Ultimul principe elector din Germania, cel de Hessa-Kassel fu detronat de Prusia în 1866. Iară principii electori bisericești și ceilalți principii eclesiastici pierdură țările lor și demnitatea de elector, respectiv de principe, la începutul sec. 19 și iată cum: Din cauza războaielor nefavorabile cu Franția, terminate prin pacea dela Luneville 1801, Germania pierzând multe teritorii la Franția, principii civili se despăgubiră de aceste pierderi secularizând prin un decret din 1803 țările eclesiastice; pela

1821 foștii principii electori, arhiepiscopii de Mainz, deveniră chiar episcopi simpli, subordinați altor arhiepiscopi.

6. Statele Scandinave, Danemarca, Suedia și Norvegia fuseseră unite în un singur stat Scandinav trinitar de Margareta, regina Danemaricii (1387—1412), în uniunea numită dela Calmar 1397; de acest stat ținea încă Finlanda și Islanda și câteva posesiuni germane de pe litoralul Mării Baltice. Dar la 1521 Suedia cu Finlanda s-au despărțit de Danemarca sub conducerea lui Gustav Vaza, care apoi la 1523 fu proclamat rege al Suediei, iară Danemarca mai rămase numai cu Norvegia, Islanda și provinciile germane dela Marea Baltică. Astfel Scandinavia s-a împărțit în două: Statul Danemarca cu Norvegia și statul Suedia. Mai târziu Danemarca pierdu și alte posesiuni și la începutul sec. 19 (1814) mai pierdu și Norvegia la Suedia; iară după jumătatea sec. 19 în 1864 pierdu și ultimile posesiuni germane Schleswig și Holstein la Germania, așa că îi rămase numai Islanda și coloniile; din acestea face parte, pe lângă alte mici colonii: Groenlanda, pe care încă înainte de 986 o descoperiră Islandezii, în 986 o colonizară, dar în sec. 14 și 15 comunicația cu ea fu întreruptă de ghețarii oceanului sau de alte împrejurări, așa că în sfârșit a fost uitată; abia în timpul modern (dela 1721) ea fu colonizată din nou. Suedia care împreună cu Finlanda s-a separat de Danemarca în sec. 16 și 17 purtă războaie cu succes și fu stat puternic; în 1561 cuceri Estonia dela ordinul Spadei și în 1648 prin pacea de Vestfalia, părți din Germania de nord, ce erau ale imperiului german. Mai târziu în primele decenii ale sec. 18 pierdu provinciile Baltice Ingerman (1702), Livonia, Estonia și Carelia (1721) la Rusia, iară treptat (la sfârșit în 1814) și posesiunile germane la Germania și în 1809 fu nevoită a cedă Rusiei și Finlanda complet; dar în 1814 câștigă dela Danemarca Norvegia ca regat unit cu statul Suediei numai prin uniune personală, dealtfel independent; însă la 1902 Norvegia se separă complet de Suedia și și alege rege pe un prinț Danez.

7 Englitera. După Casa mai veche a liniei mai tinere de Anjou sau a Plantagenetilor și anume după Casa Lancaster sau „Roza Roșie” (1399—1461), în acest Period (V) moșteni tronul Engliterei Casa mai tânără a aceleași linii, adică Casa de Iork sau „Roza Albă” (1461—1485), iară după aceasta, Casa Tudor (1485—1603), apoi Casa Stuart (1607—1714) și în sfârșit dela 1714 Casa de Hanovra. Pela sfârșitul Periodului trecut adică în prima jumătate a sec. 15 Englitera cucerise cea mai mare parte

a Franciei, dar încă la sfârșitul Periodului IV în 1453 Franția reuși a respinge pe Englezi de pe teritoriul său. De atunci Anglita păstră pe teritoriul francez numai Calais, oraș maritim și fortăreață, dar și pe acesta numai pentru 105 ani (până la 1558), În schimb la începutul sec. 17 (1603) Anglita a supus complet Irlanda, pe care începu a o cuceri în sec. 12, totodată se uni și cu Scoția, căci după ce s-a stins Casa Tudor cu moartea Elisavetei, „regina virgină” a Anglितerei, moșteniră tronul ei regii Scoției din dinastia Stuart. Astfel Anglita, Scoția și Irlanda formară regatul Mării Britannie și Irlandei, ce se numește adesea numai Anglita pur și simplu dela țara lui principală. După revoluția ce se sfârși cu executarea regelui Carol I, Anglita fu republică pentru câțva timp (1649—1660) supt Cromwell († 1653) ca protector, dar apoi restabili regatul cu dinastia anterioară. Dela 1714—1837 Anglita se uni și cu Hanovra în uniune personală, căci în 1714 principele elector Gheorghe al Hanovei deveni prin moștenire rege al Anglितerei. Dar regele Guillom IV neavând copii, lăsă în 1837 ca moștenitoare pe o nepoată, Victoria, care avea drept a moșteni coroana Mării Britannie, nu însă și pe a Hanovei, ce nu putea trece la femei; în consecință uniunea ambelor țări se desființă. Anglita devenise puternică deja prin creșterea ei ca Marea Britannie, dar ea deveni încă mai puternică prin forța ei maritimă, pe care o crease Statului regina Elisaveta (1558—1603). Prin forța ei maritimă Anglita câștigă mari posesiuni coloniale și deveni apoi doamna Mărilor. Din timpul reginei Elisaveta datează primele colonii ale Anglितerii în India orientală și în America. În India orientală Englezii respinseră pe Portughezi și Olandezi, în America colonizară teritoriul, ce este azi al Statelor-Unite din America de Nord. Însă și dincolo de acest teritor în sec. 18 Englezii și-au întins posesiunea spre nord unde dela 1763 luară Franciei, vecină cu ei, Canada după un războiu de 9 ani. În schimb după 20 ani Euglita pierdu primele sale posesiuni coloniale din America de nord; din acele colonii după războiul de 7 ani pentru independența lor (1776—1783) s-au format Statele Unite ale Americii de nord. Durabile fură primele sale posesiuni din India orientală, ce s-au mărit în dauna Portughezilor și a Olandezilor, mai târziu și a Francezilor. În 1857, după ce a învins deciziv pe Marele Mogul, paralizat încă dela 1784—1788, Englezii întemeiară în sfârșit marele stat al „Indiei Britannice”, care în 1877 fu proclamat Imperiu. Anglita mai câștigă posesiuni și pe insulele și coastele Africe, respingând și de acolo din ce

în ce mai mult pe Olandezi și pe Francezi, dintre cari cei dintâi au trebuit a-i cedă în 1806 și definitiv în 1814 importanta și bogata țară sau colonie a Capului. În sfârșit dela 1788 Marea Britannie începu a coloniză treptat și Australia cea bogată. În aceeaș măsură Englitera și-a întins și dominațiunea pe Mare și spre a o păstra câștigă dela începutul sec. 18 puncte strategice și pe marea Mediterană, așa în 1704 Gibraltar, în 1800 și definitiv în 1814 Malta și insulele Ionice, pe cari însă le cedă mai târziu (1863) Greciei, iar în 1878 câștigă insula Cipru. Dela 1882 Englitera ocupă militărește și Egiptul, a cărui administrație e mai mult în mâinile sale decât în ale Chedivului, viceregele Egiptului, pus de Turci. După un războiu, ce'l avu în Sudul Africei 1899—1901, a supus și cele două republici de Buri sau țărani olandezi din Sudul Africii.

'8. Franția, dela 1328—1589 supt regi din Casa Valois, apoi dela 1589 sup dinastia Bourbon, a intrat în acest Period (V) întărită, după ce în 1453 respinsese pe Englezi depe teritorul său, așa că aceștia mai posedau încă numai portul și fortareața Calais și nici pe aceasta nu o păstrară decât până la 1558. Regalitatea se întări curând contra preaputernicilor duci, baroni și magnați; acum, cu toate războaiele civile și religioase, ce din când în când o frământau în interior. Franția începu dela sec. 16 a'și lărgi hotarile și fu recunoscută ca putere protectoare a romano-catholicismului în Orient. Ea reuși a câștigă și colonii, în particular încă dela 1553, colonii mari în America de nord (Canada) și mai mici în America de sud și pe insulele Americii de nord și de mijloc, apoi în Africa și India orientală. Dar nu toate aceste achiziții au fost durabile; Franția a pierdut pe cele mai multe din ele, în particular la 1763 pe cele din America de nord la Englitera și păstră în America numai o mică parte din coloniile sale, pe cele depe insule și dela sudul Americii (așa aici Guayana cu Cayenna, cunoscutul loc de deportare). Dar Franția avu cu atât mai mari succese în Europa, spre a'și rectifica teritorul său spre Germania, Spania și Italia; aici în cursul sec. 16, 17 și 18, iară mai cu seamă sub glorioasa domnie alui Ludovic XIV (1643—1715) Franția câștigă dela Germania provinciile Alsacia și Lotaringia și dela Spania mai ales partea Navarei dela nordul Pirineilor sau Navara inferioară și partea cea mai de miazăzi a Țărilor de Jos spaniole ca și vecinele lor țări lăturașe, precum și dela republica Genua insula Corsica (1768). Dar în urma Revoluției, ce izbucni la 1789, după domnia demoralizată alui Ludovic XV (1746—1774) și după cea a debilului Ludovic XVI (1774—1792) Franția, până la 1792 re-

gat al Casei de Bourbon, după executarea regelui Ludovic XVI și a soției sale Maria Antoîneta deveni întâi republică, stând dela 1792—1795 sub „Convent”, un guvern de teroare, dela 1795—1799, sub „Directoriu”, un guvern mai moderat, iară dela 1799—1804 sub „Consulat”, un guvern și mai moderat, având prim consul pe generalul Napoleon Bonaparte și apoi în 1804 ea se transformă în imperiu cu Napoleon I ca împărat (1804—1814); de atunci Francia începu a face cuceriri cu pași gigantici. Făcând abstracție de o expediție alui Napoleon în Egipt, și în Siria (1798), ce fu victorioasă dar fără nici un profit, în anii 1792—1814 Francia cucerii mai toată partea de vest depe continentul Europei și când era republică creă din cuceririle sale republice, așa din Țările de Jos republică Batavă, din Elveția rep. Elvetică, din Genua rep. Ligurică, din Lombardi rep. Cisalpină, mai târziu Italiană, din statul ecle-siastic rep. Romei, din Neapole rep. Partenopeană, din insulele Ionice rep. Ionică; iar când a devenit imperiu în 1804—1814 pă-trunse chiar în centrul Germaniei și înființă în ea ca și în cele-lalte țări cucerite o serie de regate și ducate, pentru rudele și amicii împăratului Napoleon, așa regatul Vestfaliei pentru Ieronim (Jerôme) fratele lui Napoleon, regatul Olanda pentru Ludovic, alt frate, regatul Spania tot pentru un frate, Iosif, regatul Italia pen-tru fiul său vitreg, Eugeniu Beauharnais, regatul Neapole întâi pentru fratele său Iosif, apoi pentru cumnatul său Murat, duca-tul Varșovia pentru amicul său, Frideric August I, fost principe elector al Saxoniei, iară acum rege al ei din grația lui Napoleon ș. a. Provinciū, ce nu se reuniră imediat cu Francia, deveniră confederații dependente de Francia, anume la 1806 în Germania așa numita Confederație de Rin, formată din provinciile vestice ale Germaniei, ce trecuseră sub suzeranitatea lui Napoleon. Nu-mai Engllitera, insulele Sicilia și Sardinia, Austria, Prusia, aceste do-uă din urmă cu mari pierderi de teritor la Francia, apoi Scan-dinavia, Rusia, care în 1812 încă a fost călcată de oștile Fran-ciei sub conducerea lui Napoleon, însă pentru puțin timp și cu un dezastru pentru năvălitor, în fine Turcia cu statele ei vasale, numai aceste țări au rămas independente de Francia. Totuș în 1814—1815 după căderea lui Napoleon s-a restabilit în Francia regatul și ea trebui să renunțe la cuceririle sale recente, ce în mare parte au fost restituite suveranilor legitimi. Francia reveni dintâi la dinastia Bourbon, a regilor săi anteriori, dar în 1830 (în revoluția din Iulie) o schimbă cu dinastia Orleans și regele Ludovic Filip (Louis Philippe), apoi în 1848 (în revoluția din Fe-

vruarie) deveni iarăş republică, dar în 1852 (prin lovitură de stat) fu a doua oară imperiu cu împăratul Napoleon III, nepot alui Napoleon I (Napoleon II, fiul lui Napoleon I (1811—1832) nu domni, ci avea dela moşul său Francisc I al Austriei titlul ducelui de Reichstadt). Supt Napoleon III Franca avu din nou dictatura în Europa; totuşi în 1870—1871 fu învinsă de Germania şi exclusă de a mai dicta în Europa. Dela 1870 Franca e republică pentru a treia oară şi duce o politică internă din ce în ce mai radicală¹. Ce priveşte posesiunile sale, în restauraţia de la 1814—1815 ea pierdu negreşit Alsacia şi Lotharingia (Lorraine) la Germania, dar în schimb încă din 1830 transformă Algeria în provincie franceză şi în 1862 crescă şi în Europa, câştigând teritoriile Niza şi Savoia, cedate ei de Italia drept recunoştinţă pentru ajutorul dat în războiul dela 1859—1860 contra Austriei. Dela 1842 Franca are şi colonii în Arhipelagul Oceaniei, dela 1862 are colonii şi în India posterioară (Indochina) şi anume Cochinchina, precum şi mai multe protectorate (Cambodge, Anam, Tonching), apoi dela 1884 protectoratul Tunisului, dela 1885 al Madagascarului, care în 1896 deveni chiar colonie franceză şi dela 1886 protectoratul insulelor Camore (între extremitatea de nord a Madagascarului şi Africa orientală); dar în 1905 Franca din iniţiativa Germaniei a trebuit să împartă cu alte puteri mai itime din vecinătate influenţa, ce voia să câştige în Maroco numai ea singură.

9. Spania. La începutul acestui Period (V) ea se compunea numai din trei regate creştine şi unul maur, adică din Aragonia, (Aragon) Castilia cu Leon şi Navarra, regate creştine şi din Granada, regat maur. Dintre regatele creştine cel mai puternic era Aragon; el stăpânea dela 1282 şi Sicilia, dela 1296 încă şi Sardinia, până atunci regat independent, precum şi Neapole, întâi provizor 1442—1458, apoi definitiv dela 1501. Dar în 1479 Ferdinand Catolicul, regele de Aragon (1479—1517) căsătorindu-se cu Isabela, regina Castiliei (1476—1504), aceste două regate s-au unit. În 1492 fu cucerită Granada şi convertită din nou la creştinism şi prin aceasta dat fiind că Navara, regatul independent cel mai despre nord era de mică importanţă, regatele unite Aragon şi Castilia şi-au întins dominaţia peste toată Spania înfiinţând regatul Spaniei. La începutul sec. 16 Neapole, care precum am amintit încă dela 1442—1458 ţinea de Aragon, însă în 1458 fu separat pentru o linie cadetă a Casei regale, în 1501 fu

¹. Politica ei deveni mai moderată după războiul mondial (N. Tr).

căştigat de Ferdinand Catholicul iarăş pentru Aragon; în 1502 el cucerii şi Navara, spre sud de Pirinei sau Navara Superioară, aşa că în 1516 lăasă nepotului său Carol I, din casa de Habsburg (1516—1556), toată Spania cu Sardinia, Neapolé şi Sicilia, iar în America, descoperită dela 1492, tot ce posedau acolo Spaniolii până atunci, precum şi câteva posesiuni în Africa de nord. Carol I al Spaniei, ca împărat al Germaniei Carol V (1519—1556), mări această stăpânire atât în America şi Africa de nord, cât şi în Europa, aici mai cu seamă dela 1535 prin cucerirea ducatu-lui Milan; el o lăasă în 1556 fiului său Filip II (1556—1598) împreună cu Țările de Jos, moştenirea lui Habsburgă, cea mai apropiată de Spania; i-a lăsat deci Spania ca prima putere Europeană. La acest mare stat s-a mai adaus în 1580 şi Portugalia, după stingerea dinastiei portugheze a Casei Burgund (în linia ei zisă naturală). Dar tot atunci începu şi decadenţa Spaniei. Despotismul lui Filip II şi intoleranţa lui religioasă a provocat în 1566 o revoltă în Țările de Jos, aşa că în 1581 partea despre nord a lor cu Olanda în frunte, se separă de Spania, cu care a rămas unită numai partea despre sud, ce se cheamă Belgia, dela ţara cea mai principală din acea parte. Acum noua republică, numită Țările de Jos Unite sau Olanda, atacă Spania şi Portugalia, unită cu ea, în posesiunile ei coloniale şi respinse notabil pe Portughezi din mai toate coloniile lor din India orientală, privându-i de avantajele comerciale, ce aveau în Asia orientală. După 60 ani Spania pierdù şi Portugalia (1640), care'şi dădù o dinastie proprie (Braganza). De altă parte Francia şi-a lărgit teritorul în dauna Spaniei; ea anexă nu numai partea despre nord a Navarei, ci şi partea despre sud a Belgiei, cu ţările ei secundare. În sfârşit cu incheierea sec. 17 (1700) stingându-se dinastia Habsburgă, pe care Carol I (1516—1556) o întemeiasse în Spania, s-au născut în ea războaie pentru succesiune şi din această cauză la 1713 Spania pierdu Belgia şi Milano sau Lombardia la Aústria, pe când Sardinia trecu în 1720 la ducatul Savoia şi în 1735 Neapole cu Sicilia deveni ereditate a Bourbonilor, noua dinastie a Spaniei, pentru o linie cadetă a ei. Prin cuceririle lui Napoleon I Spania deveni deasemenea stat federativ, dependent de Francia şi regat pentru Iosif, frate cu Napoleon. După căderea lui Napoleon s-a restabilit în Spania dinastia Bourbon; dar ea deoparte pierdu curând în America cea mai mare parte de colonii, căci în 1821—1824 Mexicul şi coloniile dela sudul Americii şi din centrul ei se separară de dânsa proclamându-se republici independente, fără de

altă parte supt regina Isabela II (1835—1868) a mers treptat spre decadență și prin lupte necurmuate pentru tron, dela 1833 cu pretenții Don Carlos V, VI VII și VIII, precum și prin lupte și revoluții interne, ce încetară la 1869 cu detronarea reginei Isabela II și cu stabilirea unei dinastii italiene la 1870, punând rege pe Amadeo (1871—1873), iar la 1873 cu proclamarea republicei (1873—1875) și la 1875 cu restabilirea dinastiei Bourbon, punând rege pe Alfons XII (1875—1885); chiar prin desvoltarea mai în liniște a vieții sale politice interioare, Spania poate numai cu încetul să revină din decadența ei. In an. 1898 ea pierdu la Statele—Unite ale Americii de nord și ultimile sale colonii din America (Cuba și Portorica), precum și Filipinele, din care cauză la 1899 cedă și coloniile sale din Oceania.

10). Portugalia, dela sec. 12 (1139) regat propriu cu dinastia Burgund, la începutul Periodului prezent (V) a jucat un mare rol. Prin expediții maritime, ce făcu dela sec. 14 pe toate mările, iară mai cu seamă dela 1498 în jurul capului de sud al Africei spre India orientală, Portugalia ajunsse stat foarte puternic; în sec. 16 avea mari posesiuni coloniale în India orientală și pe litoralul Africei și insulele ei, precum și în Brazilia și era pe Marea, ce e astăzi Englitera. Dar după jumătatea sec. 16 această putere s-a redus; Olanda (dela 1594) și mai târziu Englitera (dela 1600) au respins-o din India orientală și din domnia Mării, mai cu seamă pe când Portugalia eră unită cu Spania (1580—1640), după stingerea dinastiei Burgund chiar în linia ei naturală (1383—1580). Nici sub noua dinastie Braganza, ce Portugalia și-a dat în 1640, când s-a separat de Spania, n-a mai putut ajunge la mărirea ei de altă dată și la prosperitatea ei de odinioară și la urmă, în jumătatea întâi a sec. 19, după ce avu a suferi dominațiunea lui Napoleon (1807—1809) și apoi a Engliterei (1809—1820), fu hărțuită prin lupte intestinale, ca și Spania; între aceste lupte au fost și uzurpațiunile lui Dom Miguel (1824—1834), prinț mai mic și cu idei anticonstituționale, contra lui Ioan VI tatăl său († 1826), contra lui Dom Pedro, fratele lui mai mare și cu idei constituționale, care renunțase la tronul Portugaliei, precum și contra fiicei acestuia, regina Maria II dă Gloria (1826—1853). Portugalia a suferit apoi din cauza luptelor între partidele constituționale, cele conservative și cele radicale; în timpul cel mai recent ea este sguđuită de Englitera cu preponderanța ei pe Marea, iar în interior de conspirații revoluționare. In 1908 regele Carol I fu asasinat împreună cu fiul său cel mai mare, iar în 1910 fiul său cel

mai mic, regele Manuil II fu răsturnat și Portugalia transformată în republică. Afară de aceasta în 1822 Portugalia pierdù Brazilia, marele său stat colonial din America de sud, care deveni imperiu portughez-american, independent cu împăratul Petru I (1822—1831), care e Dom Pedro, cel mai sus numit, iar în 1889, după răsturnarea împăratului Pedro II (1831—1889), se transformă în republică.

11. Italia la începutul Periodului V, adică pela jum. sec. 15 se compunea din statul eclesiastic, regatul Neapole, care în 1280 prin Vespera Siciliană pierduse Sicilia, până atunci unită cu el, la Aragon, în 1442 se unise cu ea din nou sub sceptrul Aragonului și în 1458 o pierdu încă odată la o linie cadetă a Casei regale de Aragon, regatul Sardinia, care dela 1296 ținea deasemenea de Aragon, republica Toscana, ducatul Milan, ducatul Savoia, republica Genua, puternică pe Mare și cu posesiuni până la Marea Neagră, republica Veneția și mai puternică pe Mare și prin negoț; ea și întindea dominațiunea peste o parte din Istria; peste Dalmația, insulele Ionice, Morea (Peloponez), Candia (Creta) și dela 1489 și peste Cipru. Dar posesiunea acestor state se modifică curând. Încă în 1501 regatul Neapole trecu dela linia cadetă a Casei de Aragon la Spania, succesoarea legitimă a Aragonului, tot așa în 1535, ducatul Milan. În 1530 republica Toscana deveni mare ducat întâi pentru Casa de Medici (1530—1737). După stingerea Habsburgilor din Spania (1700), dintre posesiunile Spaniei din Italia, Milano trecu în 1713 la Austria și se numi apoi Lombardia, Sardinia trecu în 1720 la Savoia și astfel ducatul Savoia deveni regatul Sardinia cu reședința regelui la Turin în Piemont; însă Neapole și Sicilia sau regatul ambelor Sicilii deveni în 1735 moștenirea unei linii cadete a Bourbonilor, noua dinastie a Spaniei. După ce s-a stins Casa de Medici, marele ducat Toscana deveni în 1737 moștenirea unei linii cadete a Casei de Austria, republica Genua cedă în 1768 Franciei Corsica, ce încă de 40 ani se opunea dominației sale. iară republica Veneția, după descoperirea căiei maritime la India orientală (1498), pierdù treptat importanța ei de până atunci ca putere maritimă și comercială, căci prin intermediul ei se făcea comunicația peste marea Mediterană cu India, iar pe lângă acestea pierdu la Turci 1571—1717 Cipru, Creta, și Morea. La sfârșitul sec. 18 și începutul sec. 19 Revoluția franceză și războaiele ei avură de consecință modificarea din nou și radicală a hărții Italiei. Cât a fost republică (1792—1804), Franția schimbă cu totul fața Italiei. Partea continentală a regatului Sardinia, adică Savoia, Niza și Piemont a

fost anexată la Franca, Genua deveni republica Liguriei, Neapole, rep. Partenopei, Lombardia republica Cisalpină, mai târziu Italiană, statul eclesiastic, rep. Romei (1799—1800), Veneția vechea republică fu distrusă în 1797 și cea mai mare parte din teritoriul ei italian, precum și partea venețiană a Istriei și Dalmației trecură la Austria, pe când insulele Ionice au trebuit a forma republica „Celor șapte insule Ionice”, dependentă de Franca. Când republica franceză deveni imperiu (1804—1814) fața Italiei se schimbă din nou. Republicele au fost transformate în regate, mai precis Lombardia și Veneția, luate în 1805 dela Austria, formară regatul Italiei, Toscana, regatul Etruriei, statul eclesiastic, restabilit (1809), deveni provincie franceză cu titlul „Regatul Romei”, republica Partenopei deveni iarăși regatul Neapolei. Toate provinciile Italiei, exceptând insulele Sardinia și Sicilia erau atunci sau părți constitutive ale Franciei sau state federative, dependente de ea. Dar după căderea lui Napoleon I (1814—1815) regatul ambelor Sicilii, Neapole și Sicilia, fù restabilit din nou pentru Bourboni, tot așa regatul complet al Sardiniei, cu teritoriul lărgit pe continent. Lombardia și Veneția fură restituite Austriei și căpătară numele „Regatul Lombardo-venețian” și Toscana și pe lângă ea și alte teritorii mai mici ale Italiei deveniră moștenirea unei linii cadete a Casei de Austria. Statul eclesiastic fu restituit papii. Din contră, partidul național al Italiei lucră pentru înlăturarea oricărei dominații streine din Italia și pentru întemeierea Italiei libere și unite. La 1848 Carol Albert, regele Sardiniei (1831—1849), „Spada Italiei”, păși în fruntea mișcării și astfel între Sardinia și Austria izbucni un războiu, ce se sfârși în 1849 în defavoarea Sardiniei; totuș el fu reinnoit în 1859 de Victor Emanoil II (1849—1871), succesorul lui Carol Albert, cu ajutorul lui Napoleon III și de astădată avù succes favorabil. Austria fu constrânsă a dà Sardiniei Lombardia și acum Sardinia luă în stăpânire (1860—1861) fără luptă: Toscana cu părțile mai mici din Italia, ce erau moștenirea liniei cadete a Casei de Austria și cu luptă: regatul Neapole și Sicilia și partea cea mai mare a statului eclesiastic, iară Franca, ca recunoștință pentru ajutorul ce a dat, obținu Savoia și Niza. Sardinia, având acum teritoriul său mărit extraordinar, se numi „Regatul Italia” și strămută capitala din Turin la Florența. Acest regat, profitând în 1866 de războiul Austriei cu Prusia, luă și Veneția, iară în 1870, după ce izbucni războiul între Germania și Franca, războiu în care puterea Franciei fu redusă, luă și Roma, ce deveni de acum capitala ei și

reședința regelui și cu ea papa pierdù orice urmă a puterii sale lumești, de sub scutul Franciei. Acum toată Italia fu unită; pe teritoriul său a mai rămas un stat suveran de tot mic, republica San Marino, situată spre sud de Rimini, pe o prelungire a Apeninilor, dar în 1872 și acest mic stat trecù sub protectoratul Italiei.

12. Elveția în Periodul precedent (IV) era parte integrantă a Germaniei; dar încă din 1291 trei orașe cu teritoriile (cantoanele) lor se aliară prin jurământ a recunoaște numai suzeranitatea împăratului, iar de rest a'și afirma independența și libertatea completă. Această alianță se numi „Confederația Elvețică” iară teritoriile ce erau ale ei se numiră „Cantoane federale”. Până la 1353 numărul cantoanelor federale crăscu dela 3 la 8, iară până la începutul sec. 16, la 13 și ele deveniră așa de puternice că în 1499 s-au putut separa de Germania. Această alianță de cantoane sau de mici republici elvețiene, la care aderară mai multe așa zise „Orașe aliate”, a luat parte nu fără succes la războaiele de atunci și a format ostași abili, așa că și alte țări, notabil Francia și statul eclesiastic, angajau ostași elvețieni bine plătiți, de unde vine și dictonul satiric: „N'ai bani, n'ai soldați elvețiani”.¹ Elveția a fost independentă până pe timpul republicei franceze, atunci și ea deveni în 1798 stat federativ al Franciei și se numi „Republica Helvetica”, o parte din ea fu chiar anexată la Francia; dar în 1814 Elveția recăpătă independența ei; în prezent ea este republică federativă suverană din 25 cantoane și înflorește prin întreprinderi economice pe munții Alpi, prin negoț și comunicație cu streinii.

13. Țările de Jos. Partea lor principală dela nord o formează Olanda, iară cea dela sud, Belgia; în Periodul precedent (IV) partea despre nord cu limbă vorbitoare germanică eră a Germaniei, iară partea despre sud, unde limba vorbitoare e cu preponderanță cea franceză, eră a Franciei; dela 1430 peste ambele părți domniau ducii de Burgundia. La începutul Periodului V, în 1477 Maria de Burgundia, fiica lui Carol Temerarul, ducele de Burgundia († 1477), pe care'l moșteni la tron, căsătorindu-se cu arhiducele Maximilian de Habsburg (împărat 1493—1519), Țările de Jos trecură la Habsburgi. Nepotul lui Maximilian, Carol V, împăratul Germaniei (1519—1556) și totodată Carol I ca rege al Spaniei (1516—1556), făcu din Țările de Jos un district al Germaniei, precum și o țară de coroană a Spaniei. Dar Filip II, regele Spaniei (1556—1598), fiul lui Carol V, prin despotismul său

¹. Pas d'argent, pas de suisse (N. Tr.).

politic și religios pierdu partea de nord a Țărilor de Jos, care în 1566 se revoltă și în 1581 se proclamă cu Olanda în frunte. „Republica Țărilor de Jos Unite”; numai partea despre sud a Țărilor de Jos, numită Belgia, dela provincia principală a ei, rămase la Spania. În 1648, cu pacea dela Vestfalia, republica Țărilor de Jos Unite sau republica Olanda, pe care o administră guvernatori din Casa princiară de Orange (Orania), a trebuit a fi recunoscută stat independent atât de Germania cât și de Spania. Ea se ridica prin negoț și navigație și fu un stat din cele mai puternice; dela 1594 luă Portughezilor cele mai bune colonii din India orientală și din Arhipelagul indic. Dar pe cele din India orientală curând le pierdu la Englitera (1600). De asemenea a câștigat colonii în Africa și în America. Dar în sec. 18 Olanda începe a decădea. La sfârșitul secolului (1795) ea fu cucerită de republica franceză și transformată în republică Batavă, mai târziu în regat al Olandei, pentru Ludovic, fratele lui Napoleon. Abia în 1814, după căderea lui Napoleon, ea fu iarăși liberă. Între acestea Englitera îi răpise multe posesiuni coloniale, așa în 1806 colonia Capul (la sudul Africei); nici astăzi ea nu e fără importanță pentru negoțul și posesiunile sale coloniale. Dar Belgia care a rămas la Spania, când Olanda s-a separat de aceasta (1581), pierdu mai târziu câte-va regiuni ale sale și la Franția. După ce s-au stins Habsburgii din Spania (1700) trecu și Belgia în 1713 la Habsburgii germani și dela aceștia fu cucerită în 1794 de Franția, după o revoltă ce izbucni în 1788—1790 ultimii ani ai împăratului Iosif II din cauza reformelor acestuia. Dar în 1814 se liberă și Belgia de dominațiunea franceză și se uní cu Olanda, formând regatul Țărilor de jos, însă ele n-au putut fi unite mult timp. Olanda era protestantă, Belgia romano-catolică, populația Olandei germanică, a Belgii cu cultură mai mult franceză, deși partea cea mai mare a populației sale era Flamanzi, cari sunt germani și numai restul Valoni, cari sunt francizi. De aici urmă că în 1830 Belgia riscă o revoltă, ce aduse separarea ei. Belgia deveni independentă și regat cu dinastie proprie (Casa Coburg), un stat mic însă avut și cu influență. Sub suzeranitatea regelui Belgiei stă și statul Congo, format de Europei în Africa la 1885.

LISTA CRONOLOGICĂ A ÎMPĂRAȚILOR

Dela desbinarea creștinismului în o bicerică de Răsărit
și una de Apus până la căderea Constantinopolei.

a. Împărații de Răsărit.

Constantin IX Monomah 1042—1055.		Anii
Mihail VI Stratiot	1056—1057	Alexiu IV —1204
Isaac I Comnen	—1059	Alexiu V Murtzuflu —1204
Constantin X Duca	—1067	Teodor I Lascaris 1204—1222
Mihail VII Parapinachi	—1078	Ioan III Vatace —1255
Roman IV Diogen	1068—1071	Teodor II —1258
Nichifor III Bot.	1078—1081	Ioan IV —1258
Alexiu I Comnen	1081—1118	Mihail VIII Paleol. 1259—1282
Ioan II Caloian	—1143	Andronic II —1328
Manuil I	—1181	Andronic III 1321—1341
Alexiu II	—1183	Ioan V 1341—1391
Andronic I	—1185	Ioan VI Cantacuzin 1347—1354
Isaac II Anghel	—1195	Manuil II 1391—1425
Alexiu III	—1203	Ioan VII —1448
Isaac II	—1203	Constantin XI —1453

b. Împărați și regi creștini de Apus.

	Anii		Anii
Enric IV	—1108	Adolf de Nassan	1292—1298
Enric V	—1125	Albert I de Austria	—1308
Lotar II de Saxonia	—1137	Enric VII de L-burg	—1313
Conrad III.	1138—1152	Ludovic Bavarul	1314—1347
Frideric I	—1190	Frideric de Austria	1314—1330
Enric VI	—1197	Carol VI de Boemia	1346—1378
Filip de Șvabia	1198—1208	Venceslav de Boemia	1378—1400
Otton VI de Brunsw.	1198—1215	Robert de Palatinat	—1410
Frideric II	—1250	Sigismund al Ung.	—1437
Conrad IV	—1254	Albert II	1438—1439
<i>Interregn</i>	1256—1273	Frideric III	1440—1493
Rudolf de Habsburg	1273—1291		

NB. Când în dreptul unui împărat e un singur număr de ani, acest număr arată că până atunci a domnit împăratul respectiv.

a. Papii Romei.

	<u>Anii</u>		<u>Anii</u>
	Leon IX 1048—1054		
Victor II	1054—1057	Celestin IV	1241
Ștefan IX	1057—1058	Innocentiu IV	1243—1254
Benedict X (a. p.)	1058—1059	Alexandru IV	—1261
Necolae II	1058—1061	Urban IV	—1261
Alexandru II	1061—1073	Climent IV	1265—1268
Onoriu II (a. p.)	1061—1069	Grigoriu X	1271—1276
Grigoriu VII	1073—1085	Innocentiu V	1276
Climent III (a. p.)	1080—1110	Adrian V	1276
Victor III	1086—1087	Ioan XXI	1276—1277
Urban II	1088—1099	Nicolae III	—1280
Pascal II	1099—1118	Martin IV	—1285
Teodoric (antipapă)	1100	Onoriu IV	—1287
Albert (a. p.)	1102	Nicolae IV	1288—1292
Silvestru IV (a. p.)	1105—1111	Climent V	1294
Gelasiu II	1118—1119	Bonifaciu VIII	1294—1303
Grigoriu VIII (a. p.)	1118—1121	Benedict XI	—1304
Calist II	1119—1124	Climent V	1305—1314
Onoriu II	1124—1130	Ioan XXII	1316—1334
Celestin II (a. p.)	1124	Nicolae V (a. p.)	1328—1330
Innocentiu II	1130—1143	Benedict XII	1334—1342
Anaclet II (a. p.)	1130—1138	Climent IV	1342—1352
Victor IV (a. p.)	1138	Innocentiu VI	—1362
Celestin IV	1142—1144	Urban V	—1370
Luciu II	1144—1145	Grigoriu XI	—1378
Eugeniu III	1145—1153	Urban VI (în Roma)	—1389
Anastasiu IV	1153—1154	Clim. VII (în Avig.)	1378—1394
Adrian IV	1154—1159	Bonifaciu IX (în Roma)	1389—1404
Alexandru III	1159—1181	Bened. XIII (în Avig.)	1394—1424
Victor IV (V) (a. p.)	1159—1164	Innocețiu VII	
Pascal III (a. p.)	1164—1168	(In Roma)	1404—1406
Calist III (a. p.)	1178	Grigoriu XII (In Roma)	1415
Innocentiu III (a. p.)	1179—1180	Alexandru V	
Luciu III	1181—1185	(In Pisa)	1409—1410
Urban III	1187	Ioan XXIII (în Pisa)	1415
Grigoriu VIII	1187	Martin V	1417—1431
Climent III	1191	Climent VIII (i. Sp.)	1424—1429
Celestin III	1198	Benedict XIV	1424—?
Innocentiu III	1216	Eugeniu IV	1431—1447
Onoriu III	1227	Felix V (a. p.)	1439—1449
Grigoriu IX	1241	Nicolai V	1447—1455

b. Patriarhil Constantinoplei

Mihail I Cerulariu	1043—1058	Cosma I	1075—1081
Constantin III	1058—1063	Eustratiu	1081—1084
Ioan VIII	1064—1075	Nicolae III	1084—1111

	Anii		Anii
Ioan IX	1111—1134	Iosif I (1-a oară)	1268—1275
Leon	1134—1143	Ioan XI	1275—1282
Mihail II	1143—1146	Iosif I (2-a oară)	1283
Cosma II	1146—1147	Grigoriu II	1283—1289
Nicolae IV	1147—1151	Atanasiu I (1-a oară)	1289—1293
Teodotu II	1151—1153	Ioan XII	1294—1303
Neofit I	1153	Atanasiu I (a 2-a oară)	1303—1311
Constantin IV	1154—1156	Nifon I	1311—1314
Luca	1156—1169	Ioan XIII	1315—1320
Mihail III	1169—1177	Gherasim I	1320—1321
Hariton	1177—1178	Isaia	1323—1334
Teodosiu I	1178—1183	Ioan XIV	1334—1337
Vasilii II	1183—1187	Isidor I	1337—1350
Nichita II	1187—1190	Calist I (1-a oară)	1350—1354
Leontiu	1190—1191	Filotei (1-a oară)	1354—1355
Dositei	1191—1192	Calist I (a 2-a oară)	1355—1363
Grigoriu II	1192—1199	Filotei (a 2-a oară)	1364—1376
Ioan X	1199—1206	Macariu (1-a oară)	1376—1379
Mihail IV	1206—1212	Nil	1380—1388
Teodor II	1213—1215	Antoniu IV (1-a oară)	1389—1390
Maxim II	1215	Macariu (a 2-a oară)	1390—1391
Manuil I	1215—1222	Antoniu IV (a 2-a oară)	1391—1397
Ghermanos II	1222—1240	Calist II	1397
Metodiu II	1240	Matei I	1397—1410
Vacant	1240—1244	Eutimiu II	1410—1416
Manuil II	1244—1255	Iosif II	1416—1439
Arseniu (1-a oară)	1255—1260	Mitrofan II	1440—1443
Nichifor II	1260—1261	Grigoriu III	1443—1450
Arseniu (a 2-a oară)	1261—1276	Atanasiu II	1450
Germanos III	1267	Vacant	1450—1454

Încă o notiță despre autor. — *Aici vom aduce ca titlu de informațiune câteva pasagii din scrisori ale autorului conștinând ideile și cugetările la apropierea sfârșitului vieții. Liniștea și seninătatea cu care el privea moartea'n față sunt încă o dovadă cât de conștințos a lucrat în viață. Întocmai ca mărturisitorii și cuvioșii din epoca primitivă a Bisericii el nu se încredea atât în sine, cât mai vârtos în puterea și în îndurarea lui Dumnezeu. Pasagiile în chestiune nu sunt editate; le-am extras din diferite scrisori ce ne-a trimis autorul între anii 1912—1922.*

„Merg spre sfârșitul comun omenesc, dar caut și acum încă tot să servesc bisericii mele, cât mă mai iartă puterile“. (*Din o scrisoare de Crăciun 1912*).

„Mulțumesc lui Dumnezeu, că m'a lăsat să ajung vârsta de 75 ani trecuți. Petrec retras și mă silesc să fac încă ce pot pentru familie, biserică

și neam!.... N'aș fi încă de tot incapabil de activitate, dacă mi-ar fi inima mai sănătoasă.... Activitatea mea o consumă mai ales lucrul pentru interesele noastre bisericești, Dară nu pot lăsa nefăcut nici aceea ce cer dela mine interesele practice bisericești...“ (*Din o scrisoare dela 11/34 Octomvrie 1913*)

„Nu știu câte zile îmi vor mai fi dăruite și cea dintâi trebuință este să aduc la capăt copia începută a cursului meu... Toate celelalte, dacă și n'aș ajunge să le mai fac însumi le poate face și altul..... Dacă însă Dumnezeu m-ar mai dărui cu viață și puteri, atunci aș mai adaoge bibliografia și tocma după aceasta aș îndrepta și completa în Periodele al IV-lea și al V-lea părțile privitoare la biserica română... Rog pe Dumnezeu să-mi ajute a plini lucrul propus“ (*Din o scrisoare dela 8 Februarie/23 Martie 1914*).

... „Pentru mine, mulțumesc lui Dumnezeu pentru toată ziua, ce mi-o mai dăruiește în bunătatea sa nemărginită, ca doară se pot vedea și eu adus la un modest capăt ceva din acelea, peste cari am fost pus și în cari am avut voința unui servitor bun, însă n'am avut spor“. (*Din o scrisoare de anul nou 1914*).

„Mă simțesc în urma vârstei de 76 ani și a slăbiciunii inimii prea apropiat de moarte și . . . rog numai pe Dumnezeu să nu mă cheme la darea socotelii înainte de ce voi putea asigura cel puțin un mic rod din acei un talant ce mi l'a încredințat“ (*Din o scrisoare dela 4/37 Martie 1914*).

„Aș putea cădea în truție. dacă nu m'ar desmeți insuficiența activității mele chiar pe acel câmp, pe care eram mai întâi dator a face ceva, pe câmpul literaturii teologice românești, mai ales socotindu-se numărul anilor vieții, ce mi i-a dărui Dumnezeu, pare că așteptând totdeauna în a Sa atot bunătate și îndelungă răbdare, ca să produc ceva rod și eu, smochin neroditor“. (*Din o scrisoare dela 1/14 Apriil 1921*).

„Eu slăbesc din ce în ce mai mult și mulțumesc lui Dumnezeu că îmi dăruiește încă vedere și mână bună, adică că nu'mi tremură mâinile... Rog pe Dumnezeu să-mi dea încă puțința de a revizui și Statistica, ca să pot zice apoi, mulțămind Tatălui ceresc: „Acum slobozește, stăpâne, pre robul tău în pace“. *Din o scrisoare dela 1/14 Apriilie 1922 și din una dela 9 Apriilie/27 Martie acelaș an*.

Și acum încheiem : I-a dat Domnul dupre credința sa si tot sfatul i-l-a plinit.

Traducătorul

!. Prin a face ce poate pentru neam autorul înțelegea să apere din răspuțeri caracterul românesc al bisericii din Bucovina: față de Ruteni, cari țindeau a'l absorbi. „*Însă noi, scrie autorul, noi n'avem voe să ne lăsăm scoși de Ruteni din moștenirea noastră, fără a lupta până în sfârșit*“. Această luptă avu de rezultat că în 1913 autorul cu persoana sa a contrabalansat pozițiunile importante, ce Rutenii dobândise în biserică.

INDICE ALFABETIC

A L

CUPRINSULUI VOLUMULUI III.

- Abdișo 192, vezi și Ebed-Iesus
 Abdul Hamid II 282
 Abelard 142, 194, 198
 Abisinia 229
 Abulfaragiu, Grigore—192
 Academia Mihăileană 265
 Acoperemântul Maicii Domnului, sărbătoarea — 267 scv.
 Achindin, Grig.—174, 185
Acta patriarchatus Constantinopolitani 68, 75.
 Actele stării civile 259
 Adalbert, episcop 48
 Adamiți 145
 Adrian IV papa 97, 124, 142, 155
 Adrianopol. pacea dela — 231 not.
 Africanzi 229
 Agenții Austriace în Principate 257
 Agrară, Chestia — 269
 Ahrida 56, vezi Ohrida
 Aimeric 134
 Albert Magnus 196, 206
 Albert (Albrecht) de Habsburg 195
 " de Brandenburg 49, 129, 290
 " Buxhaenden 150
 " Ursul 48
 Aldea, Alexandru—12
 Alegerea canonică de episcop și egumen 95, 96
 Alegerea de episcopi la Apus 95, 105
 Alegerea papii 112
 Alexandru Nevski 16, 46, 47
 Alexandru, Vodă, fiul lui Basarab 41, 68
 Alexandru c. Bun 12 s. 26 not. 68, 70 s. 72 s. 73 not. 74, 76, 77, 88, 105, 233, 235.
 Alexandru II Vodă 13, 234
 Alexandru II papa, 90, 209
 " III " 97, 109, 112, 155
 " IV " 97, 124, 142, 155
 " V " 103, 105
- Alexandru Calimah 264
 " Coconul 245, 246
 " Cornea 236
 " I Cuza 268 et pass
 " Sc. Ghica 260
 " Ghica 266, 267
 " Hangerliu 264
 " Ilias 245 s. 249
 " Ipsilanti 254, 263
 " Mavrocordat Firaris 255, 263
 " Moruzi 262, 264
 " Movilă 264
 " III c. Nou 237, 242
 " c. Rău 238
 " Suțu 262 s.
- Alexiu Aristen 182
 Alexiu Comnen 31 și not. 135, 155
 Alexiu Sfântul 61, 189
 Alfons rege de Neapole 205
 Alfons XII de Spania 298
 Amadeo 298
 Amalric de Bena 144
 Ambrosiu Traversari 163
 Amicii lui Dumnezeu 127, 216
 Amirutze, Gh.—187 scv.
 Amos Comenius 152
 Ana, sf.—179
 Anaclet II antipapă 112
 Andrei Bathory 282
 Andrei II rege Ungariei 39, 67, 125, 129
 Andrei, episcop 163
 " Ion 121 not
 Anselm, sf.—155. 194, 197
 " de Havelberg 155
 Andronic Păleolog 76 not.
 " c. Băitrân 55, 158 s.
 " c. Tânăr 159
 Andrussov, pacea dela—271
Angelus 213
 Anghel Alex. împărat 172
 Animism 221, 227, 228
 Anjou, Casa, de — 19, 21

- Antim de Severin 63
 Antioh Cantemir 250, 259
 Antonie IV patriarh 139
 " mitropolit de Halici 62, 69
 " mitropolit Eracliei 161, 164 s.
 " al Pecerscăi 87
 " Vodă dela Popești 253
 " " Ruset 250
 Antonii, monahi—124, 159
 Antropofagie 227, 228
 Apaffy, Mihail—162, not 282, 283
 Apel la papa 157
 Apponyi 280
 Apostolicii 146
 Ardeal, vezi Transilvania
 Argeș, episcopia latină de — 41 s.
 " mitropolia de—42
 " reședință domnească 23.
 Arhiropol I. 169
 Arhidiaconul 83
 Arhiepiscopi 70 not 78, 115
 Arhitectura 72 n. 2, 208 scv. 213
 Arhontele Bisericii 84
 Arhontologia 81 not.
 Aristotel, filozofia lui 181, 187, 193 scv.
 Armeni 4, 36 130 s 133, 181, 188, 191
 209, 235, 237 249 256,
 Armenopol C. 175, 186
 Arnăuți 9
 Arnold, de Brescia 112, 142, 146
 Aron Vodă, 13 vezi și Petru Aron
 Arpazi, dinastie de regi ai Ungariei 19,
 272
 Arsengo, Ieronim, — episcop latin de
 Bacău și Argeș 42
 Arseniu, patriarh 54 scv 157
 Arseniană, shisma, —153
 Assan, vezi Ioan Assan
 Assisi, Francisc de—34
 Atanasie, din Aton 85
 " mitrop. Severin 69
 " Pariul 151 not
 " II patriarh 168
 " mitropolit Ardeal 285
 Aton, Atos, sf. munte—85
 " monahismul din —173, 185
 Augustiniani 124
 Auner, Ch.—58 not
 Austria 21, 257, 258, 262, 264, 300
 " Casa de — 286, 299
 Autocefali 77, 78
 Autonomia bisericii Române 269
Ave Maria 212
 Avesalon (Axel) 48
 Avram Iancu 286
 Azimiții 165, 167.
 Baia. capitala Moldovei 12
 Baiazet I 2, 5
 Balc 89
 Balduin I 58 și not.
 Balița Voevod 11, 14, 53 not. 64 68 88
 Balș Gh. 78, not. 2
 " Teod. 287
 Balta Liman 266
 Barbaresca 228
Barbae 143
 Bari, sinod în — 155, 179
 Barnovschi, Miron — 246 s.
 Bar-evreul 192
 Barsalibi, Dionisiu — ib.
 Basel, Sinod în — 104, 107, 114, 151,
 179 s. 205, 216
 Basta 238, 244 274, 282
 Basarab Vodă 11, 41, 43
 Basarabia 13 pass 257, 269 s.
 Bathory, familia — 281
 " principe 282
 Bârlad 16 și not.
 Begharzi 127
 Beghine 126
 Beilic, mahalaua — 264
 Bela IV, rege Ungariei 10, 28, 38, 40,
 44, 92
 Belin 35 n.
 Belgrad, pacea dela — 285
 Benedict IX papa 100
 " XII 173
 " XIII 94 s. 101, 103, 105 s.
 Benedictini 118
 Benon, 48
 Berberi, Berberia 227
 Berladnic 16
 Berlin, pacea dela — 269
 Bernard de Clairveaux 119 s. 180, 196,
 198 s. 211
 Bertold din Calabria 120
 " din Regensburg 201
 Bikélas D. 30 n. 160 n. 215 n.
 Birghitta 126, 216
 Biserica greco-catolică 280
 " sf. Spirit — 145
 " spiritului liber 144
 Bistrița, mănăstirea — 88
 Bogdan Vodă 11, 13
 " II 13, 234
 " III Chiorul 13 s. 235, 241
 " IV 237
 " Hmilnițchi 247
 " Movilă 246
 " Ion, profesorul — 73 not.
 Bogdania 13
 Bogdo-Lama 227
 Bogomili 70, 124 n. 135 s. 139 s.
 Boissard L. 15 not 189 not.
 Boleslav III al Poloniei 48
 Bonaventura f. 196, 201

Bacau, 14, 42.
 Bacon 292

- Bonneau A 205 not.
Bonifaciu VIII, papa — 99, 217
" IX, " 12, 103
Boris 40
Botezul Latinilor 156
" sângelui 219
" prin stropire 210
Bourbon, dinastia — 294 s.
Bourboni dinastie Spaniolă 297 s. 299 s.
Bourges, concordatul din — 108
Boxeri 226
Bradwardin T. 203
Braganza, dinastia — 298
Brahmanism 2:6
Brăila (Proilaviu) mitropolia — 74
Brancovici, Casa — 8, 162 not.
Breve 89
Bruno, martir 48
" canonic 119
Bucovina 26. not. 73 not. 88, 233 not.
257, 262, 289 s.
București, pacea dela — 231, 264
reședință domnească 239, 252,
Buda, sinod în — 43, 67
Buddha 227
Buddhism 226
Bugri (eres) 140
Bujoreanu, colecția — 220
Bulla 89
Bulgari 6 s. 8, 28, 38 s. 40, 44, 92
Buri (Boers) 229, 294
Buțureanu Gh. C. 11 not. 2.
- Caleca Ioan, patriarh, 160, 174, 185
" Manuil, scriitor 160, 185
Ca'imah (Calimachi), familia — 257 s.
260 s
Calist, episcop de Roman 73
Calixt II, papa — 95, 112
Calixtinii 114, 150 s 210
Calmar, Uniunea dela — 23, 192
Calmuci 226
Caloian 8, 14, 57
Calvin 109
Calvinismul 281
Camilavca albă 56, 64 s.
Canibalism 222
Canonizare 210
Canossa 93
Cantemir Const. 247 s. 250, 251
Capitala Moldovei 12, 42
Captivitatea babilonică 100 pass.
Caragea 261
Carloviț pacea dela — 275
Carmeliți 120
Carol Albert 300
" I de Habsburg 297
" V împărat 297, 301
" VI de Luxemburg 101
Carol VII al Franței 108
" XII al Suediei 251
" Robert 19, 21
" de Anjou 98, 105
" Temerarul 24, 301
" I de Hohenzollern 269
Cartagine, sinoade din — 355
Cartea Cărmuirii 188
Cartea Maiestatică 152
Casa Santa, la — 214
Castrinsiul 82
Castriotul Gh 9, 230
Catari 137, 140
Caterina de Siena 216
Cavasila Nicolae 175 186
" Nil ibid. și 185
Cazaci 233, 237
Cazimir c. M. 16, 17, 18 41, 46, 63, 64,
233 ss.
Căimăcănie 263, 266, 267
Căsătoria civilă 219
Câmpul Libertății 286
" Mierlei 8, 240
Cântăreții 84
Celestin V 125
Ce estini 125
Celibat 91, 216
Cengishan 5 29, 131
Cerulariu Mih. 154
Chiajna, Doamna — 237
Chiev 14, 16 s 61 s. 64 s.
Chilii 85
Chiprian mitrop rus 61, 189
Chiril și Metodie 188
" episcop rus 189
" II 61, 79, 189
Chitru, Ioan 184
Chrisolan, Petru — 155
Christofor Columb 221
Cidoniu Dim. 160
Cipru, insula — 34, 36, 232
Cisterțieni, monahi
Clacă (corvoadă) 255, 261
Clara, Doamna — 43
Cler alb, 65
" negru 65
" de mir 117
" regulat 117
" al Catedralei 79
" Consistorial 16
Climent III papa — 90
" IV " 156
" V " 110, 113, 128
" VI " 41, 101
" VII " 102
Cloșca 286
Codicele civil 256
" Calimah 264
" Caragea 263
" Cuza 268

- Colegiul Cardinalilor 90, 109, 115
 Colonia, Catedrala din—214
 Comisiunea Centrală 267
 Comnen, Manuil, 34, 155, 171 s.
 Comoara Ortodoxiei 183
 Comunitatea de frați 152
 Concordate 95, 106, 108, 112
 Conrad III rege și împărat ibid. 20
 " IV "
 " Príncipe al Moscvei 49
 Conradin rege german 98
 Constantin c. M. 112
 " Protopopul 161
 " XI împăratul 168
 Constantin Cantacuzino, Sto'nicul—
 252, 257
 Constantin Cantacuzino, Postelnic,
 25 not.
 Constantin Cantacuzino Căimăcanu,
 266
 Constantin Basarab Cărnul 248, 252, 283
 " Brâncoveanu 250 s. 252,
 254, 256
 Constantin Duca 250, 251
 " Hangerliu 255, 262, 264
 " Ipsilanti 255, 262
 " Moruzi 262
 " Movilă 246
 Constituția papală 107
 " episcopală ibid
 " în Muntenia 266
 " în România 268, 269
 Constantinopol, scaunul de—112, 166
 " sinod antiunionist în—
 168
 Constanța, sinodul din —43, 104 s, 105
 și not. 2, 106 și not. 113, 122, 149,
 160, 162, 179, 190, 204, 216, 219
 Consulate rusești în Principate 257, 266
 Coresi 191
 Coriat 27
 Coriatovici Teodor 27, 45, 46, 65, 68, 89
 " Gheorghe ibid.
 Cormcea Cniga 79 și not.
Corpus juris Canonici 117
 Cosa, Cardinalul—105
 Cotlomuș, mănăstirea—86
 Cotmeana " 88
 Cozia " 88, 242 not.
 Crimeia, războiul dela—267, 270
 Crișian 286
 Cristian, episcop 49
 Cromwel 293
 Cruciate, expedițiile—2, 30 s. 32, 35 s.
 132 149, 215 s.
 Cruciferi 3, 31, 34, 51, 56, s.
 Cucuzel, Ioan—206
 Cucuic Cainargi, pacea dela—261
 Cultul 206 ss. 210
 " sfinților 210
 Cumani, Comani 10, 15, 25, 28, 39 s, 47
Cur Deus homo 193
 Curia papală 101, 103, 105
 Curuți 273, 275
 Cusanus, Nicolae 205
 Cutusov, generalul—257
 Cuza, Alex. Ioan I 268
 Dalai-Lama 226
 Damian, mitrop. Moldovei 76, 162 și
 not 167, 169
 Damiani, Petru -197
 Dan I, II, III, (Danciu) 12, 239, 240
 Danil, principe de Halici 15, 45, 46
 not. 2
 Danțul morților 211 și not
 " sf. Vit 299
 Dănțuitori 299
 Deak, Francisc 278
 Decani (Dechants) 116
 Deciani, mănăstirea - 87
De imitatione Christi 205 s. 206 not.
Decretus Gratiani 117, 199, și not. 3
 Decrete sinodale patriarhale 78
 Devterodiamonul 83
 Dichei 84
Dicitur papae 93 not.
 Diculescu, Const. C. 220
 Dimitrie Can'emir 76, 77, 251, 259
 " Homaten 183
 Dimitrie, oare care — 172
 Dionisie Areopagitul 173, 199 n. 2
 " Furni, autorul unei cărți
 despre p'ctură 208
 Divanuri ad hoc 267
 Divorț 167
 Dobrescu N. D-r. 73
 Dobrogea 269
 Dogmatica 181
 Dolcino, Fra—146
 Dom Carlos 298
 " Miguel 298
 " Pedro 299
 Dominic 122 ss.
 Dominicani în Siret 42
 " în Principate 124 not.
 Donațiunea lui Const. c. M. 205 not.
 Dora d'Istria 87 not.
 Dositei, mitr. Moldovei 26 not. 250
 Dosza 273, 275, 284
 Dragoș Vodă 11, 44, 89
 Dreptul canonic 181, 189
 Drumul crucii 214
 Dualismul austro-ungar 278
 Duca Vatațe, împăratul — 58
 Duma, Ion Dascălui 205 not.
 Dumitrașcu Cantacuzino 249, 250
 Dușan, Ștefan 8.

- Ebed Iesu (Abdișa) 192**
Ecaterina, Caterina, sf, mănăstirea—178
Ecaterina II, 270
Eckart, Eckhard 203
Eclesiarh mare 84
Edictul de toleranță 276
Eduard I rege al Angliei 99
Eliad I. Heliade Rădulescu 265
El Kamil 34
Elisaveta Doamna 245
 " din Turingia 111, 125, 215
 " regina Angliei 293
Elisavetine 125
Elveția 22, 301
Emanuil Geani Ruset 261
Emigrările Sărbilor 275
Eminentes 81
Enric, eretic 141
 " principe Vend 48
 " I 48
 " III 90
 " IV 92
 " VII 20, 22
Eon, Eudon de Stella 141 s.
Epiclesis 166
Epigonate 87
Episcopi 115
 " *in partibus* 116
Episcopia Cumanilor 39 67
 " Milcovia 39, 67
Episcopiile Moldovei 74
Eric VIII sfântul 50
 " XI 47
Eugeniu III, papa — 142, 155
 " V 42, 114, 160, 162 s 208
Euharistia 178
Euhii 135 s
Euseviu Popovici 220
Eustațiu de Nicea 155
 " de Tesalonic 172, 183
Eutimiu, patriarh al Târnovei 58 și not.
 " II de Constantinopol 75
Evanghelia Veșnică 145
Exarhi 68, 75, 77
Excellentes 81
Exigeza 181
Exocatacoeli 81.

Fanarioți 232 s. 247 s. 257 pass
Faran, episcopia 86
Fecioara din Orlean 27
Ferdinand II, împăratul 152
 " de Austria 230, 242 pass.
 " Catolicul 296
 " principele — 269
Ferrara, sinodul dela—107
Ferrarius V. 51, 219
Fetișe 228
Fetișism 232

Filioque 157, 158, 164 s.
Filip I 92
 " II 297
 " IV 99, 113, 128
Filitti L. C. 11 not.
Filotei, patriarh 65
Flagelanți 218
Florența, sinodul dela 76, 79, 131 s. 135
 169 187 198, 190 163, 164
 și not.
Fontevrauld, Fontevraud 124 s.
Fotiu patriarh 111, 183
 " mitropolit 139
Francisc I al Austriei 289. 296
 " Rakoczy 275, 284
Francisc d, Assisi 34, 121 s. 145
Froncohorion 9, 18
Franciscan, ordinul — 36, 42
Fratcelli, Fratricelli 122, 146
Fratres bonae voluntatis 127
Frații Moravi 152
 " de apostolat 146
 " și surori de spirit liber 145
 " Boemi 152
Frideric I 20
 " II 98, 111, 112
 " II al Poloniei 271, 297
 " III 20, 108
 " Barbarossa 21. 97, 112
 " cel Frumos al Austriei 101, 106
Froiden 27
Frumoasa, mănăstirea — 260
Fundagiagiți 135 s.

Galați 16
 " mitropolia din — 74
Gaspar Gratiani 246
Gaunilo 198
Gavriil Bathory 244 s. 282 s
 " Bethlen (Gabor) 274, 282
 " Movilă 246
Gedinin 17, 27
Gheorghe, starețul 264
 " Asachi 265
 " Bibescu 266
 " Brancovici 102 și not. 2
 " Coriatovici 12
 " Duca, 249 s. 253, 256
 " Gemist Pleton 178
 " Trapezuntul 169
 " Ghenadie Școlarul 161 170
 " Ghica Vodă 239, 248, 25
 " III, mitropolitul 77 not.
 " Lazăr 265
 " Rakoczi I 274, 282 s.
 " II 248, 252, 284
 " Ștefan Vodă 242 s
Gherasim Adamovici 285
Ghermanos II 58

- Ghermanos III 55, 147
 „ delegat 35
 Germania 19 s 286 ss. 292, 300, 301
 Gerson 149, 204
 Gertruda c M 216
 Ghibellini 57 și not. 101
 Ghica, familia — 257, 260
 Gociag 48
 Golia, mănăstirea — 247
 Golubinski 69
 Granițe militare 276, 278
 Graven. Milady—264 not.
 Gratry 128 și not
 Gratian canonicist 117 199 s.
 Grigoriu Nazianz 207
 Grigoriu al Milcoviei 43
 „ mitr. Mold. ibid. și 161, 190
 Grigoriu II patriarh 159
 Grigoriu VII papa 30, 90 ss 94, 109, 209
 „ IX 28, 48, 67, 98, 110, 123, 146
 „ 156 158
 „ X 112
 „ XI 41, 44, 47, 67, 102
 „ XII 103
 „ XIII 94
 „ XIV 109
 Grigore Calimah (Calimachi) 255, 261
 „ Ghica 248, 249 s. 255
 „ Alex. Ghica 255, 260 s. 262 264
 „ Ghica, Banul—265 s
 „ Alexandru Ghica 267
 „ Matei Ghica 255, 260
 Guelfi 97 și not 101
 Guilom Cuceritorul 92
 Gustav Vaza 292
 Grigore Tamblac 25 not 43, 58 not. 61
 64, 70, 73, not 2 106 not. 107, 113
 160, 162 not. 1.
 Habsburg, Casa de—20 s. 286 ss. 288
 s. 299
 Halcedon, sinodul dela — 191
 Halici, episcopia din - 69
 Hangerlii, Domnii - 261
 Hangerliu A 264
 „ C 264
 Hanovra, Casa de—291 s.
 Hartofilaxul 81, 157
 Hartwing 48
 Hatman 15, 236
 Héloïse 198
 Herrenhuteni 152
 Hilandar, mănăstirea - 86
 Hildebrand 90
 Hildegarde 216
 Hohenstaufen, Casa—20 s 95, 97
 Hohenzollern, Casa de—288, 290
 Hohenzollern Sigmaringen 269
 Horepiscopi 84
 Horebiți 150
 Horeb, muntele— 151
 Horodnic, mănăstirea — 88
 Hostia 179
 Hrisomal C 138
 Hristos, Ordin alui— 33
 Humiliati 127
 Hugo de s-t. Victor 196, 199
 Huss I. 1' 6, 113 s. 146 ss. 150
 Hussiți 114, 140, 150 s. 179, 191
 Husul 151
 Huși, urba—151
 Huțuli 10
 Iachint 68
 Iacov c. M. Apostolul 175
 Iacov de Voragine 201
 Iacoviți 36, 131 s 181, 188, 191
 Iageloni 17, 29, 51
 „ Dinastia 270
 Iancu Sasu, 237
 Iaroslav 16, 47
 Iași, pacea dela — 231, 236, not. 250
 „ reședința Domnilor 251, 262
 „ sinodul din — 76 not. 2
 Iberia (Georgia) 5, 47, 57, 181, 188, 191
 „ 209, 224
 Icheți 83
 Iconomul 51
 Ieremia Movilă 238
 „ mitropolit grec 70
 Ieromnimul 82
 Ieronim din Praga 113, 146
 Ierusalim, regatul — 4, 31 s. 34 s. 36
 „ sinod antionist din — 168
 Iesuși 125
 Iezuiți 275, 281, 285
 Ignatiu c Mare 132
 „ patriarhul 111
 Ignatiem 111
 Ilarion mitropolit rus cel, 181
 „ pustnic 27
 Iliș Vodă 74, 233
 „ Alexandru 249
 Iliș Vodă 236
 Imperiul latin 15, 156
 Inchiziția 110, 112, 115, 215 219
 independența României 269
 Indieni 221
 „ religia lor ibid
 Indreptarea Legii 60 n. 1, 74 n. 80 n.
 Indulgențele 178, 217, 218
 Indulte 116
 Ingerul, Castelul — 94
 Innocențiu III papa 38, 45, 58 s 96, 110
 „ 112, 121, 124, 169, 191 și
 „ not. 237
 „ IV 17, 27. 45 s. 98, 109, 112,
 „ 124, 209
 „ VII 109
 Innocențiu VIII 217

- Inochentie Micul (Klein) 285
 Investitura 95
 „Io“ 14
 Ioachim de Floris 195 s
 „Ioan“ 14
 Ioan Armeanul 237
 Ioan Asan 8, 14, 38, 58,
 „ VI Cantacuzin 159, 250
 „ cel cumpnit 238, 243
 „ Caragea
 „ cel Nou, sf. 25, not.
 „ 70, 72, 190 250
 „ cel Fără Țară 90, 146
 „ de Cafa, episcop 144
 „ de Luck 64
 „ Comnen 155
 „ Corvin 19, 44, 234, 239 s. 173
 „ 281
 Ioan Dun Scot 180 222
 „ Eraclide Despot Vodă 236
 „ Hrisostom 207
 „ Jandun, teolog antipapist
 „ de Montenegro 163
 „ de Ragusa 163
 „ Sișman 7
 „ Sobieski 26 n. 249 s.
 „ Sracimir 16
 „ de Torcvemada 163
 „ V Paleolog 76 s. 159
 „ VI (VII) Paleolog 166 s.
 „ VI de Portugalia 298
 „ Potcoavă 237
 „ Vatațe Duca 58, 156
 Ioan XXII papa 41, 43, 101, 163, 176
 „ XXIII „ 42, 105, și not 106
 „ episcop de Muncaci 88 not.
 Ioan (Teodor) Calimah 260 264
 Ioan Eliad, 265
 Ioan Mavrocordat 258
 „ II 259
 Ioan Alex. Sturza 265
 Ioana de Arc 24
 Ioanichiu 8 37
 „ episcop de Rădăuți
 „ II patriarh
 Ioniți, ordin de Cavaleri, 33, 40 127 s.
 Iona, sfântul 61
 Ipsilanti, familia — 261
 Ioniță 8, 14, 28, 45, 57 s
 Iorga 13 not 16 not. 25 not. 66 not
 68 not 1, 73, 89, 121, 124, 169, 191
 și not. 237 n
 Ipomnimatagraf 81
 Ipomnimul 83
 Iosif I patriarh 157 s. 169
 „ II. 174 s 167
 „ mitropolit Moldovei 70 s, 72
 76 s. 189
 „ ierodicon și arhimendrit 52 not.
 „ II împăratul 26 not. 276, 285
 Isabela de Ungaria și Transilvania 242
 „ de Castilia 294
 „ de Spania 298
 Isidor mitropolit de Chiev 161, 167 s.
 Isihasmul 78, 85, 159, 172 s. 185
 Istoriografia bizantină 181
 Istrati Dabija 249
 Istria, Români din—9 not
 Italia 299
 Ițcani, mănăstirea — 88
 Judei, încercări de a converti pe 51 s.
 Iuga Vodă 12, 72, 75
 Iulian Cesarini 161
 Iustinian împăratul 86
 Iustiniana Prima 56
 Ivir, mănăstirea — 86
 Jellachich (pron Ieliașici) 277
 Jidovul rătăcitor, legenda despre 52 not.
 Joldea, Ioan—236
 Jurisdicțiunea bisericească în Apus 117
 Kanaki 223
 Karadja C. I. 49 not, 105 not. 2, 113
 not. 2
 Kemeny, Ioan 283
 Kempen, Kempis, Toma — 205
 Khomiakoff 30 not.
 Kiselev, 265
 Kostnitz (Constanța) 105
 Krumbacher 208
 Laiota, Laiot Basarab 242
 Lambert le Begue 126
 Lanfranc 194, 197
 Lascaris, Teodor II 54 not 156
 „ Ioan 54
 Lașcu Vodă 12, 41 s. 43
 Lateran, sinoade în — 111 s. 112
 Latini 4, 18, 35
 Laurențiu Valla 205
 Lavrele d n Chiev 86
 Lazăr, principele Serbiei 8, 60
 Lăpușeanu, Alex. Vodă 236, 242
Legenda aurea, *Legende Dorée* 202 not
 219 not
 Leipzig (Lipsca) universitatea din 148
 Lemberg, Leonberg 15
 Leon IX papa 90, 154
 „ principe de Halici 62
 Letourneau Ch. 203 n 2
 Libertățile bisericii Galicane 108
 Logofătul 82
 Lollharzi 126 s.
 „ în Anglia 146
 Loreto, pelerinagiu la — 214
 Lothar II 20, 155
 Luciferiani 171
 Luciu III, papa—134, 142

- Ludovic c. Mare al Ungariei 175 — 19
 21 41, 43, 63 s. 67, 105, 273
 „ II Jagelon 230, 288
 „ arhiepiscop 163
 „ XIV 294
 Lullus, Raimund 203 și not 2
 Lusignan, Casa de — 4. 131
 Luther 199
 Luteranism 281
 Luxemburg, Casa de — 20 s.
- Macedo-Români 13
 Mulaezii 221
Malleus maleficarum 217
 Mammias Grigoriu 161, 164 s.
 „ patriarh 168
 Mameluci 2 s. 56, 132 s. 224, 227
 Mandgiu, dinastia — 224
 Manuil I Comnen 18, 133 s.
 „ II Paleolog 75, 159 s.
 „ III al Spaniei
 Mănăstirile 85
 „ inchinate 265
 Maranos 52
 Marca de Brandenburg 21
 „ de Ost (Austria) 21
 Marco Polo 34
 Margareta, Mușata Doamna 11, 41 s.
 „ de Danemarca 23, 293
 Marghita 245
 Maria Antoinetta 295
 „ de Burgundia 301
 „ da Gloria 298
 „ de Mercede 125
 „ Tereza 276 285, 287
 Marianus Scotus
 Marinescu C. 65 not 2. 58 not. 2, 69
 not. 2, 70 not. 2 s. 3, 71 not. 1, 72
 not. 1
 Maroniți 36, 130, 134 s
 Marsiliu de Padua 101
 Martin, monah eretic 138, 208
 Martin IV, papa 158
 „ V 106 s. 115
 Martinuzzi, Gheorghe 281 și not.
 Matilda de Toscana 88, 93
 Matei B-sarab 245, 247, 251 s.
 „ Corvin 47, 152, 235, 240, 273
 „ Chica 260
 Maură, arhitectura — 213
 Mauri 3, 24, 51 s. 129, 227
 Maurini, 156 not.
 Mauro-Vlahi 73 și not.
 Maurus 165 not
 Mavrocordat familia 257, 260 s.
 Mavrogheni N. 255, 261, 264
 Mavropus Ioan 181
 Maxim mitropolit rus 61 s.
 „ „ Ungrovlah 24'
- Maxim Planud 186
 Maximilian de Habsburg 289, 301
 Mechtilda de Hachelborn 216
 „ din Magdenburg 216
 Medici, Casa de — 299
 Mehadia, episcopia — 69
 Melhisedec episcop de Roman 190, 220
 „Memorandul“ Românilor 280
 Mendicanți, monahi 118
 Mércedari 125
 Merinzi 3
 Mersvin R. 216
 Metemich 276
 Metona, Nicolae de — 183
 Mexicani 221
 Mihai Const. Suțu 254, 262 s.
 „ Grig. Suțu 263
 „ Sturza 65 s
 „ Viteazu 238, 242 s. 244, 274,
 Mihail, Arhanghelul 140
 „ Acominatul sau Honiatul
 215
 „ de Anhal 155
 „ (Mihăița) Movilă 215
 „ (Mircea II) Vodă 234
 „ Ghica 172
 „ Paleologul 4
 Mihnea C Rău 241 ss.
 „ Sichiditul 172
 „ Turc tul 243
 „ III (Radu Mihail) 248, 252
 Mișevo, mănăstirea — 87
 Mindovg 17, 27, 56 s,
 Ming, dinastia — 224
 Minoriți 121
 Mirăuți, biserica — 71 n. 3, 88
 Mircea c. Bătrân, c. Mare 75 s. 88. 105
 236
 „ Ciobanul 232, 242
 Mistică, teologia — 173, 181, 196, 215
 Mitrofan, episcop 15, 167 s.
 Mitropolitanism 52 not.
 Mitropoliți onorari 77
 Moartea Neagră 51, 248
 Mogul, Marele — 6, 224 s. 293
 Mohamed II 188
 Mohamed, Profetul 172
 Mohamed V 232
 Moise Basarab 241
 „ Szekelyi 282
 Molay, Iacob 100, 129
 Moldavița, mănăstirea — 88
 Moldova 13, 39, 57 64 s. 69 s. 74 76,
 121 n. 129, 151, 163, 189 s. 230 s
 232 233 și not. 235, 238, 240, 248,
 250 252, 256 s.
 Moldoveni, ostași — 49, not. 129
 Moldovlahia 75
 Monahii 85
 Monarhia Universală 91, 95

- Moncastron 25 not.
Mongoli sau Tătari 2, 5, 1625, 26 not. 28
s 33 s. 45, 47, 51 208 215, 224
Monofiziți 130
Monomahul Const.—85
Monoteliți 36, 130
Monroe 222, 229
Montecorvino 34
Montenegro 9
Morosini, Toma — 35
Mormânt, sf.—36
Moruzi, familia—261
Muntenia 13, 30, 65 s. 121 n. 232 s.
235, 237, 157, 267 s.
Munteanu. Nicodem — 162 not.
Muscali 14
Murad I și II, 2
Mușat 11
Muzica bisericească 108
- Napoleon I Bonaparte 271, 287, 289,
291, 295, 297 s. 300 pass.
" II 296
" III ibid
Neagoe Basarab 86, 141
" delegat Moldovean 162
Neamțu, cetatea — 40, 88, 129
" mănăstirea — 77 not. 88, 189
Nechita, strigolnic 139
" mitropolit 155
" Pieptosul 181
Negrii 221, 228 s
" din Africa 222
" din Australia 223
Negru Vodă 11 și not
Nemania Stef. 8, 86 s. 137
Nemanici Sava 337 s. 45 86 s.
" Ștefan ibid.
Neofit, mitropolitul — 266
Nepomuc I. 148, 210 not.
Nerses Clajensis 133, 191
" din Lampron 192
Nestor, cronicar rus 189
Nestoriană, biserica — 25, 130 s.
Nestorianii 28 s. 36, 181, 188 191
Nicea, imperiul din—35
Nicoară, pretendent domnesc 237
Nicodim, sf. — dela Tismana 88
Nicolae Caragea 263
" Clemanges 204
" Dracu 261
" Liranul 204
" Mavrocordat 251, 254 258
" Mavrogheni 255, 261 264
" Olah 44
" II, papa—90, 109, 210
" patriarh Alexandriei 35
" Suțu 263
" Vogoride 267
- Nicopol, bătălia dela—19
Nifon I patriarh 55
" monah ăretic 138
" fost patriarh în Const. 241
Nil patriarh 239
" Doxapatriul 184
Nogaret, V. de—100
Nomofilaxul 93
Norbert, canonicul — 120
Noul Severin 69
Novele 78
- Oblate, ordin de — 126
Ocupații streine în Principate 231 not.
257, 261 s. 264 s 267
Oficiali 80
Officium stratoris 96
Ohrida 56, 59 s. 66, 72, 76 s.
Olgerd 17, 27
Oltenia 13 et pass. 257 s. 275
Onciul D. 13 not
" Isidor 125 n. 3
Onghan Owanghan 28
Onoriu II papa 155
" III 38
Orange, Casa de — 302
Ordinarii 116, vezi Episcopi în Apus
Ordine Cavaleresti 33
Ordinul Franciscan 34
Orhan 2
Orlean, dinastia—395
Ortodoxia 165, 167, 171
Osman 1
Osmanie, imperiul — 1, 25, 294 s. 228
Ospitaliți, frații—125
Otton episcop 48
- Pahimer Gh. 184
Palama Grigoriu 174 ss. 185, 207
Paleologu Mihail, împăratul 4, 54, 113,
153, 156 s. 158, 174
Panselin 85, 208
Pantelimon, mănăstirea—260
Papală, shisma — 102, 153
Paparrigopulo M. C. 30 not.
Paraclisieri 84
Paraschiva, sf. — 207, 247
Parsism 226
Partibus, episcopi în 35
Passagier (eres) 154
Pascal II, papa — 95, 155
Passarovicz, pacea dela — 257, 275
Pasmány, Petru—275
Pasvantoglu 262 s. 264
Patareni 124 not. 137, 149
Patriarh latin în Ierusalim 36
Patriarhism 52
Paul II, papa—218

- Pavel. Ap. 143
Pavlichiani 70 135. 140
Pătrașcu c Bun 242 s.
" Nicolae 244
Pecersca, Lavra — 87, 189
Peci, Ipek, patriarhat 57, 60
Pentade 80 s.
Peri, mănăstirea din — 88
Periodevtul 74
Peruani 221
Petru Sfântul, patriarh rus 61, 189
" Nolasque 125
" Venerabilul 120, 198
" de Castelnau 144
" Lombardul 200
" Ereniul 31
" și Asan 7
" I Mușat 11 s 88
" II Voevod 13, 42. 234
" III Aron 12 s. 234
" Rareș 235 s. 238, 281 not.
" Cazacul 233
" Cercel 243
" Șchiopul 242 s
" Stanciul 237 s. 242
" cel Mare 251
Petrus Brusius 141
" D'Ailly 144, 204
Pictura 208, 313
Pisa, sinodul din — 103 s 113 s.
Piu I. papa — 152
Plantageneti 23, 282
Platon, filozofia lui — 181, 187
Podiebrad Gh. 152
Pocuția 234 not.
Padolia 75
Poloni 13, 16 s. 21, 42, 43, 46, 48, 233,
237 s. 270
Pomenirea papii 157
Popovici, Dr Gh. — 73 (N. B).
" Euseviu 220
Portugalia 297 s
Postilla 204
Pravila Târgoveșteană 74, 220
Prelati 115
Premonstrateni 120
Presviterul Ioan 29 și not.
Primatul papal 157, 164
Principi electori 21 și not 115
" 288 s 291
Principatele Române 231
" Unite Române 231 s. 267
Prislop, mănăstirea — 88
Procopiu c Mare 150
" c. Mic. 150
Protecđicul 82
Protestanții 260, 275, 281, 282
Protipentade 81
Protodiaconul 83
Protoierei 84
Protonotarul 82
Protopopul 83 s.-
Protopresviterul 83 s.
Protosinghelul 80
Prototronul 64
Prusia 287 s.
Prușii creștini 48 s.
Psaltirea Șcheiană 191
" de Voroneț 190
Pselu Mih. 182
Purgator 163 s 165, 173 s
Pușcariu, Sextil — 9 not 13
Racoviță Const 251, 259 s.
" Mih 251
" familia, — 257
Radu I Voevod 12,
" Negru Vodă 11. 88
" dela Afumați 235, 421
" II Pleșuvul 12, 23
" cel Frumos 235. 240
" IV cel Mare 86, 241
" Paisie 242
" Bădica 241
" Șerban 244, 252, 274 282
" fiul lui Alex Iliș 245
" Mihnea 244 s 246
" Leon 253
Rainmund Lullus 34, 203, și not. 2
" de Sabunda 205
Racokzy Gh. I și II. 274, 283 s. 284
Rareș, Ștefan 236
Rasco, I 208
Râșcolnici 139
Rădăuți, episcopia — 73 s și
Rădăuți, mănăstirea 42
Răsboiul Crimeii 267, 270
Răzvan Ștefan — 238
Realisti 195, și not
Recursus od principem 98
Rhedei, principele — 283
Referendarul 82
Regulamentul organic 265 s.
Renegați 215
Revoluția din Fevruarie 266, 277
Richard de s-t Victor 196
Rilj. mănăstirea — 87
Ringold 17, 27
Ritorul bisericesc 83
Robert egumen 119
" Giuscard 94
Rokycana I 152
Roman principe rutean 15, 45, 46 no. 2
Roman Mușat 11 s 42
" II 13,
România 231, 268
Românii 6 s. 8, 10, 18, 28, 39 s. 41 46
46, 58, 64 s 67. 69 75 86, 137,
137, 169, 188, 190

- Românii Shismatici 43 s.
 „ din Transilvania 11, 12, 42
 Româno-Bulgar reg. — 140, 277, 280 scv
 Roșce în 195 198
 Rosetti, familia — 261
 Roșii (radicali) 268
 Rostislavici, Casa — 14,
 „ „ Ivanko 15
 Roza Albă 23, 292
 „ Roșie 23, 292
 Rozariu 212
 Rudolf de Hasburg 20, 98
 „ II împăratul 152, 143
 „ de Șvabia 7
 Ruisbruk I. 204
 Ruprecht, rege Germaniei 105, 148
 Ruset, familia — 261
 Rusolana 47
 Ruși 45 s. 46 n 3, 188, 208 s. 224 s.
 231, 248, 257, 265 s. 270 286, 282
 Ruxanda Doamna 236 s.
 „ Domnița 247
 Ruteni 10 s. 14, 18, 39 s. 45 s, 69, 306 not.
- Sachelarul 81
 Sache iul 82
 Sadoff 187 not.
 Saladin, Sultanul — 2, 26
 Sancțiunea pragmatică 98 s.
 Saracini 3, 20, 30, 144
 Sardinia 290, 297
 Sas Vodă 11, 44
 Sași 18, 278, 286 s. 282, 286
 Satanail 137
 Sava sf.. Colegiul — 265
 Sava Nemanici 59, 136
 Sărbători 211, 217
 Sârbi 6, 8 s 10, 18, 37, 188, 27 s.
 Șamani 227
 Șamanism 227
 Șbiera I. 65 n. 3
 Scanderbeg 9, 230
 Scărariul sf. I 207
 Scărlat Calimah 254, 267
 „ Ghica 256
 Schevofilaxul 81
 Schipetari 9
 Școale teologice 192
 „ dela Catedrale
 „ din mănăstiri ibid.
 Școalele grecești 256
 Scolastica 193, 196 s 205, 215
 Scotiști 120, 202
 Scutelnici 258
Scriptores historiae bysantinae 181
 Sebastiani 262
 Secui 39, 42
 Secularizarea averilor mănăstirești 261
 Segarei i G 146
- Ségur Comte 29 not. 31 not.
 Semiluna 1 s. 2 not.
 Seneslav 10
 Serghie, Lavra sf. — 87
Servi beatæ Virginis 125
 Severin, episcop latin în — 40, 43, 67
 Severin, Banatul 41
 „ mitropolia de — 41, 68
 Șerban Cantacuzino 162 s. 2 252 s 254
 256
 Siena, sinod în — 107
 Sigismund Bathory 238, 243, 282
 Sigismund, împărat gerșan 19 s. 22,
 148, 150
 „ rege Lituaniiei 17
 „ „ Ungariei 43
 „ Rakoczy 282
 Siks, Seikhs 227
 Silvestru episcop Romei 143
 „ Sguropul său Siropul 261, 61
 „ și not. 186
 Simeon Noul Teolog 173, 181
 „ de Tesalonic 175, 186
 „ Țarul 188
 „ episcop rus 180
 „ de Halici 64
 „ Stock 120
 „ Movilă 344 s. 246
 Simonie 91
 Sinaxarii 91
 Sinaxă 206
 Sinoade cele șapte 78
 „ patriarhale ibid
 „ naționale ibid
 „ mitropolitane 79
 „ apusene 111, 113
 „ antionisice 168
 Sinod, al optulea—78
 „ la Siena 107
 Sintagma alfabetică 185
 Siret, cetate 12 41 s.
 „ episcopie latină 41 s. 66 69
 Sistemul episcopal 107
 „ papal ib.
 Șișman III 7, 58
 Slavii 181, 188, 190
 „ de ost 75
 „ de vest 75
 „ de Sud 218, 277
 Solca. mănăstirea — 216
 Soliman, Sultanul 236
 Soterie patriarh 172
 Spadei, cavaleri ai—20, 46 s 49, 139, 271
 Spania 296
 Spiridon sf, monastirea—260
 Sracimir 7
 Statul ecleziastic 20
 Stavrachi 259
 Stavrofori 81
 Stavropighie 52, 64 88

- Stâlpnici 85
 Ștefan Mușat 12, et pass
 „ II Voevod 13, 74, 233 s,
 „ Dușan 59
 „ c Sfânt al Ungariei 17, 67
 Ștefan C. Mare 13, 151, 169, 330, 234,
 240, 243
 „ IV (V) papa 90
 „ Lăcustă 236
 „ c Tânăr 235, 241
 „ Tomșa II 243
 „ „ III 2 245
 „ Lqzont 239
 „ Surdul 283
 „ Lupu 249
 „ Cantacuzin 284
 „ Petriceicu 249 s.
 „ Bathory 281
 „ Bocskai 274, 282
 „ Racoviță 259 s
 Stetingi 144
 Stibor 239
 Știrbei, Cernica — 53 n. 264 not.
 „ Barbu Dimitrie — 267
 Strigolnici 139, 213
 Stuart, Casa — 292 s.
 Suceava 12, 236
Suplex ibellus Valachorum 285
 Suso Enric 203
 Suțu, familia — 261
 „ Mihai 254
 Svidregello 17
 Svestrioni 145
 Szekenyi Stef. 276
 Taboriți 150 s.
 Tabuism 222
 Taine, sf. — 170 s.
 Tamar 101
 Tamerlan 5, 29, 131 224
 Tanchelm 141 s.
 Tannenberg, bătălia dela — 49, 129
 Tanon L. 110 n.
 Tauler 203
 Tavor, Muntele 173
 Tătari 6, 10, 14, 28, 40, 45 s. 131, 233,
 235, 237.
 Târgoviștea, reședința domnească în —
 234, 257
 Târnova, patriarhat 57 s. 61
 „ sinod în — 78
 „ Lavră în 86
 Tărtani (jidovi) 366
 Țamblac, vezi Grig, Țamblac.
 Templieri 33, 100, 113, 128
 Tenrikyo 227
 Teoctist 71, 169
 Teodor Balș 267
 Teodoric 39 not. 40
 Teodosiu, fiul lui Neagoe Vodă 24.
 „ din Pecersca 87
 Teofil Ivoreanul 191
 Teofilact Bulgarul 183 și în Vol. II
 Teognost 61
Theologia naturalis 197, 205
 Terțiani 118 127
 Teuton, ordinul — 20, 23, 27
 „ 33, și not. 40, 49 s. 129 s.
 Tezaurul de indulgențe 177
 Țepeluș Vodă 240 s
 Țara Românească 10 et puss.
 Țepeș, Vlad — 340
 Tismana, mănăstirea — 88
 Țigani 7 și în Vol II
 Tomă din Aquino 170, 190, 196, 200 s.
 211
 Tomiști 180, 202
 Tomșa Ștefan — Vodă 236
 Totemism 222
 Tököly Emerc 275, 284
 Transilvania 17 s 39 s 43 s. 65 s. 67 s,
 88, 191, 230 s. 235 s. 237 s 239 s.
 243 s. 249 s. 252 s. 266 s. 272 s.
 277 s. 280 s. 285 s.
 Transubstanțiațiune 146, 148
 Trapezunt, imperiul — 5
 Trei Ierarhi, mănăstirea sf. — 207, 147
Triregnum 17
 Tsing, dinastia imperială de azi în Chi-
 na 224
 Tudor Vladimirescu 264
 „ Casa — în Anglia 292 s.
 Turgomir Vodă 11, 88
 Turcia 230 s 232 s. 235, 237 s. 265 s.
Unam Sanctam, Bulla — 99
 Ungrovlahia 13 și not 68, 75 162
 Unguri 8, 11 s, 14, 16, 18, 28, 43, 67 s.
 230 s. 233, 235, 272 ss. 286 s 288.
 Unire, încercări de 36 s. 75, 106 s. 112,
 Unirea dela Lyon 113
 153 s 169 s.
 Unitarism 281
 Unitatea de frați 152
 Unitori, ordin de — 36 134
 Universitate la Iași și București 268
 Universitățile 103, 113, 123, 192, 217,
 Urban II papă 303, 154
 „ IV „ 98 156
 „ V „ 41, 43, 102
 „ VI „ 102, 268
 Urechie Grig. Cronicarul 71, 75
 Uroș, Ștef. 8, 41
 Utraquisti 150, 210
 Valahi 6, 28
 Valahia 13, 18, 57, 162, 169

- „Valahi Shismatici“ 40
Valdemar 48
Valdensi 140, 142, 152
Valois, Casa de — 24, 294
Valsamon Th. 56, 183
Valter de s-t Victor 196
Varlaam, eresul lui- 138, 170, 173, 185.
Varna, bătălia dela — 19, 240
Vasilii, sf. — c Mare 164 și not. 206,
„ de Ahrida 155
„ arhiep. rus 65
„ bogomil 138
Vasile Lupu 74, 76 și 245, 247
Vast Henri 187 și
Vatican 112
Văcărești, mănăstirea—258
Văcăritul 256, 260
Vec, Ioan 157 s. 159, 184
Venceslav 22, 147, 149 5
Veneția 21, 289 et pass
Veniamin mitropolitul 263
Vespera Siciliană 21, 159, 340
Vesselenyi 284
Vestfalia, pacea dela — 292, 302
Vevelli 247
Vicari în Apus 116
Vicariate 16
Vicelin la Venzi 48
Vicina 66, 68 și not.
Viclef I. 146 s. 146, 148, 150, 203
Viclefiți 140.
Victor II papa — 90
Victor st. mănăstirea — 196
Victoria regina Angliei 293
Vidin, mitropolia din — 66
Vilhem Occan 194, 203
Villa Valachorum 46
Visarion al Niceei. Cardinal 161 s.
163 s. 167, 187
„ un pretius mitropolitul al Mol-
dovei 169
Vitold 17, 43, 64, 190
Vitus, episcop 51
Vlad I Vodă 12, 239
Vlad II Dracul 12, 239 s.
„ Călugărul 241
„ Dragomir 241
Vlad Innecatul 242
„ Tepeș 340
„ Vintilă 16
Vlăduțul 241
Vladislav (Vlaicu) vodă 12, 41, 43 68
„ Il 12, 240
„ al Ungariei și Poloniei 175
46, 51, 64, 152
„ Postumul — 19, 152, 240, 273,
„ I Sfântul 39, 67
„ I de Anjou al Neapolei 105
„ I al Ungariei, 240 s.
Vlastar Matei 69 n. 185
Vlomid Nechifor 184
Vodița, mănăstirea—88
Vogoride N. 267
Voişelg 27
Vohivi 138
Vorms, concordatul dela — 112, 115
Voronețean, Codicele—190
Vrieniu Iosif 186
Vulgata 205

Xenopol A. D. 65 not. 66 not. 254 not
281 not.

Zapolya I. 242, 277 281
Zămislirea neprihănită 179 s.
„ sf. Anei ib
Zimisces I, 56, 135
Ziamizi 3.
Zigabin, Eut. 182
Zisca Ioan 145
Zonara I. 133
Zrinyi 254
Zugrav, I.—153 not.
Zugravu, mănăstirea—86
Zwingli 284

INDREPTĂRI

Pagina	Rândul	In loc de	Citește
12	11 de jos	1431—1485	1431—1435
77	4 " " nota	Grigorie III	Gheorghie III
144	18 " sus	Oportun	Oportun
153	6 " " nota	I. Zugrov	I. Zugrav
221	10 " sus	Numai	Nu numai
222	13 " jos	Monroe	Monroe
277	1 " " nota	Vuglar	Vulgar

**Volumul IV și ultim al acestei istorii bisericești cu
statistica generală a religiunilor este sub presă.**
